

Universiteit
Leiden
The Netherlands

‘De partij is geen debatteerclub. Wij streven naar macht’: De vergadercultuur van de SDAP en de normalisatie van de partij binnen het parlement

Vos, Ida

Citation

Vos, I. (2024). *‘De partij is geen debatteerclub. Wij streven naar macht’: De vergadercultuur van de SDAP en de normalisatie van de partij binnen het parlement.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

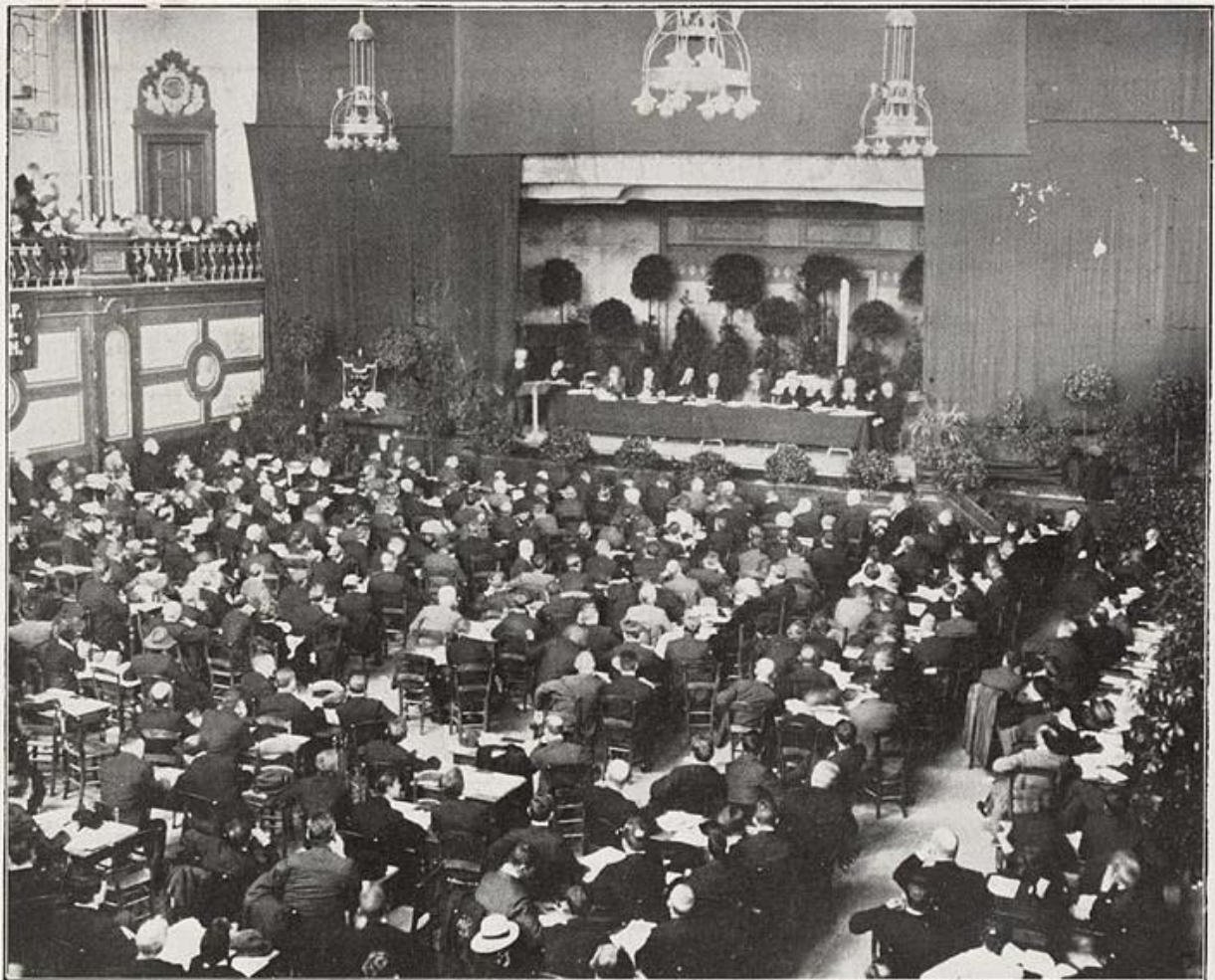
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3715744>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

‘De partij is geen debatteerclub. Wij streven naar macht’

De vergadercultuur van de SDAP en de normalisatie van de partij binnen het parlement

Ida L. Vos

Ida L. Vos
Onderzoeksmaster Geschiedenis:
Politics, Culture and National Identities, 1789 to the Present
Universiteit Leiden
4 januari 2024
Begeleider: Prof. Henk te Velde
Email: idalizette@gmail.com

Afbeelding op de omslag:
SDAP, Congres (20), 1914, Utrecht. Collectie: De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918,
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=urn:gvn:IISG01:ADV10553657>.

Titel naar citaat Pieter Jelles Troelstra op het SDAP-congres van 1907:
'De partij is geen debatteerclub, als bij de anarchisten. Wij streven naar macht.'

Inhoudsopgave

1. Introductie.....	5
1.1. Historiografie	7
2. De SDAP in de Tweede Kamer	9
2.1. SDAP in de Kamer: kwalitatieve analyse	9
2.2. SDAP in de Kamer: digitale kwantitatieve analyse.....	14
2.3. De SDAP in de Kamer in literatuur	30
2.4. Conclusie.....	31
3. Congressen van de SDAP.....	33
3.1. Continuïteit en verandering ten opzichte van SDB-congressen	33
3.2. ‘De voorzitterlijke koudwaterstraal’: De rol van de voorzitter	34
3.3. ‘Wij zijn geen letterknechten’: Procedure op SDAP-congressen.....	45
3.4. ‘Hoe langer wij vergaderen, hoe meer er gekletst wordt’: Tijdsmanagement op SDAP congressen	53
3.5. Persoonlijke feiten	57
4. Conclusies.....	60
5. Bibliografie.....	62
5.1. Primaire bronnen	62
5.2. Literatuur.....	62
6. Appendices	64
6.1. Appendix A: aanwezigheid per SDAP-Kamerlid.....	64
6.2. Appendix B: aanwezigheid per SDAP-Kamerlid van onderwerp ‘minister mijnheer commissie antwoord komen kamer vraag memorie hetgeen indien’	94
6.3. Appendix C: aanwezigheid per SDAP-Kamerlid van onderwerp ‘wet amendement art artikel wetsontwerp ontwerp lid mijnheer kamer zaak’	122

1. Introductie

Op 14 oktober 2023 vond het eerste gezamenlijke congres plaats van de Partij van de Arbeid en GroenLinks. Naast een vanzelfsprekend samengaan van partij-idealen en doelen betekende dit gemeenschappelijke congres ook dat de vergadercultuur en -procedures moesten samensmelten. Want wie mag er spreken op een congres?¹ Hoe verloopt het stemmen?² Welke rol heeft de voorzitter?³

128 jaar eerder kwamen leden van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP), voorloper van de PvdA, voor het eerst bijeen voor een congres. Ook toen moest een nieuwe vergadercultuur worden ontwikkeld. De aanleiding was de afsplitsing van de ‘parlementairen’ van de rest van de Sociaal-Democratische Bond (SDB). Het onderscheid met de ‘anarchisten’ was dan ook een belangrijk deel van de identiteit van de SDAP. Zoals SDAP-voorman Pieter Jelles Troelstra het twaalf jaar later zelf verwoordde: ‘De partij is geen debatteerclub, als bij de anarchisten. Wij streven naar macht’.⁴

Hoewel de SDAP zich onderscheidde van de SDB door haar bereidheid tot parlementaire deelname, behield de SDAP een atypische relatie met het parlement. Het is niet per sé onlogisch dat een groep als de Sociaal Democratische Arbeiderspartij voor democratie pleit, maar zelf niet per sé parlementair is. Een parlement hoeft niet per sé democratisch te zijn en een democratie hoeft niet per sé georganiseerd te zijn via een parlementair systeem. Deze argumenten zet Elfi Pracht uiteen in haar boek *Parlamentarismus und deutsche Sozialdemokratie 1867-1914*.⁵ Daarnaast betoogt ze dat de opstelling van de Duitse sociaaldemocraten in het Parlement in eerste instantie negatief was, met een bijbehorende weinig constructieve houding.⁶ Maar gedurende de daaropvolgende jaren normaliseerde de Sozialdemokratische Partei Deutschlands binnen het Duitse parlement, vooral na de verkiezingsoverwinning van 1903, en werd ze zelfs een belangrijke voorstander van het parlementarisme.⁷

¹ Ter vergelijking: bij het laatste gesplitste congres (waarbij beide congressen overigens wel op dezelfde locatie plaats vonden), hadden alle fysiek aanwezige PvdA-leden het recht om zich aan te melden om in te spreken. (bron: ‘TIJD VOOR ACTIE! – PvdA congres 2023’, 4 februari 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=3mUSv2KyFcg>, 1:02:42). Bij het GroenLinks congres op dezelfde datum kreeg elk lid één spreekbon. Om spreektijd te krijgen moesten ten minste tien spreekbonnen worden verzameld en ingeleverd. (Bron: ‘Orde van het congres,’ GroenLinks, geraadpleegd 15 oktober 2023, <https://groenlinks.nl/congreskrant/orde-van-het-congres>.) Bij het congres van 14 oktober werd het PvdA model gebruikt. (Bron: Bron: *Verkiezingscongres 2023 - Live vanuit Ahoy*, 14 oktober 2023, 3:39:45, <https://www.youtube.com/watch?v=lszd2N81IKs>, 48:39.)

² Bij het laatste gesplitste congres werkten beide partijen met een online stemtool die zowel op het congres als thuis bruikbaar was. Echter waren het wel twee verschillende stemtools, die significant anders werkten. Bij het gezamenlijke congres van 15 oktober 2023 werd de stemtool gebruikt die daarvoor door de PvdA werd gebruikt. Vergelijk *GroenLinks Congres | LIVE vanuit de Brabanthallen in Den Bosch*, 4 februari 2023, <https://www.youtube.com/live/K5kLKbRpxG4>, 29:23 en *TIJD VOOR ACTIE! – PvdA congres 2023*, 4 februari 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=3mUSv2KyFcg>, 52:45. Voor het gezamenlijke congres, zie: *Verkiezingscongres 2023 - Live vanuit Ahoy*, 14 oktober 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=lszd2N81IKs>, 54:09.

³ Bij het laatste gesplitste congres konden bij GroenLinks sprekers die aan spreektijd waren gebonden gebruik maken van een vaste microfoon. (Zie bijvoorbeeld: *GroenLinks Congres | LIVE vanuit de Brabanthallen in Den Bosch*, 4 februari 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=K5kLKbRpxG4>, 43:50).

Bij PvdA maakten deze sprekers gebruik van een losse microfoon, die werd vastgehouden door de dagvoorzitter. Was de tijd om, dan kon de dagvoorzitter dus de microfoon weghalen, hoewel dat zelden in praktijk werd gebracht. (Zie bijvoorbeeld: *TIJD VOOR ACTIE! - PvdA Congres 2023*, 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=3mUSv2KyFcg>, 4:24:56.) Op het gezamenlijke congres werd ook hierin weer de methode van de PvdA overgenomen. GroenLinks dagvoorzitter Ineke van Gent had soms nog wel moeite met deze nieuwe rol, zie bijvoorbeeld *Verkiezingscongres 2023 - Live vanuit Ahoy*, 14 oktober 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=lszd2N81IKs>, 3:39:09 en 4:51:54.

⁴ Congres SDAP 21 maart tot en met 2 april 1907 te Haarlem, pagina 14. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 252.

⁵ Elfi Pracht, *Parlamentarismus und deutsche Sozialdemokratie 1867-1914* (Centaurus-Verlagsgesellschaft, 1990), vii.

⁶ Pracht, *Parlamentarismus und deutsche Sozialdemokratie*, 165, 279.

⁷ Pracht, *Parlamentarismus und deutsche Sozialdemokratie*, 278, 405.

Een vergelijkbaar patroon is te zien in de Nederlandse SDAP. Haar initiële houding ten opzichte van het parlement was gecompliceerd. Vanwege de splitsing met de SDB was deelname aan het parlementaire systeem tot op zekere hoogte een inherent kenmerk van de SDAP. Tegelijkertijd behielden SDAP-leden een kritische houding ten opzichte van het parlement. Zo verdedigde Troelstra zich op het partijcongres van 1907 tegen beschuldigingen van ‘overschatting van het parlementarisme’⁸ Maar ook de SDAP normaliseerde langzamerhand binnen het parlement, culminerend in kabinetsdeelname in 1939.

Wilbert van Vree betoogt in zijn boek *Nederland als vergaderland: Opkomst en verbreiding van een vergaderregime* dat de civilisatietheorie, zoals beschreven door Norbert Elias, kan worden onderzocht via de ontwikkeling van vergadercultuur. Van Vree beschrijft dat in de twintigste eeuw de parlementaire vergadermethode niet alleen werd toegepast in vergaderingen in de politiek, maar ook in andere groeperingen.⁹

De overname van parlementaire vergadernormen in andere vergaderingen en de normalisatie van de SDAP in het parlement roepen de vraag op in hoeverre parlementaire vergadernormen werden overgenomen door de SDAP. En liep de ontwikkeling van de vergadercultuur van de SDAP parallel aan de normalisatie van de SDAP binnen het parlement, net zoals dat Van Vree betoogt dat de ontwikkeling van vergadercultuur gekoppeld kan worden aan civilisatie? Om dit te bestuderen onderzoekt deze scriptie de normalisatie van de SDAP in de Tweede Kamer en de vergadercultuur op SDAP-congressen. Zoals deze scriptie verderop zal laten zien, zijn SDAP-congressen nog weinig op overkoepelende wijze bestudeert in academisch onderzoek. Een onderzoek naar de vergadercultuur vergroot dus de academische kennis over de normalisatie van de SDAP, over Nederlandse vergadercultuur en over de congressen van de SDAP.

Deze scriptie richt zich alleen op de Tweede Kamer en niet ook op de Eerste Kamer. Gedurende bijna haar hele bestaan heeft de SDAP vertegenwoordigers in de Tweede Kamer gehad, terwijl pas in 1913 de eerste SDAP-Eerste Kamerleden werden verkozen. Daarom geeft bestudering van de Tweede Kamer een vollediger beeld. Bovendien is er meer literatuur beschikbaar over de vergadercultuur van de Tweede Kamer dan van de Eerste Kamer.¹⁰ Hierdoor is beter te bestuderen hoe de SDAP daar in de vergadercultuur viel.

Voor de normalisatie van de SDAP binnen de Tweede Kamer wordt gekeken naar historiografisch debat over wanneer de normalisatie van de SDAP binnen de Tweede Kamer plaats zou hebben gevonden. Deze scriptie biedt een nieuwe bijdrage aan dit debat, door naast kwalitatieve methodes ook digitale kwantitatieve methodes te gebruiken om de rol van SDAP-Kamerleden in de Tweede Kamer te bestuderen. Voor de vergadercultuur van de SDAP zijn congresverslagen van de SDAP gelezen, vanaf het eerste congres in 1895 tot en met het negenentwintigste congres in 1925, inclusief verkiezings- en buitengewone congressen. Deze congresverslagen zijn afkomstig uit het SDAP-archief in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en uit krantendatabase Delpher. Verslagen van de eerste congressen werden gepubliceerd in de sociaaldemocratische kranten *De Baanbreker* en *De Sociaaldemokraat*. Voor latere congressen is voornamelijk gebruikgemaakt van de officiële verslagen van het Partijbestuur. Deze zijn echter niet volledig aanwezig in het IISG. Daarom is ook gebruikgemaakt van congresverslagen gepubliceerd in *Het Volk*, die online beschikbaar zijn via Delpher. Voor de meeste congressen is er per congres één verslag bestudeerd.

Er zijn vaak wel enkele verschillen tussen de verslagen, maar over het algemeen zijn ze zeer vergelijkbaar. Daarom wordt niet verwacht dat de keuze voor een specifiek verslag een significante impact zal hebben op de onderzoeksresultaten. Het drieëntwintigste congres, in 1919, ontbreekt geheel in het IISG-archief en alleen het exemplaar van *Het Volk* met het verslag van de derde

⁸ Congres SDAP 31 maart tot en met 2 april 1907 te Haarlem, 17. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 252.

⁹ Van Vree, *Nederland als vergaderland*, 238.

¹⁰ De volgende boeken gaan bijvoorbeeld uitsluitend over de Tweede Kamer: Carla Hoetink, *Macht der gewoonte: regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945* (Nijmegen: Vantilt, 2018); Peter Bootsma en Carla Hoetink, *Over lijken: ontoelaatbaar taalgebruik in de Tweede Kamer* (Amsterdam: Boom, 2006); Erie Tanja, *Goede politiek: de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam: Boom, 2010).

congresdag is te vinden.¹¹ Bas van Dongen heeft dit congres echter wel uitgebreid beschreven in zijn proefschrift.¹² Voor de eerste twee dagen van het congres van 1919 is dat proefschrift dus gebruikt.

1.1. Historiografie

De historiografie van de SDAP begint bij schrijvers die zelf actieve SDAP-leden waren en bij publicaties van de SDAP. Verschillende SDAP-kopstukken schreven overzichtswerken over de SDAP of memoires waarin de SDAP een belangrijke rol speelde.¹³ De SDAP publiceerde zelf gedenkboeken.¹⁴ Daarnaast beheerde de SDAP de tijdschriften *De Socialistische Gids* (vanaf 1916) en *Socialisme en Democratie* (vanaf 1939). Na de Tweede Wereldoorlog nam de PvdA *Socialisme en Democratie* over. In deze tijdschriften verschenen onder andere biografische en historische teksten over de SDAP.¹⁵

Na de oorlog, met name vanaf de jaren zeventig, kwam er onafhankelijke academische literatuur over de SDAP op gang.¹⁶ SDAP-congressen zijn hierbij een redelijk veelgebruikte primaire bron. Soms worden één of meerdere specifieke congressen nader bestudeerd. Dit gaat dan vooral om congressen waar SDAP-conflicten bij werden uitgevochten. Henny Buiting bekijkt in zijn boek *Richtingen en partijstrijd in de SDAP*, verschillende congressen waar de spanningen hoog opliepen.¹⁷ Adriaan van Veldhuizen gaat in zijn proefschrift in op het turbulente congres van 1907.¹⁸ Bas van Dongen behandelt in zijn proefschrift over de SDAP tijdens de Eerste Wereldoorlog verschillende congressen net voor, tijdens en net na de Eerste Wereldoorlog.¹⁹

Er zijn echter nog geen werken met een overkoepelende beschouwing van congressen, inclusief de congressen waar de spanningen minder hoog opliepen.

Er is ook wat aandacht geweest voor de vergadercultuur van de SDAP. Hierbij ligt echter doorgaans de focus op de vergaderstijl van SDAP-Kamerleden in het parlement. Het voornaamste voorbeeld hiervan is het boek *Goede Politiek: De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-*

¹¹ Het verslag van de andere dagen stond waarschijnlijk in de editie van *Het Volk* van 22 april en eventueel deels in een editie van 21 april. Van zowel 21 als 22 april zijn er geen edities van *Het Volk* op Delpher, in de Koninklijke Bibliotheek of in het IISG.

¹² Bas van Dongen, *Revolutie of Integratie: De Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (PhD diss., Leiden, Rijksuniversiteit Leiden, 1992), 790-803.

¹³ Bijvoorbeeld: J.H. Schaper, *Een halve eeuw van strijd: herinneringen* (J.B. Wolter, 1935); Pieter Jelles Troelstra, *Gedenkschriften* (E. Querido, 1933); W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwakende deed* (N.V. 'Ontwikkeling', 1923); K. Vorrink, *Een halve eeuw beginselstrijd: overdenkingen over verleden en toekomst bij een historische mijlpaal* (Den Dolder: Op korte golf, 1945).

¹⁴ Bijvoorbeeld: *Na tien jaar: gedenkschrift bij het tienjarig bestaan der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (1894-1904)*. (Amsterdam: Uitgave van A.B. Soep, 1904); *Gedenkboek ter gelegenheid van het vijf en twintigjarig bestaan van de Sociaal-democratische Arbeiderspartij in Nederland* (Amsterdam: Ontwikkeling, 1919); *Vijfentwintig jaar in het parlement: een gedenkwoord van het partijbestuur der S.D.A.P.* (Amsterdam, 1922).

¹⁵ Bijvoorbeeld: J.J. de Roope, 'Het kiesrecht: De historische grondslag', *De socialistische gids* 1 (1916): 6-16; Henri Polak, 'In memoriam dr. F. M. Wibaut', *De socialistische gids* 21 (1936): 289-91; Ph van Praag, 'November 1918', *Socialisme en Democratie* jrg. 12 (november 1955): 612-33; P. van 't Veer, 'Ir. Henri Hubertus van Kol', *Socialisme en Democratie* jrg. 13 (1956): 305-14.; F.J. Kranenburg, 'Troelstra als parlementariër', *Socialisme en Democratie* jrg. 17 (juli 1960): 198-203; W. Drees, 'Wibaut als gemeentebestuurder, "De Machtige"', *Socialisme en Democratie* jrg. 16 (1963): 350-59.

¹⁶ Ger Harmsen, *Historisch overzicht van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland: Dl. 1, Van de begintijd tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog*, Werkgave / Sun (Nijmegen: SUN, 1972); Harmen de Vos, *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd*, (Baarn: Het Wereldvenster, 1976); Tom van der Meer, Steven van Schuppen, en Sjoerd Veen, *De SDAP en de kiesrechtstrijd: de ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913*, Nederlandse arbeidersbeweging 8 (Amsterdam: Van Gennep, 1981); Peter J. Knegtman, *Socialisme en democratie: de SDAP tussen klasse en natie, 1929 - 1939*, IISG studies + essays 12 (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1989); Henny Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP: het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)*, IISG studies + essays 9 (Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1989).

¹⁷ Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, 141-145, 177-181, 200-202, 354-360, 461-470, 559-570

¹⁸ Adriaan van Veldhuizen, 'De partij: over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.' (Amsterdam, Prometheus Bert Bakker, 2015), 203-222.

¹⁹ Dongen, *Revolutie of Integratie*.

1940 van Erie Tanja, waarin enige pagina's gewijd zijn aan het verschil tussen de debatstijl van de SDAP en de toen gangbare debatstijl in de Tweede Kamer.²⁰

Daarnaast behandelt *De eeuw van het debat: De ontwikkeling van het publieke debat in Nederland en Engeland 1800-1920* van Jaap van Rijn de vergadercultuur van de socialistische beweging, zonder focus op het Parlement. Van Rijn bespreekt hier voornamelijk de socialistische beweging ten tijde van de SDB, maar sorteert wel voor op de oprichting van de SDAP door specifieke expliciete aandacht te geven aan de latere voormannen van de SDAP. Hij behandelt vooral debatingclubs waar socialisten actief bij waren.²¹ Zijn focus ligt dus buiten het partijleven van de SDB of de SDAP. Sterker nog, hij schrijft dat de SDB een 'informeel en nauwelijks georganiseerd gezelschap' was, zonder veel cultuur van vergaderen.²² Het is daarom jammer dat hij SDB-congressen niet behandelt, gezien die toch echt erop duiden dat ook de SDB aan vergaderen deed.

De normalisatie van de SDAP, als belangrijk punt in de geschiedenis van deze partij, wordt in veel werken genoemd. In het hoofdstuk over de SDAP in de Tweede Kamer zal meer worden gezegd over het historiografisch debat omtrent wanneer deze normalisatie precies plaatsvond. In de meeste werken is de normalisatie echter een relatief klein punt dat niet heel grondig wordt beargumenteerd. Bas van Dongen besteedt in zijn proefschrift *Revolutie of Integratie: De Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* wel uitgebreid aandacht aan de integratie van de SDAP, maar omdat hij alleen naar de Eerste Wereldoorlog kijkt, is zijn tijds kader tamelijk beperkt.²³

Al met al is de vergadercultuur op SDAP-congressen nog weinig bestudeerd. Deze scriptie beoogt daarom om met nadere bestudering van de vergadercultuur op SDAP-congressen nieuwe inzichten en argumenten te leveren in het historiografisch debat omtrent de normalisatie van de SDAP. Daarnaast zal er uitgebreider worden stilgestaan bij de vraag vanaf wanneer nou precies kan worden gesproken van normalisatie in de Tweede Kamer. Hiervoor zal een serie congressen zowel op traditionele kwalitatieve wijze als op digitale kwantitatieve wijze worden geanalyseerd.

²⁰ Tanja, *Goede politiek*, 134-135.

²¹ Jaap van Rijn, *De eeuw van het debat: de ontwikkeling van het publieke debat in Nederland en Engeland 1800 - 1920* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2010), 237-251.

²² Van Rijn, *De eeuw van het debat*, 238-239.

²³ Van Dongen, *Revolutie of Integratie*.

2. De SDAP in de Tweede Kamer

De SDAP had in haar beginjaren een gecompliceerde relatie met het parlement. In deze eerste jaren plaatste de SDAP zich vaak, al dan niet bewust, buiten de algemene vergadercultuur van de Tweede Kamer. Langzamerhand normaliseerde de partij, totdat ze in 1939 zelfs aan het kabinet deelnam. Over dit algemene beeld is redelijke overeenstemming in de historiografie. Er zijn echter wel meningsverschillen over wanneer en hoe de SDAP precies normaliseerde. Dit hoofdstuk gaat in op de positie van de SDAP in de Tweede Kamer. Paragraaf 2.1 kijkt kwalitatief naar hoe de SDAP zich in de Tweede Kamer gedroeg. Paragraaf 2.2 kijkt met behulp van digitale methodes kwantitatief naar deze vraag. Tot slot bekijken we hoe het beeld dat uit deze benaderingen voortkomt aansluit bij het historiografisch debat.

2.1. SDAP in de Kamer: kwalitatieve analyse

Verschillende situaties laten zien dat de SDAP zich al dan niet bewust buiten de vergadercultuur plaatste. Deze paragraaf bespreekt de gebruiken rondom het koningshuis, de Hogerhuiszaak en verschillende gevallen waarin met obstructie werd bedreigd of waarin obstructie werd gepleegd.

Gebruiken rondom het koningshuis

Een aantal gebruiken in de Tweede Kamer zijn altijd nauw verbonden geweest met het koningshuis. Als partij met een duidelijk republikeins standpunt week de SDAP vaak af van deze gebruiken. Tweede Kamerleden werden bijvoorbeeld geacht bij hun beëdiging een eed of belofte af te leggen bij de koning of koningin. Toen Pieter Jelles Troelstra en Henri van Kol in 1897 werden verkozen, weigerden ze vanwege hun republikeinse standpunt deze eed bij de koningin-regentes af te leggen. In plaats daarvan mochten ze na enige tijd de belofte afleggen bij de Kamervoorzitter. Hierdoor hadden ze wel een aantal Kamervergaderingen gemist. Omdat dit toch vrij onpraktisch was, hebben SDAP Kamerleden hierna wel de belofte gewoon bij de koningin afgelegd.²⁴ Desalniettemin is dit een voorbeeld waarin de SDAP zich bewust buiten de parlementaire cultuur plaatste.

Een andere afwijking van de parlementaire cultuur vanwege het republikeinse standpunt betrof Prinsjesdag. Sinds koningin Wilhelmina aanwezig was bij Prinsjesdag, was het gebruik dat er ‘Leve de koningin’ werd geroepen, gevolgd door een driewerf ‘hoera’.²⁵ Dit gebruik conflicteerde met het republikeinse standpunt van de SDAP, en in het bijzonder van Troelstra. De SDAP-fractie was daarom jarenlang elke Prinsjesdag afwezig. Wederom plaatste de SDAP zich hier dus opzettelijk buiten de parlementaire cultuur, omdat het zich op zeer principiële gronden bewust onderscheidde van andere partijen. De afwezigheid van de SDAP eindigde in 1926, kort na het vertrek van Troelstra als Kamerlid en fractievoorzitter.²⁶ Troelstra was zelf nog altijd sterk van mening dat de SDAP-fractie niet moest deelnemen aan Prinsjesdag.²⁷ Het is dus waarschijnlijk mede vanwege zijn vertrek dat er vanaf 1926 wél door de SDAP-fractie werd deelgenomen aan Prinsjesdag. Overigens was ook al voor zijn vertrek het tij aan het keren: in zijn memoires schrijft Troelstra dat een van de laatste keren dat in zijn aanwezigheid deze houding aan de orde was, met slechts één stem verschil besloten werd om niet deel te nemen.²⁸

Hogerhuiszaak

In de gevolgen van de Hogerhuiszaak zien we opnieuw de afwijkende houding van de SDAP. In 1895 werd er ingebroken op een boerderij in een Fries dorp. De gebroeders Hogerhuis, drie in de buurt wonende arbeiders, werden voor de inbraak veroordeeld. Het is echter zeer waarschijnlijk dat deze veroordeling onterecht was. Het vonnis stuitte daarom op veel weerstand in de publieke opinie. Ook Troelstra spande zich in voor de Hogerhuiszaak.²⁹ Aanvankelijk probeerde hij via de juridische weg

²⁴ Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht: biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Utrecht: Arbeiderspers, 2011), hoofdstuk 6, Kobo.

²⁵ Hagen, *Politicus uit hartstocht*, hoofdstuk 6.

²⁶ C. C. van Baalen en J. J. M. Ramakers, ‘Prinsjesdag. “De Eenige Politieke Feestdag Die Ons Volk Kent”’, 45, 2008, 43n49.

²⁷ Troelstra, *Gedenkschriften*, II: Groei, 171-172.

²⁸ *Ibid.*, 171.

²⁹ De Vos, *Geschiedenis van het socialisme*, I, 106-107.

verandering in het vonnis te krijgen. Hij stelde een aanklacht wegens meened op die door de moeder en zus van de gebroeders werd ingediend. Ulbe Durk Hannema schrijft in zijn proefschrift over de Hogerhuiszaak: ‘Het resultaat van deze stap kon wel enkele maanden op zich laten wachten. Niets zou echter voor de gebroeders Hogerhuis funester zijn, dan dat hun zaak in vergetelheid zou geraken. Vandaar Troelstra’s opzet om op een ander front de aanval alvast opnieuw te openen: in de Kamer.’³⁰

Bij de debatten over de justitiebegroting in december 1897 zag Troelstra de kans om de zaak in de Tweede Kamer aan de orde te stellen. De uitspraak van een rechter ter discussie zetten in de Tweede Kamer was absoluut buiten de vergadernormen van de Kamer. Troelstra was zich daar zelf terdege van bewust, zoals blijkt uit wat hij op 7 december in de Kamer zei:

Hoe is het mogelijk, dat die zaak, speciaal thuis behorende op het terrein van de rechterlijke macht, in deze Wetgevende Vergadering wordt ter sprake gebracht? Ik kan mij voorstellen, dat verschillende staatsrechtelijke bedenkingen bij dezen of genen daartegen zijn opgekomen. Men zal zeggen: Deze Kamer is geen hof van revisie; de rechterlijke macht is alleen verantwoording schuldig jegens haar geweten; waar zou het heen, wanneer de zaak van allen, die ten onrechte veroordeeld waren – en die zijn er velen! – in het vervolg in deze Wetgevende Vergadering zou ter sprake worden gebracht?³¹

Met andere woorden: Troelstra ging hier bewust tegen de verwachtingen van de vergadernormen in. Dit verdedigde hij door te zeggen dat de Kamer ook het recht had ‘om inlichtingen te vragen van de Regeering en, zoo doenlijk, eenigen aandrang op haar uit te oefenen ten opzichte van de bestuurstaak, welke op haar rust.’ En tot die bestuurstaken behoorde het toezicht op het Openbaar Ministerie, wat hier in Troelstra’s ogen gefaald had.³²

Zoals Troelstra had verwacht, werd inderdaad gevonden dat een pleidooi als deze niet in de Kamer op haar plek was. Antirevolutionair Kamerlid Mackay merkte na Troelstra’s rede kort op dat hij dacht dat er ‘iets van den Minister wordt verwacht of gewenscht, wat hij niet in staat zal zijn te geven.’³³ Minister van Justitie Pieter Cort van der Linden meldde één dag later:

[I]k meen dat de rede van den geachten afgevaardigden was, ik zal niet zeggen eene protestatio actui contraria, maar een actus protestationi contrarius; want de geachte spreker heeft zeer te recht op den voorgrond gesteld, dat deze kamer niet kan zijn een hof van revisie, en desniettegenstaande heeft hij hier eene rede gehouden, welke geheel het karakter droeg van een pleidooi voor een beklagde. Afgezien van het constitutioneele bezwaar, dat deze Kamer niet vermag te oordelen over de schuld of onschuld van veroordeelden, is zij er ook feitelijk niet toe in staat, omdat zij vooreerst het meest noodzakelijke mist om een grondig oordeel uit te spreken, namelijk het hooren en het zien van de getuigen en de beklagden; en in de tweede plaats niet, omdat er wel een pleidooi is voor beklagden, maar niet een ambtenaar van het openbaar ministerie, die de zaak van een anderen kant beschouwt, en ik gevoel noch de roeping, noch den lust om als zoodanig hier te fungeeren.³⁴

Nadat een aantal pogingen van Troelstra om buiten de Kamer om de gebroeders Hogerhuis vrij te krijgen waren mislukt, bracht hij de kwestie in juni 1898 weer terug in de Tweede Kamer. In een uitgebreide interpellatie zette hij wederom zijn argumenten uiteen waarom de gebroeders Hogerhuis onschuldig zouden zijn. Direct na de redevoering reageerde Minister Cort van der Linden. Wederom benadrukte hij dat hij vond dat deze zaak niet thuishoorde in de Kamer:

Welk is het terrein waarop hier in deze Kamer over de zaak-Hogerhuis kan worden gedebatteerd? Mij dunkt al dadelijk moet vaststaan, dat in deze Kamer geen debat mogelijk is over de schuld of de onschuld van bepaalde personen. En ik moet ook dadelijk weigeren om in te gaan op het debat, zoals dat door den geachten interpellant is geopend. Over de schuld of de onschuld van bepaalde personen heeft volgens ons staatsrecht alleen de rechterlijke macht te beslissen.³⁵

³⁰ Ulbe Durk Hannema, *De Hogerhuis-zaak* (Drachten, Laverman, 1964), 87.

³¹ HTK 1897/1898, 7 december 1897, p. 335, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000371065.

³² HTK 1897/1898, 7 december 1897, p. 336, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000371065.

³³ HTK 1897/1898, 7 december 1897, p. 345, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000371065.

³⁴ HTK 1897/1898, 8 december 1897, p. 349, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000371066.

³⁵ HTK 1897/1898, 14 juni 1898, p. 1028, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000371104.

Later in zijn betoog bekritiseerde Cort van der Linden Troelstra met de volgende woorden: ‘Men kan niet te gelijk zijn een revolutionnair en een parlementair socialist.’³⁶ Deze woorden illustreren zeer mooi de spanning tussen de manier waarop Troelstra zich in deze situatie in zette voor de Hogerhuiszaak enerzijds, en de geldende parlementaire cultuur anderzijds. Troelstra’s reactie op de uitspraak illustreert dan ook mooi de houding van de vroege SDAP tegenover het Parlement:

Dat is dus de drang der omstandigheden (...). De bestaande Staatsorganen zijn buiten onzen wil tot stand gekomen en tegen onzen wil samengesteld; doch al kunnen wij dus aan die organen niet ons volle vertrouwen schenken, wij zijn nu eenmaal toch gedwongen bij hen te biecht te gaan. (...) Dit neemt niet weg, dat wanneer wij bij de organen van den tegenwoordigen staat, die niet het uitvloeisel zijn van onzen wil, moeten aankloppen, wij alle krachten die ons ten dienste staan, gebruiken, om ze in onzen geest te veranderen. En wanneer wij parlementaire socialisten zijn, dan zijn wij dat, omdat wij daarvoor ook het Parlement willen gebruiken.³⁷

Met andere woorden, het Nederlandse systeem werkt nou eenmaal met een Parlement. Dat betekent dat de SDAP ook op het Parlement is aangewezen. Maar de SDAP zal het Parlement op haar eigen wijze gebruiken en voelt dus geen noodzaak hierbij in de vergadercultuur van dat Parlement te passen.

Na deze interpellatie van juni 1898 probeerde Troelstra wederom buiten de Kamer om de gebroeders Hogerhuis vrij te krijgen. De meest noemenswaardige van deze pogingen was Troelstra’s belediging van de betrokken officier van justitie, die hem op een maand celstraf kwam te staan. Na deze pogingen probeerde hij op 7 december 1898 nog één keer in de Kamer te pleiten voor de gebroeders Hogerhuis. Hannema schrijft dat deze rede ‘het bezielde vuur van zijn vorige’ mist.³⁸ De reactie van Minister Cort van der Linden was ook beperkter, hij onderstreepte nog eens dat hij vond dat deze zaak niet aan de Kamer of aan hemzelf, maar aan de rechter was en dat hij dus geen uitspraak zou doen over de schuld dan wel onschuld van de gebroeders Hogerhuis.³⁹

Alle moeite van Troelstra mocht niet baten: het vonnis tegen de gebroeders Hogerhuis hield stand en de drie broers zaten jarenlang in de gevangenis.

De Hogerhuiszaak is een mooie illustratie van de houding van de vroege SDAP richting de vergadernormen van de Tweede Kamer. Troelstra ging heel bewust tegen deze normen in door deze zaak die eigenlijk niet in de Tweede Kamer thuishoorde, daar toch herhaaldelijk te bespreken. Dat deze zaak inderdaad niet thuishoorde in de Kamer werd elke keer opnieuw door de Minister van Justitie onderstreept. Hannema acht het waarschijnlijk dat het betrekken van het Parlement in Troelstra’s strijd voor de Hogerhuiszaak ook een tactische keuze was. De splitsing met de SDB was natuurlijk nog zeer recent, dus de participatie van de SDAP aan het Parlement was een standpunt dat nog verdediging behoefde. Hannema verwacht daarom dat Troelstra met het betrekken van de Kamer in de Hogerhuiszaak, wilde aantonen hoe parlementaire actie van belang kon zijn voor de arbeidersklasse: niet doordat de socialistische Kamerleden zich aan alle parlementaire normen zouden houden, maar wel doordat zij op hun eigen manier gebruikmaakten van het Parlement om punten die zij van belang vonden te agenderen.⁴⁰ Het gebruik van het Parlement voor agitatie doeleinden was een tactiek die meer Europese sociaaldemocratische partijen gebruikten. Zo vond de Duitse sociaaldemocraat August Bebel dat de Duitse Sozialdemokratische Arbeiterpartei alleen moest deelnemen aan het Parlement voor agitatie redenen.⁴¹ In het geval van de Hogerhuiszaak zien we dat ook de Nederlandse SDAP bereid was de Tweede Kamer te gebruiken voor agitatie redenen, en daarmee dus buiten de gangbare vergadercultuur te treden.

Obstructie

Tussen 1903 en 1920 waren er verschillende momenten waarop de SDAP met obstructie dreigde, of daadwerkelijk obstructie pleegde. Bij obstructie worden legitieme parlementaire middelen misbruikt voor het verspillen van tijd. In het Nederlandse parlement kwam obstructie zeer zelden voor: de

³⁶ HTK 1897/1898, 14 juni 1898, p. 1029, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000371104.

³⁷ HTK 1897/1898, 14 juni 1898, p. 1031, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000371104.

³⁸ Hannema, *De Hogerhuis-zaak*, 107.

³⁹ HTK 1898/1899, 7 december 1898, p. 375, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000369201.

⁴⁰ Hannema, *De Hogerhuis-zaak*, 86.

⁴¹ Pracht, *Parlamentarismus und deutsche Sozialdemokratie*, 166.

Kamerleden van de SDAP waren de eersten.⁴² Daarmee plaatsten ze zich dus buiten de bestaande vergadercultuur. Tegelijkertijd gebruikte de SDAP obstructie meestal als verdedigingsmiddel voor andere, door hun zeer gewaardeerde, aspecten van de vergadernormen van het Parlement.

In 1903 dreigde SDAP-kamerlid Schaper bijvoorbeeld met obstructie, omdat Antirevolutionair Kamerlid Alexander de Savornin Lohman met een trucje Schapers motie buiten spel wilde zetten. Het taalgebruik van de SDAP hierbij kon volgens de voorzitter niet door de beugel: SDAP-Kamerleden noemden een wetsvoorstel van de Regering ‘te gemeen om het te amendeeren’ en de truc van de Savornin Lohman een ‘schurkenstreek’ en een ‘smerige sloeberstreek’. Het taalgebruik werd erger gevonden dan de obstructiedreiging.⁴³ Tegelijkertijd werd er ook schande gesproken van de Savornin Lohmans truc.⁴⁴ Uiteindelijk trok de Savornin Lohman zijn voorstel in en werd de obstructie dus niet in de praktijk gebracht. Dit geval demonstreert enerzijds een SDAP die zich buiten vergadernormen plaatst door met obstructie te dreigen en onparlementaire taal te gebruiken. Anderzijds zien we dat de SDAP zich juist beroept op vergadernormen, om te voorkomen dat hun motie met een trucje buiten spel wordt gezet.

Het eerste daadwerkelijke geval van obstructie vond plaats in 1910. Op 15 maart werd het debat over sociale verzekeringswetten per abuis gesloten. Onder andere Schaper had nog willen spreken. Dat een debat per abuis werd gesloten en later weer heropend gebeurde vaker. De rechtse partijen waren echter klaar met dit debat en stemden het voorstel om het debat te heropenen af. Een woedende Schaper riep: ‘Smerige bende! Dompers ben jelui!’ Wederom zeer onparlementaire taal: de voorzitter liet de uitroep schrappen uit de *Handelingen*.⁴⁵ Tevens startte Schaper obstructie: over elke kleine formaliteit vroeg hij een hoofdelijke stemming aan, met het doel ongeveer evenveel tijd te verspillen als het gekost zou hebben om gewoon het debat te heropenen.⁴⁶ Ook hierbij was er weer sprake van dat de SDAP zich enerzijds niet hield aan parlementaire normen via obstructie en onparlementair taalgebruik, maar anderzijds met deze onparlementaire middelen juist andere parlementaire normen verdedigde.

De tweede keer dat de SDAP obstructie voerde, was na Prinsjesdag 1911. De SDAP stelde voor om een Adres van Antwoord, een officieel antwoord op de Troonrede, te sturen, om daarin kiesrecht te bespreken.⁴⁷ Dat jaar had echter niet de Koningin maar de minister-president de Troonrede voorgelezen. De rechtse coalitie vond dus dat er geen Troonrede was geweest, maar een Openingsrede. En een Adres van Antwoord kon alleen een antwoord op de Troonrede zijn.⁴⁸ Een tamelijk flauwe redenatie. Ook hier werden dus met misbruik van de regels vergadernormen overtreden ten nadele van de SDAP. Daarbovenop diende de Savornin Lohman een motie in om het debat hierover te sluiten, voordat de SDAP vond dat het klaar was. Hierop volgden dreigementen van obstructie en wanorde. SDAP-Kamerlid Jan Duijs waarschuwde dat ‘de inktkokers worden tot aëroplanes, de lessenaars tot middelen voor applaus, evenals andere muziekinstrumenten’.⁴⁹ Dit vond de voorzitter ‘geheel en al buiten de orde’.⁵⁰ Duijs reageerde ‘Ik dacht juist dat ik midden in de

⁴² In 1908 schreef A.T.L. Heyligers dat er in Nederland nog nooit parlementaire obstructie had plaatsgevonden. Zie: Adriaan Theodoor Louis Allard Heyligers, *Parlementaire obstructie* (Zalt-Bommel: H.J. Van de Garde, 1908), 47.

⁴³ Op alle drie de genoemde uitdrukkingen greep de voorzitter in, en bij ‘smerige sloeberstreek’ stelde hij zelfs voor Schaper het woord te ontnemen, waarmee werd gereageerd door ‘Ja, ja!’ van andere Kamerleden. (Bron: HTK 1902/1903, 8 april 1903, p. 1126, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000361853; ‘Tweede Kamer,’ *De Nederlander*, 9 april 1903.) Op de obstructiedreiging kwam echter weinig reactie.

⁴⁴ Zo vond VDB-Kamerlid P.R. Mees dat het voorstel van Lohman ‘geen redelijken zin’ had: HTK 1902/1903, 8 april 1903, p. 1126, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000361853.

⁴⁵ Bootsma en Hoetink, *Over Lijken*, 16.

⁴⁶ HTK 1909/1910, 17 maart 1910, p. 1590, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000347648. Overigens eindigde hij zijn obstructie na 20 stemmingen, hoewel hij berekende dat dat nog niet de gehele twee uur die nodig waren geweest voor het debat had gedekt. (Bron: *Ibid.*, 1593.)

⁴⁷ Meer, Schuppen en Veen, *De SDAP En de Kiesrechtstrijd*, 145.

⁴⁸ HTK 1911/1912, 20 september 1911, p. 14-16, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000343162.

⁴⁹ HTK 1911/1912, 20 september 1911, p. 18, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000343162.

⁵⁰ HTK 1911/1912, 20 september 1911, p. 18, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000343162.

wanorde was.⁵¹ Even later dreigde Schaper ‘dan gaan we met stoelen gooien’.⁵² Hierop kwam geen reactie van de voorzitter, allicht omdat Schaper niet officieel aan het woord was geweest. Nadat de motie van de Savornin Lohman werd aangenomen gingen de SDAP-Kamerleden inderdaad over tot lange obstructieredes. Dit was het eerste obstructiegeval dat niet gepaard ging met grof taalgebruik. Wel was de taal van Duijs en Schaper, met dreigementen van wanorde, nog steeds duidelijk buiten de vergadernormen. Buiten de obstructie werden de dreigementen van wanorde echter niet in de praktijk gebracht. Ook in dit geval van obstructie is er enerzijds sprake van dat de SDAP-Kamerleden zichzelf buiten de vergadernormen plaatsten, terwijl ze tegelijkertijd andere vergadernormen verdedigden.

De laatste⁵³ keer dat de SDAP aan obstructie deed was in 1920, bij de debatten over de antirevolutiewet. Dat deze wetten waren ingediend, stond de socialisten sowieso al niet aan. Daarnaast vonden ze dat de wetten te snel werden behandeld.⁵⁴ Op 23 mei werd op het Partijcongres van de SDAP al opgeroepen tot obstructie.⁵⁵ Op 1 juni kwam de druppel die de emmer deed overlopen: Katholiek Kamerlid A.F.O. van Sasse van IJsselt stelde voor een week later het wetsvoorstel aan de orde te stellen. Wat de SDAP betreft veel te snel. SDAP-Kamerlid Kornelis ter Laan noemde het voorstel van Van Sasse van IJsselt een ‘komediespel’, beweerde dat er ‘geen enkele grond’ was dat de Kamervoorzitter het ‘de verste strekking’ vond hebben en waarschuwde: ‘Mijnheer de Voorzitter! Wanneer u er prijs op stelt, dat bij het zwaarste verschil van opinie hier nog iets behoorlijks zal terecht komen van de toekomstige parlementair werkzaamheden, dan zou ik u willen bezweren, om de rechterzijde niet in een dergelijke krankzinnige, misdadige politiek te volgen’. Hij voegde daaraan toe: ‘Als gij u er toe leent, om het Reglement van Orde te verkrachten, zal zich dat zeker tegen u keeren’, en ‘wie wind zaait, storm oogst’.⁵⁶ Niet alleen de SDAP had moeite met het voorstel van Van Sasse van IJsselt: VDB-fractievoorzitter Henri Marchant vond dat met dit voorstel ‘alle kans op een doelmatige afhandeling zal zijn verkeken’,⁵⁷ en schreef erover in *De Vrijzinnig Democraat*: ‘Men hoeft niet eens parlementaire ervaring te hebben om in te zien, dat obstructie daarvan het gevolg zou zijn’.⁵⁸ De volgende dag begon de obstructie. Hierbij werd de SDAP bijgestaan door de revolutionaire Kamerleden.⁵⁹ Die revolutionaire Kamerleden suggereerden overigens vervolgens dat zij het initiatief hadden genomen voor de obstructie, hetgeen de SDAP minder kon waarderen.⁶⁰ Uiteindelijk werd de obstructie beëindigd met de beloftes van de rechterkant dat er geen spreektijdbeperking zou zijn in het debat over de achturige werkdag en dat de socialistische en revolutionaire Kamerleden een belangrijk deel van de spreektijd over de antirevolutiewet toegewezen zouden krijgen.⁶¹ Bij dit laatste geval van obstructie zie we enerzijds dat de SDAP nog steeds iets buiten de vergadernormen stond, maar al minder dan in de vorige gevallen. Ten eerste was obstructie al iets meer ingeburgerd; de Vrijzinnige Democraat Marchant vond het te verwachten dat het in dit geval zou gebeuren. Anderzijds is de manier waarop obstructie werd besproken al iets minder heftig; hoewel ter Laan nog wel uitdrukkingen gebruikt zoals ‘dergelijke krankzinnige, misdadige politiek’, is het taalgebruik iets milder dan wat we bij Schaper hebben gezien in de eerdere gevallen van obstructie. Daarnaast werd er hier enkel bedreigd met obstructie, niet met verdere wanorde.

⁵¹ HTK 1911/1912, 20 september 1911, p. 18, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000343162.

⁵² HTK 1911/1912, 20 september 1911, p. 19, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000343162.

⁵³ Tussen dit laatste geval van obstructie en het hierboven beschreven geval van obstructie, in 1912, vond nog een geval plaats dat tot obstructie valt te rekenen. Erie Tanja noemt dit bijvoorbeeld als het derde geval van SDAP-obstructie. De SDAP verdedigde zich echter stevig tegen beschuldigingen van obstructie, wat dit een heel ander geval maakt dan de andere obstructiegevallen besproken in deze hoofdstuk. Daarnaast waren het niet alleen de SDAP-Kamerleden die met lange toespraken mogelijk tijd probeerden te rekken; ook liberale Kamerleden, die altijd al een onderdeel van de vergadercultuur van de Kamer waren geweest, deden eraan mee. Al met al valt er uit deze ‘obstructie’ minder te leren over de unieke positie van de SDAP in de vergadercultuur van het Parlement en dus zal deze verder niet besproken worden.

⁵⁴ Tanja, *Goede politiek*, 112.

⁵⁵ Congresverslag 24^e Congres van de SDAP, p. 9, IISG.

⁵⁶ HTK 1919/1920, 1 juni 1920, p. 2503, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000317599.

⁵⁷ HTK 1919/1920, 1 juni 1920, p. 2504, zoek.officielebekendmakingen.nl/0000317599.

⁵⁸ Geciteerd in ‘De obstructie uitgelokt’, *Het Volk*, 7 juni 1920, Dag druk, p. 3.

⁵⁹ Tanja, *Goede Politiek*, 113.

⁶⁰ ‘De obstructie. Waarom obstructie?’, *Het Volk*, 5 juni 1920, Dag druk, p. 1.

⁶¹ Tanja, *Goede politiek*, 113.

Al met al laten deze gevallen van obstructie mooi de evolutie van de positie van de SDAP in de vergadercultuur van de Tweede Kamer te zien. Vanaf 1903 was het duidelijk dat de SDAP obstructie als een mogelijk wapen zag en vanaf 1910 werd het daadwerkelijk zo nu en dan gebruikt. Schaper schreef in zijn memoires wel dat het van belang was er spaarzaam mee om te gaan, want als de obstructie te veel zou inburgeren, zou worden verwacht dat het bij ‘allerlei gelegenheden’ zou worden gebruikt.⁶² Daarnaast vond Schaper obstructie als middel veel minder gepast na de invoering van algemeen kiesrecht.⁶³ Wat betreft het antwoord op de vraag ‘wanneer normaliseerde de SDAP in het Parlement’ kunnen we hier dus concluderen dat na de invoering van het algemeen mannenkiesrecht de SDAP meer bereid was het Parlement als legitiem te erkennen, maar er waren nog enkele jaren nodig voordat haar Kamerleden zich echt begonnen aan te passen.

Alle gevallen waarin met obstructie werd bedreigd of waarin daadwerkelijk obstructie werd gepleegd vonden plaats toen Troelstra fractievoorzitter was. Desalniettemin was zijn actieve rol in de obstructies tamelijk beperkt.

Conclusie

Met bovenstaande kwalitatieve analyse van de houding van de SDAP hebben we op een aantal punten gezien hoe en wanneer de SDAP zich buiten de vergadercultuur van de Tweede Kamer opstelde. Het zwaartepunt van de dwarse houding lag in de eerste jaren dat de SDAP in de Kamer vertegenwoordigd was. In die periode speelde de Hogerhuiszaak en bij de eerste Tweede Kamerverkiezing waarbij SDAP-leden werden verkozen, werd geweigerd de eed bij de koningin af te leggen. Tot op zekere hoogte begon het proces van normalisatie dus al vroeg.

Na het algemene mannenkiesrecht van 1917 was de SDAP geleidelijk meer bereid om het parlement als legitiem te zien en zich dus minder dwars op te stellen. Desondanks had de SDAP nog enige jaren nodig na 1917 om haar houding in de Kamer echt te wijzigen. Het zwaartepunt hiervan lag in de jaren 1920. Niet geheel toevallig was dat ook de periode waarin Troelstra vertrok als fractievoorzitter en Kamerlid.

2.2. SDAP in de Kamer: digitale kwantitatieve analyse

De vorige paragraaf gaf een kwalitatief antwoord op de vraag wanneer de SDAP normaliseerde binnen het Nederlandse Parlement. Aangezien het lezen van alle parlementaire verslagen tussen 1897 en 1940 niet realistisch is, moet voor elke kwalitatieve benadering een selectie uit deze verslagen worden gemaakt. Om een vollediger blik op alle parlementaire verslagen te bieden, is een digitale methode een uitkomst. In deze paragraaf zal dat op twee manieren worden gedaan. Ten eerste zal worden geteld welk percentage van redes van SDAP-Kamerleden door de voorzitter werd onderbroken, vergeleken met datzelfde percentage voor alle Tweede Kamerleden. Ten tweede, zal er met topic modeling worden gekeken hoeveel SDAP-Kamerleden, dan wel andere Kamerleden, spraken over procedurele onderwerpen. Deze beide analyses zijn door de auteur in Python uitgevoerd.⁶⁴

Onderbrekingen door de voorzitter

Wanneer een Tweede Kamerlid zich niet aan de vergadernormen houdt, wordt hij vaak door de voorzitter onderbroken. Uiteraard is er niet bij elke onderbreking door de voorzitter sprake van schending van parlementaire normen. Desalniettemin valt te verwachten dat een Kamerlid dat minder aansluit bij de vergadercultuur vaker wordt onderbroken door de voorzitter dan een Kamerlid dat zich meer aan vergadernormen houdt. Om dit te onderzoeken is een overzicht gemaakt van hoe vaak Tweede Kamerleden werden onderbroken door de voorzitter. Hiervoor is gebruik gemaakt van de dataset van Maarten Marx. Deze dataset bestaat uit debatten van de Eerste en Tweede Kamer. Deze

⁶² Schaper, *Een halve eeuw van strijd*, II, 287.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Om precies te zijn de auteur heeft alle code zelf geschreven in Python, gebruik makend van standaard libraries in Python en via de Python library little_mallet wrapper van de software Mallet.

debatten zijn onder andere opgesplitst in redes van verschillende sprekers, waarbij er ook informatie wordt gegeven over de spreker.⁶⁵

Een onderbreking door de voorzitter is gedefinieerd als elk moment waarop eerst Kamerlid X spreekt, dan de voorzitter en dan weer Kamerlid X. De hoeveelheid woorden van de voorzitter mag hierbij maximaal honderd woorden bevatten, waarbij ‘woorden’ die volledig uit getallen bestaan niet worden meegeteld.⁶⁶ Met deze methode zal ook wat ruis meekomen, maar wanneer er grote verschillen te zien zijn, zal dat toch komen doordat bepaalde Tweede Kamerleden meer tot de orde werden geroepen dan anderen.

Om gewone Kamerleden te onderscheiden van Kamervoorzitters en bewindspersonen, is gekeken naar de ‘role’ van de spreker in de dataset van Marx. Alle sprekers gemarkeerd als ‘mp’ (Member of Parliament), zijn meegerekend. Wel lijkt ‘mp’ de standaardoptie te zijn geweest bij het creëren van de dataset: als de ‘naam’ van een spreker slecht is herkend, is de rol ‘mp’. Zo is Cremer, Minister van Koloniën, in het bestand van 19 november 1897 door OCR-fouten de naam ‘Cremor, Huister run h'oloirn’ gegeven. Hier werd deze minister niet in herkend en dus heeft hij hier de rol ‘mp’ gekregen. Dit betekent dat er in ons overzicht van Kamerleden ook enkele bewindspersonen zitten. Deze zullen echter niet als SDAP-fractielid worden aangemerkt en dus alleen enige invloed hebben op de cijfers voor alle Tweede Kamerleden.

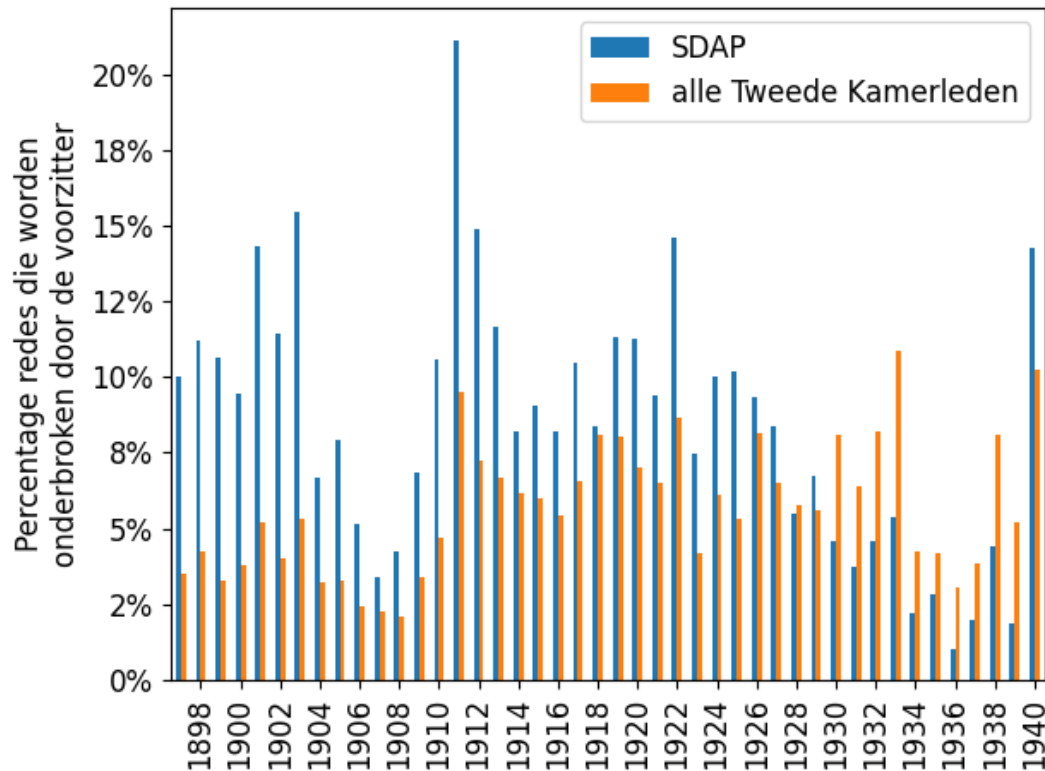
Daarnaast moeten we onderscheid maken tussen Kamerleden die wel of geen lid waren van de SDAP-fractie. Marx noteert in zijn dataset ook de partij van sprekers. Deze is echter vaak niet accuraat: Onafhankelijk socialist Geert van der Zwaag wordt bijvoorbeeld geregeld incorrect als SDAP-fractielid genoteerd. Een andere optie om te bepalen van welke partij een Kamerlid is door naar de naam te kijken: wanneer ‘Troelstra’ als naam genoteerd staat, kunnen we zeker zijn dat het hier om een SDAP-fractielid gaat. Er waren echter geregeld verschillende Kamerleden met dezelfde achternaam, zoals Louis Hermans van de SDAP en Henri Hermans van de RKSP. Aangezien in de dataset geen voornamen zijn genoteerd, is het lastig dit soort Kamerleden uit elkaar te houden. Om zeker te weten dat er enkel daadwerkelijke SDAP-redes worden meegenomen in onze analyse, zijn alleen de redes geselecteerd waarbij Marx de SDAP als partij noteert en waarbij de achternaam overeenkomt met een SDAP-fractielid dat daadwerkelijk op die datum in de Tweede Kamer zat. Met deze strenge selectiecriteria zijn we er redelijk zeker van dat er geen tot zeer weinig redes van andere partijen worden geselecteerd in onze selectie van SDAP-redes. Wel zullen een aantal SDAP-redes niet geselecteerd worden. De meeste SDAP-redes zullen echter nog steeds in de data opgenomen worden. Daarnaast kunnen we er van uit gaan dat de iets kleinere selectie van SDAP-redes die we hier maken wel representatief is voor SDAP-redes in het algemeen.

Figuur 1 tot en met Figuur 7 geven het resultaat van de digitale analyse met bovenstaande uitgangspunten. Hierbij zijn ‘alle Tweede Kamerleden’ inclusief de Kamerleden van de SDAP.

⁶⁵ M. Marx e.a., ‘PoliticalMashup 1814-2012 - Members, Parties, Proceedings’ (DANS Data Station Social Sciences and Humanities, 5 juli 2012).

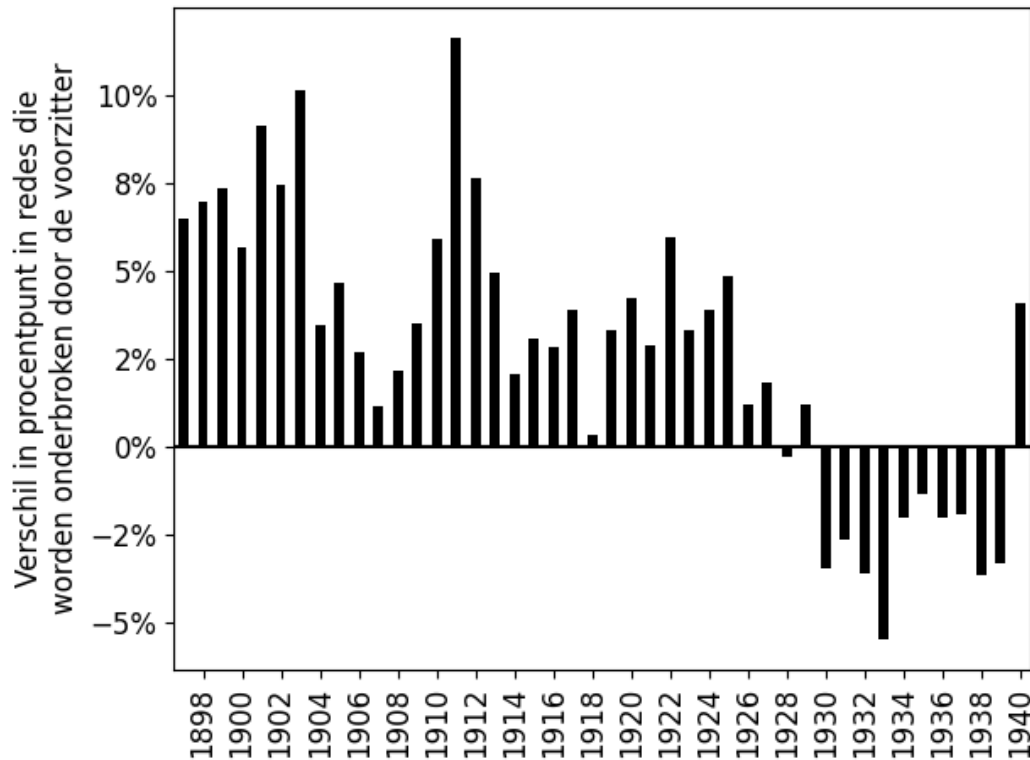
⁶⁶ Aan de hand van een steekproef van een aantal potentiële onderbrekingen tussen de vijftig en tweehonderdvijftig woorden is bepaald dat honderd woorden een geschikte grens is.

De reden dat getallen niet worden meegenomen, is omdat als een onderbreking van een voorzitter veel getallen lijkt te bevatten deze vaak niet daadwerkelijk horen bij de tekst van de voorzitter. Zie bijvoorbeeld HTK 1903/1904, 18 mei 1904, p. 1926, zoek.officiëlebekendmakingen.nl/0000360041. Hier is in de originele *Handelingen* onderaan de pagina een tabel gegeven, die niet hoort bij de tekst van de voorzitter, maar in de dataset van Marx daarin wel wordt meegenomen. Wanneer getallen worden meegenomen, bevat de onderbreking van de voorzitter hier 147 woorden, maar als getallen worden weggelaten zijn het er slechts 97.

Figuur 1: Welk percentage van de SDAP redes versus welk percentage van redes van alle Tweede Kamerleden werd onderbroken door de voorzitter?

Figuur 1 laat zien welk percentage van de redes van de SDAP en welk percentage van alle redes van Kamerleden werden onderbroken. We zien duidelijk dat in haar beginjaren de SDAP aanzienlijk vaker werd onderbroken door de voorzitter dan andere partijen. In de laatste jaren voor de Tweede Wereldoorlog werden SDAP-Kamerleden juist minder vaak dan gemiddeld onderbroken. Figuur 2 laat dat verschil nog duidelijker zien: daar zien we het verschil tussen beide percentages van Figuur 1.

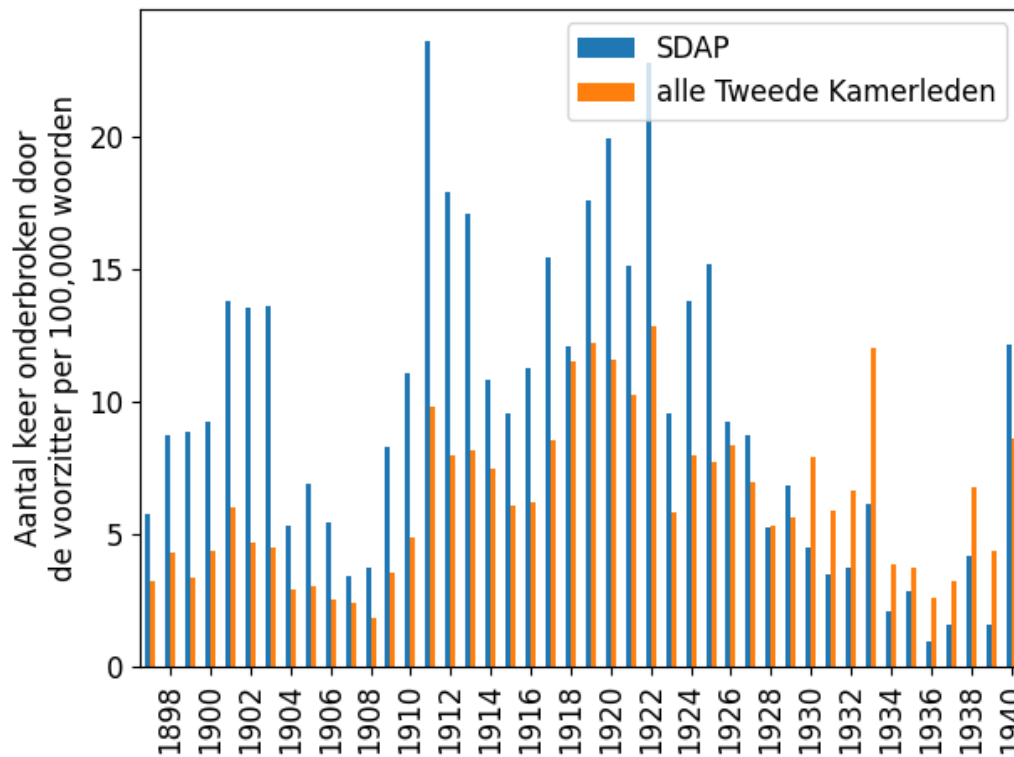

Figuur 2: Verschil (in procentpunt) tussen de onderbrekingen van de SDAP en alle Tweede Kamerleden. Bij een positieve waarde worden de SDAP-Kamerleden vaker onderbroken dan de gemiddelde Tweede Kamerleden.

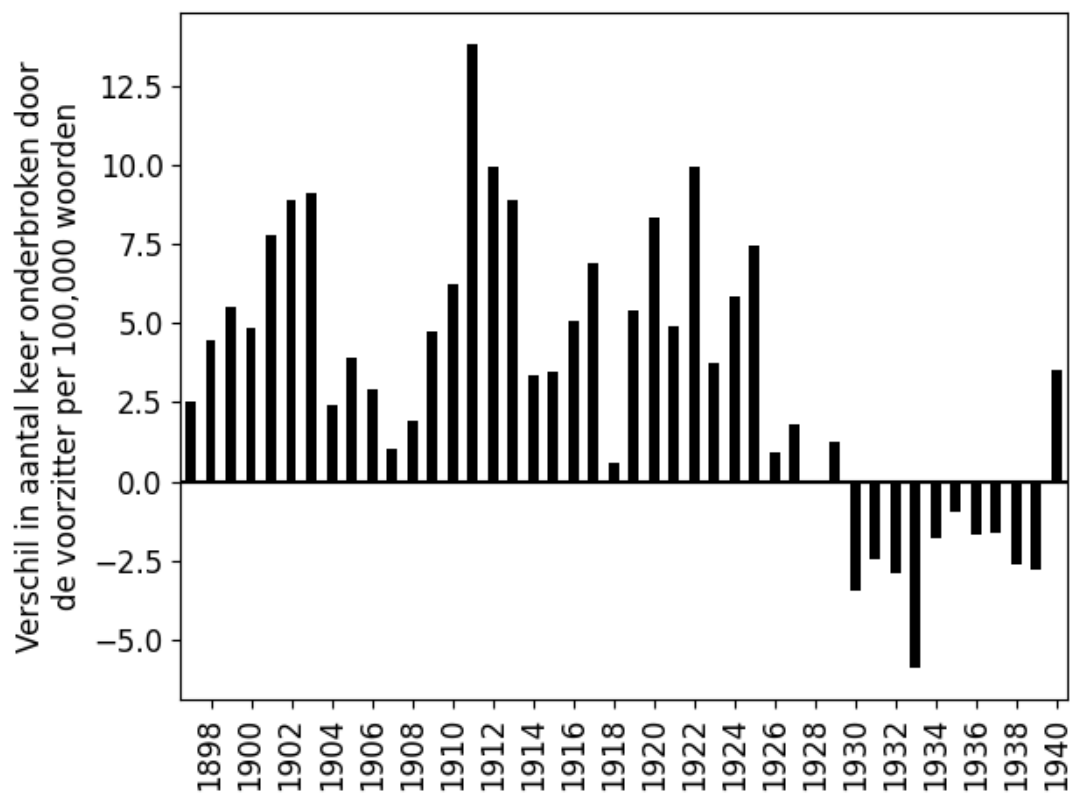
Hier zien we dat de SDAP tot ongeveer 1926 significant vaker werd onderbroken door de voorzitter. Dit sluit redelijk aan bij het beeld dat voortkwam uit de kwalitatieve benadering van paragraaf 2.1, dat het zwaartepunt van de normalisatie van de SDAP in de Tweede Kamer in de jaren 1920 ligt. Daarnaast valt op dat SDAP-leden in de laatste jaren voor de Tweede Wereldoorlog zelfs aanzienlijk minder vaak door de voorzitter werden onderbroken dan Kamerleden van andere partijen. Naast de normalisatie van de SDAP zal dit ook te maken hebben met de komst van partijen die aanzienlijk sterker antiparlementair waren dan de SDAP: vanaf 1918 de CPH en vanaf 1937 de NSB. Op twee manieren zal dit hebben bijgedragen aan dat het onderbrekingspercentage van de SDAP lager werd dan die van de gehele Kamer. Enerzijds kwamen er namens deze partijen Kamerleden bij, die het percentage onderbrekingen van de gehele Kamer ongetwijfeld omhoogdreeven. Anderzijds betekende de komst van deze veel radicalere partijen in het Parlement, dat de SDAP ging optreden als verdediger van het parlementarisme.

Voor Figuur 1 en 2 is gekeken naar het percentage redes dat werd onderbroken. Een rede is daarbij gedefinieerd als elke losse keer dat iemand sprak. Sprak dus bijvoorbeeld Troelstra, dan de voorzitter, dan weer Troelstra, dan telt dat als twee redes van Troelstra. Zelfs als iemand elke keer dat hij sprak zou worden onderbroken zou het percentage redes dat werd onderbroken dus niet op honderd procent komen.

Dit betekent tevens dat wanneer iemand relatief vaak werd onderbroken door andere Kamerleden, dit telt als meerdere redes. Hierdoor gaat het percentage onderbrekingen door de voorzitter juist omlaag. Dit zou in theorie de conclusies die we uit Figuur 1 en 2 trekken kunnen beïnvloeden. Deze invloed blijkt echter niet zo significant. Om dat aan te tonen zien we in Figuur 3 en 4 de onderbrekingen door de voorzitter per 100,000 woorden. Hier zien we dus het aantal onderbrekingen gerelateerd aan hoe lang iemand totaal aan het woord is. Deze methode heeft weer het nadeel dat een Kamerlid dat veel woorden nodig heeft om zijn of haar punt te maken, wordt 'beloond' met minder onderbrekingen per 100,000 woorden. Maar ook deze Figuren laten zien dat vanaf ongeveer 1926 het verschil tussen de SDAP en alle Kamerleden vrij klein wordt. Al met al stellen we vast dat het percentage redes dat wordt onderbroken door de voorzitter een aardig beeld geeft van in hoeverre Kamerleden zich aan vergadernormen houden.

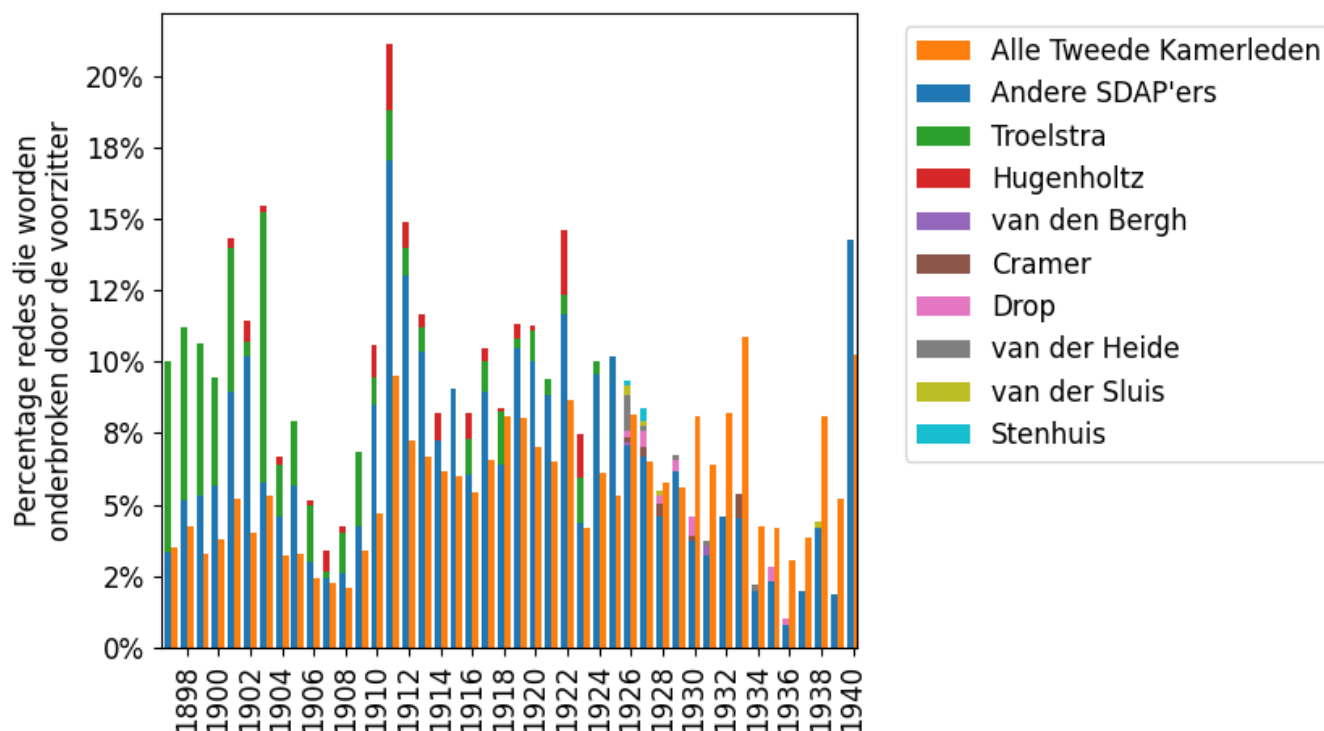

Figuur 3 Hoe vaak werden de SDAP versus alle Tweede Kamerleden onderbroken door de voorzitter per 100,000 woorden?

Figuur 4 Verskil in onderbrekingen tussen de SDAP en alle Kamerleden per 100,000 woorden. Bij een positieve waarde worden de SDAP-Kamereleden vaker onderbroken dan de gemiddelde Kamerleden.

1925 was een verkiezingsjaar. Dat suggereert dat de aftredende en aantredende SDAP-Kamerleden verantwoordelijk zouden kunnen zijn voor de trendbreuk die we meteen daarna zien. 1925 was bijvoorbeeld het laatste jaar dat Troelstra Kamerlid was, al was de laatste keer dat hij sprak al in november 1924.⁶⁷ Figuur 5 toont het aandeel van de Kamerleden die rond 1925 af- of aantraden aan het onderbrekingspercentage van SDAP Kamerleden. Hierbij moet in gedachten worden gehouden dat de SDAP van 1918 tot 1922 tweeëntwintig Kamerleden, van 1922 tot 1925 twintig Kamerleden en van 1925 tot 1929 vierentwintig Kamerleden telde.

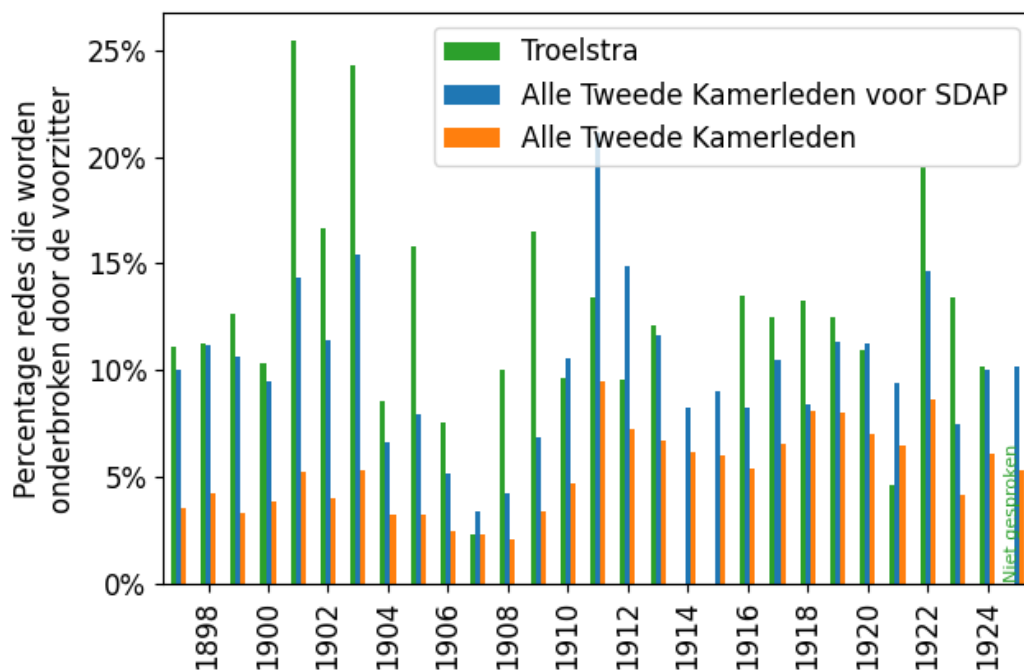
Figuur 5 Het aandeel van Tweede Kamerleden die rond 1925 af- of aantraden als Kamerlid in het totale onderbrekingspercentage van de SDAP met percentage onderbrekingen alle Tweede Kamerleden.

We zien dat in de laatste jaren van Troelstra's Kamerlidmaatschap, zijn aandeel aan de onderbrekingen van de SDAP nogal wisselende. Een gedeeltelijke verklaring is dat hij in deze periode veel afwezig was.⁶⁸ Figuur 6 laat zien hoe vaak Troelstra werd onderbroken als percentage van het aantal redes dat Troelstra zelf hield. We zien dat Troelstra, ook in zijn latere jaren, meestal vaker werd onderbroken dan het gemiddelde-SDAP Kamerlid. Troelstra was een zeer kundige parlementariër, dus dit hoge percentage zal het gevolg zijn geweest van weloverwogen keuzes, niet van onhandigheid.

Bij het bestuderen van deze data, is het wel belangrijk op te merken dat we slechts één persoon bestuderen, dat geeft een laag aantal datapunten in sommige jaren. In 1902 sprak Troelstra bijvoorbeeld maar 12 keer. We moeten dus voorzichtig zijn met het trekken van zware conclusies uit het onderbrekingspercentage van 17% voor dat jaar.

⁶⁷ Hagen, *Politicus uit hartstocht*, hoofdstuk 17.

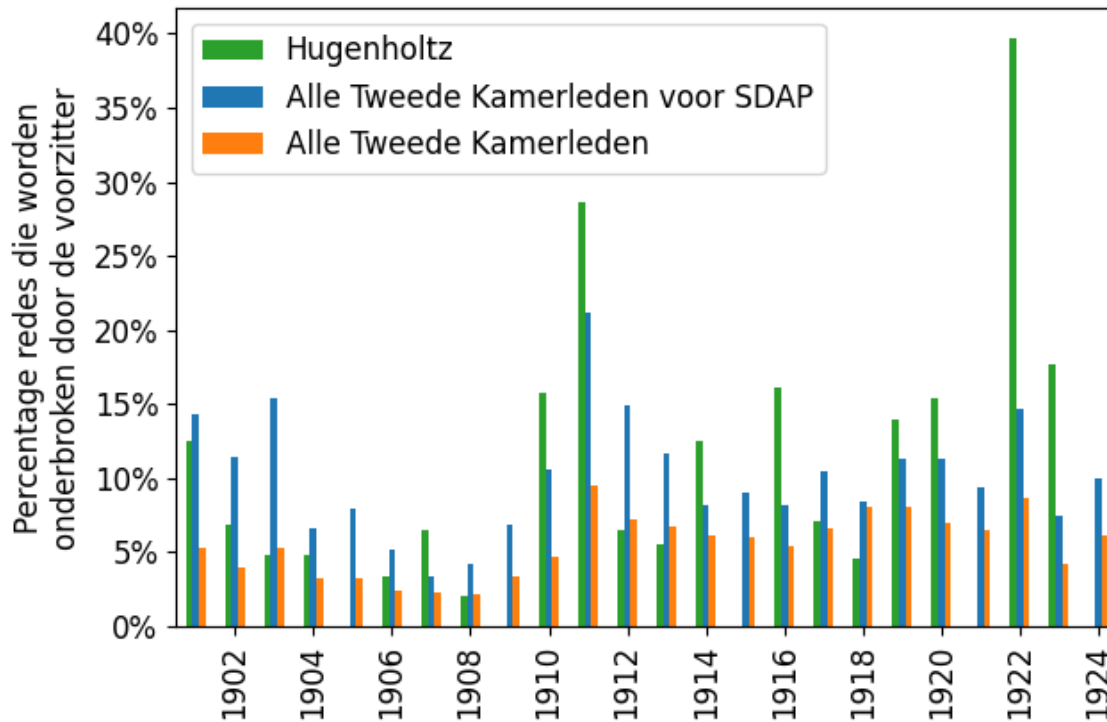
⁶⁸ Hagen, *Politicus uit hartstocht*, hoofdstuk 16, 'Laatste verkiezingen'.

Figuur 6 Welk percentage van Troelstra's redes werd door de voorzitter onderbroken? Vergelijking met alle SDAP-leden en alle Tweede Kamerleden

Naast dat Troelstra in 1925 vertrok, overleed het langzittende SDAP-Kamerlid Frederik Hugenholtz op 13 mei 1924, na sinds oktober 1923 wegens ziekte vrijwel afwezig te zijn geweest.⁶⁹ In Figuur 5 zien we dat hij in zijn laatste jaren als Kamerlid vaak een serieus aandeel had in het onderbrekingspercentage van de SDAP. Bovendien zien we in Figuur 7 dat zijn onderbrekingspercentage vrij consistent boven het gemiddelde van de SDAP lag. Hugenholtz sprak gemiddeld minder dan Troelstra, wat betekent dat hier het aantal datapunten gemiddeld nog lager ligt dan bij die van de data gebruikt voor Figuur 6. We moeten dus ietwat voorzichtig zijn met sterke conclusies verbinden aan deze data. Desalniettemin kunnen we wel concluderen dat het vertrek van zowel Troelstra als Hugenholtz een bijdrage leverde aan het verlagen van het onderbrekingspercentage van de SDAP rond 1925.

⁶⁹ 'F.W.N. Hugenholtz', geraadpleegd 9 december 2023, https://www.parlement.com/id/vg09ll1vufwb/f_w_n_hugenholtz. Hij sprak in 1924 nog op één dag, met in totaal 3 redes volgens onze telling. Daarbij werd hij niet door de voorzitter onderbroken. HTK 1923/1924, 7 februari 1924, p. 652, zoek.officiëlebevestigingen.nl/0000303161.

Figuur 7 Welk percentage van Hugenholtz' redes werd door de voorzitter onderbroken? Vergelijking met alle SDAP-leden en alle Tweede Kamerleden

Naast dat de aftredende Kamerleden dus in hun laatste jaren nog een significant aandeel hadden aan het onderbrekingspercentage van de SDAP, zien we in Figuur 5 ook dat de meeste nieuwe Kamerleden juist een relatief klein aandeel hadden. Alleen Albert van der Heide had in 1926 een aanzienlijk aandeel. Hij sprak toen 42 keer en daarbij werd hij 10 keer door de voorzitter onderbroken. Hierbij moet wel weer worden gezegd dat voor al deze nieuwkomers weinig datapunten zijn. Over het algemeen valt wel te concluderen dat deze nieuwkomers gemiddeld een relatief laag onderbrekingspercentage hadden.

Aangezien er in totaal voor de Tweede Wereldoorlog 62 Kamerleden waren, is het niet praktisch om hier alle Kamerleden los te behandelen. De tabel hieronder geeft het onderbrekingspercentage per SDAP-Kamerlid over alle redes die hij of zij in de Tweede Kamer heeft gehouden. Deze tabel is gesorteerd op wanneer de Kamerleden voor het eerst in de Kamer kwamen. De eerste Kamerleden van de SDAP staan dus bovenaan. We zien dat de zes nieuwe Tweede Kamerleden van 1925 allemaal onderbrekingspercentages tussen de 3,1% en 6,2% hadden. Ze werden dus weinig onderbroken. Ook voor deze tabel geldt weer dat het per individu verschilt hoeveel datapunten er zijn, wat betekent dat sommige onderbrekingspercentages significanter zijn dan anderen. De tabel laat ook zien hoeveel redes totaal van elk SDAP-Kamerlid zijn geteld zodat we zien hoe significant de onderbrekingspercentages zijn.

De tabel laat inderdaad zien dat SDAP-leden die eerder Kamerlid werden over het algemeen vaker werden onderbroken dan SDAP-leden die later Kamerlid werden. Hieraan zien we nog niet hoe deze Kamerleden zich gedurende de jaren hierin ontwikkelden. Daarom geeft Appendix A voor elk Tweede Kamerlid van de SDAP eenzelfde grafiek als Figuur 6 en Figuur 7 geven voor Troelstra en Hugenholtz.

De tabel laat ook zien dat Jan Duijs veruit het vaakst werd onderbroken. Bij de behandeling van obstructie zagen we al dat hij vaak een onruststoker was. Later in zijn leven sloot hij zich aan bij de NSB. Al met al niet verrassend dus, dat Duijs ook wat betreft onderbrekingen door de voorzitter bepaald niet het meest 'parlementaire' SDAP-lid was.

Tabel 1 onderbrekingspercentage van SDAP-Kamerleden

Naam	Onderbrekingspercentage	Kamerlidmaatschap	Hoeveelheid redes
Van Kol	5,2%	Van 24 september 1897 tot 20 september 1909.	868
Troelstra	12,1%	Van 24 september 1897 tot 16 september 1901 en van 13 december 1902 tot 14 september 1925.	2086
Schaper	9,9%	Van 25 april 1899 tot 30 augustus 1934.	4034
Helsdingen	4,1%	Van 17 september 1901 tot 18 september 1905 en van 23 oktober 1907 tot 19 augustus 1921.	467
Hugenholtz	11,1%	Van 17 september 1901 tot 13 mei 1924.	980
Gebroeders ter Laan ⁷⁰	10,8%	K. ter laan 17 september 1901 tot 7 juni 1937 en J. ter Laan van 16 september 1913 tot 19 november 1929 en 13 oktober 1931 tot 14 september 1941.	3535
Melchers	6,4%	Van 17 september 1901 tot 18 september 1905.	125
Tak	3,3%	Van 19 september 1905 tot 23 augustus 1907.	92
Duijs	21,1%	Van 21 september 1909 tot 15 november 1935.	2403
Vliegen	5,1%	Van 21 september 1909 tot 30 september 1915 en van 25 juli 1922 tot 7 juni 1937.	691
Albarda	5,7%	Van 16 september 1913 tot 9 augustus 1939.	1085
Gerhard	8,2%	Van 16 september 1913 tot 14 september 1931.	655
Kleerekoper	6,3%	Van 16 september 1913 tot 17 september 1931.	1002
Van Leeuwen	13,8%	Van 16 september 1913 tot 16 september 1918.	65
Mendels	6,7%	Van 16 september 1913 tot 16 september 1918.	330
Polak	Nooit gesproken	Van 16 september 1913 tot 3 november 1913.	0
Sannes	5,5%	Van 16 september 1913 tot 31 december 1929.	362
Spiekman	10,2%	Van 16 september 1913 tot 17 november 1917.	98
Van den Tempel	4,6%	Van 10 november 1915 tot 10 augustus 1939.	637
De Zeeuw	11,3%	Van 15 januari 1918 tot 11 november 1919.	53
Groeneweg	7,5%	Van 17 september 1918 tot 7 juni 1937.	295
Heijkoop	14,7%	Van 17 september 1918 tot 11 november 1919.	34
Hermans	3,3%	Van 17 september 1918 tot 19 september 1921.	60
De Jonge	12,4%	Van 17 september 1918 tot 24 juli 1922.	169
Ossendorp	10,1%	Van 17 september 1918 tot 24 juli 1922.	159
Oudegeest	8,0%	Van 17 september 1918 tot 24 juli 1922.	87
Rugge	4,2%	Van 17 september 1918 tot 24 juli 1922.	48
Van der Waerden	3,6%	Van 17 september 1918 tot 11 juni 1940.	815
Van Zadelhoff	8,9%	Van 17 september 1918 tot 7 juni 1937.	393
Brautigam	2,4%	Van 18 november 1919 tot 16 september 1931 en van 9 mei 1933 tot 20 september 1935.	212
Van Stapele	6,7%	Van 20 november 1919 tot 24 juli 1922.	90
Hiemstra	4,8%	Van 12 oktober 1921 tot 7 juni 1937.	433

⁷⁰ Omdat er is geselecteerd op achternaam en op partij, is er door het programma geen onderscheid tussen de broers Kornelis en Jan ter Laan gemaakt. Gezien deze beide broers ook niet van individueel belang voor het betoog in deze scriptie zijn, is er geen prioriteit aan gegeven om ze te onderscheiden.

Van Braambeek	2,0%	Van 14 oktober 1921 tot 8 februari 1946.	351
IJzerman	3,8%	Van 25 juli 1922 tot 8 februari 1946.	184
De Vries-Bruins	3,4%	Van 25 juli 1922 tot 8 mei 1933 en van 20 september 1934 tot 8 februari 1946.	444
Wijkamp	0%	Van 18 september 1924 tot 14 september 1925.	3
Van den Bergh	1,5%	Van 15 september 1925 tot 8 mei 1933.	194
Cramer	3,1%	Van 15 september 1925 tot 7 juni 1937.	381
Drop	3,5%	Van 15 september 1925 tot 9 maart 1939.	517
Van der Heide	6,2%	Van 15 september 1925 tot 7 juni 1937.	224
Van der Sluis	4,1%	Van 15 september 1925 tot 8 februari 1946.	147
Stenhuis	6,2%	Van 15 september 1925 tot 16 september 1929.	65
Kupers	5,2%	Van 17 september 1929 tot 8 februari 1946.	213
Van der Houven	0,0%	Van 10 december 1929 tot 8 mei 1933.	23
De Boer	8,6%	Van 11 februari 1930 tot 8 mei 1933.	35
De Jong	4,2%	Van 29 september 1931 tot 8 mei 1933 en van 8 juni 1937 tot 8 juli 1943.	24
Faber	2,6%	Van 3 november 1931 tot 11 maart 1941.	38
Drees	2,2%	Van 9 mei 1933 tot 23 juni 1945.	185
Thijssen	3,6%	Van 9 mei 1933 tot 22 december 1943.	111
Donker	1,1%	Van 2 oktober 1935 tot 8 februari 1946.	88
Van Gelderen	1,3%	Van 8 juni 1937 tot 13 mei 1940.	76
Van der Goes van Naters	3,1%	Van 8 juni 1937 tot 8 februari 1946.	64
Hilgenga	0%	Van 8 juni 1937 tot 5 november 1941.	22
Kievit	9,1%	Van 8 juni 1937 tot 8 februari 1946.	22
Van Lienden	0,0%	Van 8 juni 1937 tot 8 februari 1946.	18
Van Sleen	7,4%	Van 8 juni 1937 tot 8 februari 1946.	54
Stokvis	13,4%	Van 8 juni 1937 tot 8 februari 1946.	82
Vos	0,0%	Van 8 juni 1937 tot 23 juni 1945.	58
Brugmans	0,0%	Van 25 april 1939 tot 15 november 1945.	4
Bommer	0,0%	Van 4 september 1939 tot 21 november 1945.	3
Suurhoff	0,0%	Van 21 september 1939 tot 8 februari 1946.	4

Al met al kunnen we stellen dat de hoeveelheid dat SDAP-Kamerleden werden onderbroken laat zien dat ze zich vanaf halverwege de jaren 1920 meer aan vergadernormen gingen houden: vanaf dat moment vond de voorzitter het minder vaak nodig om hen te onderbreken. Dit is gedeeltelijk te wijten aan het aan- en aftreden van SDAP-Kamerleden rond die tijd.

Topic modeling: procedureel taalgebruik

Parlementaire debatten worden gevormd door procedures. Spreken over wetten, amendementen en regelingen was dan ook onderdeel van de parlementaire vergadercultuur. Te verwachten valt dat een partij die volledig meegaat in die vergadercultuur, meer spreekt over procedures dan een partij die

zich juist buiten de vergadercultuur plaatst. Wie zich van de procedures weinig aantrekt, plaatst zich immers, bewust of onbewust, buiten de parlementaire vergadercultuur.

Deze hypothese is te testen via topic modeling. Met topic modeling software worden onderwerpen automatisch herkend in grote hoeveelheden teksten, zoals in dit geval parlementaire debatten van tussen september 1897 en mei 1940. De gevonden onderwerpen gaan uiteraard grotendeels over specifieke beleidsterreinen. Topic modeling kan echter ook andersoortige onderwerpen identificeren, waaronder procedurele onderwerpen.

Dit soort onderwerpen worden vaak als ruis behandeld: het zijn immers geen onderwerpen in de traditionele zin: ze gaan niet echt over een specifiek thema. In recent onderzoek zijn dit soort onderwerpen echter ook als op zichzelf interessante data bestudeerd. Zo heeft Ruben Ros in zijn onderzoek naar abstractheid van historische parlementaire redes laten zien dat topic modeling ook betrouwbare output geeft wat betreft abstracte, procedurele onderwerpen.⁷¹

Topic modeling is een algemene methode die op verschillende manieren kan worden geïmplementeerd. De manier die in deze scriptie is gebruikt is Latent Dirichlet Allocation (LDA). De keuze voor LDA is gemaakt omdat LDA naast de meest voorkomende onderwerpen tevens goed interpreteerbare distributiewaardes voor die onderwerpen geeft. De distributiewaarde van een onderwerp laat zien welk deel van de tijd over dat onderwerp werd gesproken. Verderop zal uitgebreider worden uitgelegd hoe dit werkt. Voor nu is het voldoende om te zeggen dat we met de LDA-distributiewaardes kunnen volgen hoeveel er over de geïdentificeerde procedurele topics werd gesproken. Andere topic modeling methodes geven ook distributiewaardes, maar de distributiewaardes van LDA zijn makkelijker te interpreteren. Voor deze scriptie is gebruik gemaakt van de LDA-software Mallet.

Voor dit onderzoek zijn parlementaire data per jaar als volgt gesplitst:

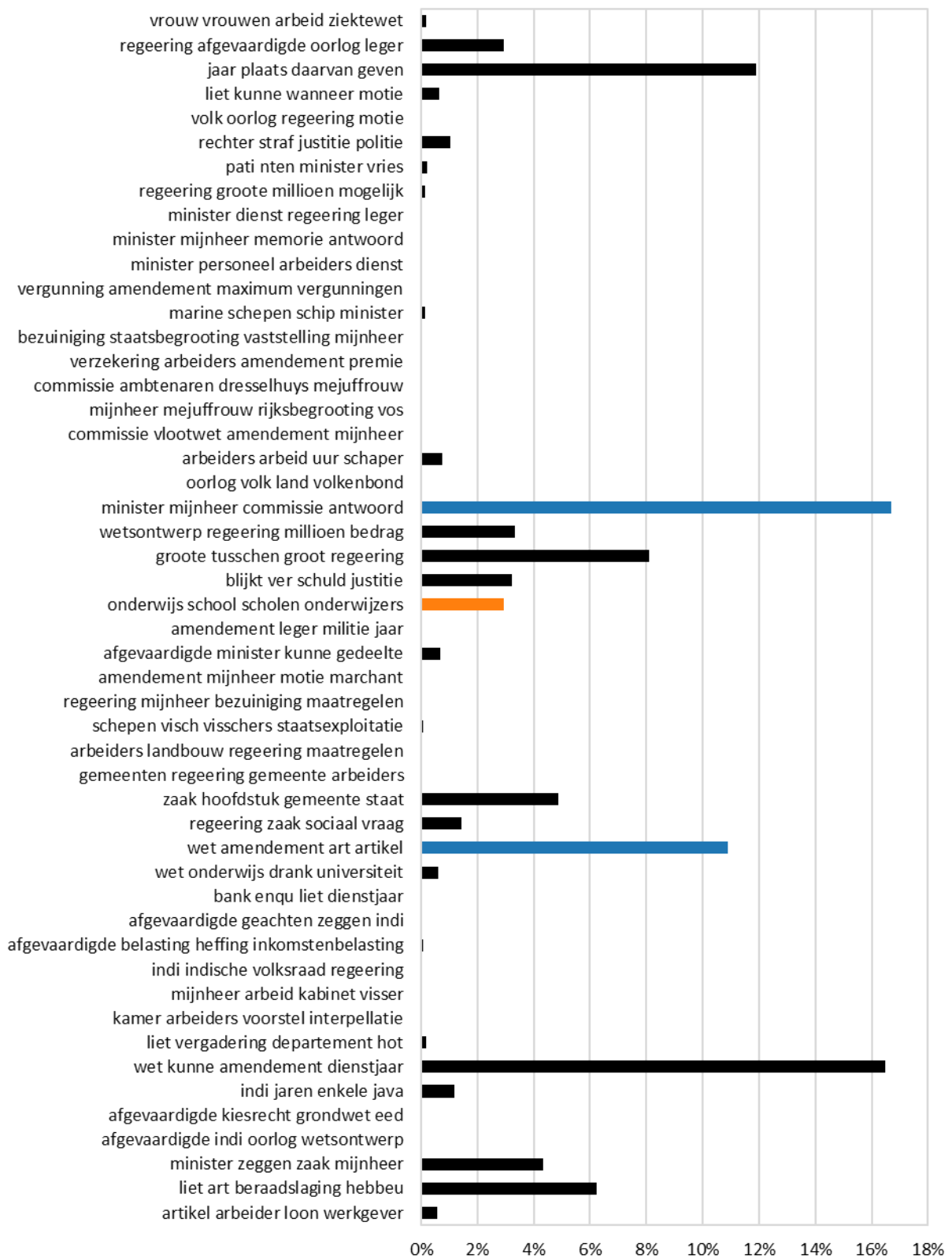
- Eén document voor elk Kamerlid van de SDAP dat in dat jaar in de Kamer sprak.
- Eén document met daarin alle redes van alle niet-SDAP-Kamerleden in datzelfde jaar.

Bij het maken van deze splitsing is dezelfde methode gebruikt als eerder beschreven voor de analyse van onderbrekingen door de voorzitter. Dat betekent ook dat redes van Kamerleden die op dat moment Kamervoorzitter waren niet zijn meegenomen. Op deze documenten over alle jaren van 1897 tot en met 1940 is een model van vijftig onderwerpen getraind. De software heeft op basis van de documenten die het werd aangeboden en het opgegeven aantal onderwerpen dat eruit moest komen, vijftig dus, zelfstandig deze onderwerpen gekozen en samengesteld. Elk onderwerp wordt in het model omschreven met een aantal woorden die het meest specifiek zijn voor dat onderwerp. Zo wordt één van de vijftig onderwerpen omschreven als: ‘onderwijs school scholen onderwijzers kinderen lager openbare bijzondere leerlingen onderwijzer’. Dit onderwerp gaat duidelijk over onderwijs.

Behalve de lijst met onderwerpen geeft het model ook voor elk document een distributie van de spreektijd over de vijftig onderwerpen: welk percentage van de tijd werd er in dat document gesproken over ieder van deze vijftig onderwerpen? De distributiewaarde van een onderwerp is dus het percentage van de spreektijd dat aan dat onderwerp wordt besteed. De vijftig onderwerpen bij elkaar beslaan per definitie honderd procent van de tijd. Figuur 8 laat dit zien: we zien hier hoeveel over de vijftig onderwerpen werd gesproken door Kamerleden die niet de SDAP waren, in het jaar 1900. Over bijvoorbeeld het eerdergenoemde onderwijsonderwerp, aangegeven met oranje in de grafiek, werd drie procent van de totale spreektijd gesproken.

Zoals eerder genoemd, zijn de redes van SDAP-Kamerleden, bij het voorbereiden van de data, verdeeld in documenten per Kamerlid. Uiteindelijk zijn we vooral geïnteresseerd in de SDAP in het algemeen. We werken daarom met een gewogen gemiddelde waarden voor de SDAP. Deze gewogen waarden zijn bepaald door de distributiewaarden van een kamerlid dat meer sprak zwaarder mee te laten wegen. Als een kamerlid in een bepaald jaar keer zoveel woorden sprak als een ander, dan wogen zijn distributiewaarden voor dat jaar twee keer zo zwaar mee. Door de Kamerleden op deze manier te wegen aan de hand van hoeveelheid woorden, krijgen Kamerleden die meer spraken een grotere invloed op de cijfers voor de SDAP dan Kamerleden die weinig spraken.

⁷¹ Ruben Ros, ‘Between Cows and Capitalism: Measuring the Abstractness of Historical Parliamentary Speeches.’, in *DiPaDA@ DHNB*, 2022, 13-14.

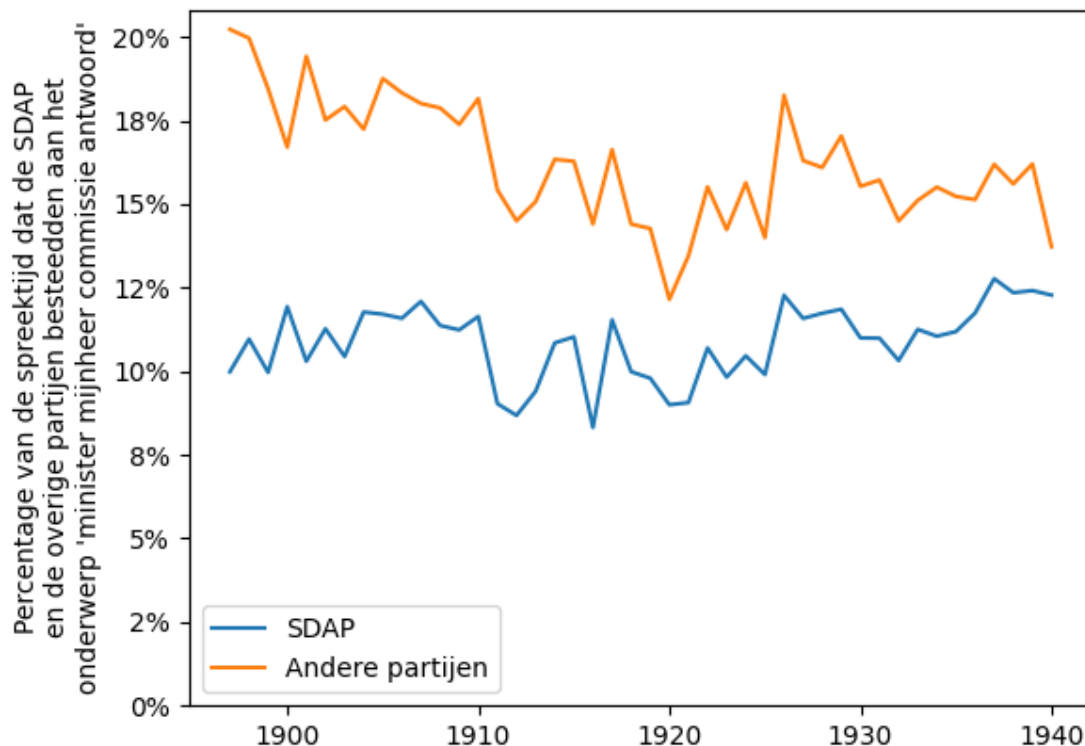
Figuur 8 De distributie van de vijftig onderwerpen over het jaar 1900 van alle niet-SDAP Kamerleden zoals geïdentificeerd en geanalyseerd door de LDA-methode van Mallet.

Van de vijftig onderwerpen die zijn geïdentificeerd door het model, hebben we de twee gekozen die het meest duidelijk procedureel zijn om nader te bekijken:

1. 'minister mijnheer commissie antwoord komen kamer vraag memorie hetgeen indien'
2. 'wet amendement art artikel wetsontwerp ontwerp lid mijnheer kamer zaak'.

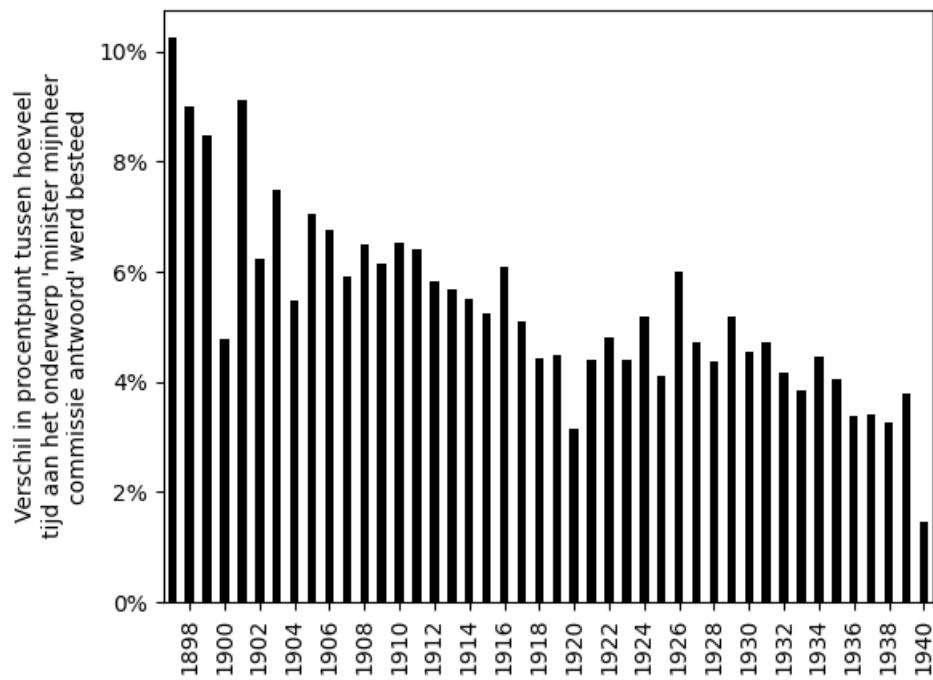
Deze onderwerpen zijn in het blauw aangegeven in Figuur 8. Zoals eerder uitgelegd zijn de woorden waarmee deze onderwerpen zijn omschreven de woorden die het meest waarschijnlijk voorkomen bij besprekingen van dit onderwerpen. Dat hoeft niet per sé te betekenen dat ze echt met dit onderwerp te maken hebben.

We willen vergelijken welk percentage van hun spreektijd de SDAP-leden en andere Kamerleden over deze twee onderwerpen spraken, en hoe dit veranderde in de loop van de jaren. Figuur 9 toont dat voor het eerste gekozen procedurele onderwerp: 'minister mijnheer commissie antwoord komen kamer vraag memorie hetgeen indien'.

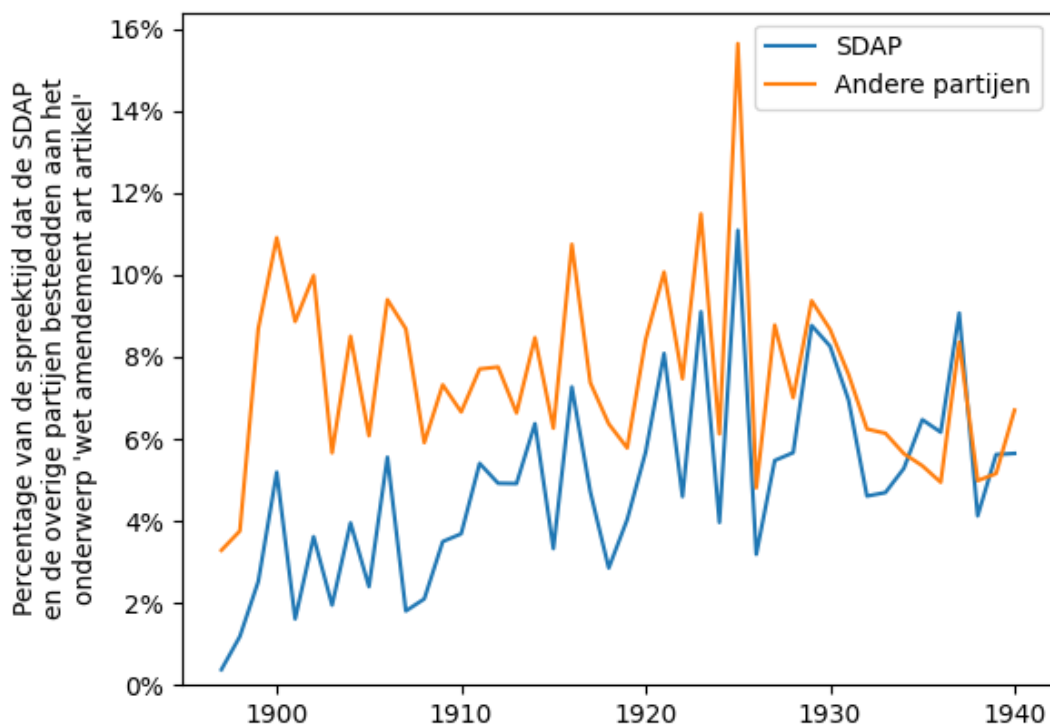
Figuur 9 Distributiewaarde per jaar van het procedurele onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord komen kamer vraag memorie hetgeen indien'.

We zien hier dat dit procedurele onderwerp aanzienlijk minder voorkwam in redes van de SDAP dan in redes van andere Kamerleden. Het verschil tussen de SDAP en andere Kamerleden werd wel geleidelijk minder groot. Figuur 10 laat dit beter zien. Deze figuur geeft hoeveel procentpunt verschil er zit tussen hoe vaak de SDAP en andere Kamerleden dit onderwerp bespraken. We zien dat dit verschil heel geleidelijk minder werd; er is niet echt een periode aan te wijzen waarin er veel verandering optrad.

Figuur 10 Verschil in procentpunt tussen de SDAP en andere partijen in distributiewaarde per jaar van het procedurele onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord komen kamer vraag memorie hetgeen indien'.

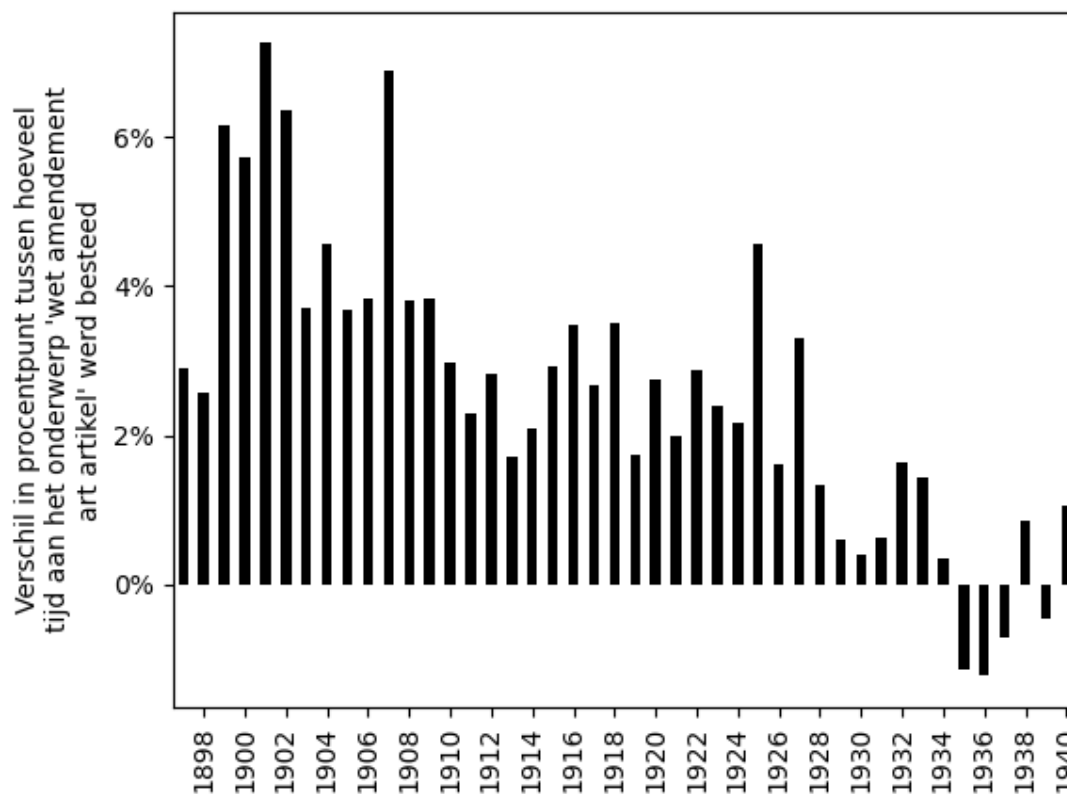
Figuur 11 laat het andere procedurele onderwerp zien: 'wet amendement art artikel wetsontwerp ontwerp lid mijnheer kamer zaak'.

Figuur 11 Distributiewaarde per jaar van het procedurele onderwerp 'wet amendement art artikel wetsontwerp ontwerp lid mijnheer kamer zaak'.

Ook hier zien we dat in de eerste jaren de SDAP minder over dit procedurele onderwerp sprak dan de andere Kamerleden, maar dat het verschil door de jaren steeds kleiner werd. Over dit onderwerp spreekt de SDAP vanaf 1935 zelfs meestal meer dan andere partijen. Het verschil is beter te zien in Figuur 12.

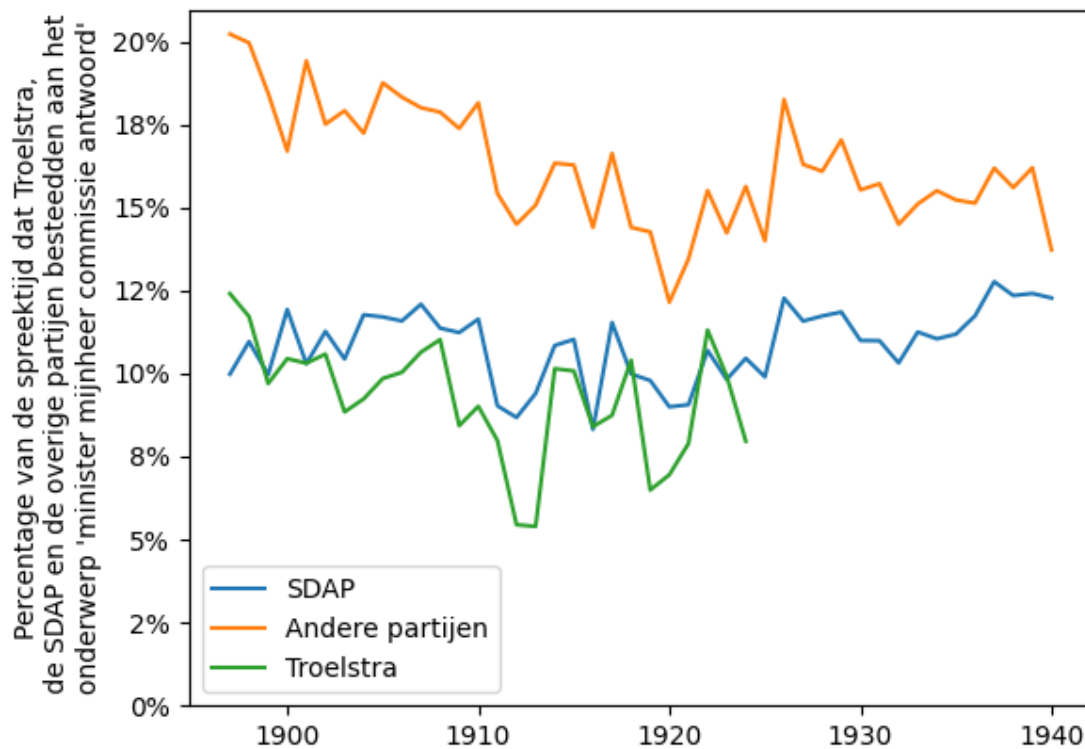
Ook bij dit onderwerp nam het verschil redelijk geleidelijk af, zodat er niet echt een periode is aan te wijzen waarin het verschil snel kleiner werd.

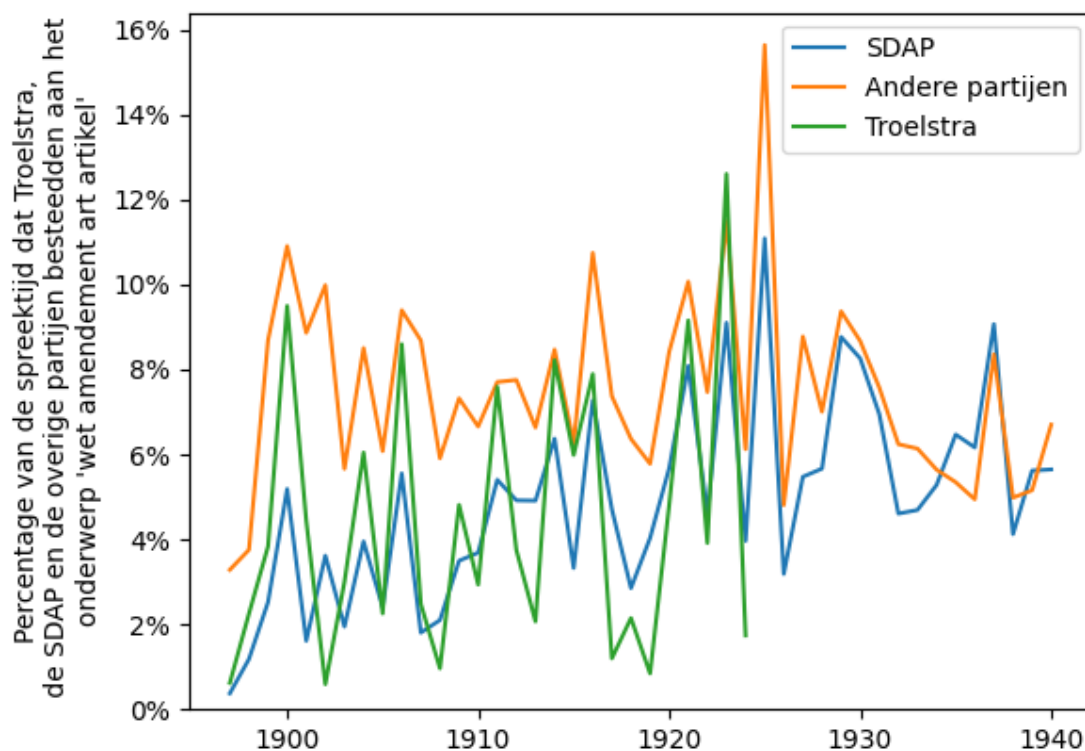
Figuur 12 Verschil in procentpunt tussen de SDAP en andere partijen in distributiewaarde per jaar van het procedurele onderwerp 'wet amendement art artikel wetsontwerp ontwerp lid mijnheer kamer zaak'. Negatieve waarde betekent dat de SDAP een hoger percentage van haar spreektijd aan dit onderwerp besteedde dan andere Kamerleden.

Net als onderbrekingen door de voorzitter, roept topic modeling ook weer de vraag op of het af- en aantreden van specifieke Kamerleden een grote impact heeft gehad op de gemiddelde cijfers van de SDAP. Hier kan het echter niet zo zijn dat het af- of aantreden van specifieke Kamerleden leidde tot een serieuze trendbreuk in hoeveel de SDAP over één of beide onderwerpen sprak. Deze trendbreuken zijn er namelijk niet, gezien de afname van het verschil tussen de SDAP en de andere Kamerleden zo geleidelijk is.

Desalniettemin kan het interessant zijn om te zien of specifieke SDAP-Kamerleden meer of minder dan gemiddeld over procedurele onderwerpen spraken. Figuur 13 en Figuur 14 tonen de distributiewaardes van Troelstra. Voor ons eerste procedurele topic, in Figuur 13, zien we dat Troelstra over dit onderwerp meestal wat minder sprak dan het gemiddelde van de SDAP, maar dat dit bepaald niet consistent was. Voor ons tweede procedurele topic, in Figuur 14, zien we dat Troelstra in de meeste jaren meer over dit onderwerp sprak dan het gemiddelde van de SDAP, maar ook in veel jaar juist weer minder. Al met al valt er niet te stellen dat Troelstra individueel een grote impact had de evolutie van hoeveel de SDAP over procedurele onderwerpen sprak. In Appendix B en C zijn deze grafieken voor alle Kamerleden te zien.

Figuur 13 Distributiewaarde Troelstra, SDAP en andere partijen per jaar van het procedurele onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord komen kamer vraag memorie hetgeen indien'.

Figuur 14 Distributiewaarde Troelstra, SDAP en andere partijen per jaar van het procedurele onderwerp 'wet amendement art artikel wetsontwerp ontwerp lid mijnheer kamer zaak'.

Al met al bevestigt deze topic modeling analyse ons beeld dat de SDAP na haar intrede in het Parlement in 1897 nog buiten de gangbare vergadercultuur van het Parlement stond, maar dat dit langzamerhand normaliseerde. Tegelijkertijd ging die normalisering op dit gebied blijkbaar geleidelijker dan de eerder besproken normalisering op het gebied van onderbrekingen van de voorzitter, of de normalisatie die we concludeerden uit kwalitatief onderzoek.

2.3. De SDAP in de Kamer in literatuur

De vorige twee paragrafen hebben laten zien wat we met een kwalitatieve en een digitale, kwantitatieve benadering kunnen zeggen over hoe en wanneer de SDAP normaliseerde ten opzichte van de vergadercultuur in de Tweede Kamer. Deze paragraaf kijkt naar antwoorden op deze vragen die in literatuur zijn gegeven en in hoeverre die aansluiten op het beeld dat uit het onderzoek van paragrafen 2.1 en 2.2 naar voren kwam.

Zoals eerder genoemd, schrijft Erie Tanja in haar boek *Goede Politiek* over het verschil in vergadercultuur tussen SDAP en de rest van het Parlement. Zo schrijft ze dat de SDAP van de toenmalige vergadercultuur in de Tweede Kamer afweek met haar getuigenispolitiek:

De socialisten gebruikten de parlementaire discussie niet alleen om hun tegenstanders van hun visie te overtuigen, maar ook om hun beginselen tentoon te stellen en hun achterban letterlijk aan te spreken. In de praktijk betekende deze stijlverandering van *overtuigen* naar *getuigen* dat de socialisten zich in hun redes nadrukkelijker en consequenter dan tot dusver in de Kamer gebruikelijk was geweest tot de tribune wendden.⁷²

Ook Tanja schrijft dus dat de SDAP in haar beginjaren redelijk buiten de vergadercultuur van de Tweede Kamer stond. Volgens Tanja ‘socialiseerde de SDAP langzaam tot een meedenkend en meewerkend element in de Kamer, en nam het aantal redevoeringen af die puur bedoeld waren om te getuigen.’⁷³ Bovendien kwamen er andere partijen op die ook aan getuigenispolitiek deden: de communisten op links en de SGP en HGS op rechts. Daarmee verschoof de algemene vergadercultuur van de Tweede Kamer, waardoor de vergadercultuur van de SDAP nog beter in het geheel paste.⁷⁴ Tanja trekt geen expliciete conclusie over *wanneer* de SDAP precies normaliseerde. Ze noemt een aantal congresbesluiten die volgens haar op normalisatie duiden, uit 1919, 1934 en 1937.⁷⁵ Daarnaast citeert ze de memoires van Schaper, die schreef: ‘Doch *strijden* als vroeger, met al het temperament waarover ik beschik, dat was voorbij. De situatie is anders, men erkent ons meer, wij behoeven niet meer te kampen tegen opzettelijke achterstelling als eertijds, in de jaren 1900-1925’.⁷⁶ Al met al valt te stellen dat zij de periode vanaf 1919 ziet als de periode waarin de SDAP normaliseerde. Hiermee sluit ze redelijk aan bij het beeld dat naar voren kwam in paragraaf 2.1 en 2.2 van deze scriptie.

Peter Jan Knegtmans ziet de invoering van algemeen recht als belangrijk kantelpunt in de normalisatie van de SDAP. De SDAP ging ervan uit dat kiezers uit middengroepen en protestantse en katholieke arbeiders zich uiteindelijk bij de SDAP zouden voegen. En dat betekende dat de SDAP-Kamerleden een andere houding konden aan gaan nemen in het parlement:

Deze zekerheid over de richting van de maatschappelijke ontwikkeling en de kracht van het socialistische beginsel had mede tot gevolg dat de SDAP zich sedert de invoering van het algemeen kiesrecht anders ging opstellen in het parlement. De SDAP wilde kiezers aantrekken door constructieve arbeid. Anderzijds zouden gematigd geformuleerde voorstellen moeten dienen om het parlementariërs van andere partijen mogelijk te maken aan de opbouw van een rechtvaardiger maatschappij met grotere sociale zekerheid mee te werken.⁷⁷

⁷² Tanja, *Goede politiek*, 134.

⁷³ Tanja, *Goede politiek*, 135.

⁷⁴ Tanja, *Goede politiek*, 136.

⁷⁵ Tanja, *Goede politiek*, 200.

⁷⁶ Schaper, *Een halve eeuw van strijd*, II, 394, geciteerd in Tanja, *Goede politiek*, 200-201.

⁷⁷ Knegtmans, *Socialisme en democratie*, 21.

Knegtmans ziet ook indirectere redenen voor de veranderende houding van de SDAP in het Parlement. Het Kamerwerk werd gecompliceerder, wat vroeg om Kamerleden met meer specialistische kennis. Ook bemoeilijkten beperkte spreektijden socialistische getuigenispolitiek. Hij noemt tevens het vertrek van Troelstra en de komst van Albarda als fractievoorzitter. Over Albarda schrijft hij: ‘Als politiek leider was hij echter behoedzaam, bang te provoceren.’⁷⁸ Heel anders dan Troelstra dus, en minder geneigd van de vergadercultuur in de Kamer af te wijken. Samenvattend, Knegtmans ziet de invoering van algemeen kiesrecht als belangrijk kantelpunt in de houding van de SDAP in het Parlement. In paragraaf 2.1 en 2.2 zagen we echter dat de trendbreuk in de houding van de SDAP daarna nog enige jaren op zich liet wachten. Wel ziet Knegtmans ook het aftreden van Troelstra als belangrijk kantelpunt. Die hebben we wel in paragrafen 2.1 en 2.2 gezien.

H.F. Cohen schrijft over de oriëntatie van de SDAP op het Parlement in zijn proefschrift *Om de vernieuwing van het socialisme: de politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie*. Hij schrijft onder andere over wanneer de revolutionaire oriëntatie definitief oversloeg naar reformisme. Over Troelstra valt volgens Cohen niet precies te zeggen wanneer hij werd ‘doordrongen dat zijn revolutionaire perspectief een illusie was’.⁷⁹ Verder zegt Cohen dat de overgang naar reformisme doordrong in de gehele partij vanaf de verkiezingen van 1922, waarin de SDAP zetels verloor.⁸⁰ Hij schrijft echter weinig over de invloed van deze heroriëntatie op de houding van de SDAP in de Kamer. Al met al beantwoordt hij eigenlijk een andere vraag dan die in deze scriptie tot nu toe is behandeld. Desalniettemin sluiten zijn conclusie en die van deze scriptie wel bij elkaar aan: in de jaren 1920 verliet de SDAP haar revolutionaire oriëntatie, aldus Cohen, en in dezelfde periode normaliseerde haar houding in de Tweede Kamer.

2.4. Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we onderzocht wanneer het gedrag van de SDAP normaliseerde binnen de vergadercultuur in het Parlement. Met een aantal voorbeelden liet paragraaf 2.1 ‘onparlementair’ gedrag van de SDAP zien: hun houding bij Kamergewoontes die met het koningshuis te maken hadden, de Hogerhuiszaak en obstructie. Vanuit deze voorbeelden komt het beeld naar voren dat de SDAP zich aanvankelijk vaak doelbewust buiten de bestaande vergadercultuur plaatste. Dat nam echter geleidelijk af, en vanaf de jaren 1920 kunnen we, wat deze voorbeelden betreft, spreken van een genormaliseerde positie in de vergadercultuur van het Parlement.

Naast deze kwalitatieve methode, zijn er ook twee digitale, kwantitatieve methodes gebruikt om te zoeken naar een antwoord op de vraag wanneer het gedrag van de SDAP normaliseerde. Ten eerste hebben we gekeken naar hoe vaak SDAP-Kamerleden werden onderbroken door de voorzitter vergeleken met dezelfde cijfers voor alle Kamerleden. We concludeerden Hierdoor kunnen we zeggen dat wat betreft onparlementair gedrag waar de voorzitter op ingreep de SDAP halverwege de jaren 1920 normaliseerde.

Ten tweede hebben we gekeken in hoeverre de SDAP in vergelijking met andere partijen meer over procedurele onderwerpen ging spreken. Hierbij stelden we vast dat de verandering duidelijk aanwezig was, maar geleidelijk verliep, zonder grote sprongen. Op basis van deze resultaten kunnen we dus stellen dat er gedurende de hele zittingsperiode van de SDAP een langzame maar gestage normalisatie gaande was.

We concluderen dat de normalisatie van de SDAP gedeeltelijk geleidelijk ging, maar dat er halverwege de jaren 1920 wel een belangrijk kantelpunt lag. Dit beeld wijkt niet ver af van de meeste literatuur. Hoewel Tanja niet expliciet is over wanneer de SDAP normaliseerde, legt ook zij het zwaartepunt in de jaren 1920, waarbij ook zij, via een citaat van Schaper, 1925 noemt als belangrijk jaar. Knegtmans legt het zwaartepunt iets eerder, met de invoering van algemeen kiesrecht. Echter, het lijkt niet gerechtvaardigd om te spreken van een belangrijk kantelpunt in 1917, toen algemeen mannenkiesrecht werd ingevoerd, of in 1918, toen de eerste Tweede Kamer werd geïnstalleerd die was verkozen met algemeen mannenkiesrecht. Wel noemt Knegtmans ook het aftreden van Troelstra

⁷⁸ Knegtmans, *Socialisme en democratie*, 21-22.

⁷⁹ Hendrik Floris Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme: de politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie, 1919-1930* (Leiden: Universitaire pers, 1974), 38.

⁸⁰ *Ibid.*, 39.

als belangrijk kantelpunt. Dat wordt bevestigd door het onderzoek in deze scriptie: we hebben vastgesteld dat zijn houding vaak starrer buiten de vergadernormen viel, dan de andere Kamerleden van de partij nodig vonden. Hoewel Cohen weinig schrijft over de houding van de SDAP in de Kamer, legt hij het zwaartepunt van haar heroriëntatie, van het revolutionisme naar het reformisme, ook in de jaren 1920. Al met al sluit de conclusie dat de SDAP in de jaren 1920 normaliseerde, met het voornaamste zwaartepunt bij het vertrek van Troelstra als Kamerlid en fractievoorzitter in 1925, redelijk aan bij bestaande meningen in de literatuur.

De digitale methodes die in deze scriptie zijn toegepast voor kwantitatief onderzoek zouden nog verder kunnen worden uitgebouwd voor toekomstig onderzoek. Zo zou het interessant zijn om de SDAP met specifieke andere partijen te vergelijken. Denk hierbij bijvoorbeeld aan andere partijen die zich buiten de vergadercultuur van de Tweede Kamer opstelden, zoals de CPH of de NSB.

3. Congressen van de SDAP

In hoofdstuk 2 hebben we vastgesteld dat de SDAP halverwege de jaren 1920 grotendeels genormaliseerd was binnen de Tweede Kamer. Tussen 1897 en 1920 was er dus sprake van een ontwikkeling in de verhouding tussen de vergadercultuur in de Tweede Kamer en de houding van de SDAP-Tweede Kamerleden.

Was er in diezelfde periode ook sprake van een ontwikkeling in de interne vergadercultuur van de SDAP? Dit hoofdstuk zal aan de hand van een aantal onderdelen van de vergadercultuur analyseren hoe deze cultuur zich op Partijcongressen ontwikkelde tussen 1895 en 1925. Voordat we specifiek deze onderdelen onderzoeken zullen we eerst kijken in hoeverre de vergadervorm van de vroege SDAP een voortzetting was van die van de SDB.

3.1. Continuïteit en verandering ten opzichte van SDB-congressen

Aangezien de SDAP voortkwam uit de SDB, kwam tot op zekere hoogte de vergadercultuur tevens voort uit die van de SDB. Het vergaderen was echter minder diepgeworteld in de cultuur van de SDB dan het later bij de SDAP zou worden. Lokale vergaderingen werden vaak slecht bezocht.⁸¹ Al voor de officiële afsplitsing van de SDAP begon zich bij de SDB een verschil in vergadercultuur tussen de parlementaire en de revolutionaire socialisten te manifesteren. Jaap van Rijn schrijft in zijn boek over de ontwikkeling van het publieke debat tussen 1800 en 1920: ‘De revolutionair socialisten hielen informele bijeenkomsten, deden aan colportage en lokten relletjes uit. (...) De parlementairen kozen voor een meer formele, wetenschappelijk-marxistische benadering van spreekbeurten, debatten en cursussen.’⁸²

Toch hield de SDB, net als later de SDAP, jaarlijks congressen. Veel procedurele zaken verliepen op die congressen vergelijkbaar. Beide partijen hielden congressen tijdens de feestdagen; de SDB gewoonlijk tijdens Kerst en de SDAP tijdens Pasen. Bij beide waren de meeste congresbezoekers afgevaardigden van afdelingen en de afdelingen waren op zeer vergelijkbare wijze georganiseerd.⁸³ Daarnaast mocht bij de SDB en tot 1902 bij de SDAP op congressen het woord worden gevoerd, niet alleen door afgevaardigden van afdelingen, maar ook door afgevaardigden van aangesloten verenigingen.⁸⁴ Overigens noemde Vliegen dit laatste ‘een organisatie naar het model der Belgische Werkliedenpartij’.⁸⁵ Als hier dus inderdaad sprake was van voortzetting van de vorm van de SDB-congressen, dan was dat niet iets wat de SDAP-oprichters openlijk erkenden.

Tegelijkertijd, zoals A.P. van Veldhuizen in zijn proefschrift over de vroege SDAP schrijft, vormde de ‘weinig geavanceerde vergadercultuur en chaotische organisatievorm het ideale contrapunt voor de SDAP’ers.’ De taal op SDAP-congressen was gematigder en de vergaderingen minder ongeregeld.⁸⁶ Bijvoorbeeld, hoewel interrupties bij beide partijen voorkwamen, werd daar heel anders mee omgegaan. Bij de SDB volgde over het algemeen een schreeuwpartij, maar bij de SDAP ontstond doorgaans een formele discussie, hoewel gejoel en kreten vanuit de zaal daar zeker ook veel voorkwamen.⁸⁷

De beginnende vergadercultuur van de SDAP ontstond niet uitsluitend uit voortzetting of bewuste afwijking van die van de SDB. Veel vroege voormannen van de SDAP hadden ook uit andere kringen vergaderervaring opgedaan. Pieter Jelles Troelstra, Henri van Kol, Willem Albarda en Daniël

⁸¹ Willem Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding, schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*, vol. I (N.V. Boekhandel en Uitg.-Mij. ‘Ontwikkeling,’ 1922), 53.

⁸² Van Rijn, *De eeuw van het debat*, 238-239.

⁸³ Van Veldhuizen, ‘De partij’, 271.

⁸⁴ SDB: Op het congres van 1885 waren er bijvoorbeeld zeventien afdelingen en vijf vakverenigingen vertegenwoordigd. (Bron: Congres SDB 25 december 1885, 1. *Archief SDB*, IISG, inventarisnummer 9.) In de eerste versie van de statuten van de SDAP stond ook dat aangesloten verenigingen zouden worden uitgenodigd voor congressen. (Bron: Statuten SDAP 1895, Art. 9, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4 of 238.) Hier kwam echter uiteindelijk weinig van terecht. In 1902 werd het uit de statuten gehaald. (Bron: Vliegen, *Die onze kracht deed ontwaken I*, 491.

⁸⁵ Vliegen, *Die onze kracht deed ontwaken I*, 86.

⁸⁶ Van Veldhuizen, ‘De partij’, 271.

⁸⁷ Van Veldhuizen, ‘De partij’, 50. Over de formele discussies over wie er mocht spreken op SDAP-congressen meer in paragraaf 3.3 van deze scriptie.

de Clercq waren lid geweest van liberale debatingclubs.⁸⁸ Henri Polak, Joseph Loopuit en Dolf de Lavita hadden in het bestuur van de Nederlandsche Diamantbewerkers Vereeniging (NDV) gezeten.⁸⁹ Polak bracht daaruit ruime voorzitterservaring mee toen hij vanaf 1901 congressen voorzat.⁹⁰

Kortom, de SDB was van belang in de eerste vorming van een vergadercultuur van de SDAP: deels werd de vergadercultuur onbesproken overgenomen, en deels werden er juist specifieke andere keuzes gemaakt, zodat de SDAP zich kon onderscheiden van de oude partij.

3.2. ‘De voorzitterlijke koudwaterstraal’: De rol van de voorzitter

In zijn recensie van *In dit Huis*, schreef Dirk Jan Wolffram: ‘De invulling van het voorzitterschap is hier een belangrijke sleutel voor het ontsluiten van de geheimen van de vergadercultuur van de Kamer.’ Zo had ook in congresvergaderingen van de SDAP, de voorzitter een vormgevende rol. Over hoe deze rol moest worden ingevuld was niets vastgelegd in de statuten anders dan dat er een eerste en tweede voorzitter moest zijn.⁹¹ Welke rol de voorzitter speelde was dus grotendeels aan de individuele voorzitters zelf en wat hij wel en niet mocht doen was alleen gebonden aan impliciete normen. Ter vergelijking, in het Reglement van Orde van de Tweede Kamer in deze periode stond wel uitgebreid en expliciet de rol van de Kamervoorzitter omschreven. Over de taak van de Kamervoorzitter stond er:

Art. 8: De plichten des Voorzitters bestaan voornamelijk: in het leiden van de werkzaamheden der Kamer; in het handhaven der orde bij de beraadslaging; in het nauwgezet in acht nemen en doen naleven van het Reglement van Orde; in het verleenen van het woord; in het stellen der door Kamer te beslissen vraagpunten; in het aankondigen van de uitkomst der stemmingen en het uitvoeren der besluiten, door de Kamer genomen.⁹²

Daarnaast was ook vastgelegd dat en hoe de Kamervoorzitter zich neutraal op diende te stellen:

Art. 9. De Voorzitter mag, gedurende de beraadslaging, slechts het woord nemen, om den staat van het geschilpunt aan te wijzen of om de beraadslaging, bij afdwaling, tot het juiste punt terug te brengen. Indien hij over het in overweging zijnde onderwerp het woord wil voeren, verlaat hij daartoe den voorzittersstoel en neemt dien niet weder in, dan nadat de beraadslaging over dat onderwerp is afgelopen.⁹³

Een duidelijk verschil dus: in de Tweede Kamer waren de regels voor de voorzitter expliciet en vooral streng op neutraliteit; bij de SDAP ontbraken expliciete regels voor de voorzitter.

Bij voorzitters van verenigingen was er doorgaans een mindere verwachting van neutraliteit dan de strenge verwachtingen van de Tweede Kamer. In *Hoe richt ik een vereeniging op?* beschreef J.M.I.A. Simons rond 1914 een voorbeeld van een typische Algemene Ledenvergadering ter oprichting van een vereniging. Wanneer in zijn voorbeeld iemand onverstandige voorstellen deed over de statuten, raadde de voorzitter deze af.⁹⁴ Hieruit kan worden geconcludeerd dat een niet-neutrale rol voor de voorzitter, zeker wanneer het ging over organisatorische punten van de organisatie, best normaal was.

⁸⁸ Van Rijn, *De eeuw van het debat*, 239.

⁸⁹ Karin Hofmeester, ‘Image and Self-Image of the Jewish Workers in the Labour Movements in Amsterdam, 1880–1914’, in *Dutch Jews as Perceived by Themselves and by Others: Proceedings of the Eighth International Symposium on the History of the Jews in the Netherlands*, onder redactie van Chaya Brasz en Yosef Kaplan (Boston, United States: Brill, 2000), 195.

⁹⁰ Salvador E. Bloemgarten, *Henri Polak: sociaal democraat 1868 - 1943* (Proefschrift, 's-Gravenhage, Sdu Uitgeverij Koninkinnegracht, 1993), 199.

⁹¹ Statuten SDAP 1895, Art. 12, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4 of 238.

⁹² *Reglement van orde voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal van het Koninkrijk der Nederlanden, hetwelk den 1sten November 1888 in werking is getreden* (Staatsdrukkerij, 1888), artikel 8.

⁹³ *Reglement van orde voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal van het Koninkrijk der Nederlanden, hetwelk den 1sten November 1888 in werking is getreden* (Staatsdrukkerij, 1888), artikel 9.

⁹⁴ J.M.I.A. Simons, *Hoe richt ik een vereeniging op?* (Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, z.d. ca. 1914), 19.

Bij een politieke organisatie zoals de SDAP, zou men verwachten dat de voorzitter zich meer parlementair, en dus neutraler, opstelt dan bij een gemiddelde vereniging. Anderzijds is een belangrijk doel van een partij het formuleren van standpunten. Gedurende haar bestaan herschreef de SDAP bijvoorbeeld geregeld haar strijdprogramma's, met daarin haar belangrijkste standpunten. Omdat het vormen van meningen zo een belangrijke doelstelling van de Partij was, was het wellicht minder noodzakelijk voor de voorzitter om zich van meningen te onthouden.

Bij gebrek aan expliciete regels werd de rol van de voorzitter van de SDAP gevormd door de individuen die voorzaten en door impliciete verwachtingen die voortkwamen uit de ervaringen van SDAP-leden binnen de SDB en andere verenigingen waarin zij vergaderervaring hadden opgedaan.

Logischerwijs was er niet de gehele periode die in deze scriptie wordt bestudeerd dezelfde voorzitter op de congressen van de SDAP. In de eerste jaren van de SDAP, benoemde het congres zelf haar voorzitter uit de aanwezige afgevaardigden.⁹⁵ In 1895 en 1896 werd Willem Helsdingen verkozen tot congresvoorzitter.⁹⁶ In 1896 en 1897 werd Willem Vliegen tot congresvoorzitter gekozen.⁹⁷ Op het congres van 1897 werd Vliegen eveneens tot Partijvoorzitter gekozen.⁹⁸ Nadat hij in 1899 het land verliet vanwege de Poutsma-affaire, werd het congres één jaar voorgezeten door Hendrik Spiekman. Het voorzitten werd vanaf 1901 overgenomen door de nieuwe Partijvoorzitter: Henri Polak. Na zijn aftreden, zat in 1906 Floor Wibaut één congres voor. Daarna was voor de rest van de periode die hier wordt bestudeerd de teruggekeerde Vliegen Partij- en congresvoorzitter. Jan Schaper was vaak tweede voorzitter, en nam in die hoedanigheid vaak tijdelijk het voorzitterschap waar. In 1918 zat hij zelfs het gehele verkiezingscongres voor, omdat Vliegen door ziekte was verhinderd.⁹⁹ Hieronder worden deze voorzitters chronologisch behandeld.

Helsdingen, 1895 en 1896

De eerste voorzitter, Willem Helsdingen, had niet zo een actieve stijl van voorzitten. In het verslag van het eerste congres, in 1895, zijn geen interventies van hem genoteerd, hoewel dat deels te wijten zou kunnen zijn aan de beknoptere wijze van verslagleggen.¹⁰⁰ Dit eerste congres had bovendien een gemoedelijkere sfeer en minder bezoekers dan latere congressen. Bij het tweede congres kwam de meegaandheid van Helsdingen hem echter op een conflict met Troelstra te staan. Nadat er een voorstel was ingediend, riepen een aantal aanwezigen 'dadelijk stemmen'. Het verslag in *de Sociaaldemokraat* noteerde hierop: 'Doch, verlost door applaus, meent de voorzitter, dat het geheele kongres enkel stemmen, niet diskussieren wil'. Troelstra meende dat het te vroeg was om tot stemming over te gaan en interrumpeerde Helsdingen om dat duidelijk te maken. Hierop beklagde Helsdingen dat hij: 'aanhoudend van achteren in de rede [werd gevallen], speciaal door Troelstra' en trok hij zich gefrustreerd terug als voorzitter. Jan Fortuijn was verkozen als tweede voorzitter en nam dus de voorzittershamer over.¹⁰¹

Het conflict werd later die dag bijgelegd, nadat Troelstra 'zijn leedwezen betuigende, dat hij onwillens oorzaak was van het kleine incident van dezen morgen' Helsdingen verzocht om weer terug te keren als voorzitter. Helsdingen, grappend over stakende voorzitters, voldeed aan dit verzoek.¹⁰² Dit was het laatste jaar waarin Helsdingen werd verkozen tot congresvoorzitter.

⁹⁵ Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed*, I, 125; Statuten SDAP 1895, Art. 12, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4 of 238.

⁹⁶ Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed*, I, 82; 'Het Kongres der sociaaldemokr. arbeiderspartij in Nederland, gehouden op Zondag 5 en Maandag 6 april 1896', *De sociaaldemokraat*, 11 april 1896.

⁹⁷ Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed*, I, 181; 'Verslag van het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden op 10 en 11 April 1898 in het lokaal „Plancius” te Amsterdam', *De sociaaldemokraat*, 24 april 1897.

⁹⁸ 'Verslag van het Verkiezings-kongres', *De sociaaldemokraat*, 24 april 1897.

⁹⁹ 'Buitengewoon congres der S.D.A.P.', *Het Volk*, 4 februari januari 1918, eerste kolom eerste pagina van het verslag op het tweede blad.

¹⁰⁰ 'Officieel verslag van het Kongres der sociaaldemokratische arbeiderspartij in Nederland', *De Baanbreker*, 20 april 1895, 1-4.

¹⁰¹ 'Het Kongres der sociaaldemokr. arbeiderspartij in Nederland, gehouden op Zondag 5 en Maandag 6 april 1896', *De sociaaldemokraat*, 11 april 1896. Tweede kolom van de eerste pagina van dit verslag.

¹⁰² 'Het Kongres der sociaaldemokr. arbeiderspartij in Nederland, gehouden op Zondag 5 en Maandag 6 april 1896', *De sociaaldemokraat*, 11 april 1896. Tweede en derde kolom van de vierde pagina van dit verslag.

Vliegen, 1897 tot 1899

Vliegen was een aanzienlijk actievere voorzitter dan Helsdingen. Hij maakte geregeld opmerkingen van procedurele aard en greep af en toe in als een spreker over de scheef ging.¹⁰³ Een voorbeeld van het tweede deed zich voor toen congresdeelnemer Bax de manier van handelen door het bestuur ‘dom’ noemde. Hierop zei Vliegen dat ‘als Bax op dezen toon voortgaat, hem het woord zal worden ontnomen’, en verzocht hem ‘te spreken in den toon, die wij gewend zijn.’¹⁰⁴ Hieruit bleek dus dat Vliegen bereid was in te grijpen wanneer een spreker, in zijn ogen, te ver ging. Het toont ook dat er een bepaalde verwachting met betrekking tot de toon was, in ieder geval in Vliemens ogen.

Bij Vliegen is daarnaast voor het eerst een van de belangrijkste verschillen tussen een Kamervoorzitter en een SDAP-congresvoorzitter te zien: SDAP-congresvoorzitters hadden ten opzichte van het congres een dubbele pet. Ze waren als voorzitter van het congres natuurlijk verantwoordelijk van het in goede banen leiden van de vergadering. Maar daarnaast waren congresvoorzitters ook altijd mannen uit de partijleiding, meestal zelfs Partijvoorzitter, die in die rol ook nogal wat noten op de zang hadden. Vanuit die rol maakten congresvoorzitters zoals Vliegen geregeld opmerkingen over wat er in het Partijbestuur was besproken.¹⁰⁵ In het geval van Vliegen was er zelfs sprake van een driedubbele rol: hij had door de jaren heen vaak belangrijke posities bij de partijkranten, eerst bij *De Sociaaldemokraat* en later bij *Het Volk*. Deze rol werd onverenigbaar geacht met het voorzitten van discussies over deze kranten. Wanneer ze ter sprake kwamen, nam de tweede voorzitter, meestal Jan Schaper, de voorzittershamer over. Dit gebeurde voor het eerst op het tweede congres dat Vliegen voorzat, in 1898.¹⁰⁶

De overgang van Helsdingen naar de eerste voorzittersperiode van Vliegen laat zien dat de SDAP zich snel ontwikkelde naar een meer zelfbewuste vergadercultuur wat betreft de rol van de voorzitter. Er werd vanaf het vierde congres, in 1898, nagedacht over conflicterende rollen en, wanneer mogelijk, werd geprobeerd dit te voorkomen.

Spiekman, 1900

In het jaar na Vliemens aanvankelijke vertrek, in 1900, zat de destijds 26-jarige Hendrik Spiekman het congres voor. Ondanks zijn jonge leeftijd had hij ook een actieve houding bij het voorzitten: hij greep in als leden onderwerpen bespraken die op dat moment niet aan de orde waren of waarover de discussie al gesloten was.¹⁰⁷ Al met al zette hij bij het enige congres dat hij voorzat, de lijn van Vliegen redelijk voort.

Polak 1901 tot 1905

Vanaf 1901 was Henri Polak Partijvoorzitter een daarmee ook congresvoorzitter. Polak had als voorzitter van de diamantbewerkerbond al ruime ervaring met het leiden van vergaderingen.¹⁰⁸ Hij zette de trend van de afgelopen jaren voort door actief in te grijpen wanneer sprekers buiten de orde spraken.¹⁰⁹ Er werd zelfs gevonden dat hij te strikt vasthield aan de regels. Toen in 1903 Willem

¹⁰³ Voor een voorbeeld van het eerste zie ‘Verslag van het verhandelde op het 5de Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden in Leeuwarden op den 2den en 3den april 1899’, Bijvoegsel bij *De sociaaldemokraat*, 6 april 1899, 12.

¹⁰⁴ ‘Verslag van het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden op 10 en 11 April 1898 in het lokaal „Plancius” te Amsterdam. Tweede dag’, *De sociaaldemokraat*, 13 april 1898, tweede kolom op de tweede pagina van het verslag van de tweede dag.

¹⁰⁵ Bijvoorbeeld Verslag van het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden op 10 en 11 April 1898 in het lokaal „Plancius” te Amsterdam’, *De sociaaldemokraat*, 13 april 1898, vierde kolom van de eerste pagina van het bijvoegsel.

¹⁰⁶ ‘Verslag van het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden op 10 en 11 April 1898 in het lokaal „Plancius” te Amsterdam. Tweede dag’, *De sociaaldemokraat*, 13 april 1898, eerste kolom op de eerste pagina van het verslag van de tweede dag.

¹⁰⁷ Voor het eerste zie Congres SDAP 15 en 16 april 1900 te Rotterdam, pagina 6, 12. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 243; voor het tweede, zie *ibid.*, pagina 11.

¹⁰⁸ Bloemgarten, *Henri Polak*, 144, 199.

¹⁰⁹ Zie bijvoorbeeld Congres SDAP 31 mei tot en met 1 juni 1903 te Enschede, pagina 6. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 248.

Vliegen als redacteur van *Het Volk* het woord vroeg, stond Polak hem dat niet toe: ‘verantwoording is alleen schuldig de redakteur, die door het congres is benoemd’.¹¹⁰ Dit was in overeenstemming met de toenmalig statuten.¹¹¹ Dat iemand echter geen verantwoording schuldig was, zou niet per sé hoeven betekenen dat hij ook niet mag spreken. Paragraaf 3.3 zal verder ingaan op wie mocht spreken op SDAP-congressen. Ondanks Polaks beroep op de statuten, werd zijn ingrijpen niet algemeen gezien als een correcte vervulling van de voorzittersrol. Het jaar erop zei Pieter Lodewijk Tak: ‘Verleden jaar is het op het congres voorgekomen, dat toen een redacteur der courant het woord vroeg, de voorzitter naar streng organisatorische regelen alleen den hoofdredacteur het woord wilde geven. Spr. verzocht het congres hem te helpen om den voorzitter in dit opzicht te vermurwen.’¹¹²

In zijn biografie over Polak beschreef Salvador Bloemgarten hem als ‘een uiterst beminnelijk mens’.¹¹³ Dat kwam ook naar voren in zijn stijl van voorzitten. Naast een even actieve houding als Vliegen en Spiekman, zette Polak ook graag humor in. Zo zei Polak bij het tweede congres dat hij voorzat, in 1902 in Groningen, over de controversiële schoolkwestie:

Veel gemoederen zijn erover warm geloopt. Zij kunnen hier nog warmer loopen, maar ik blijf er koel bij (*applaus en vrolijkheid*). Een beetje warmte, vooral in het hoge Noorden, is weleens goed, maar als de vlammen te hoog gaan, zal ik de voorzitterlijke koudwaterstraal gebruiken (*gelach*). Maar ik vrees niet, dat het noodig is. Als men in zijn hokje alleen zit, en lange artikelen of korte stukjes schrijft, dan drukt men zich nog wel eens wat scherp uit, maar als men elkaars gezicht ziet en merkt, dat het toch niet zoo heel afstootelijk is (*gelach*), dan loopt het zo’n vaart niet.¹¹⁴

Naast zijn gevoel voor humor, valt het op dat Polak vaak ondanks zijn rol als voorzitter een significant inhoudelijke bijdrage aan het debat doet. In 1903 zei Kamphuisen, vertegenwoordiger van Amsterdam VIII: ‘De verhouding van ons tot de arbeiders is nu de meest hatelijke.’ Hierop volgden direct ontkennende reacties uit de zaal.¹¹⁵ Ook Polak was het met Kamphuisen oneens. De manier waarop hij dit meningsverschil formuleerde, illustreert goed dat Polak zich geregeld niet neutraal opstelde:

De voorzitter meende te moeten opkomen tegen het absolutisme, waarmee Kamphuisen sprak van den afkeer der arbeiders van de S.D.A.P. (...) Spr. kon wat Kamphuisen zeide, beslist tegenspreken en verzekeren, dat er integendeel zeer vele arbeiders dichter tot de S.D.A.P. genaderd waren. Kamphuisen had waarschijnlijk wat te veel in zijn eigen omgeving alleen gekeken.¹¹⁶

Hier is geen sprake van een voorzitter die ingrijpt omdat een spreker buiten de orde is, maar van een SDAP-lid dat het zeer oneens is met een ander SDAP-lid en dat onverbloemd tot uiting brengt. Dit deed Polak vaker. Zo gaf hij in 1902 zijn eigen kijk en mening over de eerdergenoemde schoolkwestie en deed hij in 1905 een aanzienlijke inhoudelijke bijdrage in besprekingen van het Financieel Verslag.¹¹⁷ Ook bij zijn reactie op stemmingen blijkt soms dat hij het niet noodzakelijk vond om als een ‘voorzitter boven de partijen’ neutraal te blijven. Na de verkiezing van het Partijbestuur in 1901 werd in het verslag genoteerd: ‘De voorzitter sprak zijn leedwezen uit over de niet-herbenoeming van Cornelie Huygens’.¹¹⁸ Ondanks dat hij op congressen soms wel een mening uitte, nam hij bij zeer

¹¹⁰ Congres SDAP 31 mei tot en met 1 juni 1903 te Enschede, pagina 23. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 248.

¹¹¹ Statuten SDAP 1902, Art. 19, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4, blad 94-100.

¹¹² Congres SDAP 3 tot en met 5 april 1904 te Dordrecht, pagina 14. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 249

¹¹³ Bloemgarten, *Henri Polak*, 218.

¹¹⁴ Congres SDAP 29 en 30 maart 1902 te Groningen, pagina 2. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 246.

¹¹⁵ Congres SDAP 31 mei tot en met 1 juni 1903 te Enschede, pagina 8. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 248.

¹¹⁶ Congres SDAP 31 mei tot en met 1 juni 1903 te Enschede, pagina 8. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 248.

¹¹⁷ Congres 29 en 30 maart 1902 te Groningen, pagina 15. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 246; ‘Elfde Kongres der Soc. Dem. Arbeiderspartij. Eerst Dag’, *Het Volk*, 26 april 1905, tweede pagina, derde en vierde kolom van het tweede blad.

¹¹⁸ Congres SDAP 7 en 8 april 1901 te Utrecht, pagina 3. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 245.

controversiële kwesties over het algemeen geen expliciete positie in; niet op congressen en ook niet in de Pers.¹¹⁹ Deze neutrale houding bij controversiële kwesties maakten het voor Polak makkelijker om met zowel de linkerflank als de rechterflank van de SDAP goed overweg te kunnen. Polaks biograaf Bloemgarten schrijft hier dan ook over: ‘Dat onmiddellijk na zijn aftreden in 1905 als voorzitter de strijd tussen Troelstra en de Nieuwe Tijdgroep in volle hevigheid losbarstte, berustte – lijkt mij – dan ook niet op zuiver toeval.’¹²⁰

Wibaut 1906 en 1918

Nadat Polak in 1905 was teruggetreden, zat Wibaut in 1906 één keer een congres voor. Daarnaast zat hij één keer kort voor op het verkiezingscongres van 1918, toen Vliegen ziek was en Schaper een onderwerp inleidde.¹²¹

Bij het congres van 1905, handhaafde Wibaut de regels minder strikt dan Polak, volgens congresdeelnemer Hermans; hij was ‘handelbaarder’.¹²² Hij had desalniettemin zeker wel een actieve houding en een mening over hoe de vergadering hoorde te verlopen. Dit blijkt uit een meningsverschil over de afhandeling van een motie.

Afdeling Amsterdam III had een motie ingediend, waar binnen de afdeling zelf onenigheid over was. Omdat de delegatie tegen zou gaan stemmen, trok ze de motie in. Hierop ontstond de volgende dialoog tussen Wibaut en Maas, afgevaardigde van Haarlem:

Maas-Haarlem: Ik neem de motie over.

Wibaut: Zijt gij het er dan mee eens? (*Rumoer.*)

Maas: Dat gaat u niet aan.

Wibaut: Overnemen van een motie waarmee men het oneens is, is een slecht gebruik.

Maas: Dan zal ik een andere motie maken.

Wibaut: Uitstekend.¹²³

Uit dit geval blijkt dat Wibaut in zijn invulling van de voorzittersrol zijn visie op hoe een vergadering diende te verlopen duidelijk naar voren bracht.

Opvallend is ook Wibauts reactie op applaus en gefluit uit de zaal. Waar andere voorzitters hier zelden iets tegen deden, tenzij het daadwerkelijk disruptief werd, ontmoedigde Wibaut het. ‘Laat men niet fluiten, en laat men niet applaudisseren vóór wij een goed congres hebben gehad, en laten de toehoorders zich onthouden van goed- of afkeuring!’¹²⁴

Op het congres van 1906 laaide ook de strijd tussen de linker- en de rechterflank van de SDAP op. Aan dit conflict, tijdens dit congres de ‘tactiekkwestie’ genoemd, werd veel tijd gewijd: het was het onderwerp van debat op de middag- en avondzitting van de eerste dag een groot deel van zowel de ochtend- als de middagzitting van de tweede dag. Het belangrijkste resultaat was het aannemen van de ‘Utrechtse motie’, een resolutie die stelde dat vrijheid van kritiek niet zou moeten worden misbruikt door ‘stelselmatig op zekere partijgenoten het stempel van beginselzwakheid, opportunisme, revisionisme, enz.’ te drukken.¹²⁵ Hiermee werd de kritiek bedoeld die de linkerflank uitoefende op enkele SDAP-leden van de rechterflank. Het aannemen van de Utrechtse motie betekende een overwinning voor de rechterflank.

Bij de bespreking van de tactiekkwestie op de eerste dag, nadat was vastgesteld dat en hoe dit debat zou verlopen, staat geen enkel woord van Wibaut in het verslag. Bij de tweede dag sprak hij

¹¹⁹ Bloemgarten, *Henri Polak*, 232.

¹²⁰ Bloemgarten, *Henri Polak*, 232.

¹²¹ Verkiezingscongres SDAP 2 en 3 februari 1918 te Arnhem, pagina 2. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 272.

¹²² Congres SDAP 14 tot en met 16 april 1906 te Utrecht, pagina 4. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 251.

¹²³ Congres SDAP 14 tot en met 16 april 1906 te Utrecht, pagina 22. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 251.

¹²⁴ Congres SDAP 14 tot en met 16 april 1906 te Utrecht, pagina 15. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 251.

¹²⁵ Congres SDAP 14 tot en met 16 april 1906 te Utrecht, pagina 25. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 251.

helemaal aan het begin nog enkele zinnen van organisatorische aard en daarna niet meer. Al met al had hij dus geen actieve houding bij dit debat. Wibaut was zelf marxist en valt dus tot de linkerflank te rekenen, hoewel hij voorzichtig was met steun voor het radicale deel hiervan.¹²⁶ Wellicht was zijn inactieve houding bij dit debat dus een poging om als voorzitter neutraal te blijven bij een conflict waar hij zeker meningen over had.

Vliegen vanaf 1907

Vanaf 1907 zat Vliegen als Partijvoorzitter opnieuw de congressen voor. We hebben hiervoor natuurlijk al Vliegens eerste periode van voorzitterschap besproken. Hij werd gezien als een minder actieve voorzitter dan Polak, al werd dit niet per sé als iets negatief ervaren. Zo zei Adriaan Gerhard in 1908: 'Ik heb nog nooit zoo'n kranigen voorzitter gezien als Vliegen: hij doet haast geen moeite, ergens in te grijpen.'¹²⁷

Zoals eerder gezegd, had Vliegen een hoop verschillende rollen binnen de SDAP, die soms niet of moeizaam verenigbaar waren met het voorzitten van congressen. Bij besprekingen over *Het Volk*, ging hij hier zeer netjes mee om, door vrijwel altijd de voorzittershamer aan Schaper over te dragen wanneer het tijd was voor dat onderwerp. Zijn rol als Partijvoorzitter was echter onlosmakelijk verbonden aan zijn rol als congresvoorzitter. Hij verdedigde dus vaak, terwijl hij nog voorzat, het beleid van het Partijbestuur. In 1909 werd Vliegen daarnaast verkozen in de Tweede Kamer. De voorzittershamer aan Schaper doorgeven bij bespreking van de Kamerfractie had geen zin: die was ook Tweede Kamerlid. Echter werd ook niet gekozen om voor dit soort momenten op een derde voorzitter terug te vallen, zoals wel gebeurde toen in 1918 Vliegen ziek was en Schaper een onderwerp inleidde. Het resultaat was dat Vliegen op momenten uitgebreid het Kamerfractiebeleid verdedigde, terwijl hij nog steeds het congres voorzat.¹²⁸

Aan het begin van deze voorzittersperiode benadrukte Vliegen verschillende keren dat hij beoogde een neutrale voorzitter te zijn. In de openingsrede van het eerste congres dat hij weer voorzat zei hij: 'Mocht het debat eens hartstochtelijk worden, ik zal mijn best doen, een onpartijdig president te zijn en doe een beroep op uw medewerking,'¹²⁹ en het jaar er na: 'Ik zal pogen een onpartijdige leider der debatten te zijn.'¹³⁰ In de oploeiende strijd tussen de linker- en rechterflank, speelde Vliegen echter een aanzienlijke rol als één van de leiders van de rechterflank.¹³¹ Hoewel hij zich op congressen neutraler opstelde dan daarbuiten, was van een 'onpartijdig president' niet echt sprake. Dat werd bij het eerste congres al gelijk duidelijk. Hier zei hij over een bijeenkomst van een groep van prominenten van de linkerflank:

De voorzitter heeft na deze tweedaagsche discussie slechts dit ene te zeggen: Van der Goes heeft medegedeeld, dat hij met zijn groep nog een vergadering over de kwestie der brochure moet houden. Ik hoop, dat deze de laatste vergadering van die groep in de partij zal zijn. Want met dat groepsvergaderen, waar men mekaar opwindt, komt de eenheid in de partij nooit.¹³²

¹²⁶ Erik Hansen, 'Crisis in the Party: De Tribune Faction and the Origins of the Dutch Communist Party 1907-9', *Journal of Contemporary History* 11, nr. 2 (1 april 1976): 444.

¹²⁷ Congres SDAP 19 tot en met 21 april 1908 te Arnhem, pagina 13. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 253

¹²⁸ Zie bijvoorbeeld Congres SDAP 16 tot en met 18 april 1911 te Utrecht, pagina 9-10. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 257.

¹²⁹ Congres SDAP 21 maart tot en met 2 april 1907 te Haarlem, pagina 4. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 252.

¹³⁰ Congres SDAP 19 tot en met 21 april 1908 te Arnhem, pagina 4. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 253.

¹³¹ Erik Hansen, 'The Origins and Consolidation of Dutch Social Democracy 1894-1914', *Canadian Journal of History* 12, nr. 2 (juni 1977): 145-71, <https://doi.org/10.3138/cjh.12.2.145>.

¹³² Congres SDAP 21 maart tot en met 2 april 1907 te Haarlem, pagina 35. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 252.

Niet echt neutraal dus. De dubbele pet als voorzitter van het Partijbestuur, naast voorzitter van het congres, hielp ook niet met het behouden van een neutrale toon. In de avond van de eerste congresdag van 1908 beantwoordde hij namens het partijbestuur kritiek van de linkerflank:

[Mijn] totaal-indruk der redevoeringen tegen partijleiding en redactie is, ronduit gezegd: heel veel klank, doch geen feiten. Maar zelden heb ik een heelen dag hooren spreken met een dergelijke kolossale armoede aan feiten. Ik heb heel veel opgeschreven, maar het zal moeite kosten er de magere vischjes van feiten hier en daar uit te halen.¹³³

Tot twee keer toe had Vliegen gezegd neutraal te gaan zijn. Hij was een competente voorzitter, dus wat wij nu als niet neutrale uitingen zien, zal geen onhandigheid zijn geweest. Allicht bedoelde hij met ‘neutraliteit’ vooral dat hij in zijn beslissingen als voorzitter geen leden zou voortrekken of achterstellen; dat hij bijvoorbeeld niet de linkerflank minder zou laten spreken. Het lijkt er ook niet op dat hij op deze twee congressen wat dit betreft partijdige keuzes maakte. Desalniettemin zal een hedendaagse lezer uitspraken zoals die in de bovengenoemde citaten niet als neutraal kunnen bestempelen: Vliegen schuwde het niet om vanuit zijn rol als voorzitter flinke kritiek op de linkerflank te hebben.

Omgekeerd schuwde de linkerflank het ook niet om flinke kritiek uit te oefenen op Vliegen, terwijl hij het congres voorzat. Zo zei Frank van der Goes op datzelfde congres in 1908:

Volkomen onbegrijpelijk en onaannemelijk kwam het voor mij, dat door Vliegen in de “Vragen des Tijds” ook de meerderheid der Russische delegatie te Stuttgart werd veroordeeld. Liever dan zoo te schrijven, zou ik voor altijd mijn pen verbrijzelen! (Applaus)¹³⁴

Vanaf de avondzitting van de tweede dag tot halverwege de middagzitting van de derde dag zat Schaper dit congres voor.¹³⁵ In het congresverslag wordt de reden hiervoor niet duidelijk. Hoewel Vliegen op de derde dag een onderwerp inleidde, wat meestal gepaard ging met een tijdelijke voorzitterswissel,¹³⁶ was dat geen reden om al de avond daarvoor een andere voorzitter te hebben. In de memoires van Schaper en de partijgeschiedenis van Vliegen wordt de voorzitterswissel niet genoemd, hoewel Vliegen het congres wel behandelt.¹³⁷ De pers noemde hier en daar wel dat Schaper het laatste deel van het congres voorzat, maar besteedde hier verder geen aandacht aan.¹³⁸

Er was hier zeker geen sprake van een tijdelijke terugtrekking omdat Vliegen zichzelf te nauw betrokken vond bij het onderwerp, zoals meestal gebeurde wanneer *Het Volk*, waar Vliegen redacteur van was, werd besproken. Ten eerste was Schaper net zo goed een leider van de rechterflank. En ten tweede, nog belangrijker, de debatten tussen de linker- en de rechterflank waren ondertussen al afgerond.

¹³³ Congres SDAP 19 tot en met 21 april 1908 te Arnhem, pagina 16. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 253.

¹³⁴ Congres SDAP 19 tot en met 21 april 1908 te Arnhem, pagina 7. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 253.

¹³⁵ Congres SDAP 19 tot en met 21 april 1908 te Arnhem, pagina 27. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 253.

¹³⁶ Dat was bijvoorbeeld zo toen Vliegen in 1916 het onderwerp ‘kiesrechtresoluties’ inleidde: ‘Buitengewoon congres der S.D.A.P. gehouden op Zaterdag 8 en Zondag 9 Januari in het gebouw “Muis Sacrum” te Arnhem’, *Het Volk*, 10 januari 1916, tweede kolom van pagina 8.

¹³⁷ Schaper, *Een halve eeuw van strijd* II, 229-231; Vliegen, *Die onze kracht ontwakende deed* II, 269-270.

¹³⁸ Zie bijvoorbeeld ‘14e Congres der S.D.A.P. Tweede dag. Arnhem, 20 April. Avondzitting.’, *De Telegraaf*, 21 april 1908, Avond druk.

DE ARNHEMSCHE VREDES-CONFERENTIE VAN PASCHEN.

(Uit: „Tijd en Morgenpost”, 1908)

De heer Vliegen: Slaat er op! Vecht er maar op los! Ik zal toch wel in „Het Volk” schrijven, dat het heel behoorlijk toeging, alles in lieven vrede.

Figuur 15 De rol van Partijvoorzitter Vliegen op het congres van 1908 in de katholieke pers. Bron: Schaper, Een halve eeuw van strijd, II, 229.

Het heftigste congres dat voor deze scriptie is bestudeerd, is ongetwijfeld het Buitengewone congres van 1909. Aan het einde van dit congres werd een deel van de linkerflank, de groep rondom het marxistische tijdschrift *de Tribune*, geroyeerd. Dit was tevens het eerste congres uit Vliemens tweede periode als voorzitter waarin hij niet in zijn openingsrede benoemde dat hij naar neutraliteit zou streven. Bij dit congres was hij dan ook, wederom, bepaald niet neutraal te noemen. Zo zei hij over marxist Theo van der Waerden:¹³⁹

Door v.d. Waerden is op zijn oude wijze over het vrijheidsgemis in de krant gesproken, maar de feiten zijn uit zijn redenering langzamerhand weggeslagen, gisteren heeft hij geen enkel feit, geen enkel staaltje genoemd.¹⁴⁰

Ook wanneer hij officieel in zijn taak als voorzitter sprekers onderbrak om ze aan het onderwerp te houden, kon hij het op dit congres niet laten om zijn partijdigheid te laten blijken. Tijdens een toespraak van Roosje Vos-Stel, waarin ze begon over een oud meningsverschil tussen het Partijbestuur en de afdeling Westremden, vond Vliegen dit niet relevant en de volgende dialoog volgde:

De voorzitter: Dit heeft toch niets met de “Tribune”-kwestie te maken.

Mevr. Vos-Stel: Het feit dat er nu een nieuw weekblad in de partij opgericht moet worden, is een bewijs dat er iets in de partij niet deugt. Als het goed was in de partij, moest “Het Volk” voor Marxisten en revisionisten gelijkelijk open staan.

Vliegen: Zoo is het al.

Mevr. Vos-Stel: De Marxisten voelen het anders.

¹³⁹ Voor de positie van Van der Waerden in het partijconflict, zie Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, 34.

¹⁴⁰ Buitengewoon congres SDAP 13 en 14 februari 1909 te Deventer, pagina 15. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 254.

Vliegen: Dan voelen ze het mis.¹⁴¹

Hier volgde Vliemens optreden in zijn functie als congresvoorzitter – een spreker terugbrengen tot het onderwerp – naadloos op met zijn persoonlijke mening – dat de Marxisten niet daadwerkelijk achtergesteld werden.

Dat Vliemens voorzitten niet neutraal te noemen was, viel de linkerflank ook op. David Wijnkoop, de latere voorman van de CPH, hekelde eraan dat Vliegen in zijn ogen onvoldoende ingreep op interrupties die de linkerflank het spreken moeilijk maakte: ‘Als de voorzitter niet zorgt dat ik behoorlijk het woord kan voeren, zal ik dat beschouwen als een poging om mij het spreken onmogelijk te maken.’¹⁴²

Nadat op het buitengewoon congres van 1909 de *Tribune*-groep was geroyeerd, keerde de rust redelijk terug op SDAP-congressen. Toch bleef de partij de naweeën voelen van het conflict. Ook hierbij stelde Troelstra zich niet neutraal op. Nadat Frank van der Goes, deel van de linkerflank, maar nog steeds lid van de SDAP, op het gewone congres van 1909 negatief over de royering had gesproken zei Vliegen: ‘Door velen wordt het woord gevraagd, doch ik hoop dat ze er van afzien. Wat van der Goes gezegd heeft is zoo ontzaglijk ver mis, dat het niet de moeite van het bespreken loont.’¹⁴³ Wederom mengde hij dus hier een voorzitterstaak – het beheren van de sprekerslijst – met het geven van zijn persoonlijke mening.

Een jaar later, op het congres van 1910, botste marxist Henriëtte Roland-Holst met Vliegen:

Mevr Holst: (...) Pannekoek, een onzer helderste koppen, heeft men een botterik en verrader genoemd en naar het buitenland gedreven.

De voorzitter: Dit kan ik niet laten passeeren. Dat wordt de afschuwelijkste laster. Wanneer is Pannekoek een verrader genoemd?

Mevr. Holst: In een brief van een Haagsch partijgenoot aan Troelstra, die Troelstra mij eens ter lezing heeft gegeven.

De voorzitter: Dus nooit in het openbaar. Wat is dat voor een manier, om met zoo'n brief te komen van God-weet-wie! Wanneer is Pannekoek het land uitgedreven?

Mevr. Holst: Ja, als Pannekoek in onze partij een positie had kunnen vinden, in overeenstemming met zijn groote capaciteiten, was hij nooit uit het land gegaan; zoo zijn er meer uitgedreven, ook uit onze partij. (Stemmen: Wijnkoop!)

Van der Goes: Ja, ook Wijnkoop. (Luide protesten.)

Mevr. Holst: En Gorter, een uwer beste propagandisten. En mij verwijt men partijbedervend bedrijf, alsof dat mijn bedoeling was! (Stemmen: Neen, het resultaat.) Gij zult dat waar moeten maken. (Rumoer en applaus.)

De voorzitter: Het is kwart voor vieren, maar na zoo'n rede kunnen wij het congres niet sluiten. Daarop moet geantwoord worden en wij zullen dus doorvergaderen zoolang als het noodig is.¹⁴⁴

Ook uit deze dialoog blijkt weer dat Vliegen het moeilijk vond om het conflict tussen de linker- en rechterflank van de partij, waar hij zo middenin stond, neutraal voor te zitten. Mogelijk was het wel gerechtvaardigd om hier als voorzitter in te grijpen, maar zijn toon is zeker niet neutraal te noemen en zijn interruptie hier is dus lastig los te zien van Vliemens eigen positie in het conflict.

In de jaren na de royering van de *Tribune*-groep waren er minder conflicten binnen de partij waar Vliegen nauw bij betrokken was. Daardoor kon hij zich neutraler opstellen. Nog steeds vonden sprekers soms dat ze oneerlijk werden behandeld. Toen Jan Andries Bergmeijer op het congres van 1911 tijdens de bespreking van het Partijbestuur en de Kamerfractie begon over de verhouding arbeiders versus intellectuelen in zijn afdeling Dordrecht:

¹⁴¹ Buitengewoon congres SDAP 13 en 14 februari 1909 te Deventer, pagina 8. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 254.

¹⁴² Buitengewoon congres SDAP 13 en 14 februari 1909 te Deventer, pagina 16. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 254.

¹⁴³ Congres SDAP 12 en 13 april 1909 te Rotterdam, pagina 6. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 255.

¹⁴⁴ Congres SDAP 27 tot en met 29 maart 1910 te Leeuwarden, pagina 39. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 256.

De voorzitter: Kom nu toch eens tot de zaak.
Bergmeijer: Gij zijt anderen niet in de rede gevallen.
De voorzitter: Anderen hielden zich aan het punt van bespreking.¹⁴⁵

Bergmeijer wordt door Marinus Buiting in zijn proefschrift gekwalificeerd als deel van de ‘met Wibaut verbonden groep van zeer gematigde marxisten’.¹⁴⁶ Linkser dan Vliegen dus, maar zeker niet te rekenen tot de radicale linkerflank. Vliemens onderbreking van Bergmeijer valt hier overigens niet echt onredelijk te noemen; Bergmeijer hield zich inderdaad niet goed aan het onderwerp. Desalniettemin ervaarde Bergmeijer het dus wel zo. Op basis van het verleden eveneens niet geheel onredelijk.

Al met al was er dus geregeld commentaar op mensen die Vliegen te streng of oneerlijk vonden in zijn onderbrekingen van sprekers. Hier was Vliegen zich zeer bewust van. Bij de opening van het congres in 1912 grapte hij: ‘Bij voorbaat vraag ik als voorzitter al vergiffenis voor iedere zonde tegen “het vrije woord” (gelach.)’¹⁴⁷

Na 1911 bleef Vliegen geregeld ingrijpen, maar kreeg hij geen verwijten meer van oneerlijk ingrijpen.¹⁴⁸ Tegelijkertijd bleef hij vaak inhoudelijk spreken.¹⁴⁹ Wanneer de inhoud en het voorzitten elkaar echt raakten ging hij daar vanaf dit moment redelijk net mee om, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de volgende dialoog:

Bijmolt-Amsterdam IX: (...) Zoo schreef Vliegen daar een artikel, waarvan het motto luidde, dat de Bolschewiki het goede willen, maar het slechte bereiken. Ik wil dit artikel aan critiek onderwerpen.

De voorzitter: Beletten zal ik het niet, maar antwoorden ook niet.

Bijmolt ziet daar dan van af. Ik heb nog een opdracht, waarvan de voorzitter reeds weet.

De voorzitter: Bijmolt wil nu nog een artikel van R. Kuyper, dat in “Het Volk” niet geplaatst kon worden, voorlezen. Maar hij heeft nu reeds te lang het woord gevoerd, om dat nog toe te laten.¹⁵⁰

Gedurende de jaren bleef hij vaak inhoudelijk spreken, maar greep hij steeds minder vaak echt in. Het bleef geregeld voorkomen dat hij voorstellen afraadde om organisatorische redenen. Zoals we eerder bespraken, werd dit over het algemeen in die tijd ook gezien als een nuttige invulling van het voorzitterschap bij een vereniging.¹⁵¹ Maar hij greep steeds minder in omdat iemand zich niet aan het onderwerp hield en nog minder omdat mensen op onacceptabele wijze spraken.¹⁵² De verklaring hiervan is allicht deels dat Vliegen door de jaren heen milder werd in zijn voorzittersstijl. Maar een

¹⁴⁵ Congres SDAP 16 tot en met 18 april 1911 te Utrecht, pagina 6. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 257.

¹⁴⁶ Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, 773.

¹⁴⁷ Congres SDAP 7 tot en met 9 april 1912 te Leiden, pagina 3. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 258.

¹⁴⁸ Zie bijvoorbeeld ‘Kongres der S.D.A.P.’, *Het Volk*, 25 maart 1913, derde kolom van pagina 7 (tweede blad); Congres SDAP 12 tot en met 14 april 1914 te Utrecht, pagina 9 en 15. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 263; Buitengewoon congres SDAP 8 en 9 januari 1916 te Arnhem, pagina 7. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 268; ‘Buitengewoon congres der S.D.A.P. gehouden op Zaterdag 8 en Zondag 9 Januari in het gebouw “Musis Sacrum” te Arnhem’, *Het Volk*, 10 januari 1916, eerste kolom van pagina 8; Congres SDAP 8 tot en met 10 april 1917 te Arnhem, pagina 7. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 270.

¹⁴⁹ Zie bijvoorbeeld: Congres SDAP 4 tot en met 6 april 1915 te Arnhem, pagina 38. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 267; Buitengewoon congres SDAP 8 en 9 januari 1916 te Arnhem, pagina 12. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 268; Buitengewoon congres SDAP 23 tot en met 25 december 1917 te Utrecht, pagina 31. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 271; ‘Zeven-en-twintigste congres der Sociaal-Dem. Arbeiderspartij’, *Het Volk*, 15 januari 1923, tweede en derde kolom op eerste pagina van derde blad.

¹⁵⁰ Buitengewoon congres SDAP 23 tot en met 25 december 1917 te Utrecht, pagina 15. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 271.

¹⁵¹ Simons, *Hoe richt ik een vereeniging op?*, 19.

¹⁵² Enkele gevallen waarin hij nog wel ingreep: Buitengewoon congres SDAP 23 tot en met 25 december 1917 te Utrecht, pagina 28. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 271; ‘Buitengewoon congres der S.D.A.P.’, *Het Volk*, 4 februari 1918, 3de kolom van 3de pagina van het verslag op het tweede blad; ‘Het 28ste kongres der S.D.A.P.’, *Het Volk*, 22 april 1924, eerste kolom op tweede pagina van derde blad.

factor zal ook zijn, dat SDAP-afgevaardigden beter wisten en bereid waren om zich net en ‘parlementair’ op te stellen op de congressen.

Schaper

Jan Schaper was gedurende de jaren dat Vliegen voorzat de plaatsvervangend voorzitter. Dat betekende dat hij vanaf 1898 jarenlang zo nu en dan voorzat. Hij nam vrijwel altijd over als *Het Volk*, waarvan Vliegen redacteur was, werd besproken. Daarnaast verving hij Vliegen zo nu en dan als hij verhinderd of ziek was. In één geval was het niet duidelijk waarom hij overnam, zoals reeds besproken in het stuk over Vliemens tweede voorzittersperiode.

Omdat Schaper nooit de eerste voorzitter was, had hij minder dan Vliegen of Polak de ruimte om zijn eigen stijl van voorzitten te ontwikkelen. Hij sloot grotendeels aan bij Vliegen. Zij stonden sowieso in de partij dicht bij elkaar en waren beide leiders van de rechterflank van de partij.

Net als Vliegen, schuwde Schaper het niet om inhoudelijke bijdragen aan het debat te doen terwijl hij voorzat.¹⁵³ Wat betreft het handhaven van de orde en zorgen dat sprekers niet te veel tijd in beslag namen had hij een actieve houding, maar probeerde tegelijk te voorkomen dat hij te sterk moest ingrijpen. Nadat hij in 1912 werd opgeroepen om strenger te zijn zei hij: ‘Het kongres moet op zichzelf wat discipline oefenen. Iemand het woord afnemen is voor een voorzitter wat hard, daar gaat men niet spoedig toe over.’¹⁵⁴ Dit betekende overigens zeker niet dat hij nooit ingreep wanneer sprekers te lang doorpraatten. Op het buitenengewoon congres van 1916, was er een tijdslimiet van vijf minuten per spreker afgesproken. Schaper was niet heel streng met dit limiet, maar als sprekers er al te veel overheen gingen greep hij wel degelijk in.¹⁵⁵ Toen Hofland, afgevaardigde van Amersfoort, ruim over zijn tijd heen ging, greep Schaper in: ‘Uw tijd is om. Een ander spreker zal uw betoog desnoods wel aanvullen.’ Hofland kon het ingrijpen van Schaper niet waarderen, en vond dat Schaper ‘steeds de sprekers uit de provincie achterstelt.’¹⁵⁶ Net als Vliegen, werd Schaper er dus soms van verdacht partijdig te zijn bij het uitvoeren van voorzitterstaken.

Conclusie

In deze paragraaf zijn de verschillende congresvoorzitters van de SDAP behandeld. De meest interessante ontwikkeling wat betreft de voorzitcultuur op SDAP-congressen is in hoeverre de voorzitter zich neutraal opstelde. Voorzitters blijken geregeld deel te hebben genomen aan inhoudelijke discussies. Dit zou bij een Kamervergadering ongehoord zijn, maar was voor voorzitters van verenigingen niet abnormaal.

Een stuk dubieuzer werd het bij Vliegen, die tijdens het conflict met de *Tribune*-groep zijn voorzitterstaken niet bepaald neutraal uitvoerde. Nadat de *Tribune*-groep was geroyeerd werd dit langzaam beter, totdat het geen merkbaar probleem meer was. Wat interessant is om op te merken, is dat de neutraliteit zich dus zeker niet lineair ontwikkelde: in de eerste jaren van de SDAP en in de latere jaren stelden partijvoorzitters zich doorgaans zeer onpartijdig op. Vooral in de jaren waarin het conflict tussen de linker- en rechterflank flink woedde, koos congresvoorzitter Vliegen een minder neutrale houding.

Daarnaast is het interessant hoe de manier van ingrijpen zich ontwikkelde. In de allereerste jaren werd er nauwelijks ingegrepen, al zou dit te wijten kunnen zijn aan de voorzitstijl van Helsdingen. Vanaf de eerste voorzittersperiode van Vliegen werd er meer ingegrepen, wanneer sprekers zich niet aan het onderwerp hielden, of onacceptabele taal gebruikten. Vanaf de jaren 1910 werd het ingrijpen langzaam minder. Deels werd Vliegen milder en deels leerden sprekers op SDAP-congressen beter wat wel en niet acceptabel werd gevonden. Met andere woorden, de vergadercultuur van de SDAP werd in deze periode meer parlementair. Desalniettemin, bleef de rol van de voorzitter op SDAP-congressen veel minder strikt dan de rol van de Kamervoorzitter in Tweede Kamerdebatten.

¹⁵³ Zie bijvoorbeeld Congres SDAP 19 tot en met 21 april 1908 te Arnhem, pagina 35. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 253.

¹⁵⁴ Congres SDAP 7 tot en met 9 april 1912 te Leiden, pagina 27. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 258.

¹⁵⁵ Buitengewoon congres SDAP 8 en 9 januari 1916 te Arnhem, pagina 24 en 25. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 268.

¹⁵⁶ Buitengewoon congres SDAP 8 en 9 januari 1916 te Arnhem, pagina 25. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 268.

3.3. ‘Wij zijn geen letterknechten’: Procedure op SDAP-congressen

De manier waarop vergaderprocedures worden vormgegeven zegt veel over de cultuur van de vereniging of partij. Een groep met veel aandacht voor procedures geeft daarmee het signaal af dat ze zichzelf serieus neemt en is meer parlementair in vorm. Anne Petterson laat in haar artikel over de vergadercultuur van de afdeling 's Hertogenbosch van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht zien dat dat voor die afdeling bijvoorbeeld zeker gold. De leden van de afdeling besteedden in hun vergaderingen en verslagen uitgebreid tijd en ruimte aan hun vergaderprocedures. Petterson schrijft dat ze daarmee wilden laten zien dat ze ‘wel degelijk serieuze politiek bedreven’¹⁵⁷ en dat dit aansloot bij ‘de parlementaire traditie van fatsoenlijk en rationeel debat’. Bovendien, zo schrijft Petterson: ‘Deze aandacht voor de vorm past bij het spiegelen van een parlementaire vergadercultuur’.¹⁵⁸ In deze paragraaf zal worden bestudeerd hoe de SDAP met vergaderprocedures omging.

Als een nieuwe partij moest de SDAP ook keuzes maken over vergaderprocedures. In haar eerste statuten werden een aantal onderdelen hiervan vastgelegd: wanneer de vergaderingen werden gehouden, wie op congressen mocht spreken, hoe stemmingen werkten en wie er verslag uit moest brengen over het afgelopen jaar.¹⁵⁹

Op het eerste congres was er enige aandacht voor de procedures. Voordat de statuten werden aangenomen, waren er natuurlijk nog geen officiële regels over procedures. Er werd besloten alvast de vergaderprocedures te volgen zoals ze in de statuten waren voorgesteld.¹⁶⁰ Toen de statuten werden besproken, kwamen ook de vergaderprocedures weer aan de orde en werden een paar kleine wijzigingen gemaakt aan het voorstel.¹⁶¹ Hoewel op deze manier dus een aantal grondregels over de procedure werden vastgelegd, waren er over een aantal zaken geen hele duidelijke regels.

Procedures bestaan in elk vergaderend orgaan uit geschreven en ongeschreven regels; dit heeft bijvoorbeeld ook altijd gegolden voor de Tweede Kamer. Waar in de Tweede Kamer in deze periode echter al met jarenlange traditie een duidelijk systeem van parlementaire mores bestond, moest de cultuur rondom procedures bij de SDAP nog worden gevormd.

Ook procedures waarover in de statuten wel regels waren vastgelegd stonden geregeld ter discussie. Hieronder zal de ontwikkeling van omgang van de SDAP met procedures aan de hand van vier procedurele vraagstukken worden bestudeerd. Ten eerste, hoe werd er gestemd? Ten tweede, wanneer mocht een discussie worden gesloten en kon die daarna weer worden heropend? Ten derde, welke onderwerpen werden door het congres behandeld? Ten slotte, wie mocht er spreken op congressen?

Stemmen

Over stemmen waren in de statuten zeer duidelijke regels opgenomen. Er was vastgelegd hoeveel stemmen afdelingen kregen – grote afdelingen kregen er namelijk meer – en hoe er moest worden gestemd: volgens de statuten van 1895 werd over ‘zaken mondeling’ en over ‘personen schriftelijk’ gestemd.¹⁶² In 1906 kwam hier nog bij dat over ‘maatregelen van orde’ ‘hoofdelijk’ moest worden gestemd.¹⁶³

In praktijk waren stemmingen schriftelijk, hoofdelijk, met handopsteken of bij acclamatie. Vooral die laatste is interessant. In de statuten lijkt er wel basis voor bij acclamatie stemmen te zijn; het valt namelijk wel onder ‘mondeling’ stemmen. Tegelijkertijd heeft stemmen bij acclamatie een zeer

¹⁵⁷ Anne Petterson, “‘Spreken is zoo moeilijk niet’: Vergadercultuur, politieke emancipatie en de vrouwen van de afdeling 's-Hertogenbosch van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, 1908-1926’, *De Moderne Tijd* 7, nr. 1 (1 mei 2023): 10, 24, <https://doi.org/10.5117/DMT2023.1.002.PETT>.

¹⁵⁸ Petterson, “‘Spreken is zoo moeilijk niet’”, 26.

¹⁵⁹ Statuten SDAP 1895, Art. 9-11, 15 en 17, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4 of 238.

¹⁶⁰ ‘Officieel verslag van het Kongres der sociaaldemokratische arbeiderspartij in Nederland’, *De Baanbreker*, 20 april 1895, eerste een tweede kolom van pagina 1 van het verslag. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 238.

¹⁶¹ ‘Officieel verslag van het Kongres der sociaaldemokratische arbeiderspartij in Nederland’, *De Baanbreker*, 20 april 1895, vierde kolom van pagina 4 van het verslag. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 238.

¹⁶² Statuten SDAP 1895, Art. 15, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4 of 238.

¹⁶³ Huishoudelijk reglement SDAP 1906, Art. 22, <https://dnpprepo.ub.rug.nl/11143/>

opmerkelijke plaats in stemprocedures. In plaats van een expliciete peiling onder stemgerechtigden, wordt er een conclusie getrokken gebaseerd op algemene acties. Er is weinig academische literatuur over stemmen bij acclamatie in moderne vergaderingen. In het algemeen is stemmen bij acclamatie een methode die wordt toegepast wanneer een voorgestelde beslissing eigenlijk vanzelfsprekend is; de deelnemers aan de vergadering laten hun instemming blijken, bijvoorbeeld door middel van applaus, en daarmee is een voorstel aangenomen. De manier waarop de SDAP omging met stemmen bij acclamatie is om twee redenen opvallend.

Ten eerste lijken de statuten stemmen bij acclamatie alleen toe te staan bij stemmen over ‘zaken’, over personen moet immers schriftelijk worden gestemd. Desalniettemin stemden SDAP-congressen geregeld bij acclamatie over herbenoemingen van personen.

Ten tweede, stemmen bij acclamatie kan over het algemeen alleen als daar geen bezwaar tegen wordt gemaakt. Bij hedendaagse politieke partijen, waarbij stemmen bij acclamatie in het huishoudelijk reglement staat opgenomen, zijn er ook regels van die strekking.¹⁶⁴ Dit was bij de SDAP niet altijd het geval. In 1898 moest er een redacteur voor *De Sociaaldemokraat* worden benoemd. Initieel waren er vier kandidaten, maar één was niet aanwezig en de andere twee trokken zich terug. Hierop werd de overgebleven kandidaat bij acclamatie verkozen. Van den Tempel, afgevaardigde van Leeuwarden protesteerde hiertegen. Hij had van zijn afdeling de opdracht meegekregen op één van de zich teruggetrokken kandidaten te stemmen. Ondanks dit protest vond er geen nieuwe stemming plaats.¹⁶⁵ Een tweede vrijwel identiek geval vond plaats in 1905, toen er twee van de drie kandidaten voor hoofdredacteur van *Het Volk* zich terugtrokken. Nadat de overgebleven kandidaat bij acclamatie werd benoemd, staat genoteerd ‘Den Haag (Middelburg) protesteert tegen deze manier van handelen.’¹⁶⁶ Het is niet geheel duidelijk of het protest van Middelburg vooral gericht was tegen het bij acclamatie stemmen, of tegen het gehele proces. Hoe dan ook, in een hedendaagse politieke partij, zou na zo een protest een stemming bij acclamatie niet de doorslag mogen geven.

Er staat vaak niet duidelijk in congresverslagen op welke manier er werd gestemd; er staat dan dat het congres tot een bepaald besluit kwam, maar niet hoe daartoe besloten werd. Daarom is het lastig om de stempraktijk op SDAP-congressen te kwantificeren. Wel is er na 1905 geen aanwijzing meer in SDAP-congresverslagen gevonden dat er ondanks protest bij acclamatie werd gestemd. Het lijkt er dus op dat deze dubieuze interpretatie van het stemmen bij acclamatie vooral iets was van de eerdere jaren van de SDAP, en dat de partij dit fenomeen ontgroeide.

Sluiten van discussies

Bij de behandeling van socialistische obstructie in de Tweede Kamer hebben we gezien dat het sluiten van een onderwerp controversieel kan zijn. Dat gold zeker ook op SDAP-congressen. Zoals we in de paragraaf over voorzitters hebben gezien was hier al op het tweede congres onvrede over: voorzitter Helsdingen liet zich door oproepen om gelijk te gaan stemmen en applaus verleiden om een discussie te sluiten, terwijl in ieder geval Troelstra vond, dat de discussie nog niet was afgelopen.¹⁶⁷

Ook op het congres van 1904 was de sluiting van een debat controversieel. Jan Fortuijn (Amsterdam VI) en Roosje Vos-Stel (Westeremden) wilden nog spreken over het jaarverslag maar dat werd ‘met groote meerderheid geweigerd’. Daarop dienden de afgevaardigden van een aantal Amsterdamse afdelingen een protest in:

De afdelingen Amsterdam I, III, IV, V, VI en VIII protesteerden tegen de wijze, waarop de voorzitter voorstelde de discussie over het jaarverslag te sluiten, zonder de gelegenheid te laten, over het voorstel tot sluiting der discussie het woord te voeren en meenen, dat het niet aangaat, wanneer nieuwe

¹⁶⁴ GroenLinks huishoudelijk reglement 2023 Art. 4; D66 huishoudelijk reglement 2022 Art. 3.15.2; Bijl huishoudelijk reglement 2023 Art. 8.10.

¹⁶⁵ ‘Verslag van het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden op 10 en 11 April 1898 in het lokaal „Plancius” te Amsterdam: Tweede dag’, *De sociaaldemokraat*, 13 april 1898, derde kolom van eerste pagina van dit deel van het verslag.

¹⁶⁶ ‘Elfde Kongres der Soc. Dem. Arbeiderspartij. (Vervolg van het bijblad.)’, *Het Volk*, 27 april 1905, derde kolom van tweede pagina van dit deel van het verslag.

¹⁶⁷ ‘Het Kongres der sociaaldemokr. arbeiderspartij in Nederland, gehouden op Zondag 5 en Maandag 6 april 1896’, *De sociaaldemokraat*, 11 april 1896. Tweede kolom van de eerste pagina van dit verslag.

elementen in het debat worden gebracht, sprekers, die zich nog niet opgaven, niet het woord te geven.¹⁶⁸

Een opvallend verschil met de eerdergenoemde aanvaring tussen Helsdingen en Troelstra is dat er in dit geval door het congres was gestemd over het sluiten van het debat. Procedureel gezien was het hier dus netter gegaan. Echter werd het feit dat de voorzitter überhaupt voorstelde om het debat te sluiten al als verkeerd gezien.

In 1914 wordt na een chaotische stemming een amendement aangenomen, waarvan het Partijbestuur ervan uitging dat het zou worden afgewezen. Omdat er niet werd gedacht dat het zou worden aangenomen, was er door de tegenstanders van het amendement weinig gezegd in het korte, voorafgaande debat. Hierop suggereert een afgevaardigde om de discussie opnieuw te voeren. De voorzitter reageert gelijk dat dat niet een optie is.

Op het gewone congres van 1917, werden aan het eind van de tweede congresdag de discussies over het Partijbestuur en de redactie van *het Volk* gesloten. De dag erna stelde van Staveren, afgevaardigde van Den Haag II, voor de discussie weer te openen. Het congres stemde erover en verwierp dat voorstel ruim.¹⁶⁹ In tegenstelling tot de situatie van het congres van 1914 werd het heropenen van de discussie hier dus wel als een optie gezien. Dat verschil is op zich logisch: in 1914 was er net een stemming geweest en het heropenen van de discussie zou die stemming invalideren. Hier was daar geen sprake van.

In deze vier gevallen zien we een duidelijke ontwikkeling in de procedures rondom het sluiten van discussies. In het eerste geval ontbrak een nette procedure volledig. De voorzitter sloot zonder behoorlijk overleg te vroeg een discussie, wat tot een aanvaring leidde. In het tweede geval was er wel overleg met het congres, maar het feit dat de voorzitter het überhaupt voorstelde om het debat te sluiten werd dubieus gevonden. In het derde geval kwam het voorstel uit de zaal en maakte de voorzitter direct duidelijk dat het debat niet heropend kon worden. In het laatste geval werd voorgesteld om de discussie te heropenen, en dit werd netjes met een stemming verworpen. In de jaren daarna probeerden afgevaardigden nog wel eens iets te zeggen over reeds gesloten discussies, maar hen werd dan direct door de voorzitter duidelijk gemaakt dat dit niet meer mogelijk was.¹⁷⁰

Wat behandelde het congres?

In de statuten waren een aantal zaken vastgelegd die op het congres behandeld moesten of mochten worden.¹⁷¹ Daarnaast werd er voor elk congres een beschrijvingsbrief opgesteld met daarop alle voorstellen die voor dat congres waren ingediend. Wanneer een voorstel door ten minste vier afdeling werd ondersteund, hoorde het op het congres te worden behandeld. Dit gebeurde niet altijd. Ten eerste werd vaak door tijdsgebrek de agenda niet afgemaakt en werden voorstellen om die reden uitgesteld. Paragraaf 3.4 zal hier verder op in gaan. Ten tweede werd op congressen geregeld geconstateerd dat een voorstel ingewikkeld en onvoldoende voorbereid was. Om die reden werden voorstellen ook vaak uitgesteld, zodat ze later, beter voorbereid, alsnog konden worden besproken. Naast deze voorstellen die van tevoren moesten worden ingediend, konden er ook ter plekke moties worden ingediend. Ondanks dat er dus best wat procedures waren vastgesteld over wat er op congressen behandeld hoorde te worden, was hier toch geregeld discussie over.

Voor het congres van 1901 hadden twee afdelingen een voorstel ingediend dat Kamerleden een deel van hun salaris moesten afstaan aan de partijkas.¹⁷² Dit voorstel had eigenlijk niet voldoende ondersteuning om op het congres te worden besproken. Het stond congresvoorzitter Polak echter

¹⁶⁸ Congres SDAP 3 tot en met 5 april 1904 te Dordrecht, pagina 6. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 249.

¹⁶⁹ Congres SDAP 8 tot en met 10 april 1917 te Arnhem, pagina 25. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 270.

¹⁷⁰ Congres SDAP 4 tot en met 6 april 1915 te Arnhem, pagina 39, 42. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 267; 'Buitengewoon congres der S.D.A.P. gehouden op Zaterdag 8 en Zondag 9 Januari in het gebouw "Muis Sacrum" te Arnhem', *Het Volk*, 10 januari 1916, eerste kolom van pagina 8.

¹⁷¹ Zie bijvoorbeeld statuten SDAP 1906, Art. 12, 17, 53 en 57, <https://dnpprepo.ub.rug.nl/11143/>.

¹⁷² Beschrijvingsbrief voor congres SDAP 7 en 8 april 1901 te Utrecht, pagina 32, voorstel 16 en 17. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 245.

dusdanig tegen dat hij het toch wilde bespreken. Hij legde uit waarom hij het voorstel ongepast vond en riep op om een motie in te dienen ‘waardoor de orde van de dag wordt besloten en het P.B. wordt opgedragen, zulke voorstellen niet meer op de agenda te brengen.’ Direct na zijn oproep werd zo een motie voorgesteld. Hendrik Spiekman, op dit congres de afgevaardigde van Rotterdam, vond dit ongepast. Hij vond dat er geen beslissingen mochten worden genomen over wat toekomstige congressen wel en niet zouden mogen behandelen. Polak gaf onmiddellijk toe dat Spiekman gelijk had.¹⁷³ Hoewel hier geen expliciete regels over waren, waren Spiekman en Polak het dus toch eens over procedures die hier gevolgd diende te worden, ook al was Polak aanvankelijk geneigd daar tegenin te gaan.

Dit was niet de laatste keer dat Polak als voorzitter zijn mening gaf over wat voor voorstellen er behandeld zouden moeten worden op congressen. Toen er een jaar later, in 1902, voorstellen waren ingediend om aan een aantal zaken subsidie te geven, raadde hij af ‘dergelijke voorstellen te doen. Zonder begroting kon het congres toch niet over de geldmiddelen oordeelen. En een begroting kan niet worden gemaakt: daarvoor zijn onze inkomsten te wisselvallig.’ Na enige discussie werd besloten om geldkwesties inderdaad aan het Partijbestuur over te laten.¹⁷⁴ Dit betrof dus een onderwerp, waarover geen officiële regels waren of het congres hierover mocht besluiten. Desalniettemin werd op basis van Polaks advies besloten dat het congres hier geen beslissing over zou nemen.

Op het reorganisatiecongres van 1902 moesten er beslissingen worden genomen over nieuwe statuten. Het Partijbestuur stelde voor dat het congres zich alleen over een aantal specifieke hoofdpunten zou uitspreken en dat er een commissie zou worden benoemd die dan de statuten en het huishoudelijk reglement definitief zou vaststellen. Pieter Lodewijk Tak kwam hiertegen op: hij was bang dat de statuten geen koninklijke goedkeuring zouden krijgen als ze niet door een congres zouden worden vastgesteld. Gelukkig was er een alternatief: Amsterdam had onderwerp-statuten gemaakt.¹⁷⁵ Tak had enige juridische achtergrond: hij had in Leiden rechten gestudeerd, maar niet afgemaakt.¹⁷⁶ Troelstra, die met zijn jarenlange ervaring als advocaat aanzienlijk meer juridische achtergrond had, dacht niet dat dat een probleem zou zijn: als de commissie ‘door en uit het kongres’ werd gekozen zou deze deel uitmaken van congres.¹⁷⁷ Uiteindelijk kreeg Tak toch zijn zin, op basis van het ontwerp van Amsterdam, werden op het congres de statuten vastgesteld.

Deze discussie is des te interessanter omdat hier een procedure rondom het vaststellen van de statuten centraal staat: één van de zaken die het meest inherent procedureel is. Opvallend dus, dat er meningsverschillen zijn wat de correcte procedure daarbij is.

Zelfs wanneer er wel expliciete regels waren over of iets op een congres besproken mocht worden, was er soms discussie over. In 1904 was er een kort meningsverschil over de vraag of een lokale gebeurtenis op het congres kon worden behandeld:

De voorzitter zeide dat Wijnkoop (Amsterdam III) hem gevraagd had, of er bezwaar tegen was, dat een voorval uit de Amsterdamschen Raad hier ter sprake gebracht werd.

Bergmeijer (Dordrecht) achtte het niet goed, zulke lokale zaken op het congres te brengen; waar moest dat heen

Wijnkoop (Amsterdam III) zeide, dat het toch noodzakelijk kon zijn, handelingen van gemeenteraadsleden op het congres te bespreken. Er waren zaken, die meer dan lokaal belang hadden.

De voorzitter zeide, dat in art. 12 van de statuten het recht was vastgelegd om zulke zaken desverlangd hier ter sprake te brengen.¹⁷⁸

¹⁷³ Congres SDAP 7 en 8 april 1901 te Utrecht, pagina 6. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 245.

¹⁷⁴ Congres SDAP 29 en 30 maart 1902 te Groningen, pagina 16-17. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 246

¹⁷⁵ ‘Reorganisatie-kongres der S.D.A.P.’ *Het Volk*, 30 september 1902, tweede blad, tweede kolom van eerste pagina van dit verslag.

¹⁷⁶ Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, 51n150.

¹⁷⁷ ‘Reorganisatie-kongres der S.D.A.P.’ *Het Volk*, 30 september 1902, tweede blad, tweede kolom van eerste pagina van dit verslag.

¹⁷⁸ Congres SDAP 3 tot en met 5 april 1904 te Dordrecht, pagina 10. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 249.

Een nieuwe toevoeging van de statuten van 1902 hield inderdaad in dat naast de werkzaamheden van leden van het Parlement en de Provinciale Staten ‘desgewenst ook der leden van Gemeenteraden’ op congressen konden worden besproken.¹⁷⁹ De officiële procedure was hier dus duidelijk, maar toch was er onenigheid over.

Dat het volgen van officiële procedures geen vanzelfsprekendheid was, was nog duidelijker op het congres van 1906. Bij Troelstra’s verslag vanuit de Kamerfractie zei hij:

De houding der fractie inzake het arbeidscontract zou formeel volgens de statuten hier eigenlijk niet besproken moeten worden, doch eerst het volgend jaar. Maar wij zijn geen letterknechten en stellen prijs op klaarheid in alles.¹⁸⁰

Dit citaat laat duidelijk zien dat de SDAP niet altijd waarde hechtte aan de officieel vastgestelde procedures. Desalniettemin kwam er met de jaren minder discussie over welke onderwerpen wel en niet op een congres thuishoorden.

Wie mochten er spreken?

In de statuten waren regels vastgelegd over wie er mochten spreken op congressen. Volgens de eerste statuten, mochten naast afgevaardigden ook leden van het Partijbestuur en redacteurs van partijbladen spreken.¹⁸¹ Over wie er mocht spreken lagen de procedures dus in principe vast. Desalniettemin ontstond hier regelmatig discussie over.

Op het derde congres, in 1897, wilde Herman Gorter spreken. Hij had zich net als lid had opgegeven. Hier stond in het verslag het volgende over genoteerd:

De voorzitter vraagt het congres verlof om het woord te geven aan een aanwezige, geen kongreslid, die zich echter zoeven heeft opgegeven als lid der Partij, nl. dr. Herm. Gorter van Bussum. Het kongres stemt bij akklamatie hierin toe.¹⁸²

Er werd hier dus niet zo streng gedaan over wie wel of niet mocht spreken. Het zal hebben geholpen dat congressen in deze vroege jaren nog minder drukbezocht waren, en dat het woord geven aan congresbezoekers die daar eigenlijk geen recht op hadden, het congres niet hoefde te ontspreken.

Op het vijfde congres, in 1899, voerde A.H. Gerhard het woord over het concept gemeenteprogram. Gerhard was als één van de twaalf oprichters van de SDAP wel partijprominent, maar was geen afgevaardigde en bekleedde geen bestuursfunctie. Statutair gezien had hij dus niet het recht om het woord te voeren. Desalniettemin kreeg hij toch het woord. Amsterdamse afgevaardigden Jan Fortuijn en Dolf de Levita hadden hier bezwaar tegen. De Levita sprak uit dat hij vond dat ‘als iemand niet als afgevaardigde spreekt, hij daartoe eerst toestemming van het Kongres zal erlangen’.¹⁸³ Verder was er hier tijdens dit congres geen discussie meer over.

In 1900, was Willem Helsdingen op het congres aanwezig als administrateur van partijkrant *De Sociaaldemocraat*, die eerder dat jaar was opgeheven. Hij vroeg of hij ook over andere onderwerpen mocht spreken. Kenther, afgevaardigde van Winschoten vond dat dit ‘in strijd met de statuten’ was. Uiteindelijk werd desalniettemin besloten dat ‘het congres over elke afzonderlijke aanvraag van niet-afgevaardigde, om het woord te mogen voeren, op zich zelf beslisse.’ Helsdingen

¹⁷⁹ Voor dat dit een nieuwe toevoeging was zie *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 247, blad 126.

¹⁸⁰ Congres SDAP 14 tot en met 16 april 1906 te Utrecht, pagina 18. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 251.

¹⁸¹ Statuten SDAP 1895, Art. 15, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4 of 238.

¹⁸² ‘Officiële verslag van het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden te Zondag 18 en Maandag 19 April 1897, te Arnhem’, bijvoegsel behorende bij *De sociaaldemocraat* van 24 april 1897. Pagina 4 van dit verslag.

¹⁸³ ‘Verslag van het verhandelde op het 5de Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden in Leeuwarden op den 2den en 3den april 1899’, Bijvoegsel bij *De sociaaldemocraat*, 6 april 1899, 30-31.

vroeg en kreeg de rest van het congres inderdaad verschillende keren toestemming om te spreken.¹⁸⁴ Ook op dit congres werden de statutaire regels over wie er mocht spreken dus niet heel nauw genomen.

Het jaar erop werd de nieuwe regel dat het congres telkens moest besluiten of iemand die daar niet statutair het recht op had mocht spreken echter al gelijk tamelijk ruim geïnterpreteerd. Jan Andries Bergmeijer, lid van de Socialistenbond, de opvolger van de SDB, was aanwezig. Niet alleen was hij geen afgevaardigde; hij was zelfs geen SDAP-lid. De Socialistenbond zou later dat jaar deel worden van de SDAP, dus het congres was Bergmeijer goedgezind. Hij had uiteraard niet het recht op het voeren van het woord. Toen hij echter het woord vroeg, werd dit gevolgd door applaus. Dit applaus werd door de voorzitter gezien als toestemming van het congres om Bergmeijer het woord te verlenen.¹⁸⁵ Hier werd dus niet echt over gestemd, al zou het applaus kunnen worden gezien als een spontane stemming per acclamatie.

Het jaar erop, in 1901, lijkt het beleid dat het congres besluit of niet-afgevaardigden het woord mogen voeren weer vergeten. Toen J.W. Gerhard, die net door een spreker was genoemd, iets wilde zeggen, weigerde congresvoorzitter Polak hem het woord, 'wijl hij geen afgevaardigde is'.¹⁸⁶

In 1902 werden de statuten gewijzigd. Vanaf dit moment stond er in de statuten dat alleen 'de verantwoordelijke redacteur van het hoofdorgaan' en dus niet meer alle redacteurs van alle partijbladen recht hadden om aan het congres deel te nemen.¹⁸⁷ Daarnaast konden nu sprekers worden uitgenodigd door het Partijbestuur; deze mochten dan alleen spreken bij behandeling van het onderwerp waarvoor ze waren uitgenodigd.¹⁸⁸

Het jaar erna gaven deze nieuwe regels al meteen problemen. Zoals ook is behandeld in paragraaf 3.2, wilde Vliegen het woord. Hij was toen redacteur van *het Volk*. Gezien hij geen hoofdredacteur was, had hij volgens de statuten niet het recht om te spreken op het congres. Congresvoorzitter Polak beriep zich hierop en weigerde, met instemming van het congres, hem het woord.¹⁸⁹ Desalniettemin werd dit te streng gevonden: Tak zei het jaar erop dat hij het jammer vond dat Vliegen het woord niet had gekregen en hoopte dat Polak zich milder zou gaan opstellen.¹⁹⁰

In 1907 was er weer onenigheid over wie er precies mocht spreken. In dit jaar was het conflict tussen de linker- en rechterflank het belangrijkste onderwerp op het congres. Een aantal marxistische leden weigerden vanwege het conflict om deel te zijn van het Partijbestuur of de programcommissie. Hieruit ontstonden ook meningsverschillen over wie mocht spreken. Ten eerste was er onenigheid over wie als afgevaardigde voor Amsterdam III moest optreden. Jan Ceton, medeoprichter van het marxistische tijdschrift van de linkerflank *De Tribune* was verkozen als afgevaardigde en hij was ook op het congres aanwezig. Hij wilde zich echter terugtrekken, zodat hij vervangen kon worden door David Wijnkoop, de latere voorman van de CPH. Ceton beoogde met zijn terugtrekking dus te bereiken dat Wijnkoop als afgevaardigde van Amsterdam III spreekrecht zou krijgen. Dit werd echter een dubieuze gang van zaken gevonden: Ceton was niet verhinderd, maar gewoon aanwezig en Amsterdam III had bewust niet Wijnkoop verkozen tot afgevaardigde. Ceton en Wijnkoop krijgen niet hun zin: met op drie na algemene stemmen wordt besloten dat Wijnkoop niet als afgevaardigde toegang tot het congres kon krijgen.¹⁹¹

Op ditzelfde congres wilden ook zowel gematigd marxist Floor Wibaut als linkerflankprominent Frank van der Goes het woord voeren. Zij waren beiden geen afgevaardigde. In beide gevallen werd de vraag of ze mochten spreken voorgelegd aan het congres, met positief advies van het Partijbestuur. Voor Wibaut was de reden dat het Partijbestuur hem wilde laten spreken dat hij

¹⁸⁴ Congres SDAP 15 en 16 april 1900 te Rotterdam, pagina 5-6, 13, 14, 39. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 243.

¹⁸⁵ 'Het Partij-Kongres', *Het Volk*, 18 April 1900, derde blad, tweede kolom van de tweede pagina.

¹⁸⁶ Congres SDAP 7 en 8 april 1901 te Utrecht, pagina 10. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 245.

¹⁸⁷ Statuten SDAP 1902, Art. 13, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4, blad 94-100.

¹⁸⁸ Huishoudelijk reglement SDAP 1902, Art. 25, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4, blad 94-100.

¹⁸⁹ Congres SDAP 31 mei tot en met 1 juni 1903 te Enschede, pagina 23. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 248.

¹⁹⁰ Congres SDAP 3 tot en met 5 april 1904 te Dordrecht, pagina 14. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 249.

¹⁹¹ Congres SDAP 21 maart tot en met 2 april 1907 te Haarlem, pagina 4. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 252.

één van de marxistische SDAP-leden was, die weigerde om in het Partijbestuur en de programcommissie deel te nemen. In de woorden van congresvoorzitter Vliegen: ‘Er zijn voorstellen op de agenda tot afkeuring van de houding van de partijgenooten die geweigerd hebben in het P.B. en de programcommissie zitting te nemen. Die partijgenooten moeten het recht tot verdediging hebben.’ Voor het willen laten spreken van Van der Goes gaf het Partijbestuur de uitleg dat hij ‘een der zeer vooraanstaande personen is’. Het voorstel om beide mannen het spreekrecht te verlenen werd door verschillende afgevaardigden bestreden: op een congres hoorden afgevaardigden te spreken en blijkbaar hadden de afdelingen van deze mannen het beter gevonden hen niet af te vaardigen. Congresvoorzitter Vliegen besloot de discussie: ‘Wij voelen zeer ernstig het bezwaar van het geven van persoonlijke voorrechten. Maar het buitengewone van het geval moet overheerschen.’¹⁹² Vanwege de spanning tijdens dit congres kan wel gesteld worden dat er meer gewicht lag op de besluiten over wie er mocht spreken dan voorheen.

In de jaren hierna, werd het minder gebruikelijk dat congresbezoekers die statutair geen spreekrecht hadden, toch om het woord vroegen. Helemaal weg was het fenomeen niet: in 1924 vroeg Thomassen, een gewestelijk secretaris, om te mogen spreken. Toen congresvoorzitter Vliegen dat aan het congres voorstelde, had hij er geen bezwaar tegen, al vond hij wel: ‘het moet geen antecedent scheppen.’¹⁹³

Al met al gebeurde het in de eerste jaren van de SDAP geregeld dat leden die volgens de statuten geen spreekrecht hadden, toch het woord mochten voeren. Soms was dit controversiëler dan op andere momenten. In de daaropvolgende jaren werd het steeds gewoner om niet-afgevaardigden vrij makkelijk aan het woord gelaten. Toen Schaper in 1908 kritiek uitte op een partijlid, dat geen afgevaardigde was, kreeg dit lid zonder gedoe het woord om zich te verdedigen. Daarnaast neigde het bestuur steeds vaker om in het debat partijprominenten of mensen nauw betrokken bij het onderwerp lang aan het woord te laten, ten koste van de spreektijd van afgevaardigden. Bijvoorbeeld op het buitengewoon congres in 1909, waarop de groep rondom *De Tribune* werd geroyeerd, werd er voorgesteld de nog schaarse tijd aan Polak te bedelen en daarna over te gaan tot stemming. Hierop kwam een protest van De Roode, afgevaardigde van de voor het conflict zeer belangrijke afdeling Amsterdam III: ‘Wil men een afgevaardigde van Amsterdam III het woord ook weigeren?’ Hierop besloot het congres dat naast Polak, ook de Roode nog mocht spreken.¹⁹⁴ Ondanks dit besluit, blijkt uit het voorval wel dat spreektijd voor afgevaardigden hier minder belangrijk werd gevonden dan spreektijd voor Partijprominent Polak.

In 1913 stelde congresvoorzitter Vliegen voor om het hoofdbestuur van de Bond der Vrouwenklubs een voorstel over de ‘organisatie der vrouwenklubs’ in te laten leiden. Hierop klaagde Reijnders, afgevaardigde van Utrecht, met bijvalling van applaus, dat ‘het kongres een delegatie van afdeelingen is en die afdeelingen zelve het woord kunnen voeren.’¹⁹⁵ Desalniettemin, werd het voorstel van Vliegen toch aangenomen.

Een ander vraagstuk met betrekking tot het spreekrecht was of iedere afgevaardigde van een afdeling spreekrecht moest hebben. Afdelingen met meer dan vijfentwintig leden mochten meerdere afgevaardigden naar het congres sturen.¹⁹⁶

In 1904 stelde Floor Wibaut voor dat per afdeling maar één afgevaardigde zou mogen spreken. In veel afdelingen waren er echter verschillende afgevaardigden gestuurd om tegengestelde meningen vanuit hun afdeling te vertegenwoordigen. Uiteindelijk werd na enige discussie besloten dat ‘de meerderheid en minderheid der delegaties beiden aan het woord mogen komen.’¹⁹⁷

¹⁹² Congres SDAP 21 maart tot en met 2 april 1907 te Haarlem, pagina 7. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 252.

¹⁹³ ‘Het 28ste kongres der S.D.A.P. (Vervolg Tweede Dag.)’, *Het Volk*, 23 april 1924.

¹⁹⁴ Buitengewoon congres SDAP 13 en 14 februari 1909 te Deventer, pagina 24. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 254.

¹⁹⁵ ‘Kongres der S.D.A.P.’, *Het Volk*, 26 maart 1913, tweede kolom van pagina 5 (tweede blad).

¹⁹⁶ Huishoudelijk reglement SDAP 1902, Art. 21 en 22, *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 4, blad 94-100.

¹⁹⁷ Congres SDAP 3 tot en met 5 april 1904 te Dordrecht, pagina 6. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 249.

Op het buitengewoon congres van 1913 kwam dit vraagstuk weer naar boven. Op de ochtend de tweede congresdag bleek dat 47 afgevaardigden zich op de sprekerslijst hadden laten inschrijven. Gezien het congres om één uur 's middags klaar moest zijn, was dat tamelijk veel. Daarop werd besloten dat voor elke afdeling maar één afgevaardigde mocht spreken. In het congresverslag in *Het Volk* stond hierbij geen discussie genoteerd.

In de jaren hierop kwam het geregeld voor dat het bestuur uitgenodigde sprekers spreektijd gaf ten koste van afgevaardigden.¹⁹⁸ Dit is op zich logisch. Elk congres werd ondertussen bezocht door een grote hoeveelheid afgevaardigden, waarvan er vaak velen over onderwerpen wilden spreken. Zoals we zullen zien in paragraaf 3.4 was tijdsgebrek een groot probleem op SDAP-congressen. Alle afgevaardigden die wilden spreken ook laten spreken was daarom niet haalbaar. Om toch de belangrijkste argumenten van beide zijdes in een discussie te kunnen horen, werd het systeem van prioriteit geven aan door het bestuur uitgenodigde sprekers, steeds vanzelfsprekender. Hierin zien we ook een volwassenwording van de SDAP. Op de vroegere, relatief kleine congressen, was het mogelijk om spreekrecht vooral te baseren op leden die door hun afdelingen tot afgevaardigde waren uitgekozen. Maar op latere vergaderingen was het niet mogelijk deze allemaal aan het woord te laten. De prioriteit werd dan gegeven aan waarborgen dat beide zijdes van het debat goed aan bod kwamen. Ondanks deze oplossing, waren er ook klachten. In 1924 zei Boekman, afgevaardigde van Amsterdam IV:

De congressen zijn niet meer geschikt voor een partij, die een omvang heeft als de onze. Ook het congres is te groot van omvang. In een vergadering als deze, met eenige honderden leden, kan een debat niet tot zijn recht komen.¹⁹⁹

Conclusie

In deze paragraaf hebben we gezien hoe de procedures van de SDAP zich ontwikkelden. Hoewel er over procedures veel in de statuten vast was gelegd, was er in de eerste jaren van de SDAP nog veel discussie over hoe de statuten moesten worden geïnterpreteerd en hield het congres zich geregeld niet aan de statuten, met of zonder erkenning daarvan. Door de jaren heen vond de SDAP hierin haar draai: naast de geschreven waren er ongeschreven regels ontstaan waardoor het niet meer nodig was om elke keer opnieuw de procedures ter discussie te stellen. Hierin zien we een volwassenwording van de SDAP.

¹⁹⁸ Zie bijvoorbeeld Congres SDAP 4 tot en met 6 april 1915 te Arnhem, pagina 26. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 267.

¹⁹⁹ 'Het 28ste kongres der S.D.A.P.', *Het Volk*, 22 april 1924, tweede kolom op eerste pagina van derde blad.

3.4. ‘Hoe langer wij vergaderen, hoe meer er gekletst wordt’: Tijdsmanagement op SDAP-congressen

Op een congres was de tijd beperkt. Er was maar een beperkte hoeveelheid tijd uitgetrokken voor de congressen. Bovendien stonden SDAP-leden bekend om hun lange redes. Dit betekende dat tijdsplanning een constante uitdaging was op SDAP-congressen. In de eerste jaren kreeg het congres vrijwel geen enkel jaar de agenda af. Dat vanaf 1904 de gewone congressen van twee naar drie dagen gingen, loste dit niet op.²⁰⁰ Er werd zo nu en dan voorgesteld om op de congresdagen langer dan volgens het originele plan te vergaderen om de agenda af te krijgen, maar ook dit loste het probleem niet echt op. Zoals Jan Fortuijn het eens zei: ‘Hoe langer wij vergaderen, hoe meer er gekletst wordt.’²⁰¹

In de eerste jaren bestond tijdsmanagement er voor het grootste deel uit dat de voorzitter de sprekers aanspoorde tot bondigheid.²⁰² Dit hielp weinig. Andere methodes van tijdsmanagement stuitten echter op verzet. Toen het Partijbestuur in 1902 bijvoorbeeld voorstelde om omwille van de tijd een aantal voorstellen niet te behandelen, werd het beschuldigd van ‘kritiek smoren’.²⁰³

Maximale spreektijd als oplossing

Een logische oplossing voor tijdsproblemen, is het instellen van een maximale spreektijd. In de Tweede Kamer is lange tijd zonder deze maatregel vergaderd. In de negentiende eeuw werd, net als in de eerste jaren van de SDAP, wel opgeroepen tot efficiëntie, maar waren er geen harde tijdslimieten. Pas in 1907 kwamen er, op vrijwillige basis, tijdslimieten. In 1909 werd dit ook vastgelegd in het Reglement van Orde.²⁰⁴

De eerste keer dat op een SDAP-congres werd geopperd de spreektijd te beperken was in 1903. Dat jaar hadden er grote werkstakingen plaatsgevonden. Er was veel commentaar op de reactie van het Partijbestuur op de stakingen. Men verwachtte dus dat de debatten over de stakingen intens zouden zijn. Op de eerste congresdag, voordat de debatten over de stakingen konden losbarsten, stelde Jan Fortuijn voor een spreektijdlimiet van een kwartier in te stellen. Frank van der Goes vond dit een slecht idee. Hij ‘kon niet in een kwartier zeggen wat hij te zeggen had.’²⁰⁵ Fortuijns voorstel werd zonder verder debat afgewezen. De volledige verdere eerste dag stond in het teken van de debatten over de werkstakingen.

Aan het begin van de tweede dag waren deze debatten nog lang niet afgerond. Toen werd er besloten om een maximale spreektijd van tien minuten in te stellen, strenger dan Fortuijn de dag ervoor had voorgesteld. Over dit besluit staat verder geen discussie genoteerd in het verslag.²⁰⁶

Blijkbaar beviel congresvoorzitter Polak het idee van een maximale spreektijd wel. Het jaar erna, in 1904, stelde hij aan het begin van het congres met succes voor om inleiders van onderwerpen te beperken tot een halfuur, met uitzondering van Troelstra’s inleiding over het onderwerp invoerrechten, waar een uur voor zou worden toegestaan. Verder zou elke spreker ‘een kwartier voor

²⁰⁰ Congresvoorzitter Polak doet hier in 1905 zijn beklag over: ‘Elfde Kongres der Soc. Dem. Arbeiderspartij. Eerst Dag’, *Het Volk*, 26 april 1905, eerste kolom van eerste pagina tweede blad.

²⁰¹ Congres SDAP 21 maart tot en met 2 april 1907 te Haarlem, pagina 5. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 252.

²⁰² Zie bijvoorbeeld Verslag van het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden op 10 en 11 April 1898 in het lokaal „Plancius” te Amsterdam’, *De sociaaldemokraat*, 13 april 1898, tweede kolom van eerste pagina van dit verslag; Congres SDAP 7 en 8 april 1901 te Utrecht, pagina 10. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 245.

²⁰³ Congres SDAP 29 en 30 maart 1902 te Groningen, pagina 5. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 246

²⁰⁴ Anne Bos, Carla Hoetink, en Amanda de Lannoy, ‘Een dag is een eeuwigheid in de politiek. De betekenis en belevenis van tijd in de Tweede Kamer’, in *Een kwestie van tijd: de factor tijd in de politiek*, onder redactie van Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (Amsterdam: Boom, 2023), 44.

²⁰⁵ Congres SDAP 31 mei tot en met 1 juni 1903 te Enschede, pagina 3. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 248.

²⁰⁶ Congres SDAP 31 mei tot en met 1 juni 1903 te Enschede, pagina 15. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 248.

de eerste maal, 5 minuten voor de tweede maal' krijgen.²⁰⁷ Daar bleef het niet bij. Nadat het debat over *Het Volk* al geruime tijd had geduurd, werd 'onder protesten van Amsterdam, en contraprotesten van anderen' een maximale spreektijd van drie minuten afgesproken.²⁰⁸ Het invoeren van maximale spreektijden was dus niet zonder controverse.

Weer een jaar later, werd de spreektijd niet direct ingevoerd. Weer was het debat over *Het Volk* de boosdoener: nadat dit debat al enige tijd gaande was, constateerde congresvoorzitter Polak dat er nog zestien sprekers ingeschreven stonden en stelde hij voor hen allemaal vijf minuten spreektijd te geven. Hier kwamen 'levendige' protesten tegen, onder andere van Abraham Soep die riep dat hij dan liever van het woord af zou zien. Als reactie rekende Polak het congres voor hoelang het nog zou duren als elke spreker tien minuten zou krijgen, waarop het congres instemde met de tijdslimiet.²⁰⁹

In de hierop volgende jaren vermeldt het verslag geen beslissing over een maximale spreektijd. Desalniettemin lijkt die er wel te zijn geweest. In 1906 zei Schaper dat 'ik veel meer te zeggen heb dan ik in 20 minuten kan doen'.²¹⁰ Dat jaar lijkt er dus een spreektijd van twintig minuten te zijn geweest. Het jaar erop staat er aan het eind van de reden van Maurits Mendels genoteerd: 'Spreker moet eindigen omdat zijn spreektijd is afgelopen.' Hoeveel tijd hij toen had gesproken is niet te achterhalen, maar het verslag van zijn rede besloeg nog geen halve pagina. Dat is meer dan de redes in 1903 toen de spreektijd tien minuten bedroeg en minder dan de inleidingen in 1904 die maximaal een halfuur mochten zijn. De maximale spreektijd zal dus mogelijk rond de twintig minuten hebben gelegen.

In 1908 staat het besluit tot een maximale spreektijd wel weer genoteerd. Waarschijnlijk is de reden hiervoor dat dit hier wel werd genoteerd, in tegenstelling tot de vorige twee jaar dat er dit keer een korte discussie over was. In het verslag staat:

De voorzitter stelt thans voor, den spreektijd te bepalen op tien minuten. Murris-Amsterdam III vraagt, voor Wijnkoop een uitzondering te maken.

Wijnkoop: Ik ben de eenige Tribune-redakteur die aanwezig is, en spreek tevens namens de grootste en belangrijkste afdeling van het land, en kan in tien minuten niet klaar komen.

Bij hand-opsteken worden aan Wijnkoop 20 minuten toegestaan.

Bij het buitengewone congres van 1909, waar de groep rondom *De Tribune* werd geroyeerd, staat geen maximale spreektijd genoteerd. Zoals we bij de vorige twee congressen hebben gezien, zou er heel goed nog steeds een maximale spreektijd gegolden kunnen hebben. Wel was er expliciet een duidelijke eindtijd voor de debatten.²¹¹ Dit is vergelijkbaar met de 'guillotine' waar de voorzitter van de Tweede Kamer in 1919 beschikking over kreeg: vanaf dat moment mocht hij een eindtijdstip bepalen voor Kamerdebatten.²¹² In het geval van dit SDAP-congres was het vrij logisch dat er zo een duidelijke eindtijd aan de debatten zat: het congres moest een heel concreet besluit nemen – wel of niet royeren – en dat moest echt op dit congres gebeuren.

Ook op het gewone congres van 1909 werd er een maximale spreektijd ingesteld; tegen het einde van de tweede dag werd deze op tien minuten gezet. Het is niet duidelijk hoe dat besluit werd genomen, in het verslag staat enkel 'De spreektijd wordt beperkt tot 10 minuten.'²¹³ Het zou dus goed kunnen dat hier niet door het congres over werd gestemd, maar dat dit door de voorzitter werd opgelegd. Hoe dan ook, er lijkt op dit congres geen serieuze discussie over de spreektijd te zijn geweest.

²⁰⁷ Congres SDAP 3 tot en met 5 april 1904 te Dordrecht, pagina 4. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 249.

²⁰⁸ Congres SDAP 3 tot en met 5 april 1904 te Dordrecht, pagina 15. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 249.

²⁰⁹ 'Elfde Kongres der Soc. Dem. Arbeiderspartij. (Vervolg van het bijblad.)', *Het Volk*, 27 april 1905, tweede en derde kolom op de eerste pagina van dit deel van het verslag.

²¹⁰ Congres SDAP 14 tot en met 16 april 1906 te Utrecht, pagina 33. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 251.

²¹¹ Buitengewoon congres SDAP 13 en 14 februari 1909 te Deventer, pagina 24. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 254.

²¹² Bos, Hoetink en de Lannoy, 'Een dag is een eeuwigheid in de politiek', 44.

²¹³ Congres SDAP 12 en 13 april 1909 te Rotterdam, pagina 22. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 255.

In de jaren daarna sprong congresvoorzitter Vliegen zeer kritisch om met het idee van een maximale spreektijd. In 1910 werden er voorstellen ingediend om een algemene maximale spreektijd voor congressen op te stellen. Het Partijbestuur vond dit niet de juiste vorm; wat haar betreft hadden dit moties van orde moeten zijn. Bovendien, aldus Vliegen: ‘Het gaat natuurlijk niet aan, in zulke zaken van orde vaste regelen te stellen!’²¹⁴ In 1911 ontraadde congresvoorzitter Vliegen aanvankelijk het instellen van een maximale spreektijd, want ‘dat kon nog wel eens een minimumtijd worden.’²¹⁵ Later datzelfde congres werd toch een maximumtijd van vijf minuten ingesteld.²¹⁶

In 1912 werd tot twee keer toe besloten om geen maximale spreektijd te hebben. Aan het begin van het congres riep congresvoorzitter Vliegen op tot zelfbeheersing, maar wilde ‘niets aan het kongres opdringen in dezen.’²¹⁷ Toen Stenhuis, afgevaardigde van Delft, later voorstelde een spreektijd van tien minuten in te stellen, werd daar overwegend negatief op gereageerd. Vliegen zei het voorstel ‘in petto’ zou houden.²¹⁸ De maximale spreektijd kwam er niet en de agenda kwam bij lange na niet af. Congresvoorzitter Vliegen constateerde: ‘Wij zijn thans aan het eind van het kongres, niet van de agenda. Wij zullen de werkwijze onzer congressen moeten veranderen.’²¹⁹

Het congres erna, het gewone congres van 1913, werd er ook niet tot een maximale spreektijd besloten, al dreigde Schaper er wel mee toen hij tijdelijk voorzat tijdens de discussie over *Het Volk*.²²⁰ Op het buitengewone congres over regeringsdeelname later dat jaar, werd wel een maximale spreektijd afgesproken.²²¹ In het verslag van het congres van 1914 staat niets genoteerd dat suggereert dat er een spreektijd was.²²² In 1915 besloot het congres aan het begin van de tweede dag op voorstel van de congresvoorzitter tot een spreektijd van tien minuten, of voor specifieke uitzonderingen twintig minuten.²²³ Op het buitengewone congres van 1916 werd door de voorzitter medegedeeld dat er nog 16 sprekers waren ingetekend en dat die dus elk vijf minuten zouden krijgen. Van Staal, afgevaardigde van Rotterdam III beklaagde zich hierover: hij vond vijf minuten veel te kort en dacht dat met een betere voorbereiding de maatregel niet nodig was geweest.²²⁴

In 1917, bij zowel het gewone als het buitengewone congres dat jaar, staat er wederom niets in de verslagen dat een maximale spreektijd suggereert. Wel constateerde congresvoorzitter Vliegen in zijn eindrede van het gewone congres trots dat ‘de agenda is afgehandeld.’²²⁵ Het tijdsprobleem is dus duidelijk aanzienlijk minder groot dan in de vroege jaren, toen eigenlijk nooit de agenda werd afgemaakt.

Op het verkiezingscongres in 1918 wordt aan het eind van de ochtendzitting van de tweede dag een spreektijd van vijf minuten ingesteld.²²⁶ Zoals eerder gezegd, ontbreekt in het SDAP Archief van het IISG en in Delpher het verslag van het congres van 1919. We kunnen dus niet met zekerheid zeggen of er dat jaar een spreektijd werd ingesteld. In 1920 werd tijdens de middagzitting van de tweede dag besloten tot een maximale spreektijd van vijf minuten. Ondanks deze maatregel werd dat jaar de agenda niet afgerond; het was dus niet zo dat er voor de SDAP een tijdsperk was aangebroken

²¹⁴ Congres SDAP 27 tot en met 29 maart 1910 te Leeuwarden, pagina 8, 11. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 256.

²¹⁵ Congres SDAP 16 tot en met 18 april 1911 te Utrecht, pagina 5. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 257.

²¹⁶ Congres SDAP 16 tot en met 18 april 1911 te Utrecht, pagina 12. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 257.

²¹⁷ Congres SDAP 7 tot en met 9 april 1912 te Leiden, pagina 4. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 258.

²¹⁸ Congres SDAP 7 tot en met 9 april 1912 te Leiden, pagina 19. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 258.

²¹⁹ Congres SDAP 7 tot en met 9 april 1912 te Leiden, pagina 38. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 258.

²²⁰ ‘Kongres der S.D.A.P.’, *Het Volk*, 25 maart 1913, vierde kolom van pagina 10.

²²¹ ‘Buitengewoon Kongres’ *Het Volk*, 11 augustus 1913, tweede kolom van pagina 5.

²²² Congres SDAP 12 tot en met 14 april 1914 te Utrecht. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 263.

²²³ Congres SDAP 4 tot en met 6 april 1915 te Arnhem, pagina 20-21. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 267.

²²⁴ Buitengewoon congres SDAP 8 en 9 januari 1916 te Arnhem, pagina 20. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 268.

²²⁵ Congres SDAP 8 tot en met 10 april 1917 te Arnhem, pagina 29. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 270.

²²⁶ ‘Buitengewoon congres der S.D.A.P.’, *Het Volk*, 4 februari januari 1918, tweede kolom van vierde pagina van het verslag op het tweede blad.

waarin de agenda's elk congres werden afgemaakt.²²⁷ Op het gewone congres van 1921 lijkt er geen maximale spreektijd te zijn afgesproken, hoewel de voorzitter wel zo nu en dan bij sprekers die lang spraken aandrong 'op bekorting'.²²⁸ Op het verkiezingscongres van datzelfde jaar lijkt er tevens geen maximale spreektijd te zijn ingevoerd.²²⁹

Aanvankelijk waren de gewone SDAP-congressen twee dagen, vanaf 1904 drie dagen. In 1923 werden er voor het eerst in jaren weer slechts twee dagen uitgetrokken voor een gewoon congres. Het lijkt dat er op dit congres tot een spreektijd van vijf minuten werd besloten, maar dit is niet duidelijk op te maken uit het verslag.²³⁰ Hoe dan ook, een congres van slechts twee dagen beviel niet, en er werd besloten dat er terug naar drie dagen zou worden gegaan.²³¹

In 1924 kon de agenda wederom niet worden afgerond. Desondanks lijken er geen maximale spreektijden te zijn afgesproken.²³² In 1925 lukte het wel om de agenda af te maken, zonder dat er een tijdslimiet was ingevoerd.²³³

Conclusie

Tijdgebrek was een constante uitdaging op SDAP-congressen. De belangrijkste potentiële oplossing, het instellen van maximale spreektijden, bleef echter omstreden. Er werd liever aangestuurd op zelfbeheersing van sprekers. Dit bleek vaak echter onvoldoende en geregeld werd er, ondanks bezwaren, toch een spreektijdslimiet ingevoerd. Deze discussie op SDAP-congressen liep parallel met wijzigingen in het beleid hierover in de Tweede Kamer. De SDAP was met de eerste vrijwillige spreektijdslimiet eerder dan de Tweede Kamer: de SDAP voerde deze in 1903 in, bij de Tweede Kamer werd dit vanaf 1907 mogelijk. Waar bij de Tweede Kamer in 1909 dit echter ook een onderdeel werd van het Reglement van Orde, werd het bij de SDAP geen vaste regel. Ondanks dat tijd een uitdaging bleef, werd het wel beter. Op de eerste congressen van de SDAP, kwam de agenda eigenlijk nooit af. In de latere jaren gebeurde dit wel geregeld.

Net als bij de kwestie van neutraliteit van congresvoorzitters, was er in de aanpak van tijdsgebrek geen lineaire ontwikkeling, vooral wat betreft het invoeren van een maximale spreektijd, een maatregel die rond dezelfde tijd werd vastgelegd voor de Tweede Kamer. Op SDAP-congressen bleef het beperken van spreektijd echter omstreden. Tussen 1903 en 1911 werd op bijna elk congres tot een spreektijdslimiet besloten, maar de jaren erna gebeurde dat aanzienlijk minder. Hoewel het invoeren van maximale spreektijd op SDAP-congressen een hobbelig, en bepaald niet lineair proces was, werd het tijdgebrek op de congressen wel geleidelijk aan minder.

²²⁷ Congres SDAP 23 tot en met 25 mei 1920 te Haarlem, pagina 15, 25. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 276.

²²⁸ 'Vijf-en-Twintigste Congres der Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij', *Het Volk*, 30 maart 1921, eerste kolom van tweede pagina van dit verslag. Voor het verslag van de eerste twee dagen van het congres, waarop ook geen spreektijd werd ingevoerd, zie: 'Vijf-en-Twintigste Congres der Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij', *Het Volk*, 29 maart 1921, tweede blad.

²²⁹ 'Zes-en-Twintigste Kongres der Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij', *Het Volk*, 27 december 1921, tweede blad.

²³⁰ 'Zeven-en-twintigste congres der Sociaal-Dem. Arbeiderspartij', *Het Volk*, 15 januari 1923, tweede kolom op vierde pagina van derde blad.

²³¹ 'Het Congres der Soc.-Dem. Arbeiderspartij', *Het Volk*, 15 januari 1923, derde kolom op derde pagina van het tweede blad.

²³² 'Het 28ste kongres der S.D.A.P. Derde dag.', *Het Volk*, 23 april 1924 vierde kolom van de tweede pagina van dit deel van het verslag.

²³³ 'Het Negen-en-twintigste congres der S.D.A.P.', *Het Volk*, 15 februari 1925, vierde kolom van de zevende pagina van het tweede blad.

3.5. Persoonlijke feiten

Tot nu toe hebben we bij een aantal verschillende thema's gezien op welke subtiele manier de vergadercultuur op SDAP-congressen wel of niet leek op de vergadercultuur van de Tweede Kamer. Er zijn echter ook aspecten die duidelijk zijn overgenomen van het Parlement. Het belangrijkste voorbeeld hiervan was het gebruik van persoonlijke feiten. Met een persoonlijk feit kan een Kamerlid of bewindspersoon direct het woord krijgen, nadat zij zich beledigd is of nadat er, in haar ogen, een onjuiste mededeling over haar is gedaan.

Invoering in de Tweede Kamer

De eerste keer dat de term 'persoonlijk feit' hiervoor werd gebruikt, was door Thorbecke in 1840.²³⁴ In 1842 werd het persoonlijk feit opgenomen in het Reglement van Orde.²³⁵ Tegen de tijd dat de eerste SDAP-leden in de Tweede Kamer kwamen, was het gebruik van persoonlijke feiten daar al geruime tijd een geïntegreerd deel van de vergadercultuur. Dit hoofdstuk zal laten zien hoe, via ongeschreven regels, persoonlijke feiten ook deel ging uitmaken van de vergadercultuur van de SDAP.

Gebruik persoonlijk feit op SDAP-congressen door Kamerleden

De eerste vier keer dat tijdens een SDAP-congres iemand voor een persoonlijk feit het woord vroeg, werd dit gedaan door een Tweede Kamerlid. In 1896 had Henri Polak zich erover beklaagd dat arbeiders pas vanaf een leeftijd van 30 jaar zitting in een Kamer van Arbeid mochten nemen. Polak had zich verkiesbaar willen stellen, maar was pas 28. Aan het einde van Polaks rede vroeg Tweede Kamerlid Henri van Kol het woord voor een persoonlijk feit. Hierover staat in het verslag het volgende genoteerd:

Na afloop dezer rede vraagt Van Kol het woord over een persoonlijk feit. (*Verbazing.*) Het woord verkregen hebbende, protesteerde hij tegen de uitdrukking van Polak, dat menschen boven de 30 jaren "oude sokken" zouden zijn. Spr. meent dat de voorzitter (Helsdingen) er zeker ook zoo wel over zal denken. (*Luid applaus en gelach.*)²³⁶

Het lijkt er niet op dat Van Kol hier echt serieus was met het aanvragen van een persoonlijk feit. Of Polak, daadwerkelijk de term 'oude sokken' had gebruikt, is niet duidelijk. Het staat in ieder geval niet in zijn rede zoals vastgelegd in het congresverslag. Zelfs als hij dat wel zou hebben gedaan, zou dat niet echt grond voor een persoonlijk feit te noemen zijn; de 'belediging' was niet specifiek aan Van Kol gericht.

Toen Van Kol twee jaar later opnieuw het woord vroeg voor een persoonlijk feit was hij wel serieus. Herman Gorter had net daarvoor een aantal vooraanstaande SDAP-leden gekarakteriseerd, en daarbij over Van Kol gezegd: 'Andere mannen, Bax, Van Kol, vertegenwoordigen het gevoel.' Hieraan nam Van Kol aanstoot en hij vroeg het woord voor een persoonlijk feit.²³⁷ Dit gebruik van het persoonlijk feit, lijkt sterk op hoe het in de Kamer werd en wordt gebruikt.

In 1901 was het Troelstra die voor een persoonlijk feit het woord vroeg. De tweede congresdag was dit jaar geweid aan het verkiezingsprogramma. Hierin stond een controversiële paragraaf over landbouw. Voorafgaand aan het congres had er in de pers een flinke discussie hierover plaatsgevonden tussen de

²³⁴ A. C. Hoetink, 'De persoonlijke aanval als wezenlijk kenmerk van het parlementaire debat. Een analyse aan de hand van de geschiedenis van "onparlementair taalgebruik" in de Tweede Kamer', *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 42, nr. 2 (2020): 175.

²³⁵ J. G. Pippel, *Het reglement van orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (Ter Algemene Landsdrukkerij, 1925), 15-16, 270.

²³⁶ Congres SDAP 5 en 6 april 1896 te Utrecht, pagina 29-30. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 239.

²³⁷ 'Verslag van het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, gehouden op 10 en 11 April 1898 in het lokaal „Plancius" te Amsterdam: Tweede dag', *De sociaaldemokraat*, 13 april 1898, derde kolom van tweede pagina van dit deel van het verslag.

linker- en rechterflank van de partij.²³⁸ Op het congres zelf diende Herman Gorter, prominent van de linkerflank en aanwezig als afgevaardigde van afdeling Bussum, een motie in over deze kwestie. Tijdens Troelstra's rede over de kwestie zei hij onder andere het volgende:

Wij zijn hier niet om elkaar lesjes in de theorie te geven, maar om na te gaan hoe de theorie in de praktijk moet worden overgevoerd. Spr. wenschte de partij geluk met de mannen en vrouwen die zoo geestdriftig en met zoo groote kennis werkten in onze beginselen. Maar laten zij toch ook tactisch zijn. Nu deed het spr. leed dat er theoretische batterijen tegen ons worden opgesteld op het oogenblik dat wij zelf onze batterijen op den vijand richten. Dat is spelen met vuur.²³⁹

Met andere woorden, hij vond het problematisch dat er zoveel interne kritiek was. Mogelijk refereerde hij hiermee onder andere aan de door Gorter ingediende motie. Floor Wibaut interpreteerde het in elk geval op die manier en reageerde met de volgende woorden:

Tevens echter wilde spr. een krachtig protest doen hooren tegen de wijze waarop Troelstra de motie had bestreden. (*Daverend, langdurig applaus*). Spr. wilde Troelstra de gelegenheid geven, die hij zeker zou aanvaarden, om in te trekken de bewering, dat de voortreffelijke Gorter vuur op ons zou richten, terwijl wij in het vuur zijn. Derhalve moest Troelstra zijn mening verduidelijken (*Stemmen: Ah zo!*).²⁴⁰

Nadat Wibaut was uitgesproken vroeg Troelstra het woord voor een persoonlijk feit:

Spr. had eerst niet geweten, wat de reden van Wibaut's protest was. Van kwade trouw of persoonlijke bedoeling was eenvoudig geen sprake. Wat had Wibaut's zenuwstelsel zoo in de war gebracht? (*Applaus en ontkenning*). Spr. moest verklaren onmogelijk te begrijpen, hoe zijn bewering de woede van wie dan ook kon opwekken. Meende men dat spr. opzet bij Gorter onderstelde? (*Luid applaus.*) Dergelijke kinderachtige vermoeden wierp hij verre van zich. (*Applaus*).²⁴¹

Dit derde persoonlijke feit op een SDAP-congres komt opnieuw overeen met hoe het instrument in Tweede Kamervergaderingen werd gebruikt.

In 1904 vroeg Troelstra wederom het woord voor een persoonlijk feit. Zoals eerder vermeld, waren er het jaar daarvoor grote werkstakingen geweest. Tijdens het SDAP-congres van 1904 kwamen de werkstakingen weer ter sprake. Vliegen vond dat 'Troelstra nu weer zijn standpunt in de alg. werkstaking wijzigt. Het gaat niet aan, dat de man die de meest verantwoordelijke positie in de partij inneemt, om het half jaar van standpunt wisselt.' Hierop vroeg en verkreeg Troelstra het woord voor een persoonlijk feit om zichzelf te verdedigen.²⁴²

Uitbreiding naar niet-Kamerleden

Nadat zittende Kamerleden vier keer het Kamermiddel van het persoonlijke feit op het congres hadden ingebracht, werd het overgenomen door andere SDAP-leden. In 1906 had Jan Schaper een meningsverschil met Maurits Mendels, waarbij Schaper over iets wat Mendels gezegd zou hebben opmerkte: 'Het woord "liegen" wil ik niet volhouden, maar dan is het een onverantwoordelijke vergissing en dat is even erg.' Mendels vroeg daarop of hij nog vijf minuten het woord kon krijgen. Hoewel hij zelf de term 'persoonlijk feit' niet lijkt te hebben gebruikt, werd dat wel zo opgevat door een andere congresdeelnemer, Spiekman. Hij reageerde namelijk: 'Voor een persoonlijk feit heeft men maar één minuut nodig.' Mendels verkreeg inderdaad het woord.²⁴³ Of hier nou echt sprake was van een persoonlijk feit is ietwat onduidelijk en dat was het toen waarschijnlijk ook. Aangezien Spiekman op dat moment nog geen Kamerlid was, laat het gebruik van de term zien dat het

²³⁸ Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, 95.

²³⁹ Congres SDAP 7 en 8 april 1901 te Utrecht, pagina 20. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 245.

²⁴⁰ Congres SDAP 7 en 8 april 1901 te Utrecht, pagina 21. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 245.

²⁴¹ Congres SDAP 7 en 8 april 1901 te Utrecht, pagina 21. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 245.

²⁴² Congres SDAP 3 tot en met 5 april 1904 te Dordrecht, pagina 26. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 249.

²⁴³ Congres SDAP 14 tot en met 16 april 1906 te Utrecht, pagina 33-34. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 251.

persoonlijk feit als middel ondertussen ook in het actierepertoire zat van SDAP-leden zonder Kamerervaring.²⁴⁴

In 1910, vroeg een SDAP-lid wel expliciet het woord voor een persoonlijk feit. Oudegeest had namelijk als volgt over Sneevliet gesproken:

Zeer ten onrechte is men gisteren boos geworden op Sneevliet. Hij bedoelt het zoo goed, maar zegt het vaak zoo verkeerd. Hij kan het niet helpen. Deze jongeling (protesten), verdwaald in den marxistische hof van Eden, is zoekende naar een boom der kennis van goed en kwaad.²⁴⁵

Na deze denigrerende beschrijving vroeg en kreeg Sneevliet het woord voor een persoonlijk feit.²⁴⁶

Vanaf dit moment kunnen we vaststellen dat het van oorsprong parlementaire persoonlijke feit binnen de SDAP was ingeburgerd. Van 1912 tot en met 1915 kreeg er op elk congres minstens één afgevaardigde het woord voor een persoonlijk feit.²⁴⁷

Hoewel er geen geschreven regels waren over wanneer iemand het woord kon krijgen voor een persoonlijk feit, waren er wel ideeën over wanneer het wel en niet valide was om er dit aan te vragen. Toen op het buitengewone congres van 1913 Van Langen, afgevaardigde uit Den Haag, het woord vroeg voor een persoonlijk feit ‘omdat Schaper vele afgevaardigden beleedigd heeft’ reageerde congresvoorzitter Vliegen met ‘Schaper heeft geen persoon met name genoemd. Het is gekheid om dat een persoonlijk feit te noemen.’²⁴⁸

Conclusie

Al met al zien we met het gebruik van persoonlijke feiten een duidelijk voorbeeld van hoe parlementaire vergadercultuur zijn weg vond naar SDAP-congressen. De eerste keren dat het werd gebruikt, was dat door Kamerleden, die het kende vanuit hun Kamerwerk. Van daaruit werd het overgenomen door andere congresdeelnemers, totdat het een volledig geïntegreerd onderdeel was van de vergadercultuur van de SDAP, met eigen regels, zij het ongeschreven.

²⁴⁴ Overigens had Spiekman wel al enige jaren ervaring in de Rotterdamse gemeenteraad. Over in hoeverre persoonlijke feiten in deze periode onderdeel waren van de vergadercultuur van gemeenteraden is nog meer onderzoek nodig.

²⁴⁵ Congres SDAP 27 tot en met 29 maart 1910 te Leeuwarden, pagina 35. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 256.

²⁴⁶ Congres SDAP 27 tot en met 29 maart 1910 te Leeuwarden, pagina 36. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 256.

²⁴⁷ Congres SDAP 7 tot en met 9 april 1912 te Leiden, pagina 31. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 258; ‘Kongres der S.D.A.P.’, *Het Volk*, 25 maart 1913, derde kolom van pagina 8 (tweede blad); ‘Buitengewoon Kongres’ *Het Volk*, 11 augustus 1913, tweede kolom van pagina 7; Congres SDAP 12 tot en met 14 april 1914 te Utrecht, pagina 36. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 263; Congres SDAP 4 tot en met 6 april 1915 te Arnhem, pagina 32. *Archief SDAP*, IISG, inventarisnummer 267.

²⁴⁸ ‘Buitengewoon Kongres (vervolg van het Bijblad)’ *Het Volk*, 11 augustus 1913, vierde kolom van pagina 1.

4. Conclusies

Deze scriptie bestudeerde de normalisatie van de SDAP in de Tweede Kamer en de ontwikkeling van de interne vergadercultuur binnen het SDAP in de periode van 1885 tot 1925. De normalisatie SDAP in de Tweede Kamer is eerst op kwalitatieve wijze geanalyseerd, gevolgd door een digitale, kwantitatieve analyse. Uit de kwalitatieve benadering blijkt dat vooral in haar vroege jaren de SDAP zich heel bewust buiten de vergadercultuur zette. Dit nam geleidelijk af. Het zwaartepunt van de normalisatie lag in de jaren 1920. De belangrijkste verklaringen hiervoor zijn dat met de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1917 de SDAP het Parlement als meer valide ging zien en dat met Troelstra's aftreden in 1925 de cultuur van de Kamerfractie verder kon veranderen.

Dit beeld wordt ondersteund door kwantitatieve analyses. In de beginjaren werden leden van de SDAP aanzienlijk vaker onderbroken door de Kamervoorzitter dan andere Kamerleden. In de laatste jaren voor de oorlog werden SDAP-leden echter juist meestal minder vaak onderbroken dan andere Kamerleden. Het zwaartepunt van deze kentering ligt halverwege de jaren 1920.

Topic modeling toonde een meer geleidelijke normalisatie. Toen de SDAP net in de kamer was gekomen, spraken haar leden aanzienlijk minder over procedurele topics sprak dan andere Kamerleden. In de laatste jaren voor de Tweede Wereldoorlog was dit verschil verwaarloosbaar. Deze normalisatie ging zeer geleidelijk. Al met al geven dus zowel kwantitatieve als kwalitatieve methodes aan at de normalisatie van de SDAP binnen de Tweede Kamer begon in de eerste jaren, maar dat het zwaartepunt lag in de jaren 1920.

Hoofdstuk 3 toonde aan de hand van verschillende aspecten van de vergadercultuur op SDAP-congressen dat de SDAP ook een aanzienlijke ontwikkeling heeft doorgemaakt.

Een belangrijk verschil tussen de vergadercultuur van de SDAP en die van de Tweede Kamer is de rol van de voorzitter. Bij de Tweede Kamer werd de voorzitter geacht neutraal te zijn en zich niet inhoudelijk te mengen in debatten. Bij de SDAP mocht de voorzitter wel inhoudelijk aan debatten deelnemen, maar was er ook een verwachting dat hij zijn voorzitterstaken neutraal zou uitvoeren. Op verschillende momenten kozen voorzitters er echter voor om toch minder neutraal voor te zitten. Vooral rondom het conflict tussen de linker- en de rechterflank koos congresvoorzitter Vliegen ervoor om niet neutraal voor te zitten. Na de royerling van de groep rondom *De Tribune* veranderde dit langzamerhand, en tegen het einde van de in deze scriptie bestudeerde periode werd er weer neutraal voorgezeten. Sowieso greep Vliegen na de royerling met de jaren minder in. Dit laat enerzijds zien dat Vliegen milder werd, en anderzijds dat sprekers zich beter hielden aan de vergadernormen die de voorzitter hanteerde. We kunnen concluderen dat de invulling van het congresvoorzitterschap zich niet lineair heeft ontwikkeld: daarvoor had de context van conflicten binnen de partij een te grote invloed op hoe neutraal Vliegen zich als congresvoorzitter opstelde.

Wat betreft procedures gedurende de SDAP-congressen zien we eveneens een duidelijke ontwikkeling. In de eerste jaren waren er geregeld discussies over procedurele kwesties, maar met de jaren ontwikkelde de SDAP haar eigen cultuur hierin en was het niet meer nodig de procedures telkens ter discussie te stellen.

Een steeds terugkerend probleem op SDAP-congressen was tijdsgebrek, wat in de loop van de jaren enigszins verbeterde. In de eerste jaren werd zelden een agenda afgemaakt, maar gaandeweg werd het steeds gebruikelijker om wel alles af te krijgen. Desalniettemin bleef tijd een uitdaging. De belangrijkste oplossing, het instellen van een maximale spreektijd, werd vanaf 1903 geregeld toegepast, maar bleef omstreden. Bovendien werd de maatregel, na een tijdje lang elk jaar te zijn toegepast, daarna weer minder populair. Ook hierbij dus: geen lineaire ontwikkeling.

Een duidelijk voorbeeld dat de parlementaire cultuur werd overgenomen door de SDAP was het omgaan met persoonlijke feiten. Nadat er eerst vier keer door een Kamerlid voor een persoonlijk feit het woord was gevraagd, was het congres gewend geraakt aan het middel en werd er geregeld gebruik van gemaakt door congresdeelnemers zonder Kamerervaring.

De ontwikkeling van de vergadercultuur op SDAP-congressen vertoont een mix van tamelijk lineaire en niet-lineaire elementen. Enerzijds suggereert de ontwikkeling de volwassenwording van de partij: een voorzitter die minder hoeft in te grijpen; afnemende tijdsnood en de vorming van een duidelijk systeem van procedures. Anderzijds voldoet de metafoor van volwassenwording niet helemaal, gezien

de bepaald niet-lineaire ontwikkelingen. De congresvoorzitters zaten de eerste jaren redelijk neutraal voor, maar rond de royering van de *Tribune*-groep koos de voorzitter voor een aanzienlijk minder neutrale houding. Daarnaast werd het middel maximale spreektijd vanaf 1903 een aantal jaren heel veel gebruikt, maar later werd dat weer zeldzamer.

Met sommige ontwikkelingen kwam de SDAP dichterbij de vergadercultuur van de Tweede Kamer. De ontwikkeling van een systeem van geschreven en ongeschreven regels bracht een duidelijke cultuur omtrent procedures, en het overnemen van de Kamerregel van persoonlijke feiten toont dat vergadercultuur van de SDAP naar die van de Tweede Kamer toegroeide. Over het algemeen kunnen we dus stellen dat terwijl de SDAP in de Kamer normaliseerde, de interne vergadercultuur van de SDAP eveneens naar de vergadercultuur in de Tweede Kamer toegroeide. De normalisatie was echter zeker geen lineair proces.

5. Bibliografie

5.1. Primaire bronnen

SDAP Archief in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Handelingen Tweede Kamer

Kranten

Het Volk

De Sociaaldemokraat

De Baanbreker

De Nederlander

5.2. Literatuur

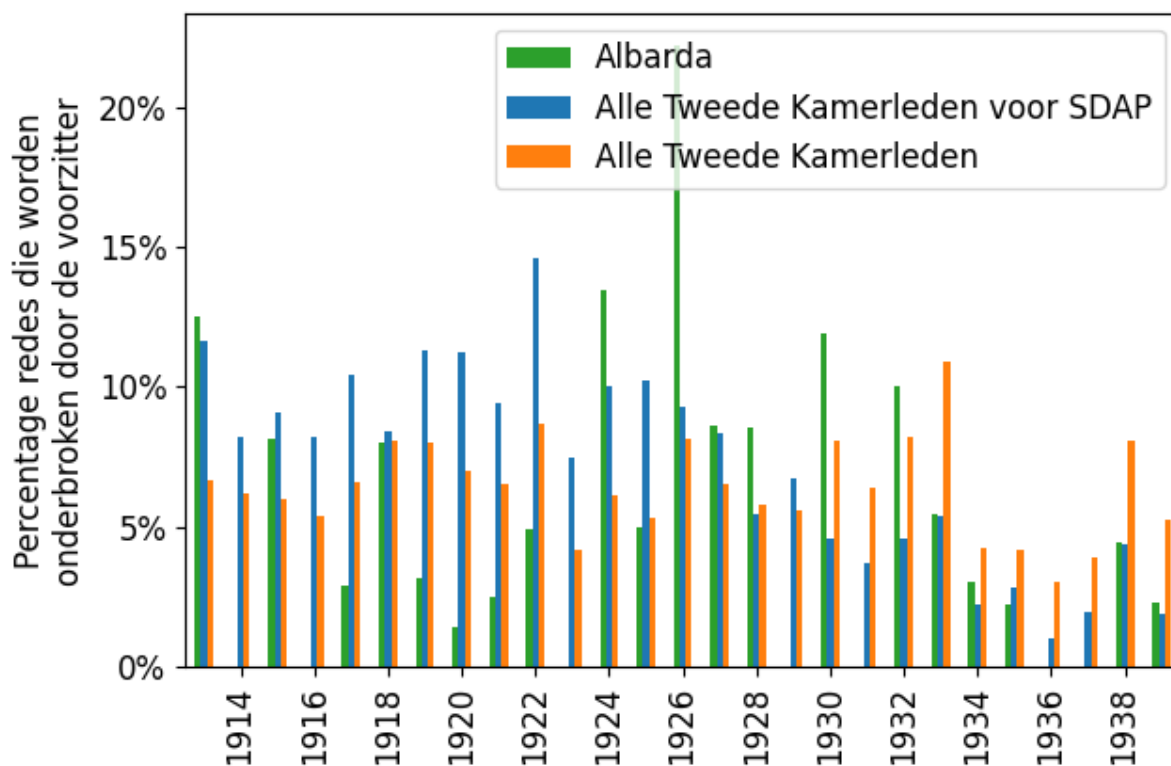
- Baalen, C. C. van, en J. J. M. Ramakers. 'Prinsjesdag. "De Eenige Politieke Feestdag Die Ons Volk Kent"'. 45, 2008. <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/67715>.
- Bloemgarten, Salvador E. *Henri Polak: sociaal democraat 1868 - 1943*. 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 1993.
- Bootsma, Peter, en Carla Hoetink. *Over lijken: ontoelaatbaar taalgebruik in de Tweede Kamer*. Amsterdam: Boom, 2006.
- Bos, Anne, Carla Hoetink, en Amanda de Lannoy. 'Een dag is een eeuwigheid in de politiek. De betekenis en belevenis van tijd in de Tweede Kamer'. In *Een kwestie van tijd: de factor tijd in de politiek*, onder redactie van Centrum voor Parlementaire Geschiedenis. Amsterdam: Boom, 2023.
- Buiting, Henny. *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP: het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)*. IISG studies + essays 9. Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1989.
- Cohen, Hendrik Floris. *Om de vernieuwing van het socialisme: de politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie, 1919-1930*. Leiden: Universitaire pers, 1974.
- Dongen, Bas van. *Revolutie of Integratie: De Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1992.
- Drees, W. 'Wibaut als gemeentebestuurder, "De Machtige"'. *Socialisme en Democratie* jrg. 16 (1963): 350-59.
- Hagen, Piet. *Politicus uit hartstocht: biografie van Pieter Jelles Troelstra*. Utrecht: Arbeiderspers, 2011.
- Hannema, Ulbe Durk. *De Hogerhuis-zaak*. Drachten: Laverman, 1964.
- Hansen, Erik. 'Crisis in the Party: The Tribune Faction and the Origins of the Dutch Communist Party 1907-9'. *Journal of Contemporary History* 11, nr. 2 (1 april 1976): 43-64. <https://doi.org/10.1177/002200947601100203>.
- . 'The Origins and Consolidation of Dutch Social Democracy 1894-1914'. *Canadian Journal of History* 12, nr. 2 (juni 1977): 145-71. <https://doi.org/10.3138/cjh.12.2.145>.
- Harmsen, Ger. *Historisch overzicht van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland: Dl. 1, Van de begintijd tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog*. Werkuitgave / Sun. Nijmegen: SUN, 1972.
- Heyligers, Adriaan Theodoor Louis Allard. *Parlementaire obstructie*. Zalt-Bommel: H.J. Van de Garde, 1908.
- Hoetink, Carla. *Macht der gewoonte: regels en rituelen in de Tweede Kamer na 1945*. Nijmegen: Vantilt, 2018.
- . 'De persoonlijke aanval als wezenlijk kenmerk van het parlementaire debat. Een analyse aan de hand van de geschiedenis van "onparlementair taalgebruik" in de Tweede Kamer'. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 42, nr. 2 (2020): 169-87.
- Hofmeester, Karin. 'Image and Self-Image of the Jewish Workers in the Labour Movements in Amsterdam, 1880-1914'. In *Dutch Jews as Perceived by Themselves and by Others: Proceedings of the Eighth International Symposium on the History of the Jews in the Netherlands*, onder redactie van Chaya Brasz en Yosef Kaplan. Boston, United States: Brill, 2000.
- Knegtmans, Peter J. *Socialisme en democratie: de SDAP tussen klasse en natie, 1929 - 1939*. IISG studies + essays 12. Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1989.
- Kranenburg, F.J. 'Troelstra als parlementariër'. *Socialisme en Democratie* jrg. 17 (juli 1960): 198-203.
- Meer, Tom van der, Steven van Schuppen, en Sjoerd Veen. *De SDAP en de kiesrechtstrijd: de ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913*. Nederlandse arbeidersbeweging 8. Amsterdam: Van Gennep, 1981.

- Petterson, Anne. “‘Spreken is zoo moeilijk niet’”: Vergadercultuur, politieke emancipatie en de vrouwen van de afdeling 's-Hertogenbosch van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, 1908-1926'. *De Moderne Tijd* 7, nr. 1 (1 mei 2023): 2-29. <https://doi.org/10.5117/DMT2023.1.002.PETT>.
- Pippel, J. G. *Het reglement van orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*. Ter Algemene Landsdrukkerij, 1925. <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB02:000119376:00191>.
- Polak, Henri. 'In memoriam dr. F. M. Wibaut'. *De socialistische gids* 21 (1936): 289-91.
- Praag, Ph van. 'November 1918'. *Socialisme en Democratie* jrg. 12 (november 1955): 612-33.
- Pracht, Elfi. *Parlamentarismus und deutsche Sozialdemokratie 1867-1914*. Centaurus-Verlagsgesellschaft, 1990.
- Rijn, Jaap van. *De eeuw van het debat: de ontwikkeling van het publieke debat in Nederland en Engeland 1800 - 1920*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2010.
- Roode, J.J. de. 'Het kiesrecht: De historische grondslag'. *De socialistische gids* 1 (1916): 6-16.
- Ros, Ruben. 'Between Cows and Capitalism: Measuring the Abstractness of Historical Parliamentary Speeches.' In *DiPaDA@ DHNB*, 9-21, 2022. <https://ceur-ws.org/Vol-3133/paper01.pdf>.
- Schaper, J.H. *Een halve eeuw van strijd: herinneringen*. Vol. II. J.B. Wolter, 1935.
- Simons, J.M.I.A. *Hoe richt ik een vereeniging op?* Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, 1914.
- Tanja, Erie. *Goede politiek: de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940*. Amsterdam: Boom, 2010.
- Troelstra, Pieter Jelles. *Gedenkschriften*. Vol. II, Groei. E. Querido, 1933.
- Veer, P. van 't. 'Ir. Henri Hubertus van Kol'. *Socialisme en Democratie* jrg. 13 (1956): 305-14.
- Veldhuizen, Adriaan van. *De partij: over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.* Amsterdam: Prometheus Bert Bakker, 2015.
- Vliegen, W.H. *Die onze kracht ontwaken deed*. Vol. I en II. N.V. 'Ontwikkeling', 1923.
- Vliegen, Willem. *De dageraad der volksbevrijding, schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*. Vol. I. N.V. Boekhandel en Uitg.-Mij. 'Ontwikkeling,' 1922.
- Vorriink, K. *Een halve eeuw beginselstrijd: overdenkingen over verleden en toekomst bij een historische mijlpaal*. Den Dolder: Op korte golf, 1945.
- Vos, Harmen de. *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd*. Vol. I. Baarn: Het Wereldvenster, 1976.
- Vree, Wilbert van, en Gerard Bos. 'Vergaderen. Verhoofsing en parlementarisering'. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 16, nr. 3 (1 december 1989): 52-75.

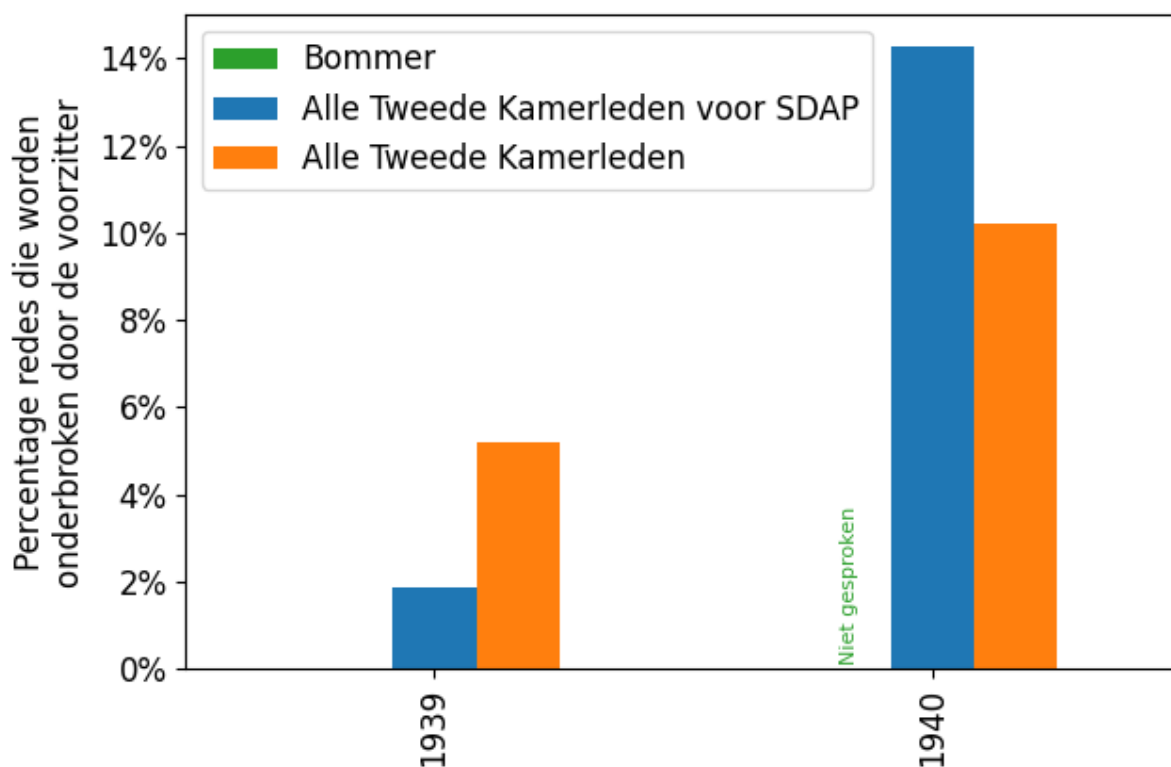
6. Appendices

6.1. Appendix A: aanwezigheid per SDAP-Kamerlid

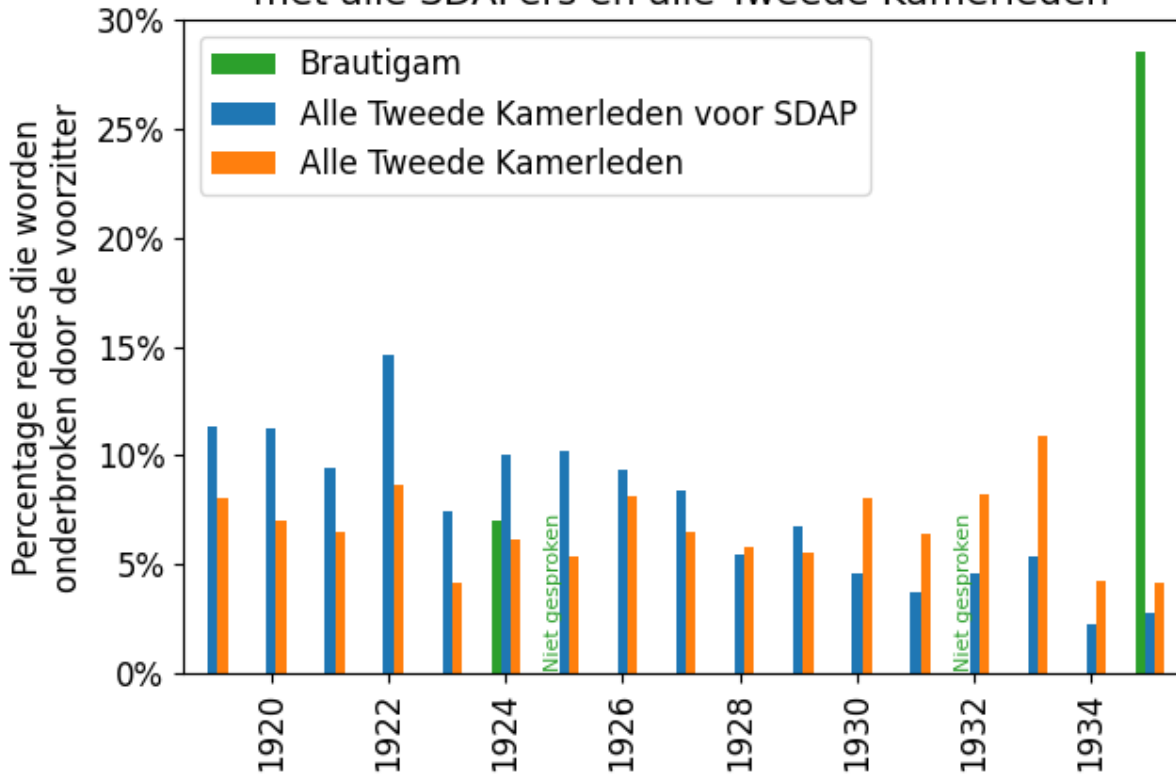
Onderbrekingen Albarda vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

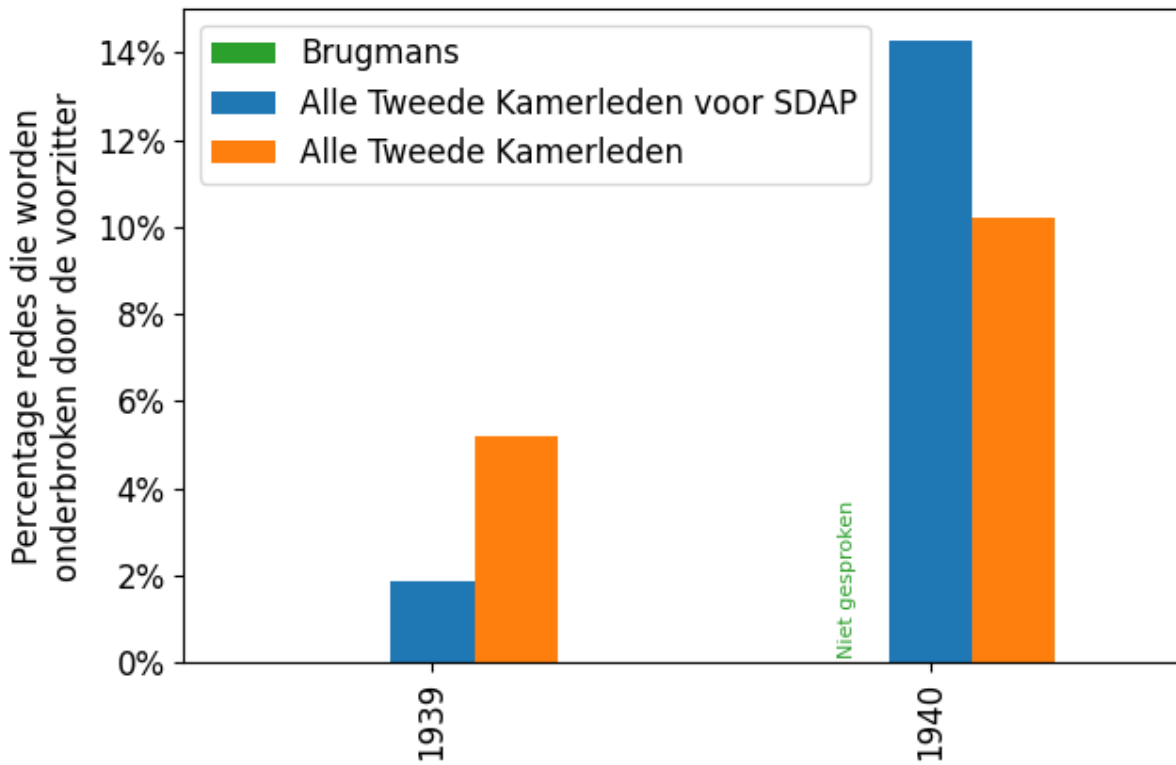
Onderbrekingen Bommer vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

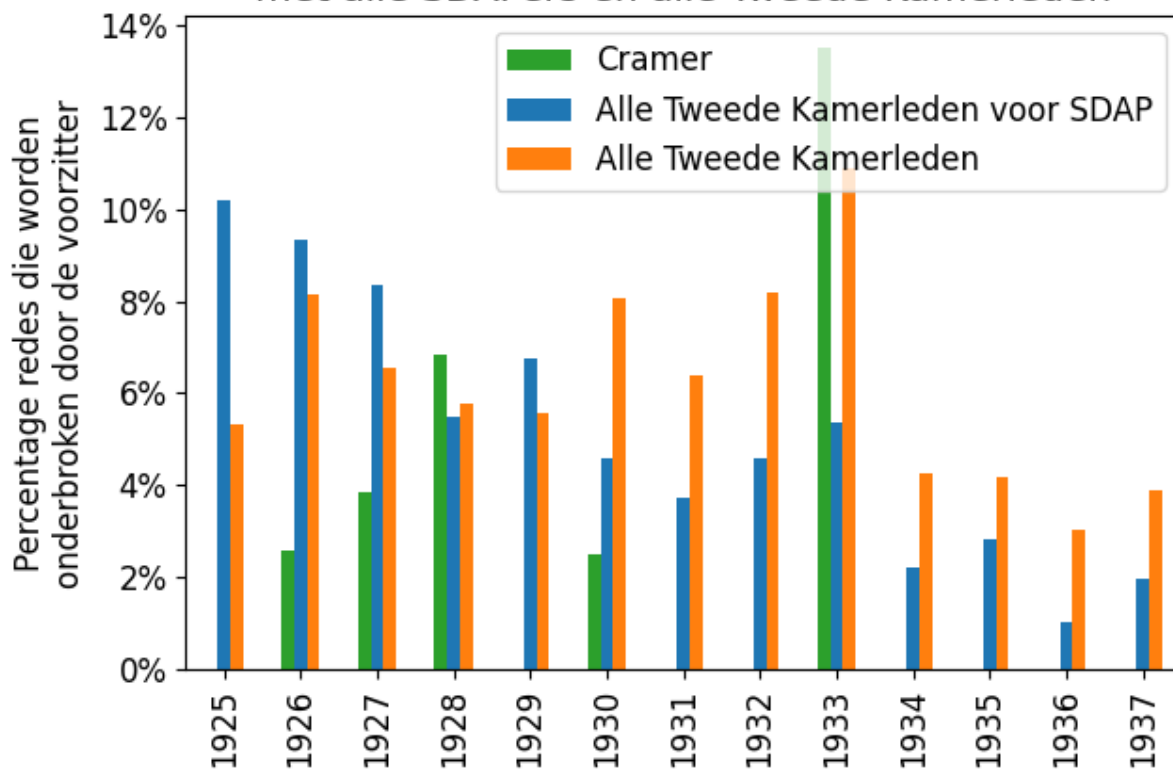
Onderbrekingen Brautigam vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

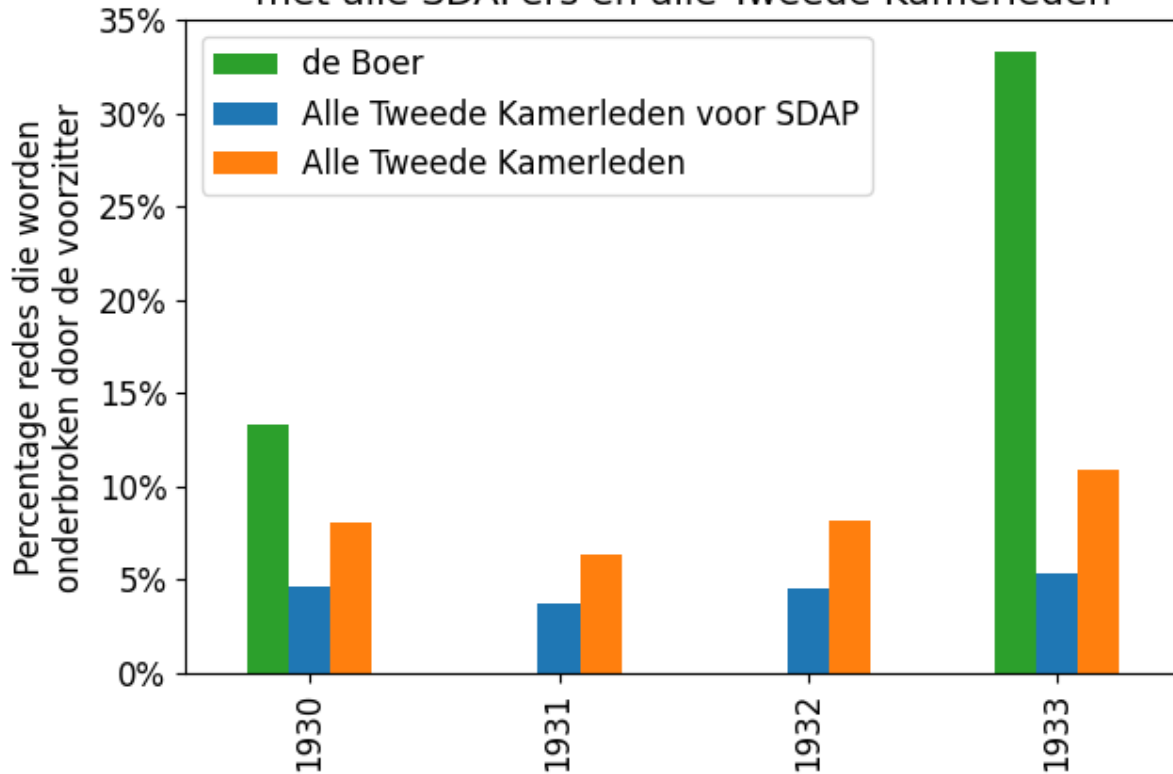
Onderbrekingen Brugmans vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

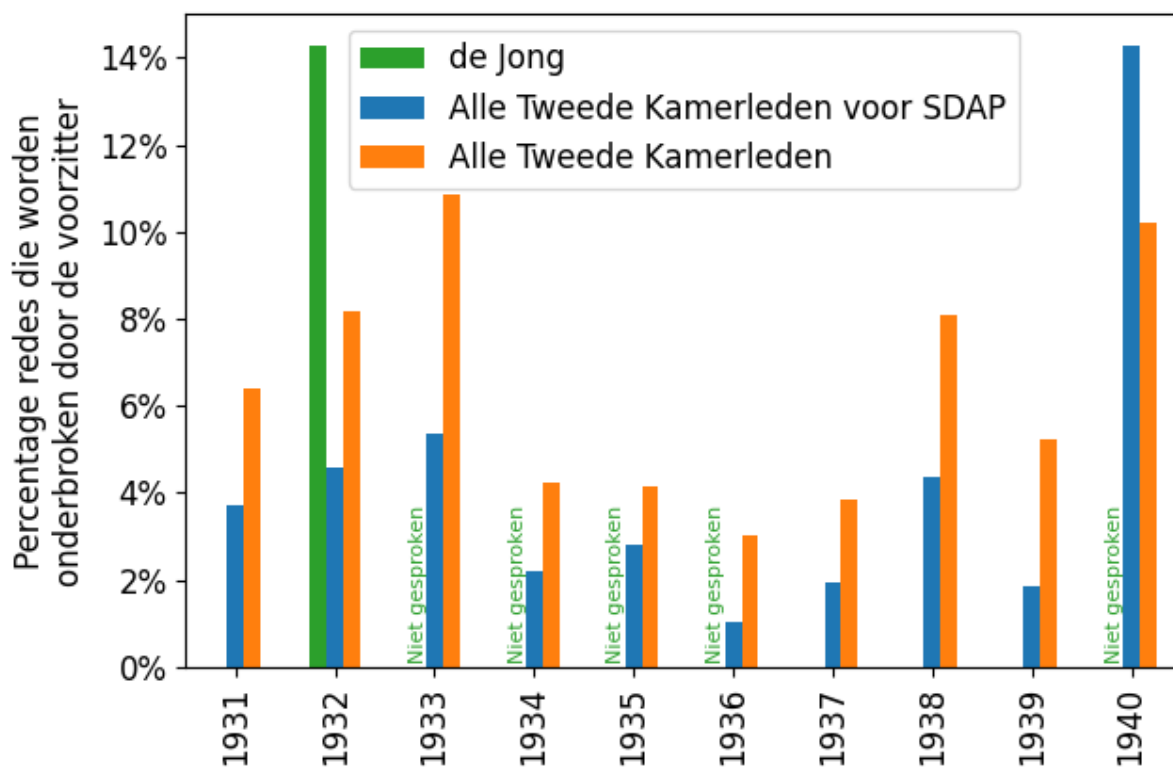
Onderbrekingen Cramer vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

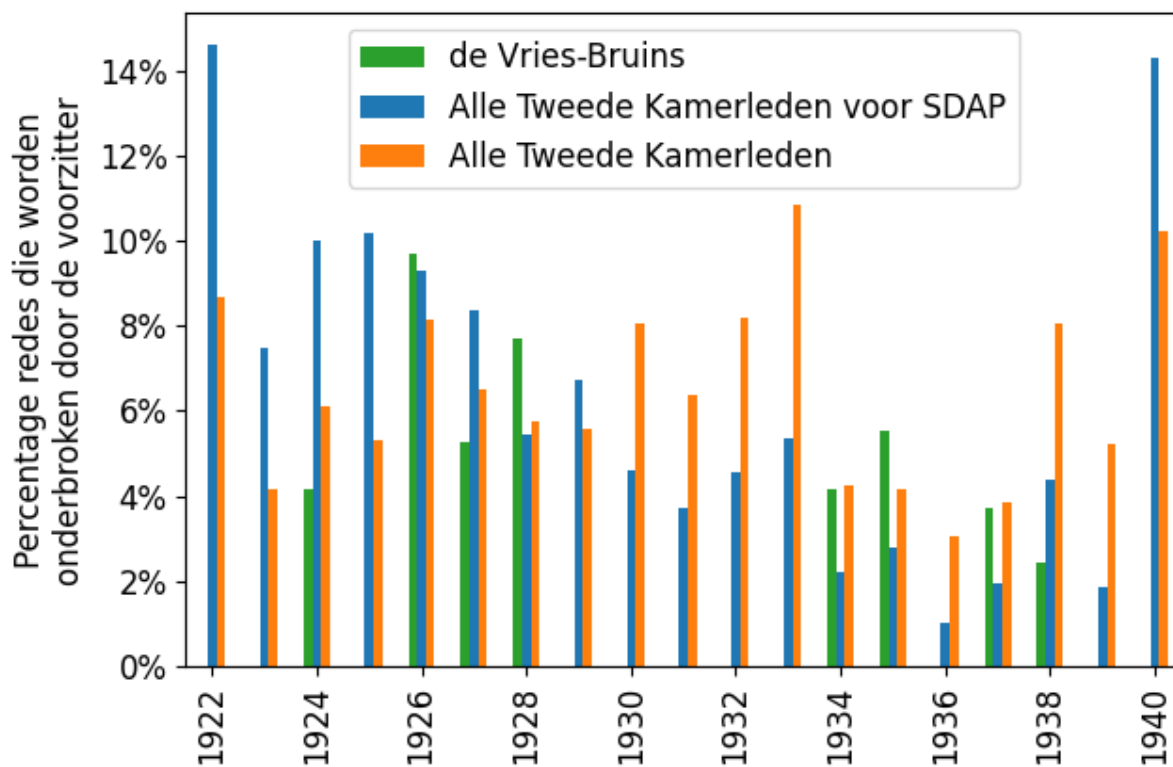
Onderbrekingen de Boer vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

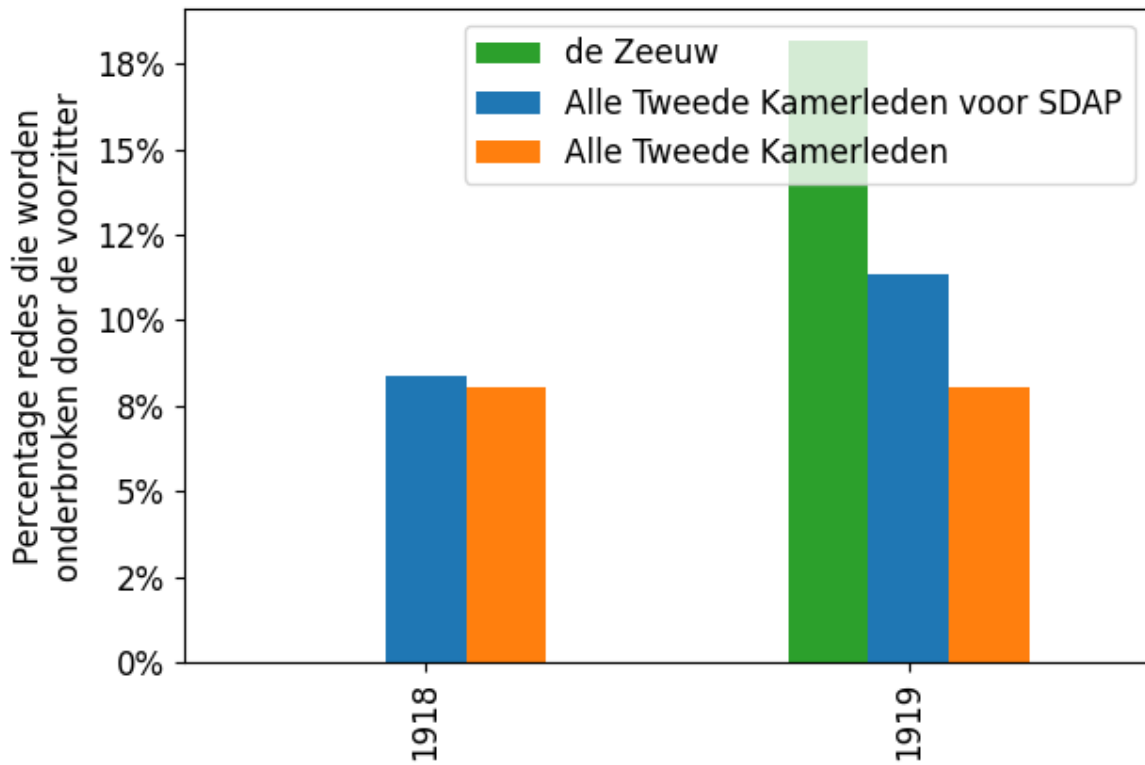
Onderbrekingen de Jong vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

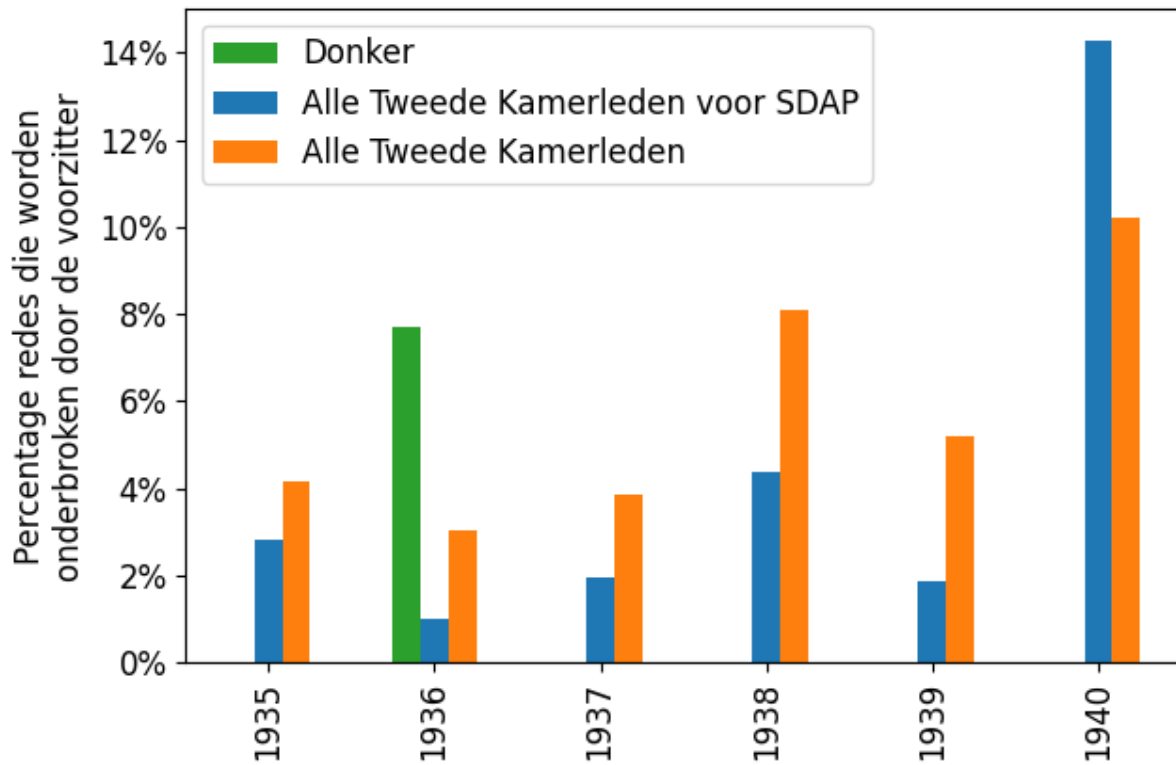
Onderbrekingen de Vries-Bruins vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

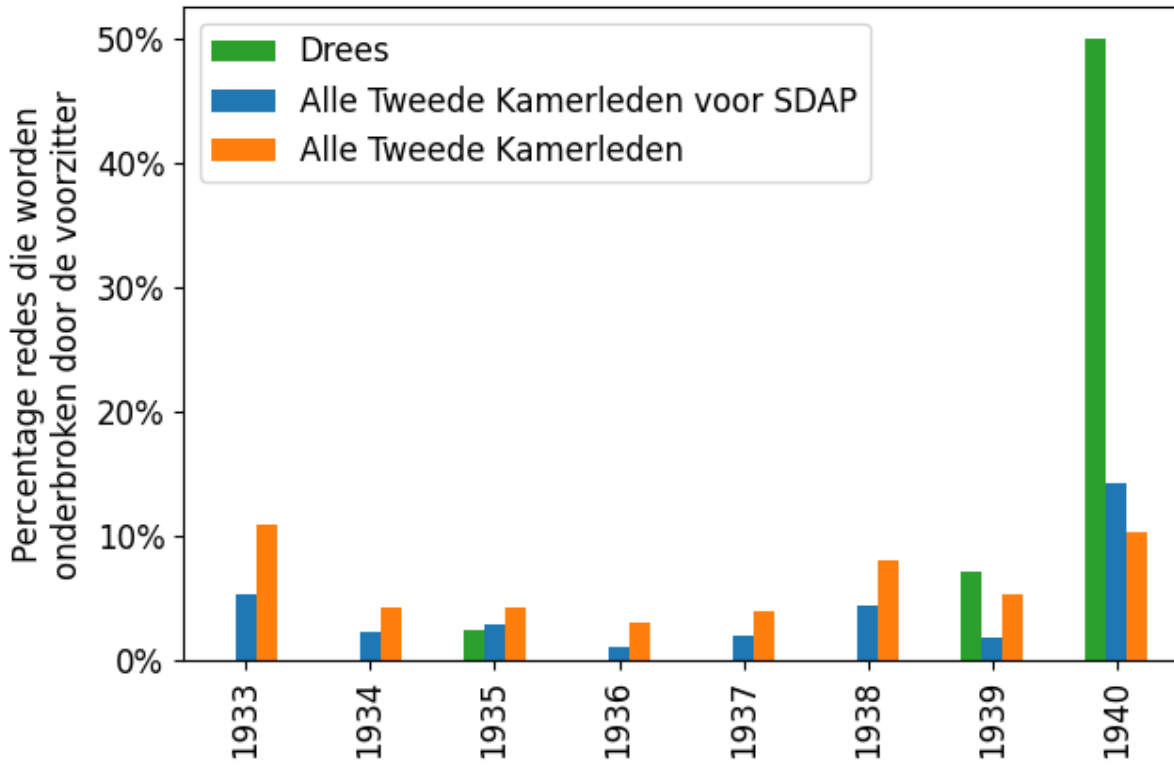
Onderbrekingen de Zeeuw vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

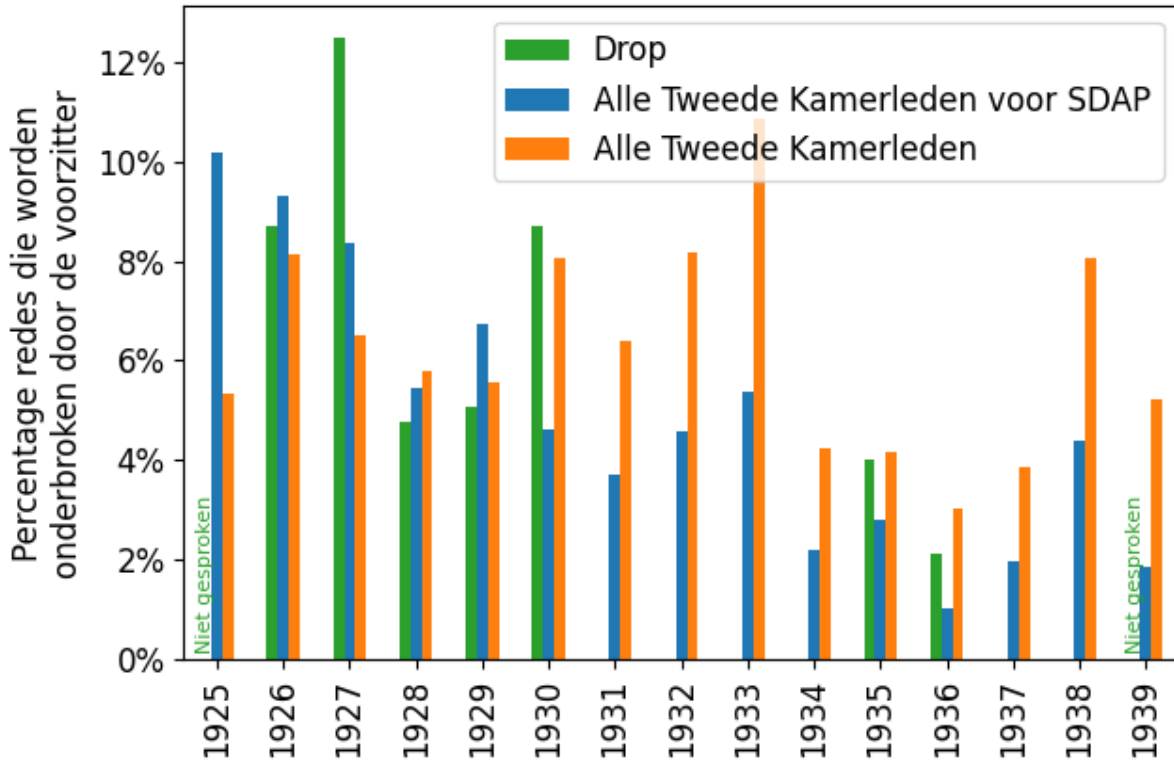
Onderbrekingen Donker vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

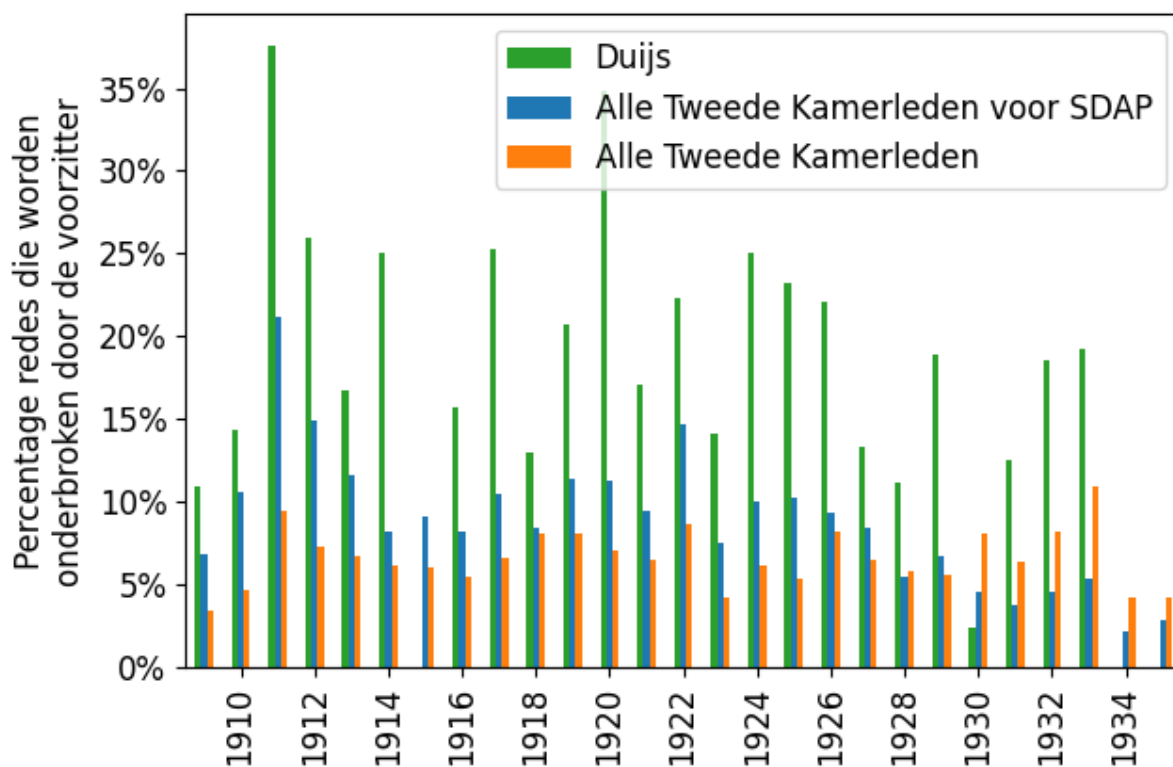
Onderbrekingen Drees vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

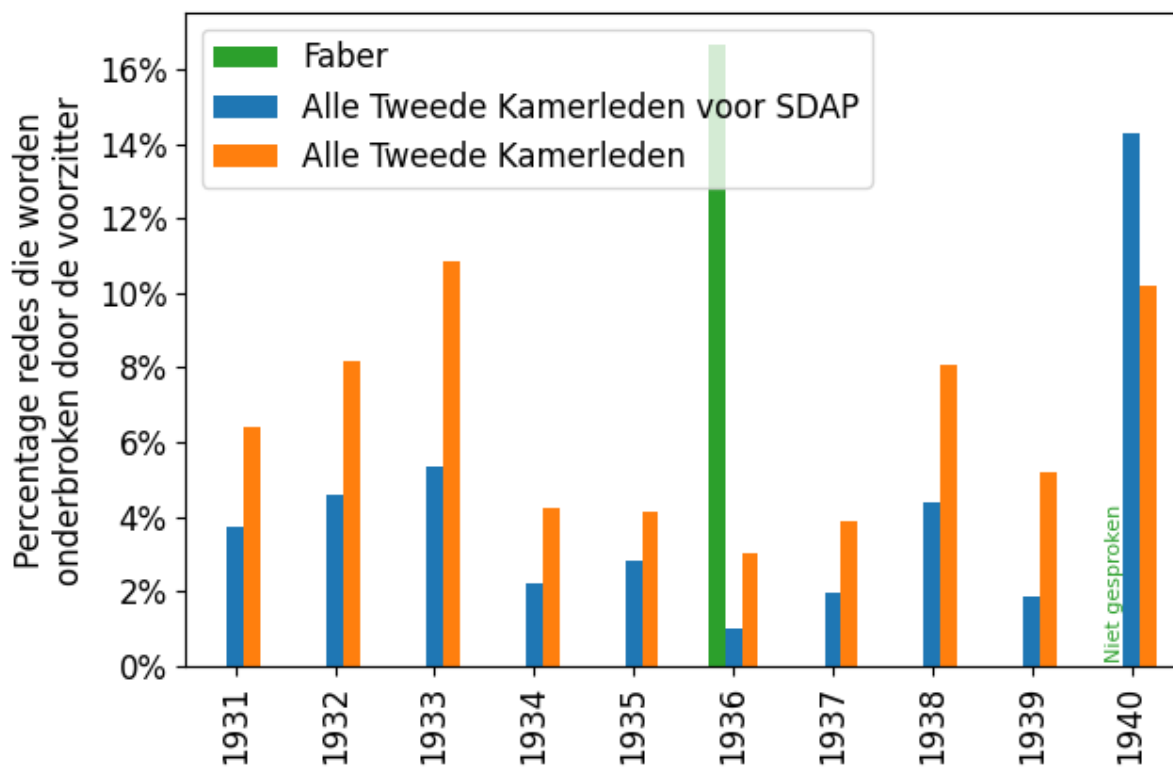
Onderbrekingen Drop vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

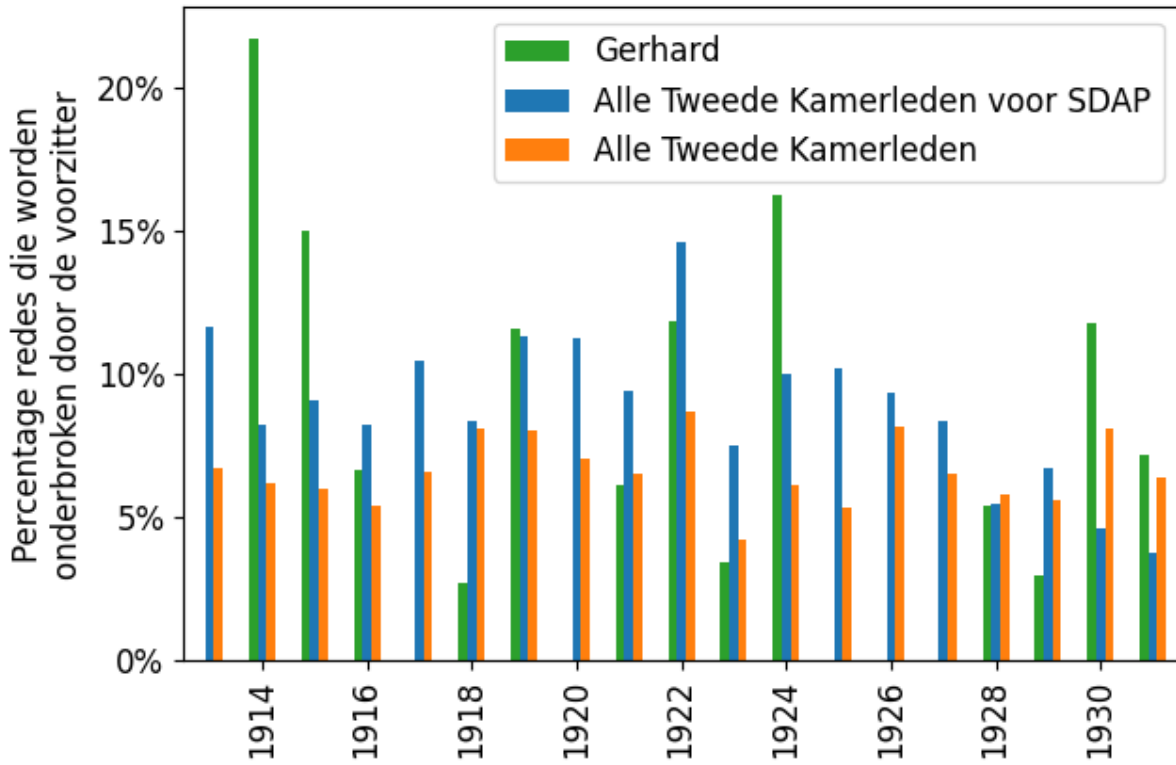
Onderbrekingen Duijs vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

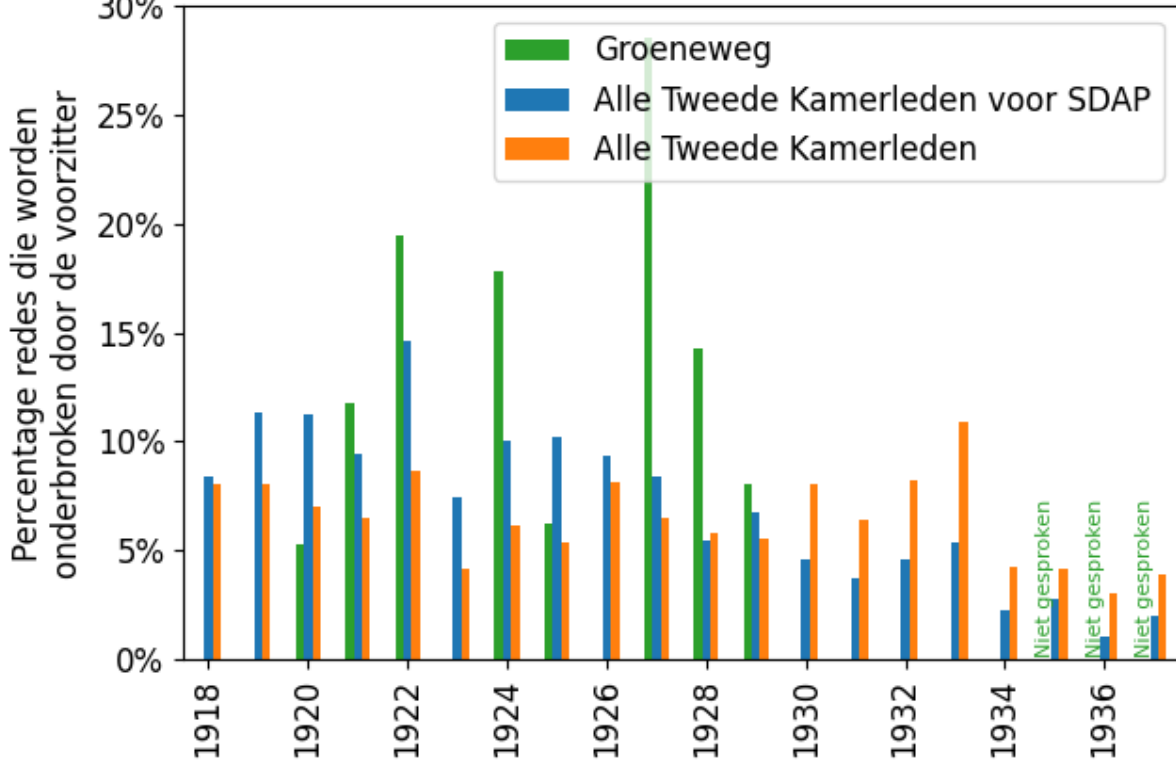
Onderbrekingen Faber vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

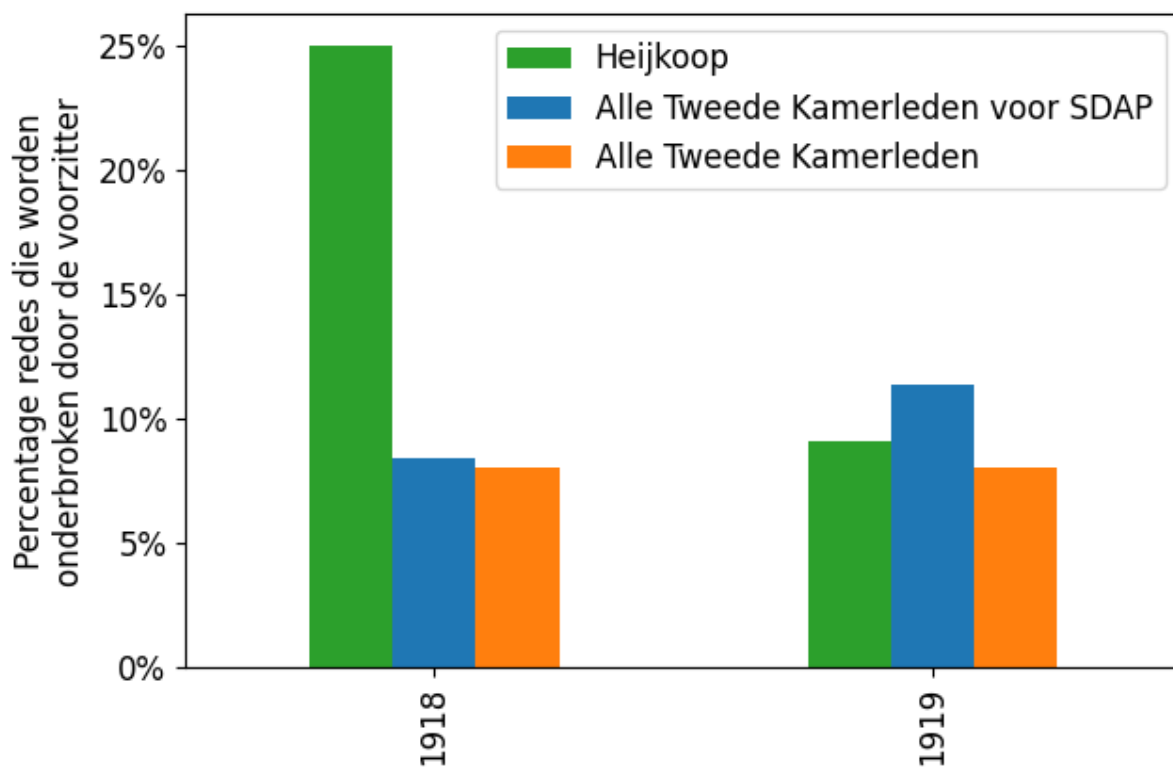
Onderbrekingen Gerhard vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

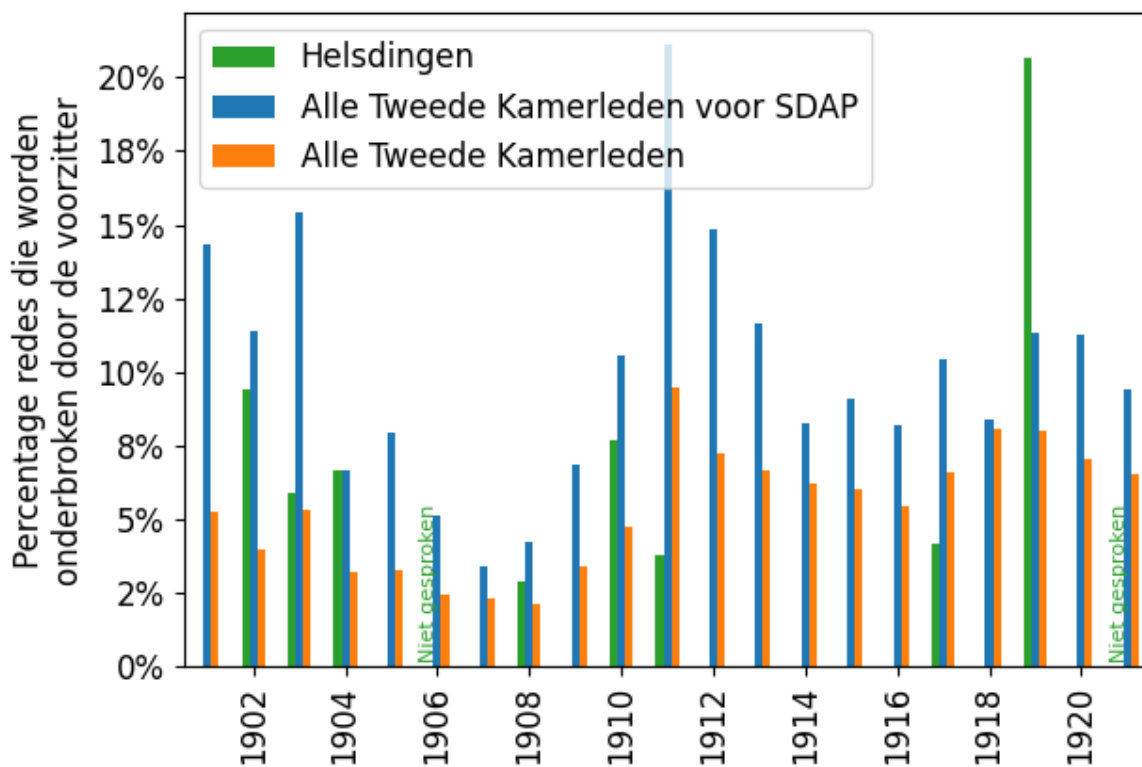
Onderbrekingen Groeneweg vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

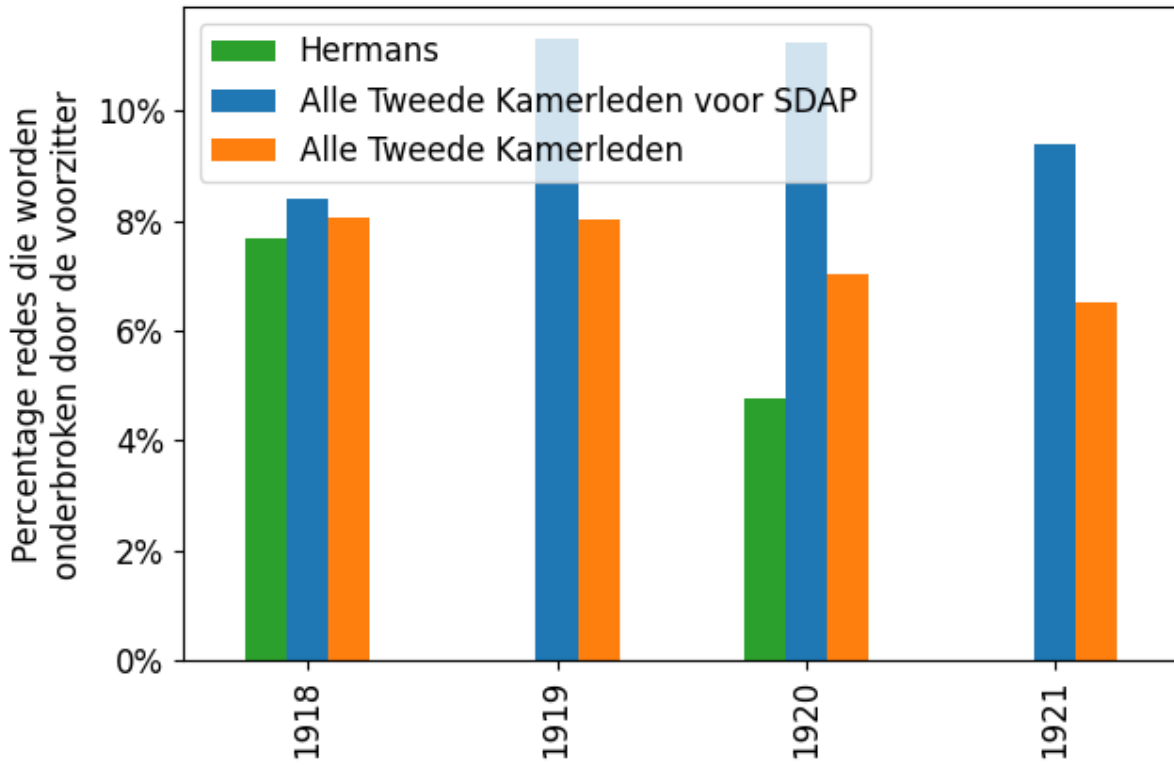
Onderbrekingen Heijkoop vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

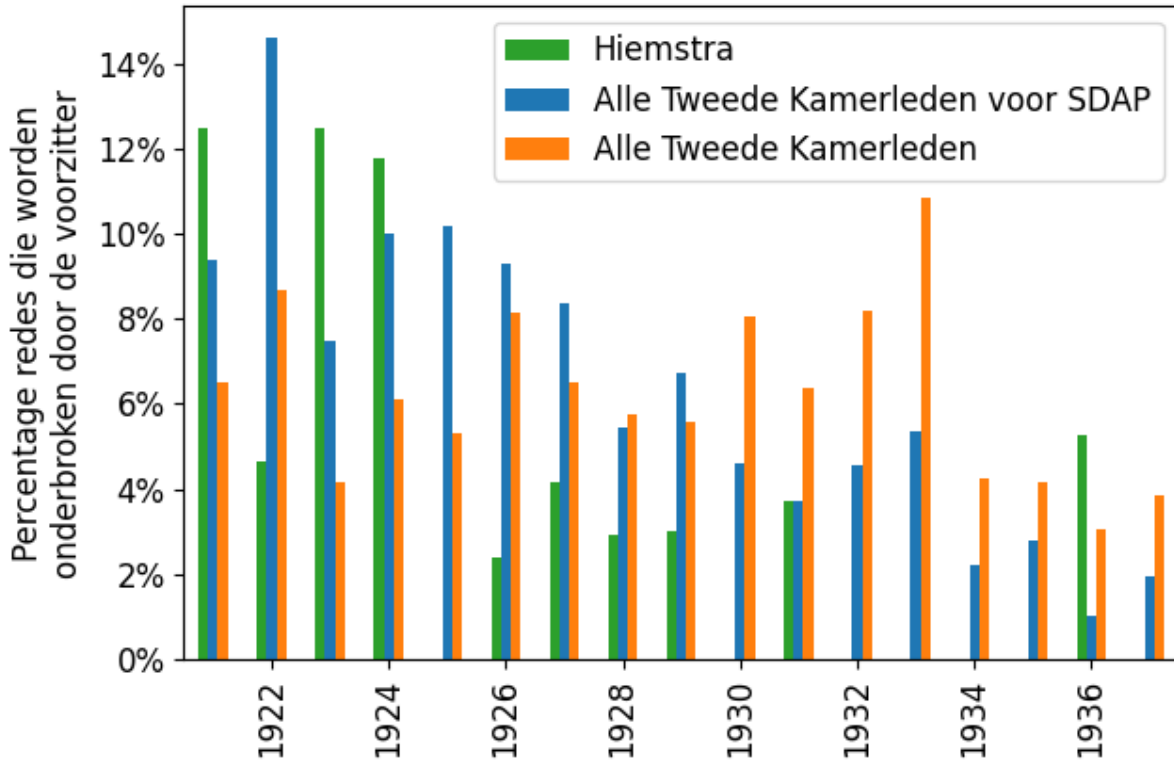
Onderbrekingen Helsdingen vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

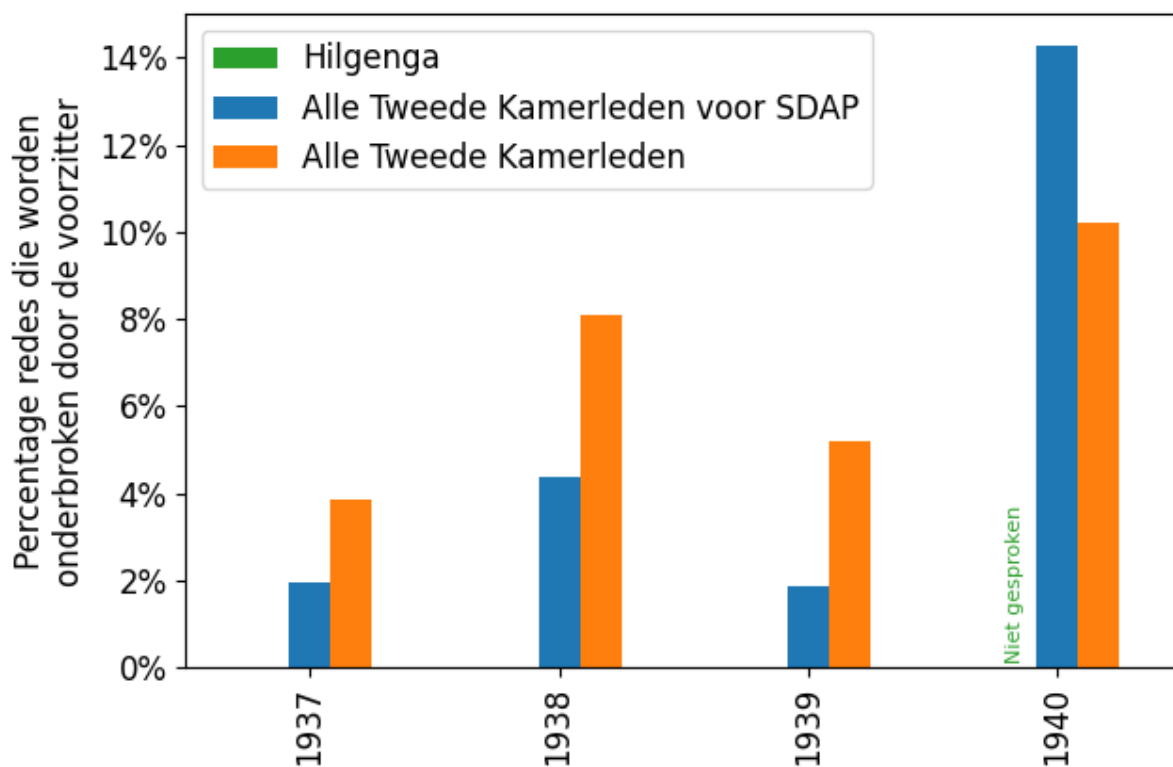
Onderbrekingen Hermans vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

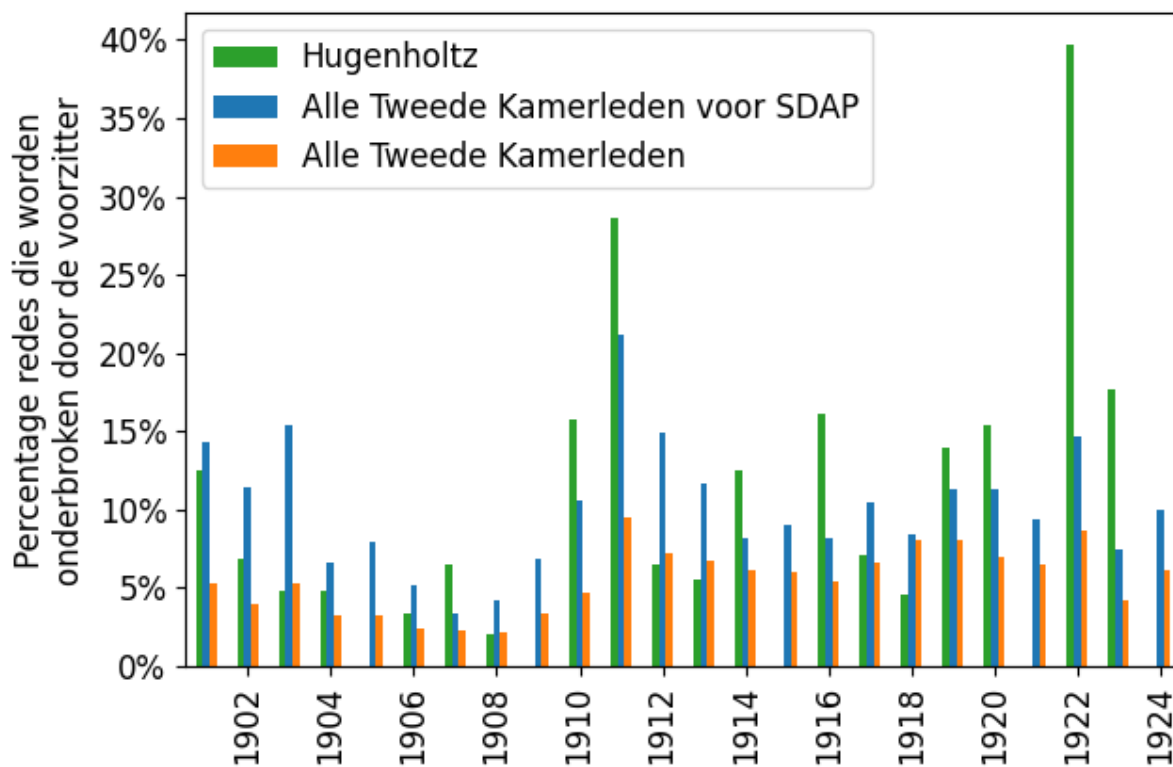
Onderbrekingen Hiemstra vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

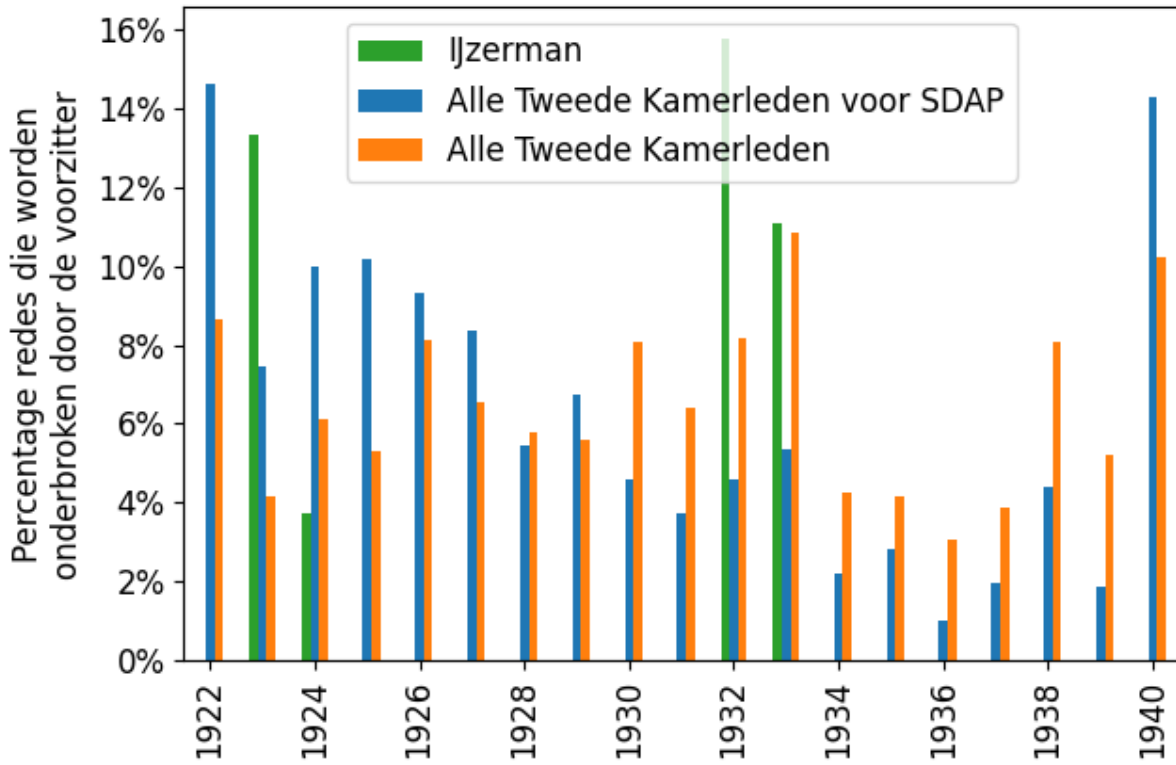
Onderbrekingen Hilgenga vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

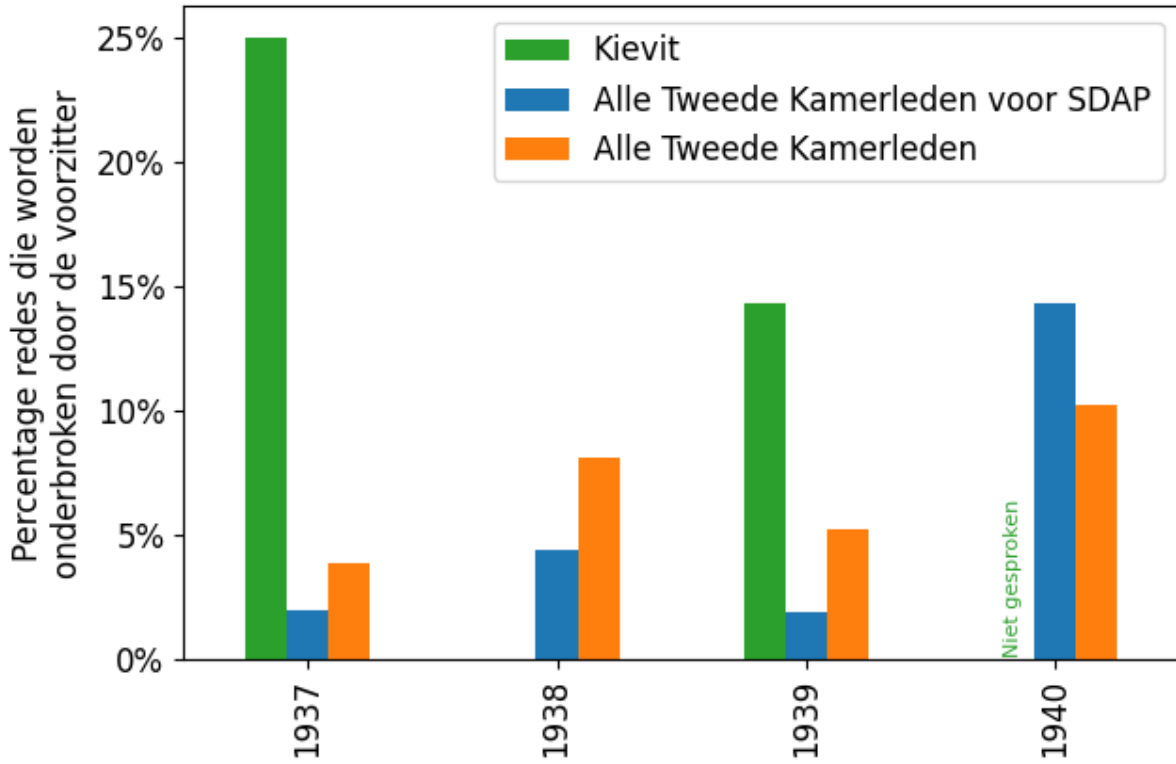
Onderbrekingen Hugenholtz vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

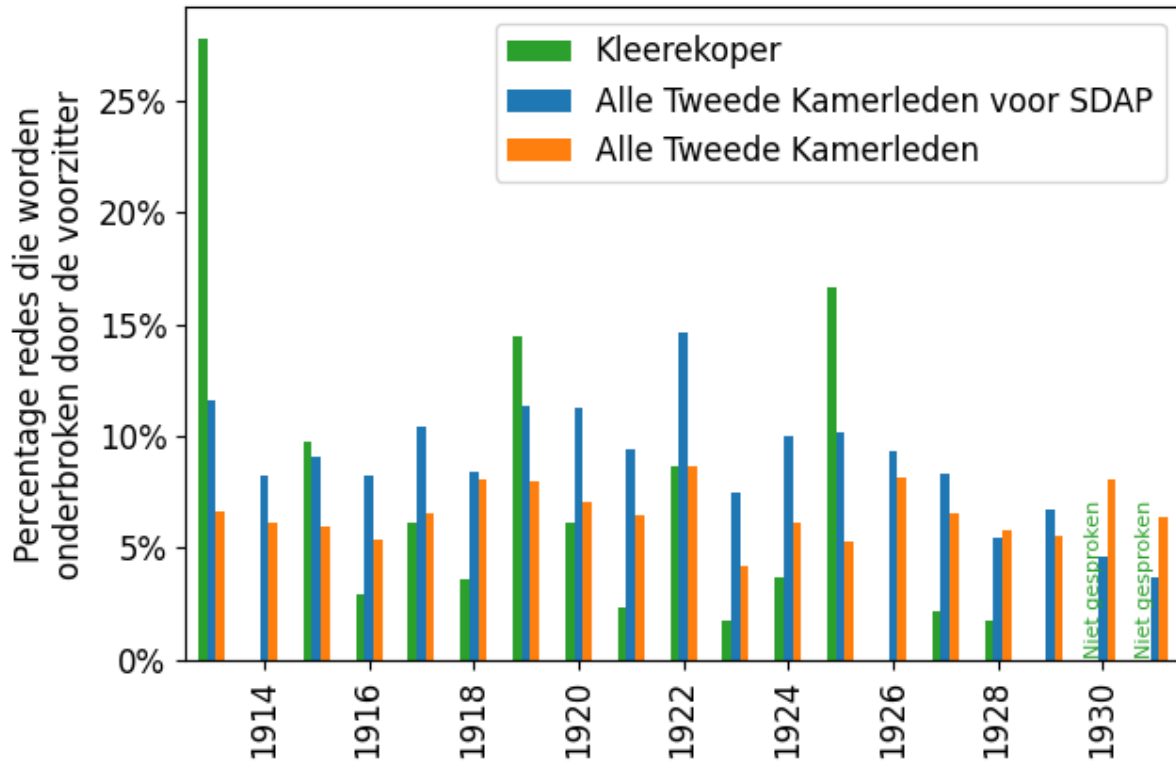
Onderbrekingen IJzerman vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

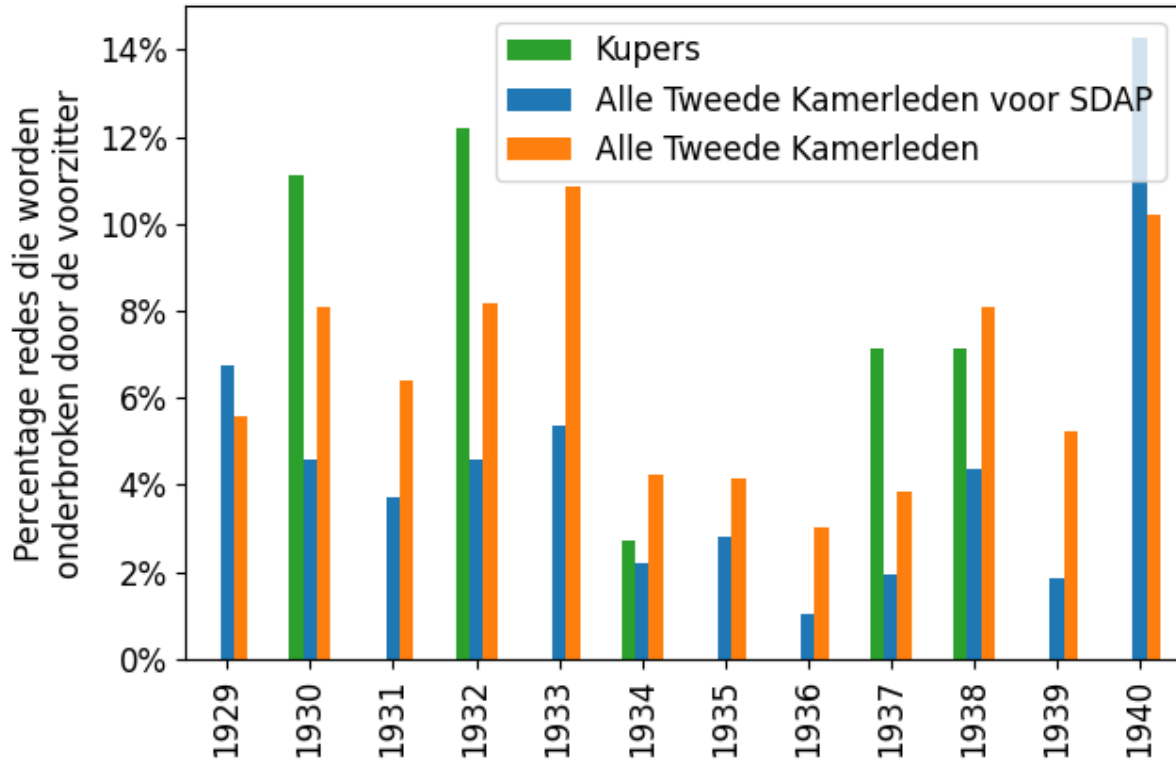
Onderbrekingen Kievit vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

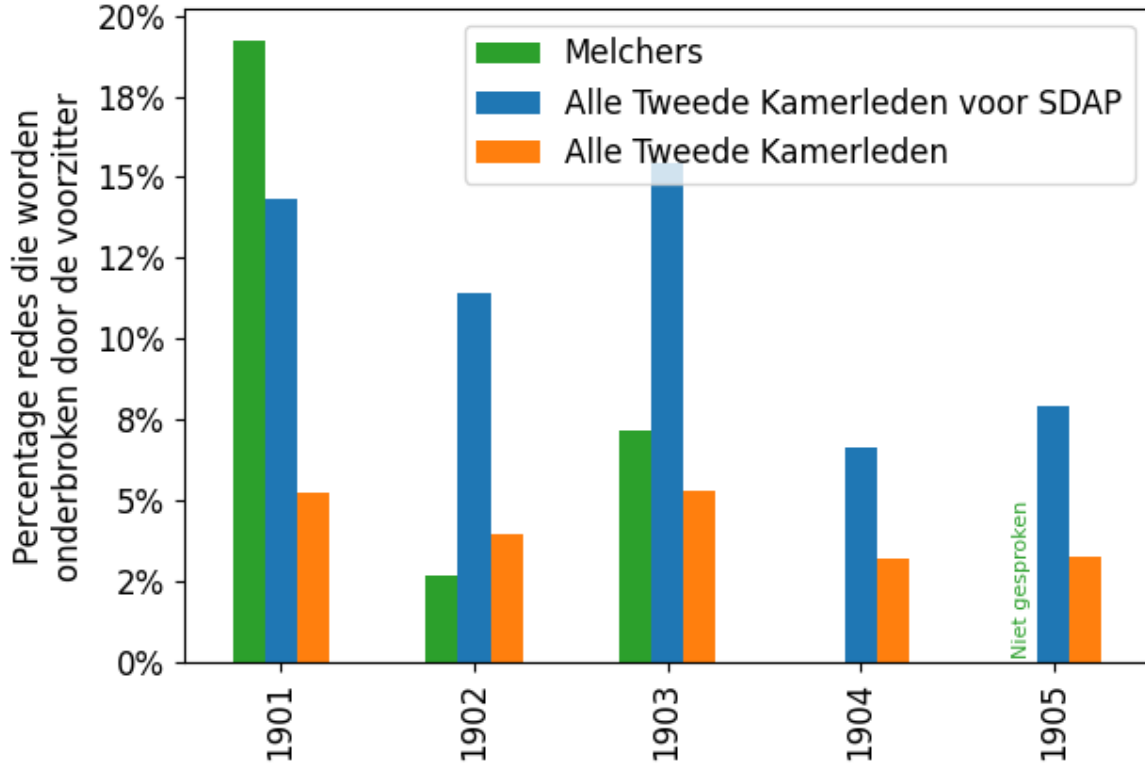
Onderbrekingen Kleerekoper vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

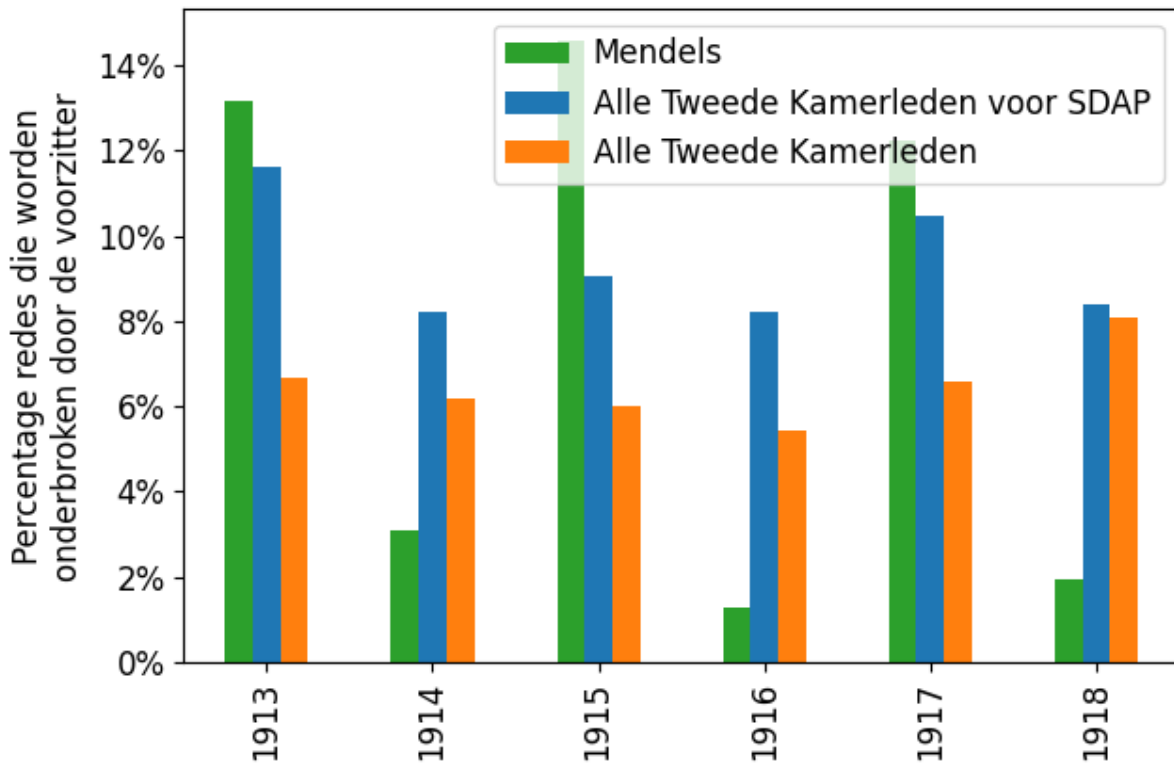
Onderbrekingen Kupers vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

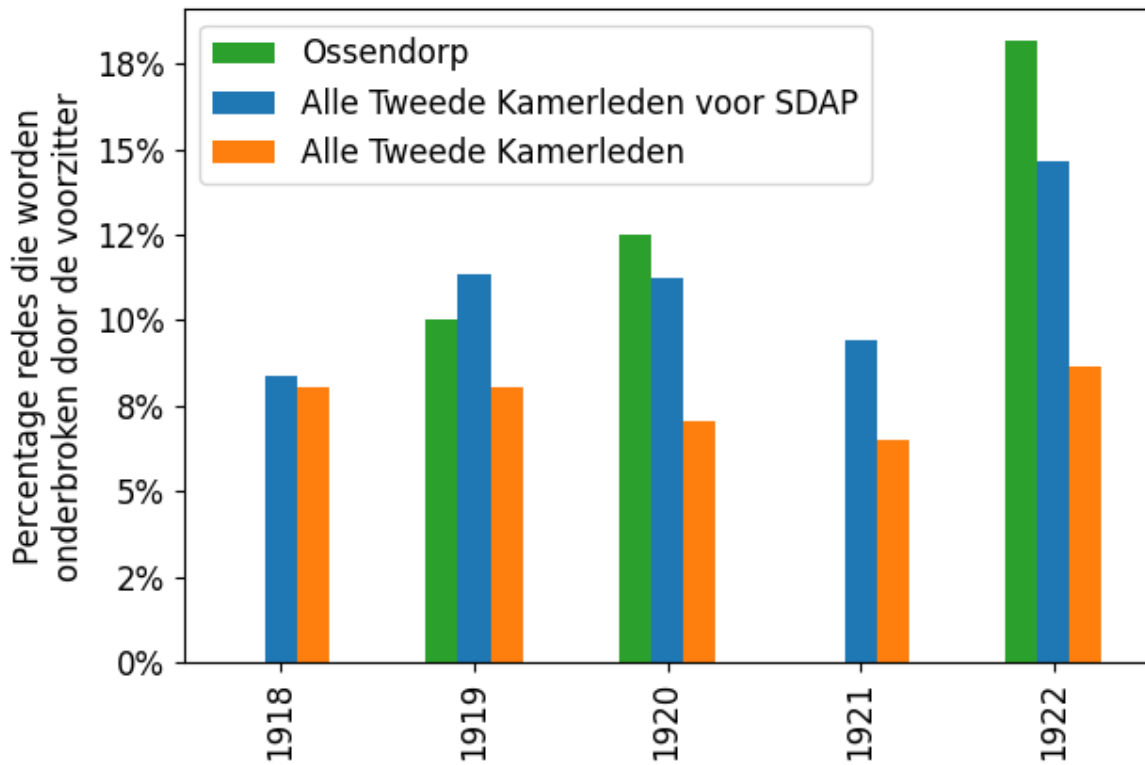
Onderbrekingen Melchers vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

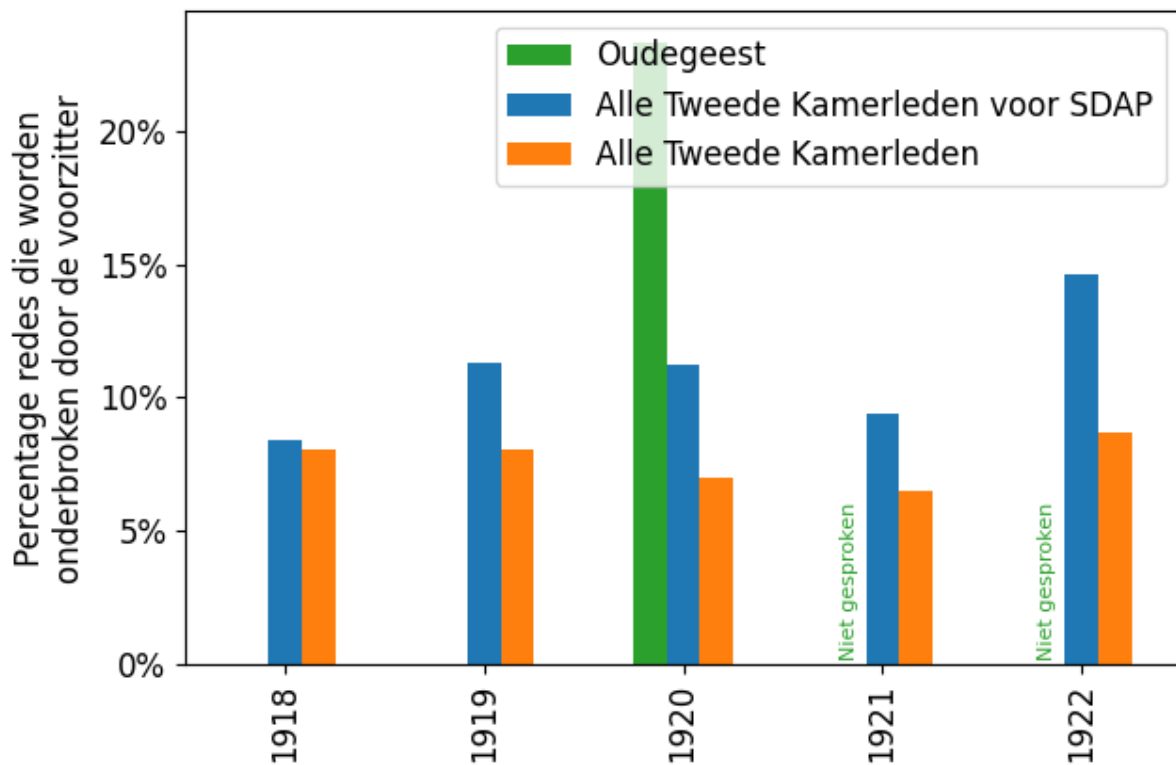
Onderbrekingen Mendels vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

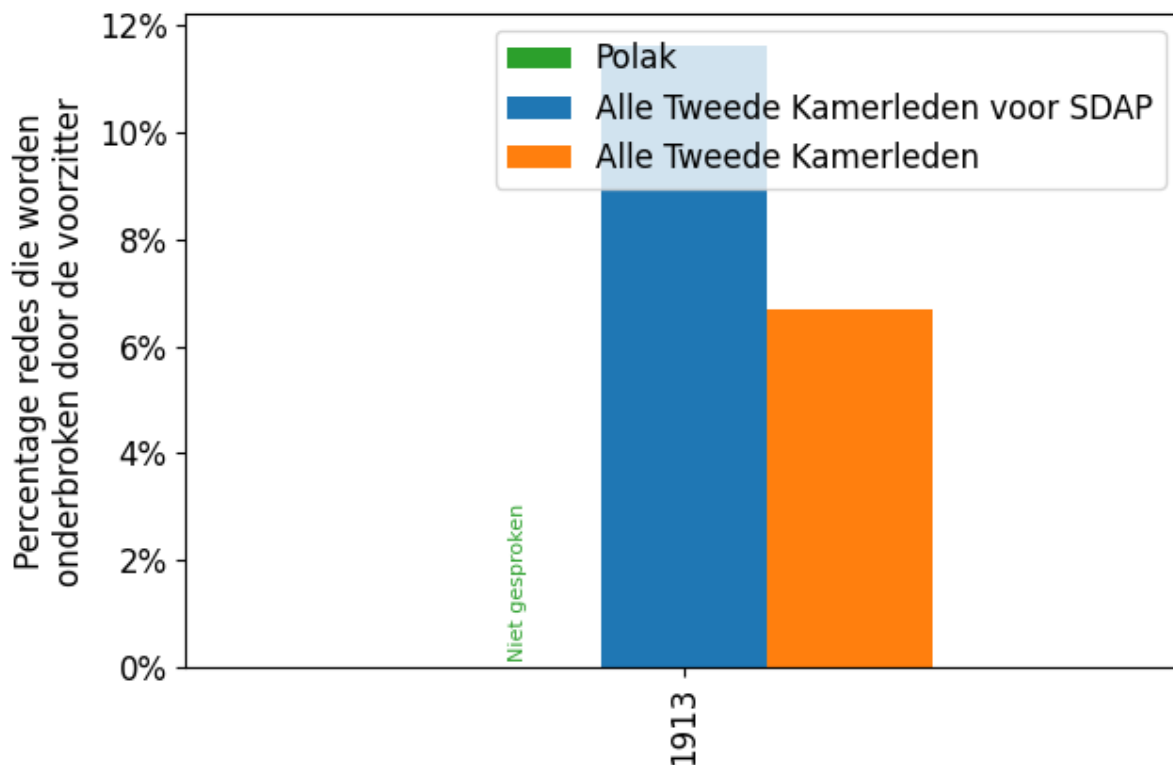
Onderbrekingen Ossendorp vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

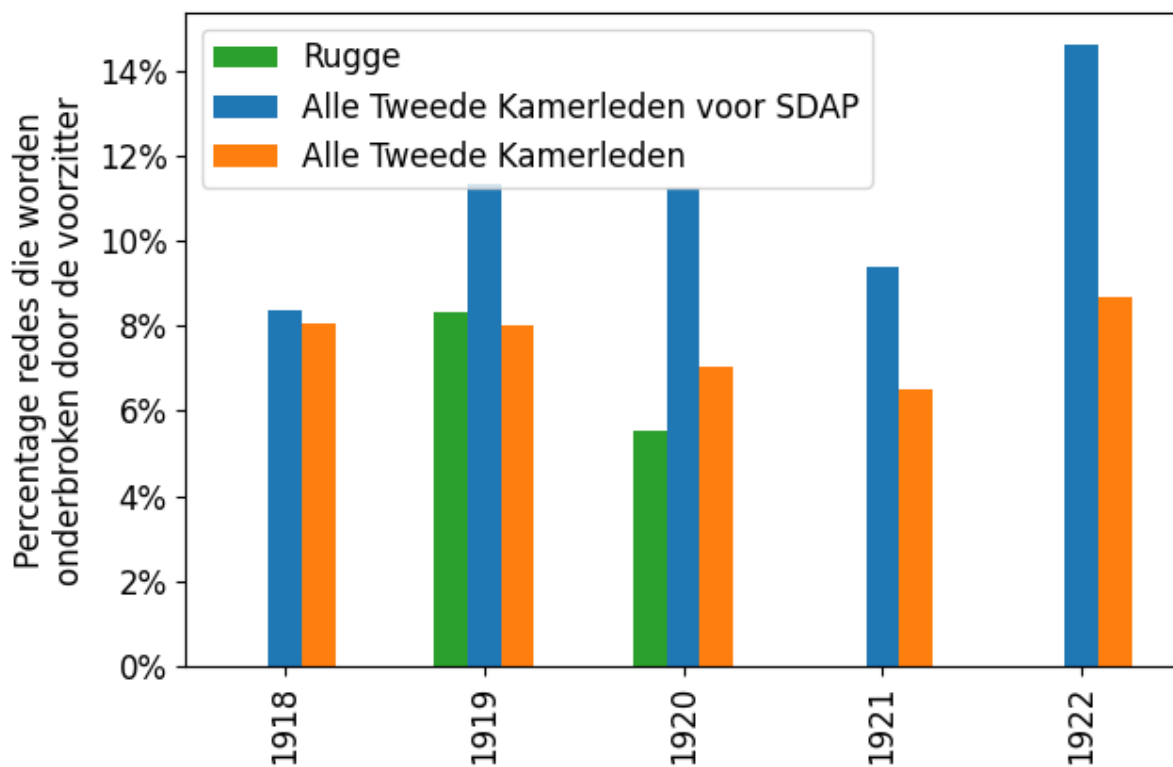
Onderbrekingen Oudegeest vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

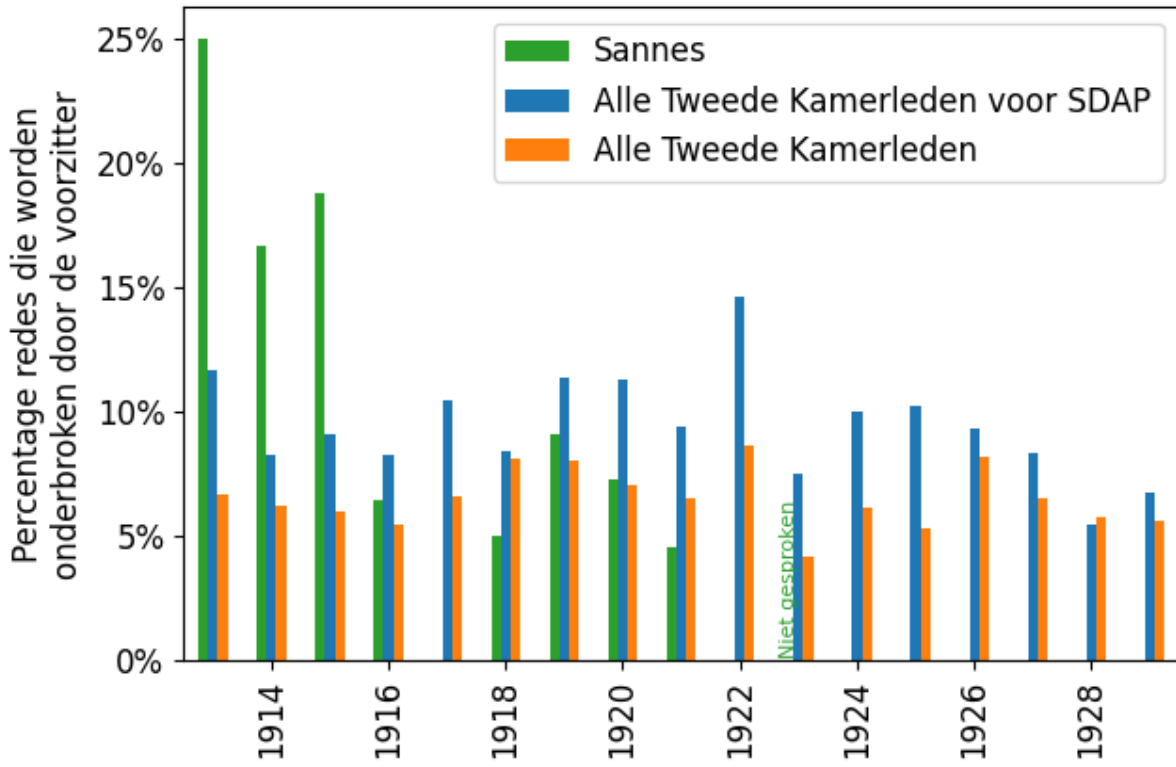
Onderbrekingen Polak vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

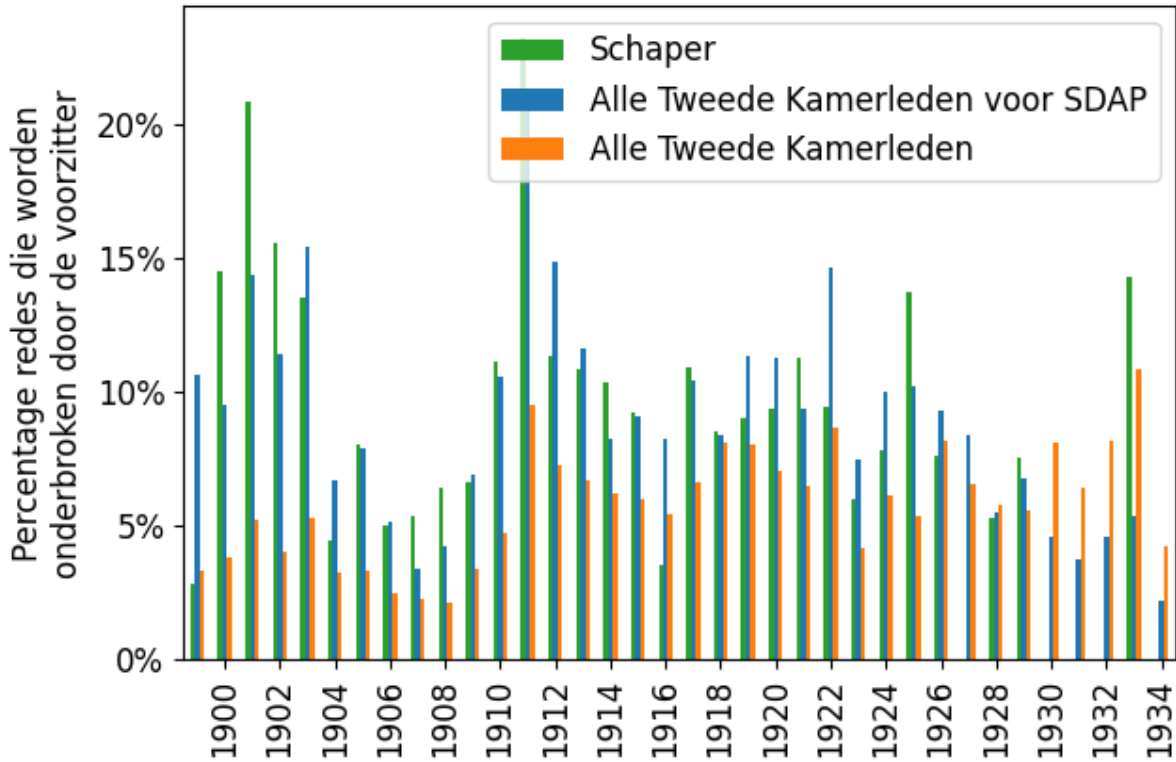
Onderbrekingen Ruggie vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

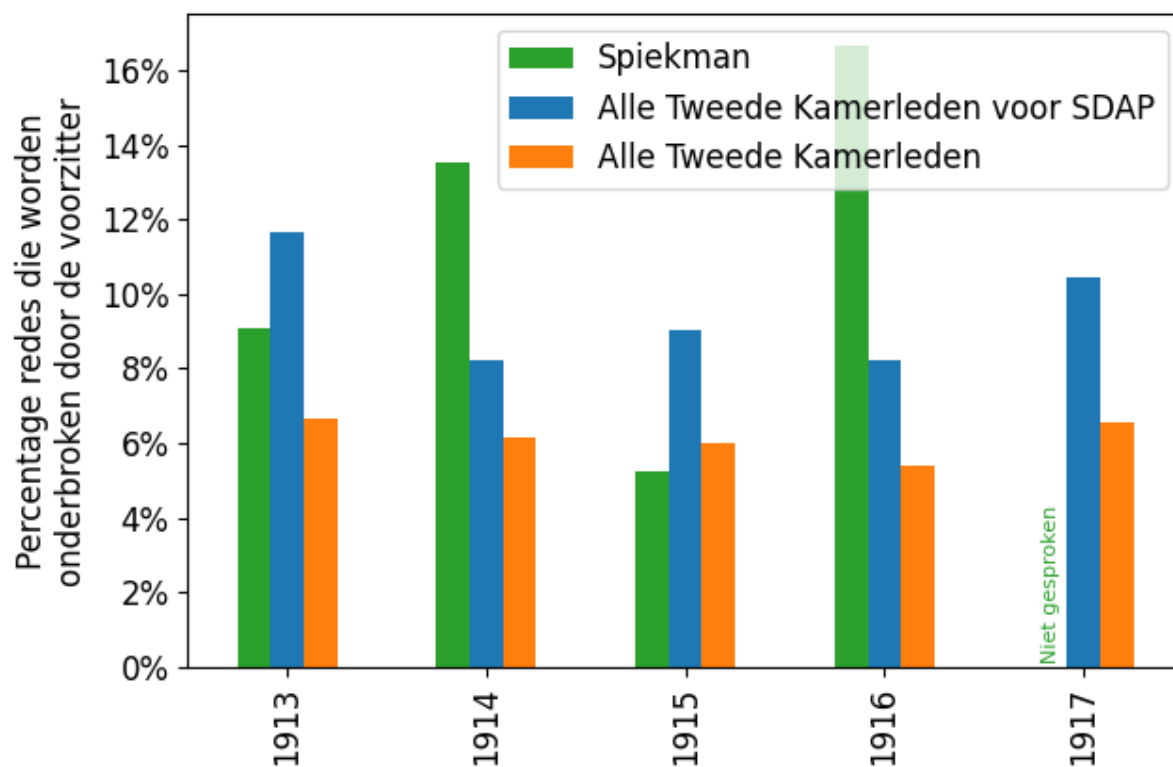
Onderbrekingen Sannes vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

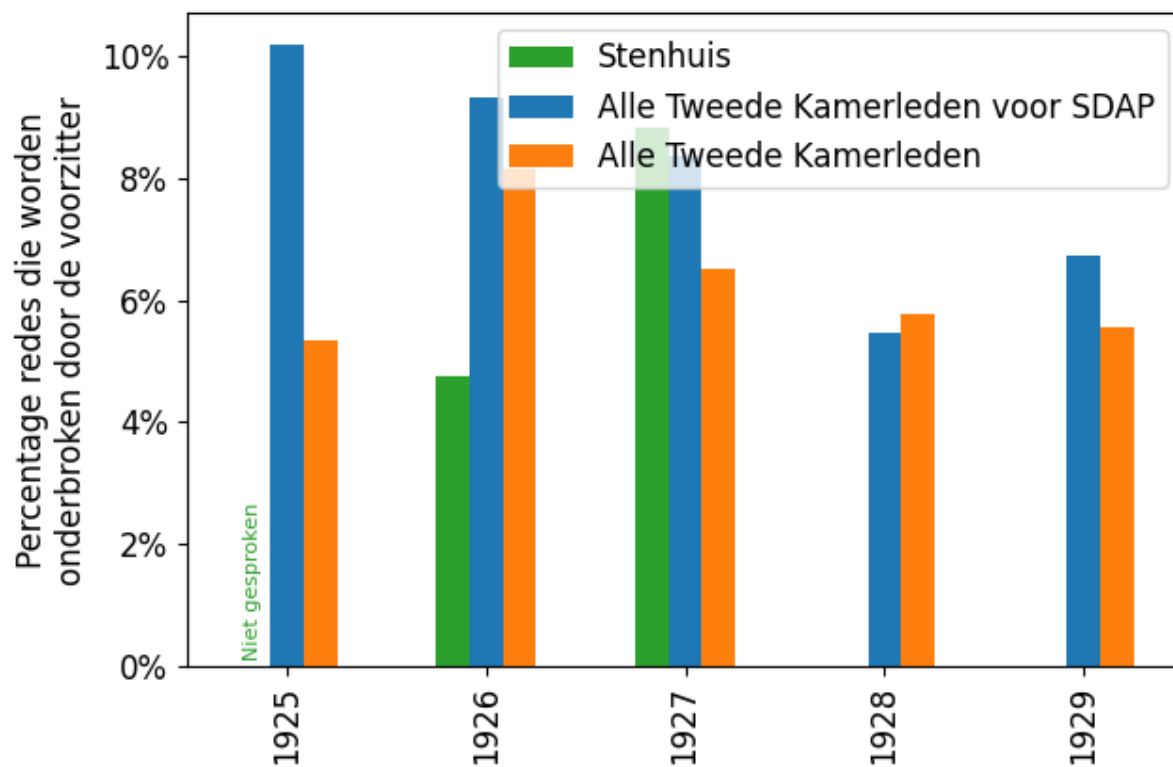
Onderbrekingen Schaper vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

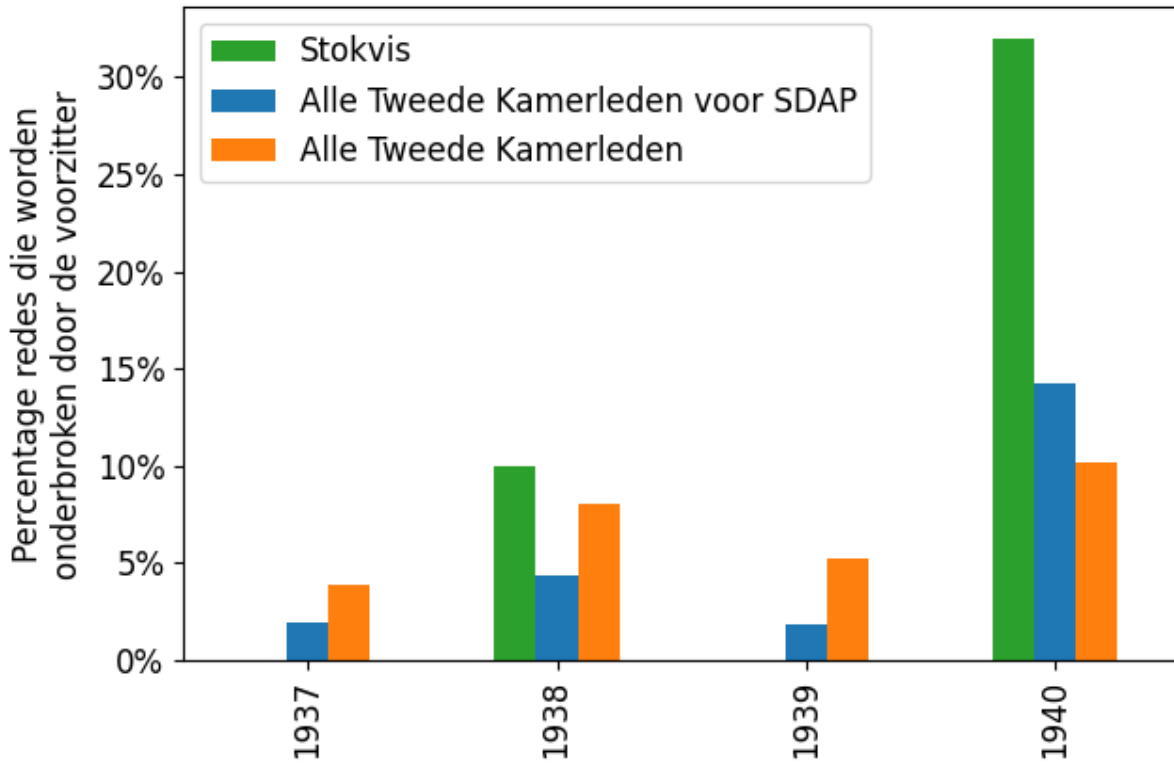
Onderbrekingen Spiekman vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

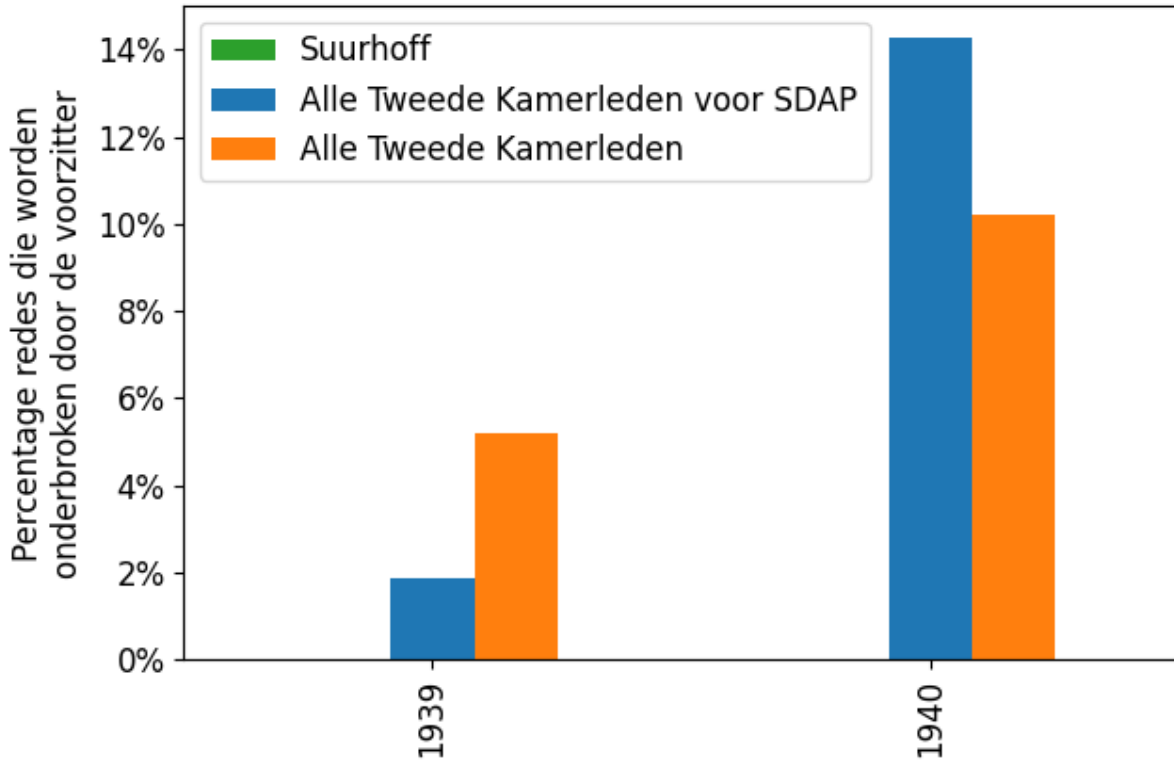
Onderbrekingen Stenhuis vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

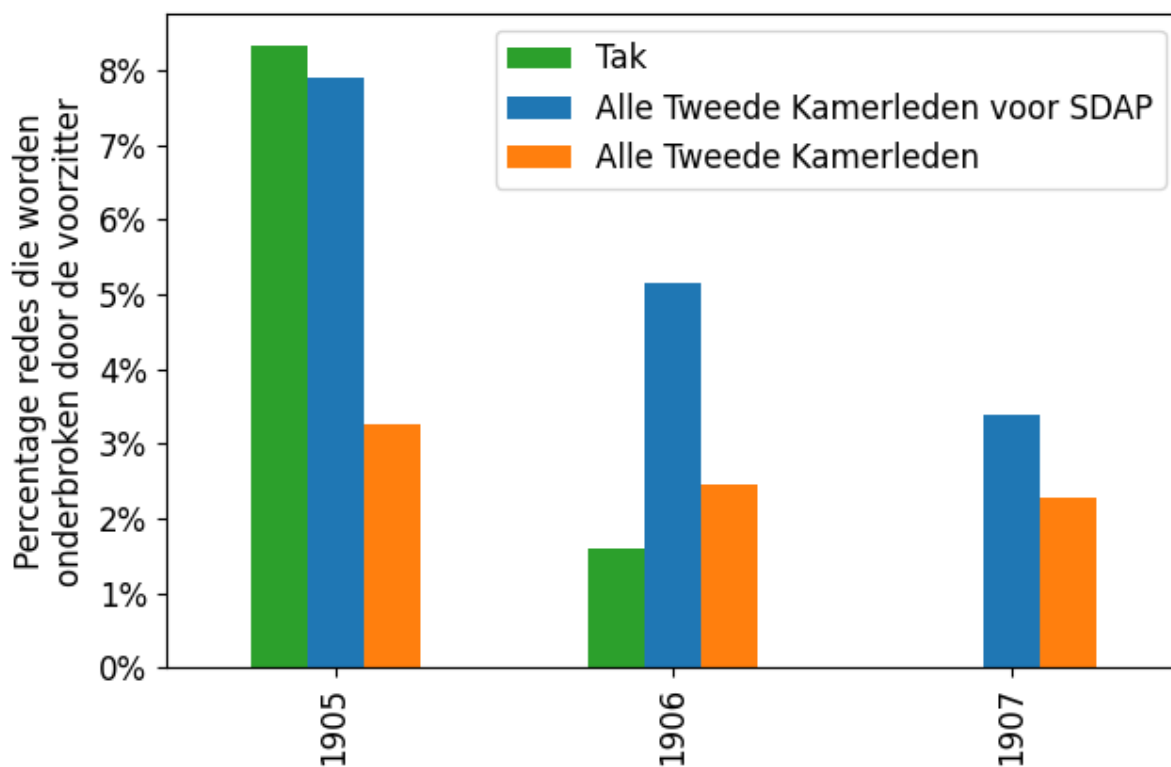
Onderbrekingen Stokvis vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

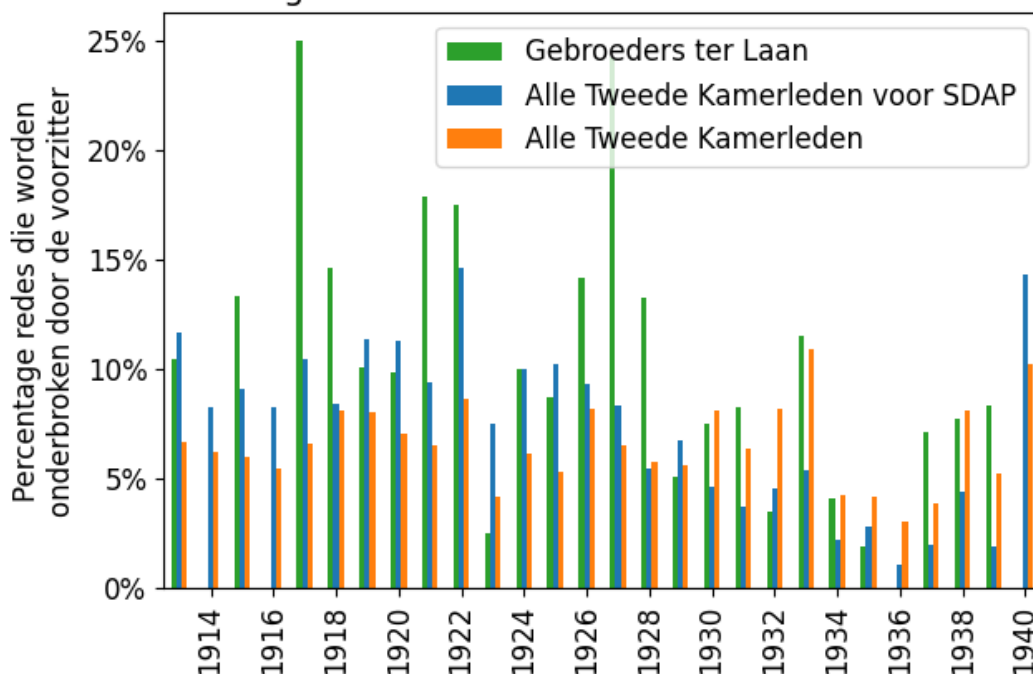
Onderbrekingen Suurhoff vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

Onderbrekingen Tak vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

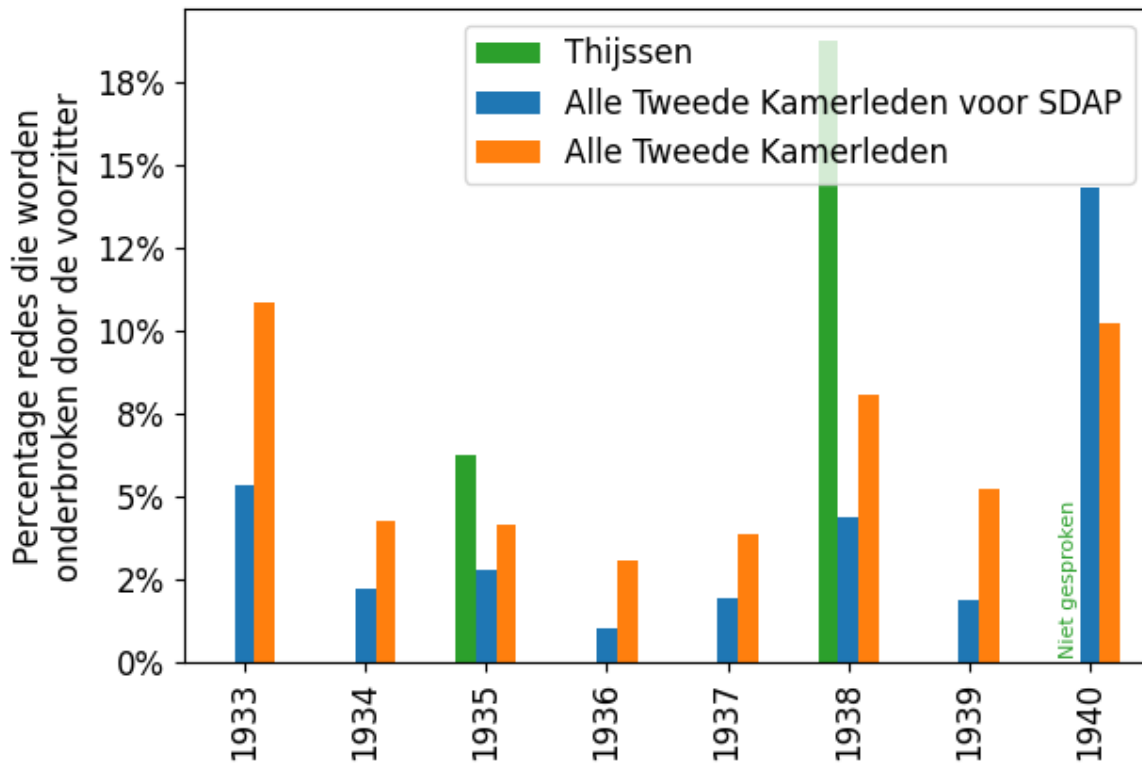

Onderbrekingen gebroeders ter Laan vergeleken met alle SDAPers en Kamerleden

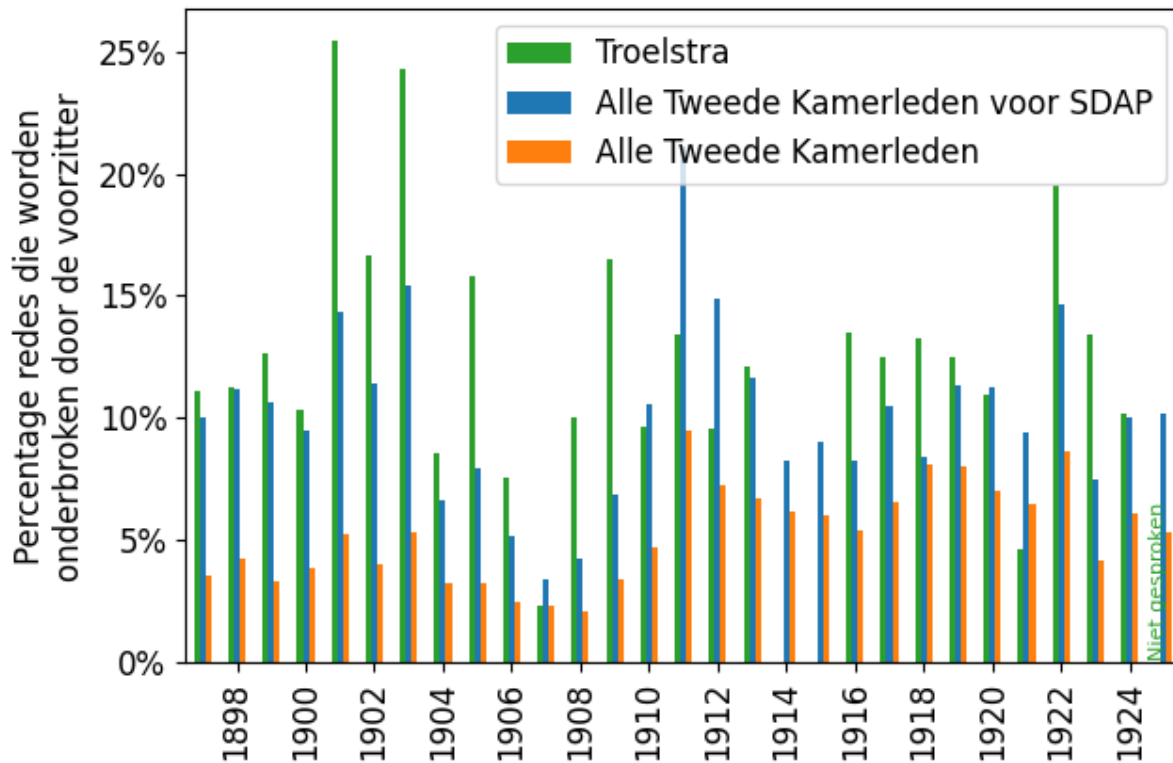

Omdat er geselecteerd is op achternaam en op partij, is er in het programma geen onderscheid gemaakt tussen de K. ter Laan en J. ter Laan. Om die reden zijn beide broers samen in deze grafiek opgenomen.

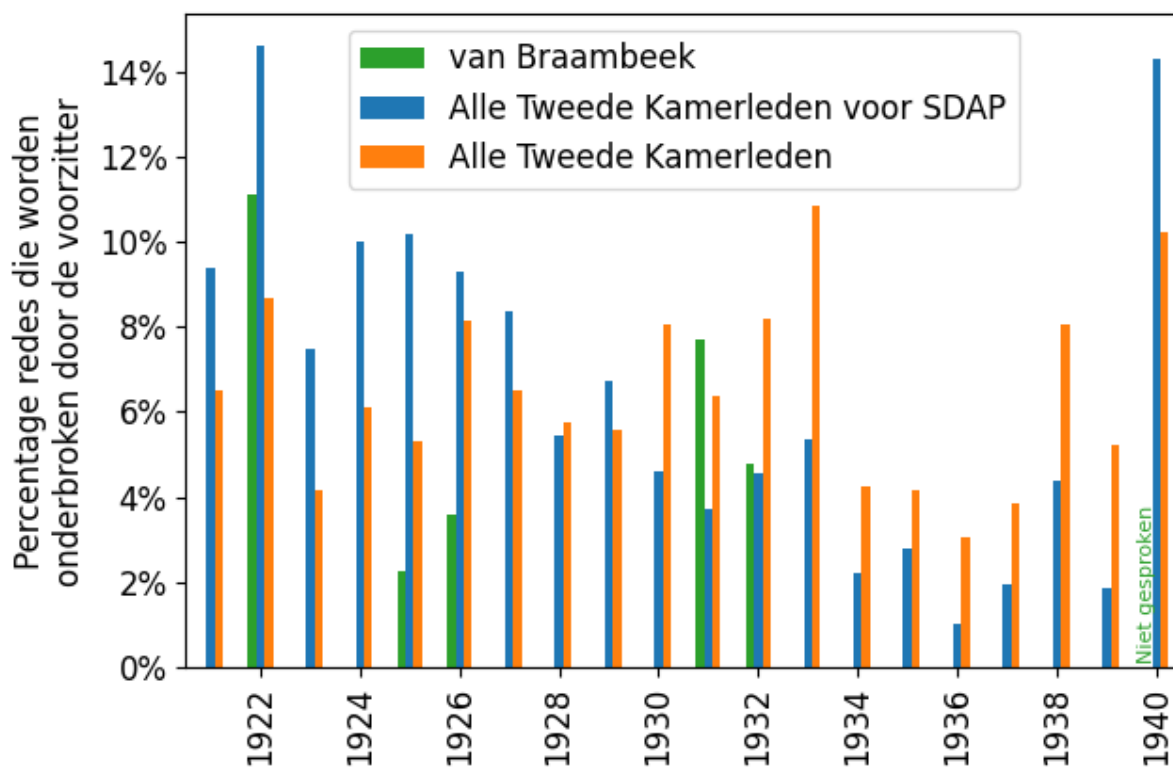
Onderbrekingen Thijssen vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

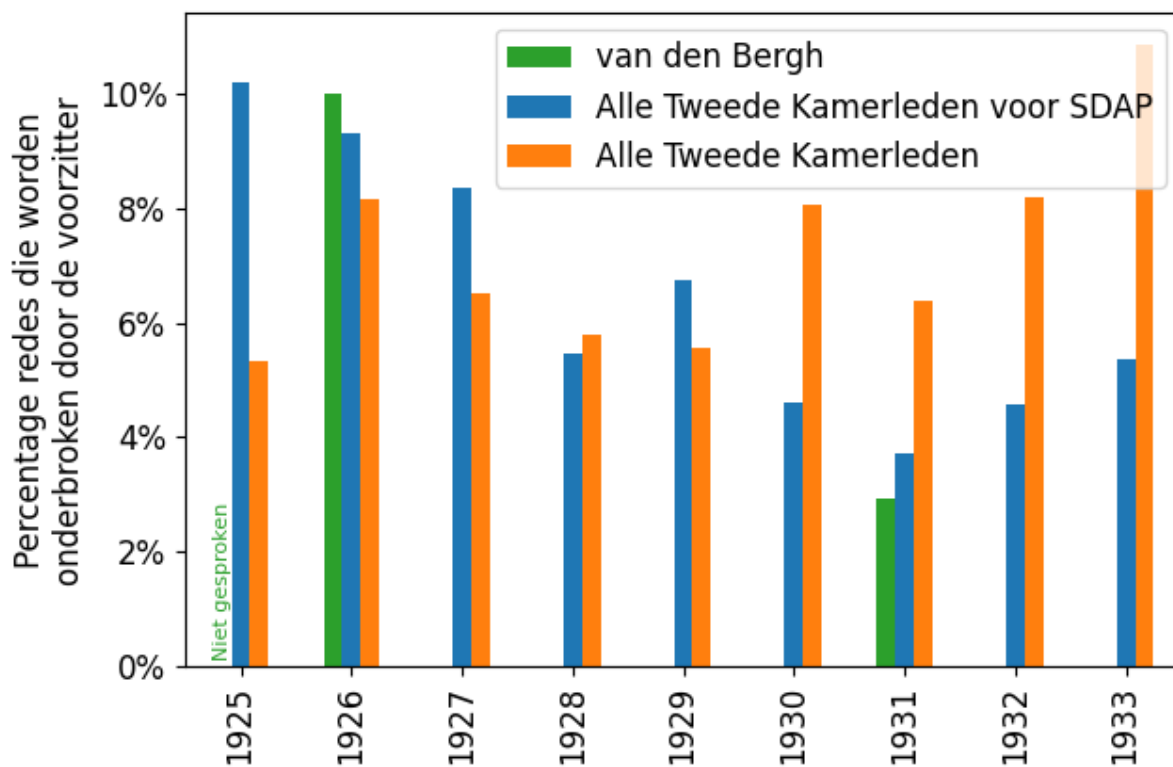
Onderbrekingen Troelstra vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

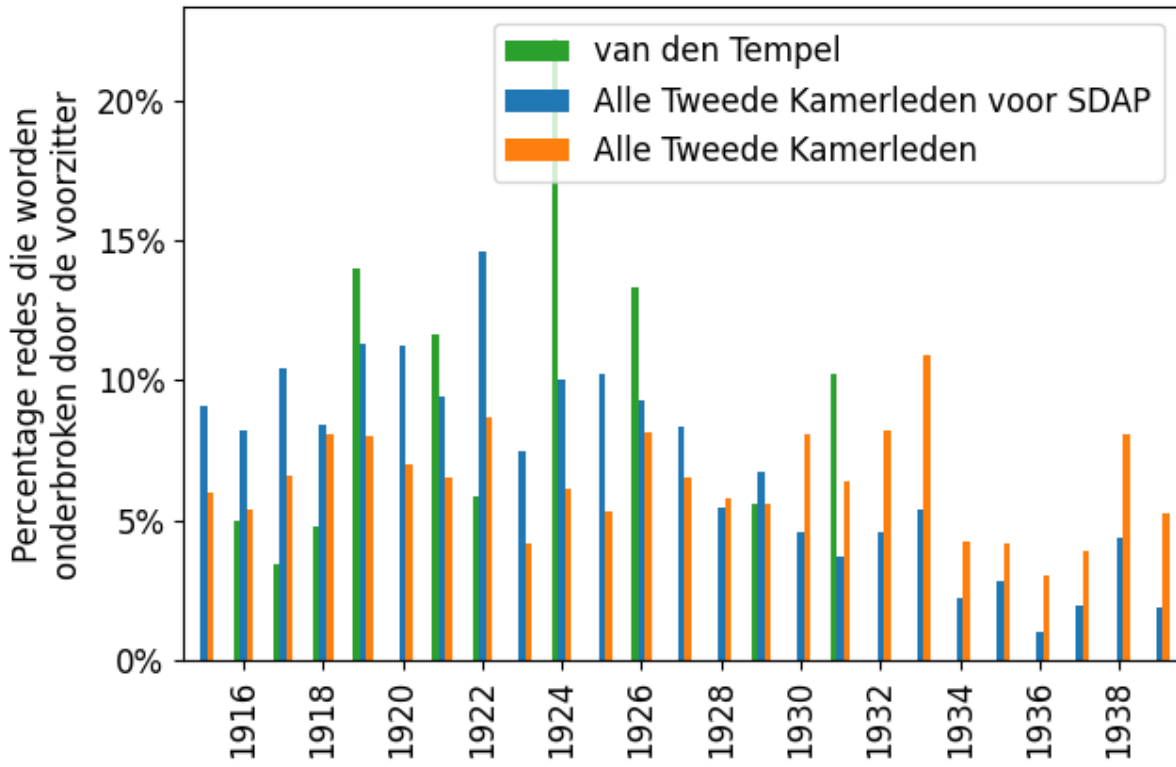
Onderbrekingen van Braambeek vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

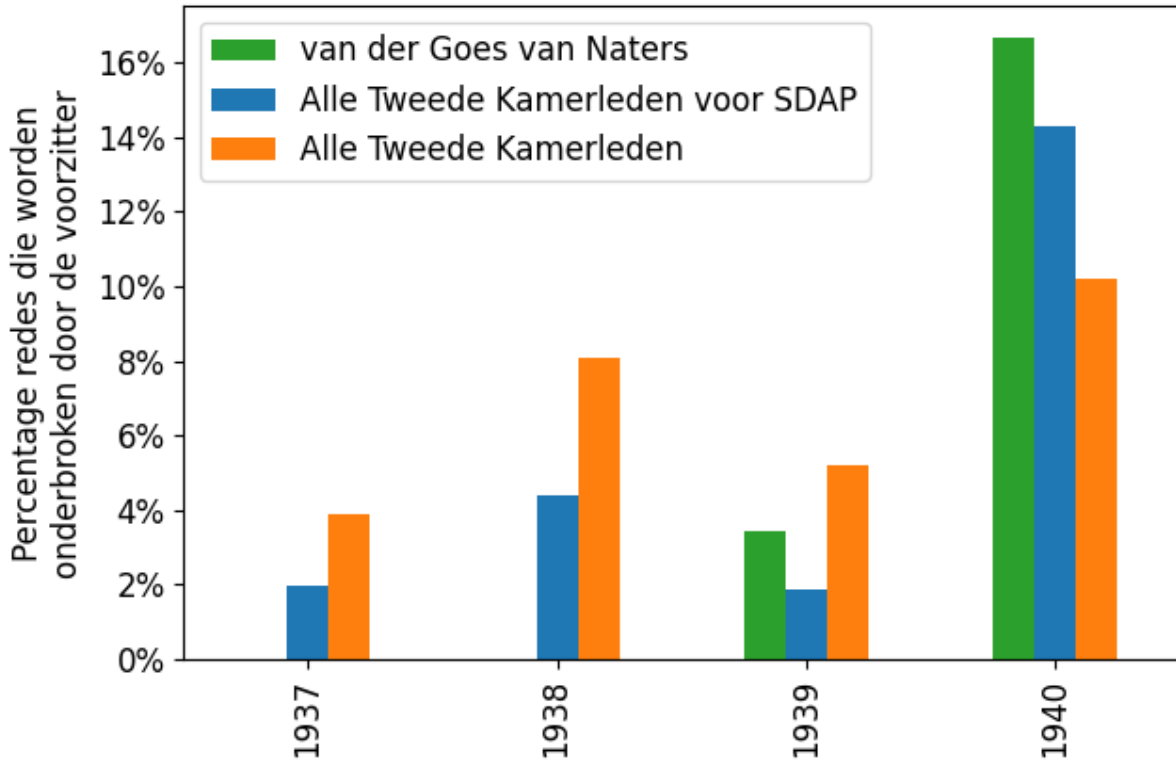
Onderbrekingen van den Bergh vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

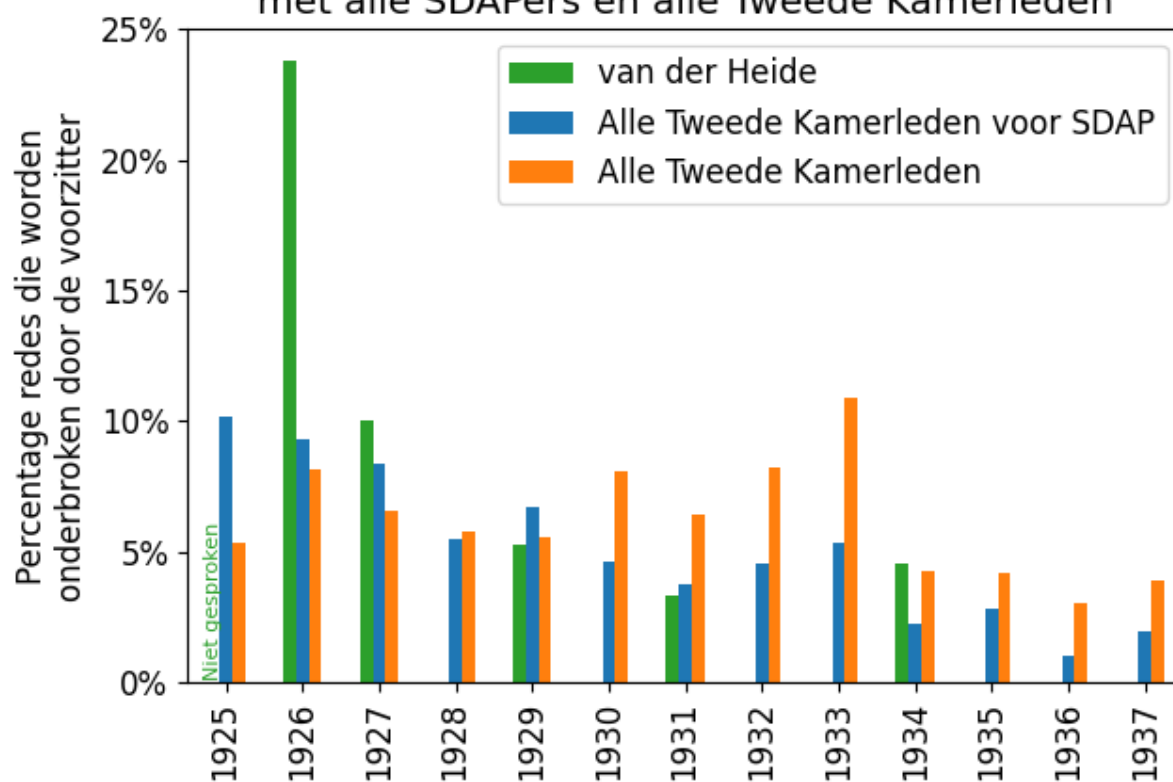
Onderbrekingen van den Tempel vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

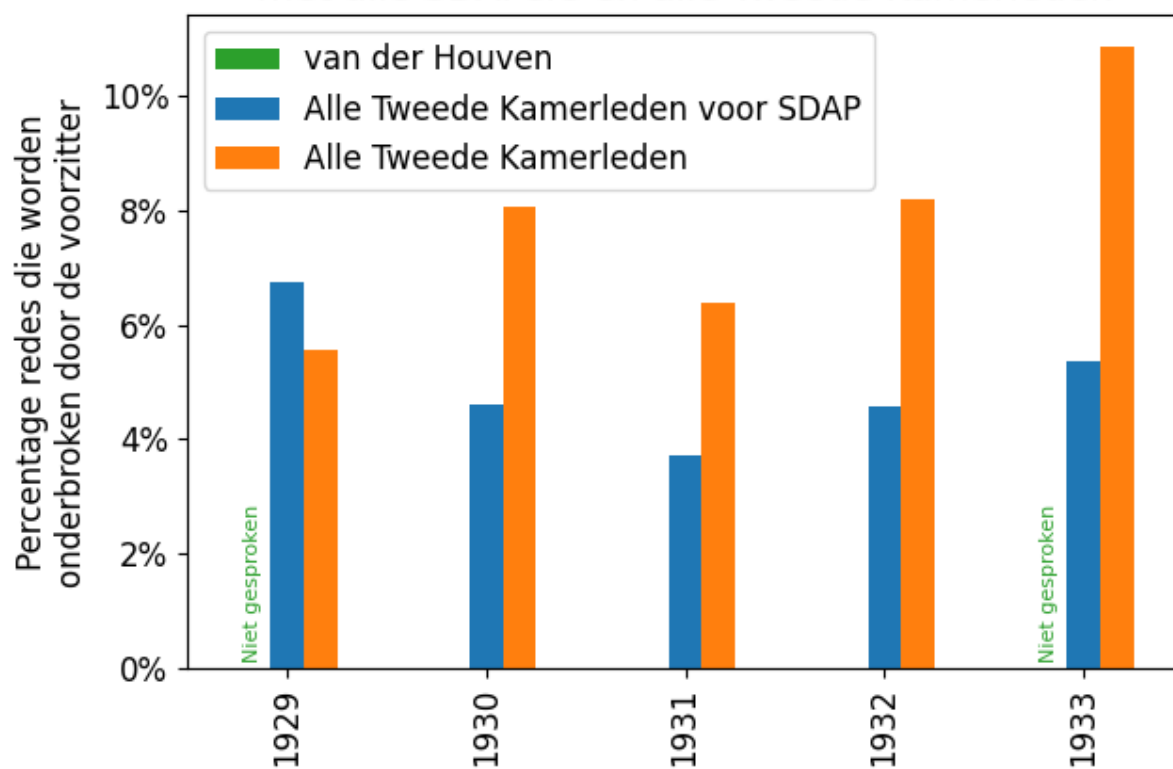
Onderbrekingen van der Goes van Naters vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

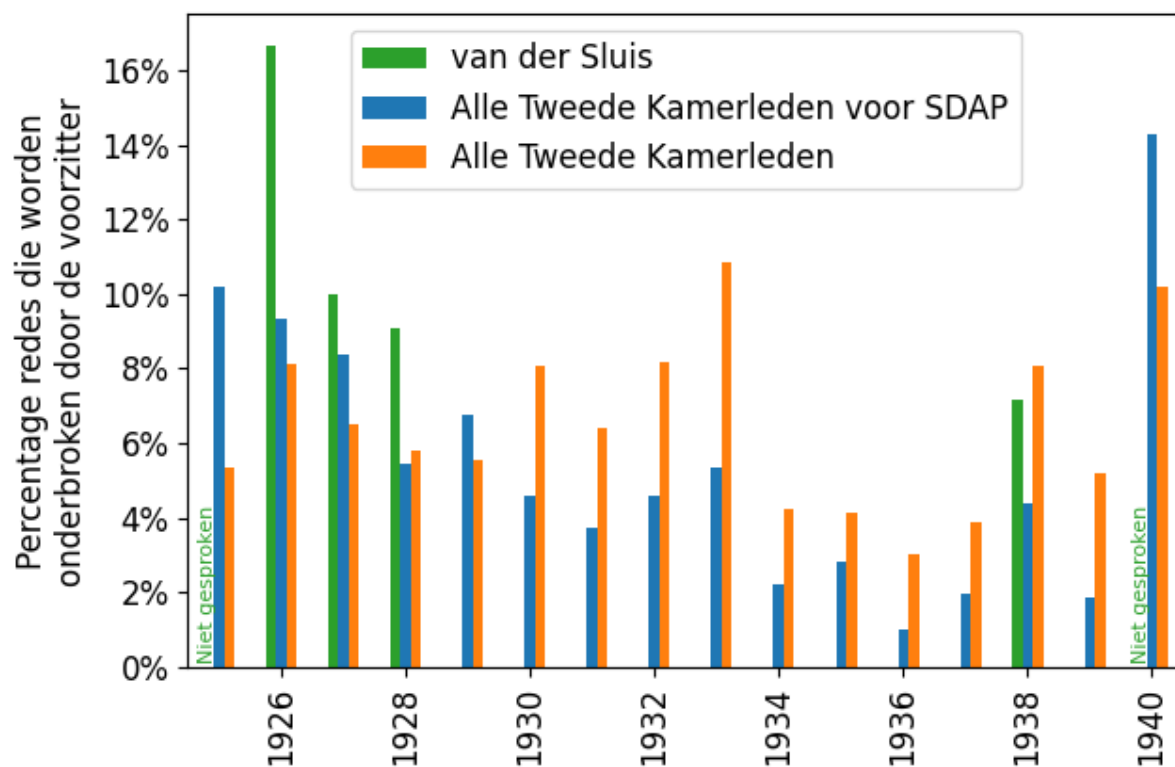
Onderbrekingen van der Heide vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

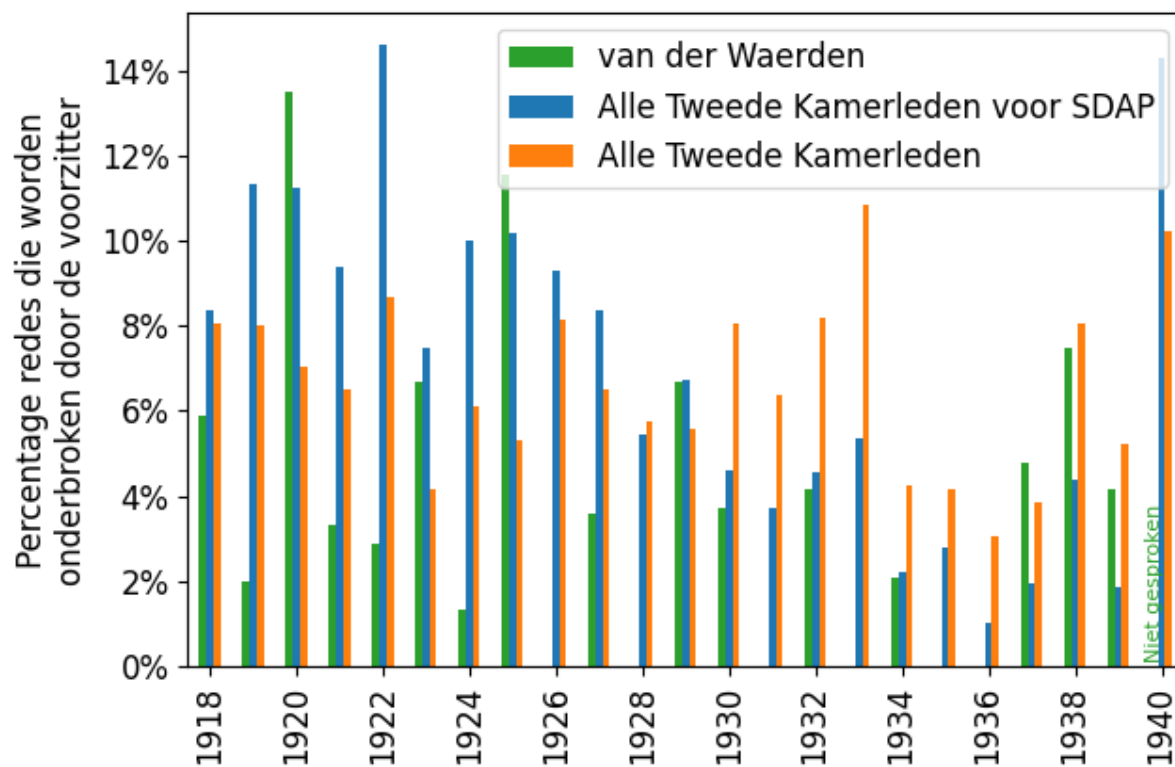
Onderbrekingen van der Houven vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

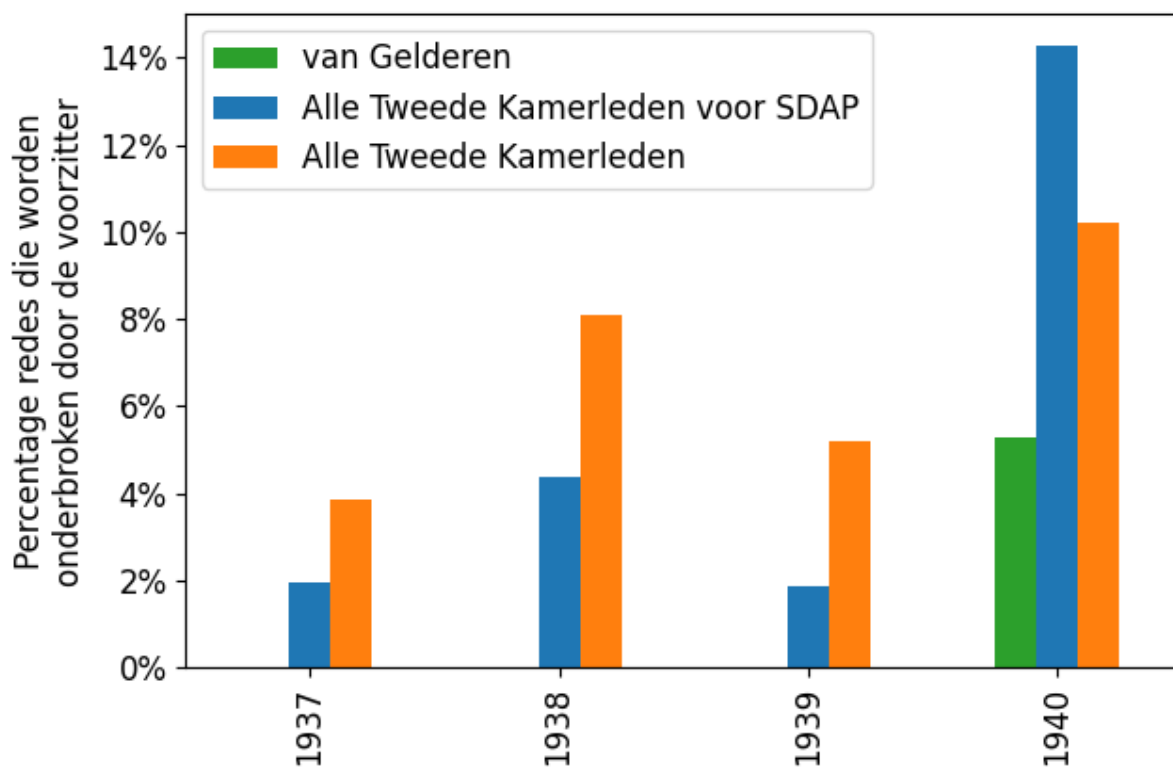
Onderbrekingen van der Sluis vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

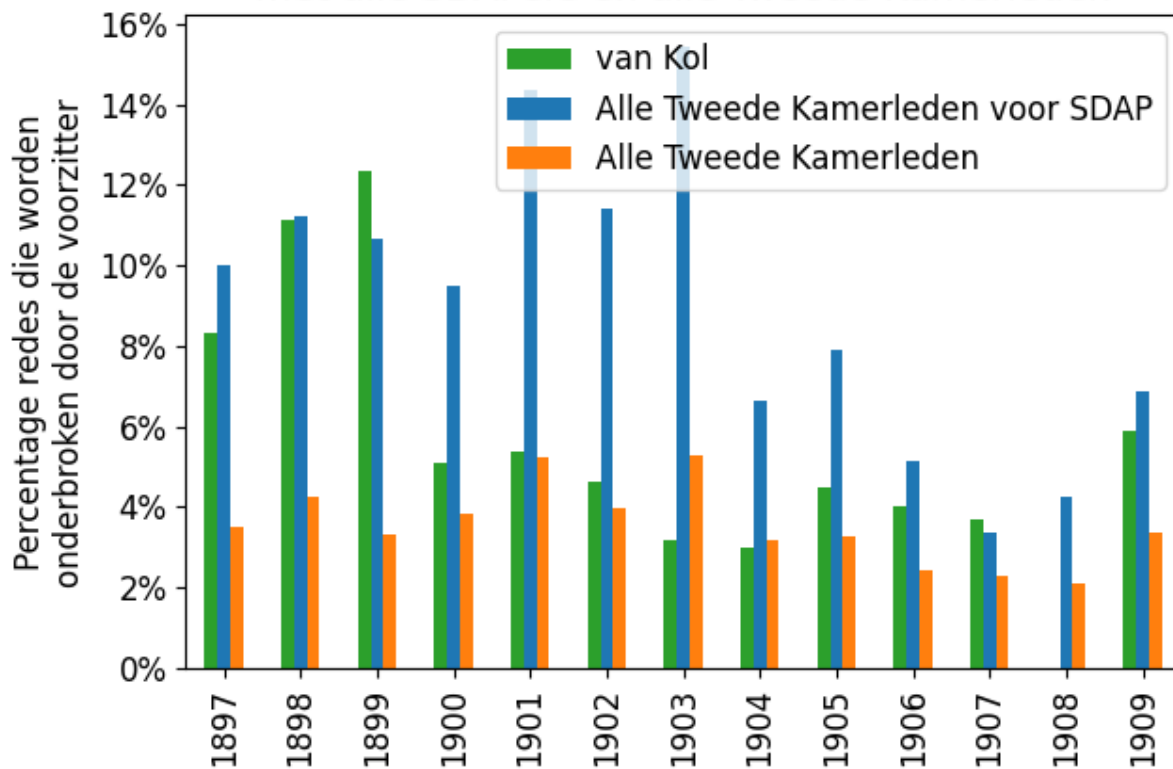
Onderbrekingen van der Waerden vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

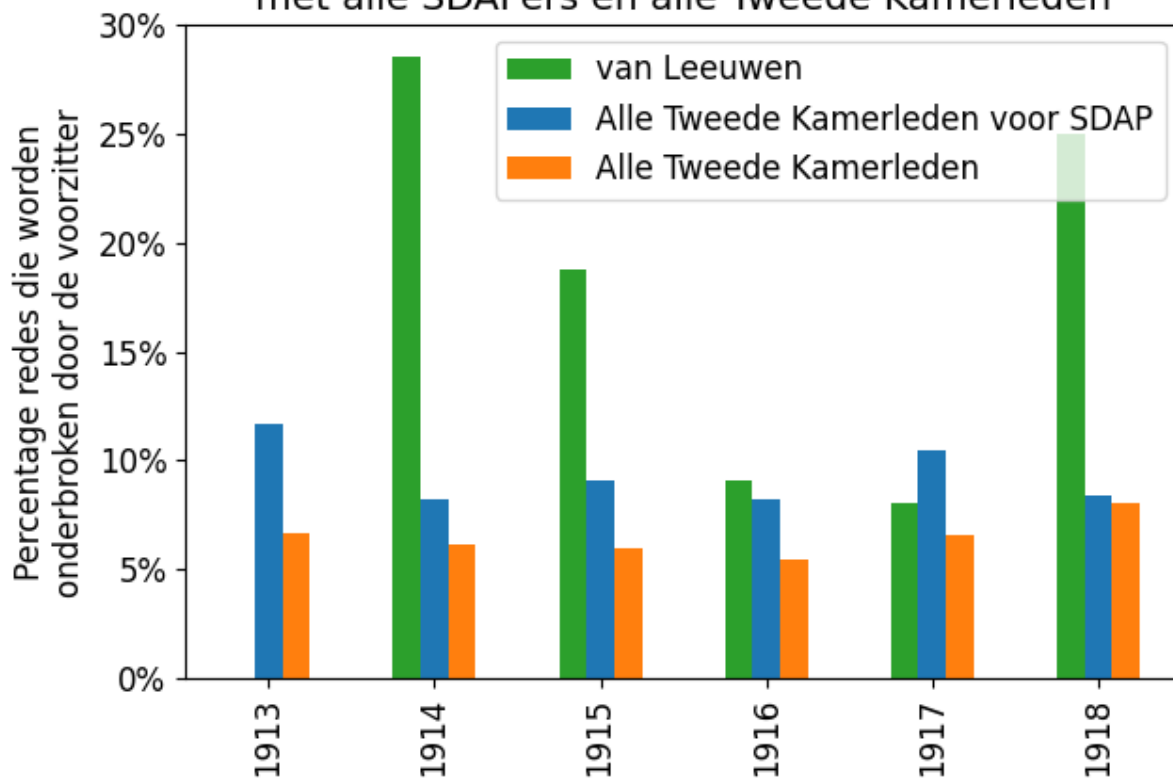
Onderbrekingen van Gelderen vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

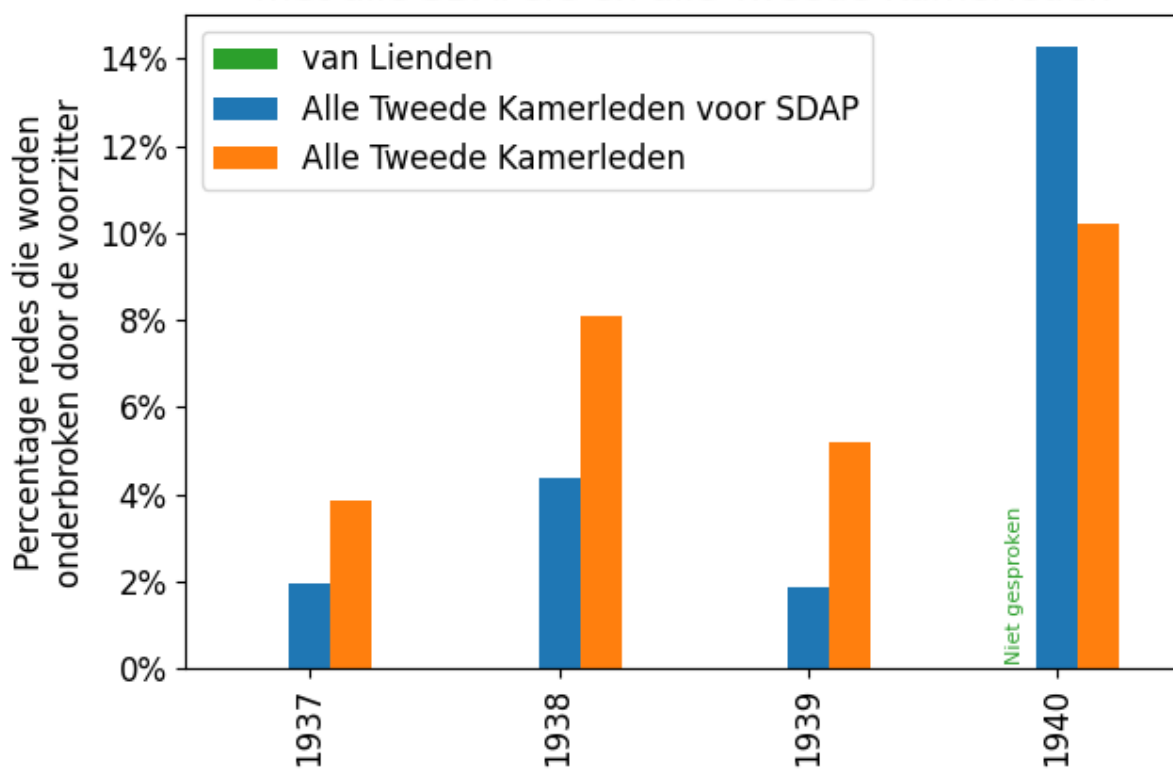
Onderbrekingen van Kol vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

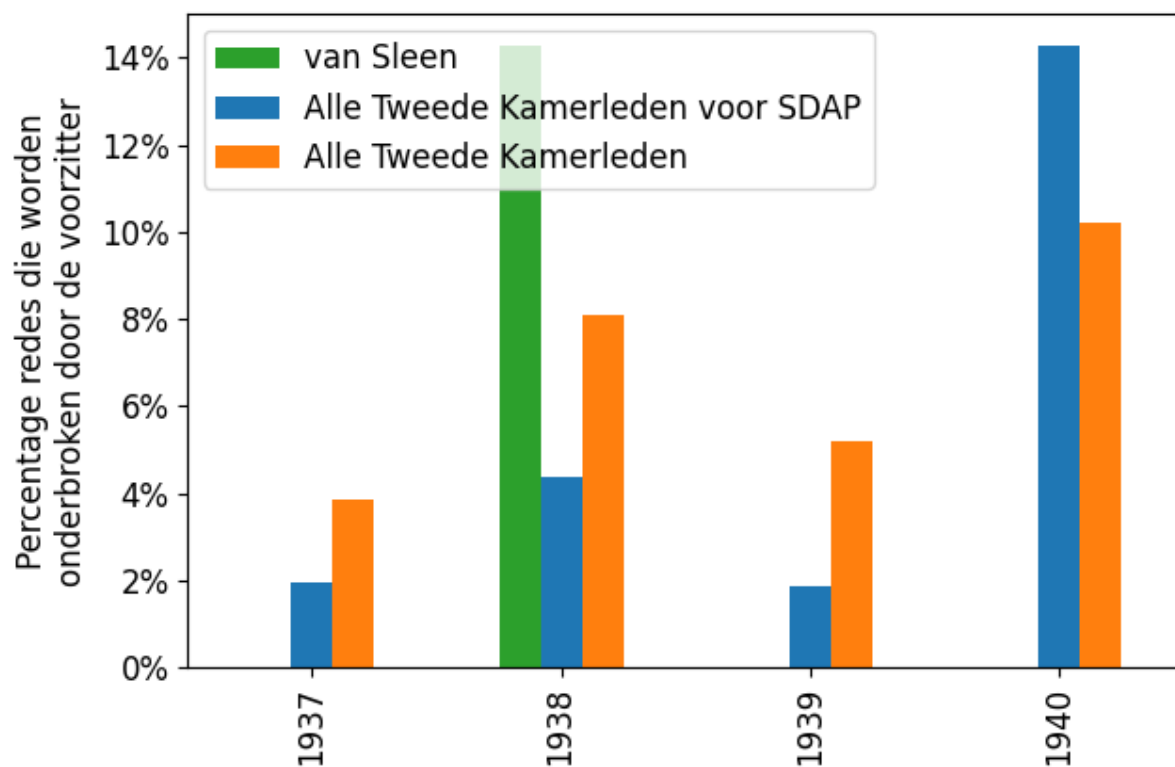
Onderbrekingen van Leeuwen vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

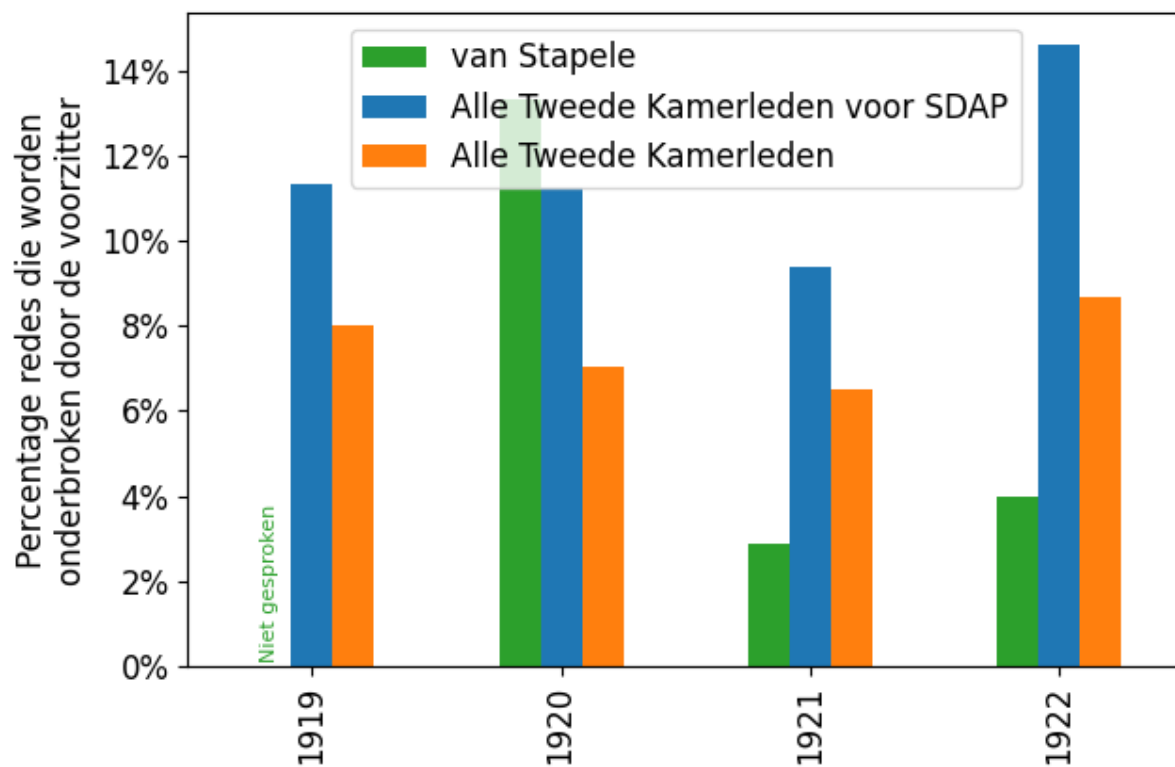
Onderbrekingen van Lienden vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

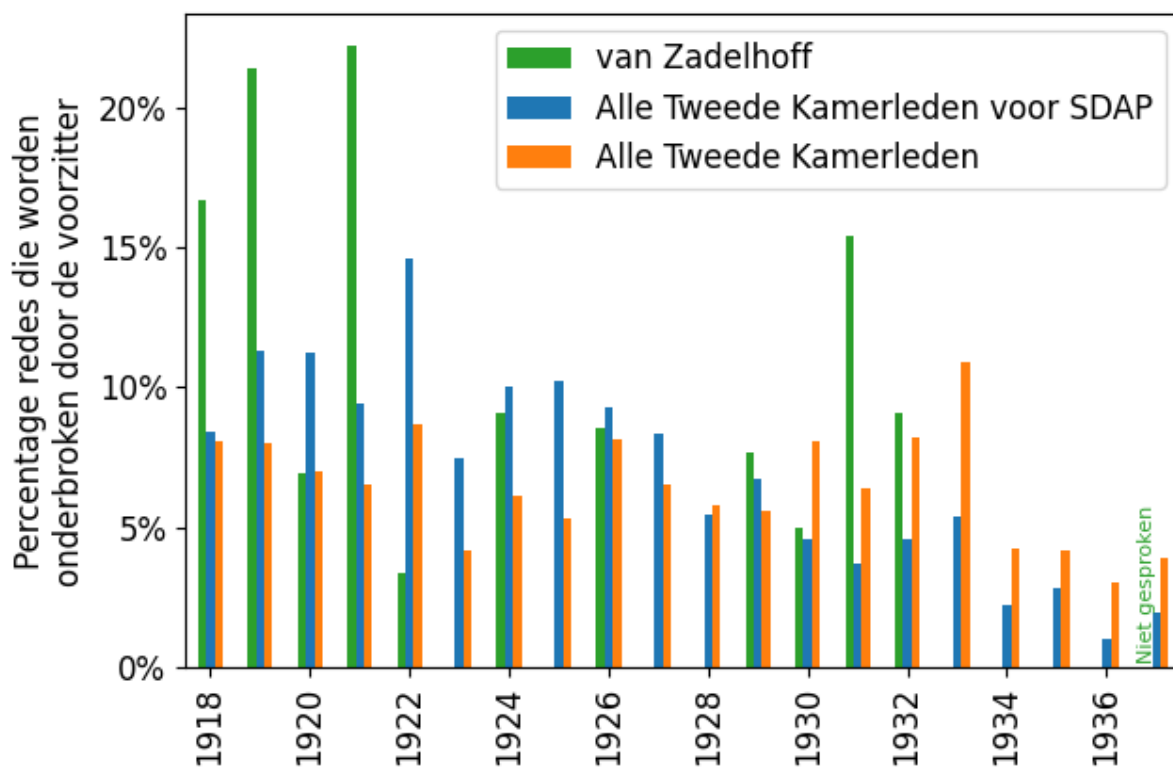
Onderbrekingen van Sleen vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

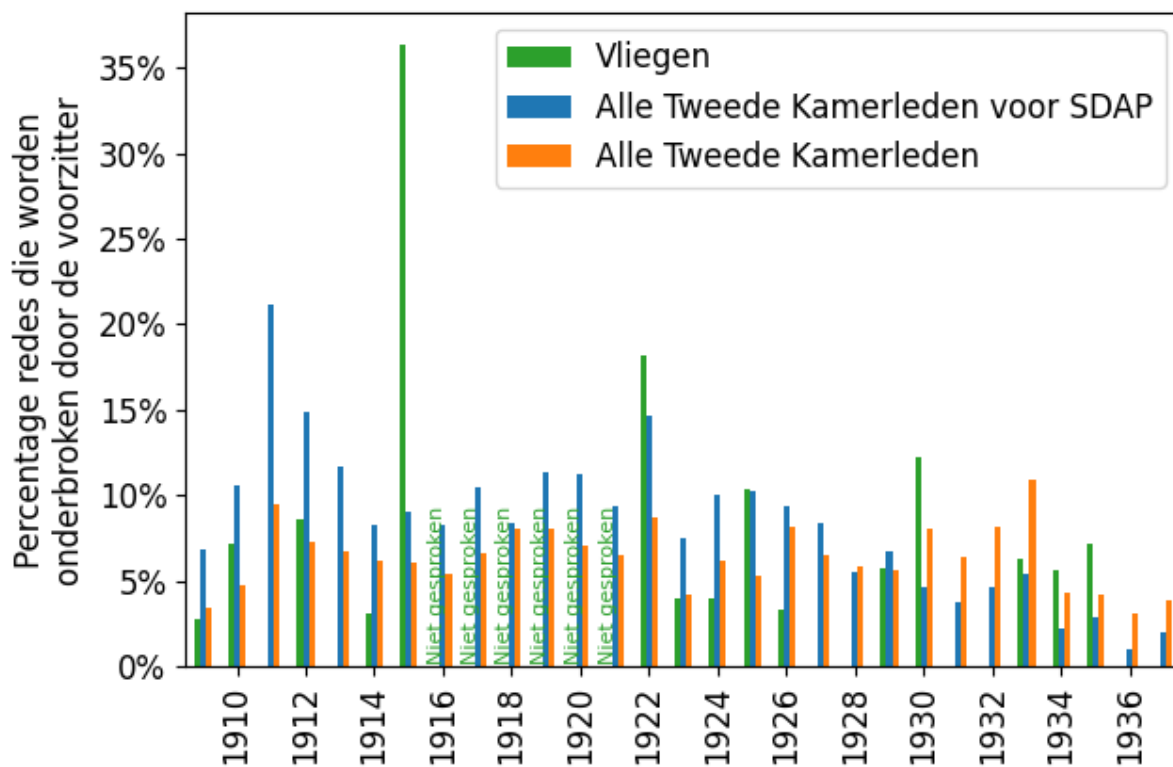
Onderbrekingen van Stapele vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

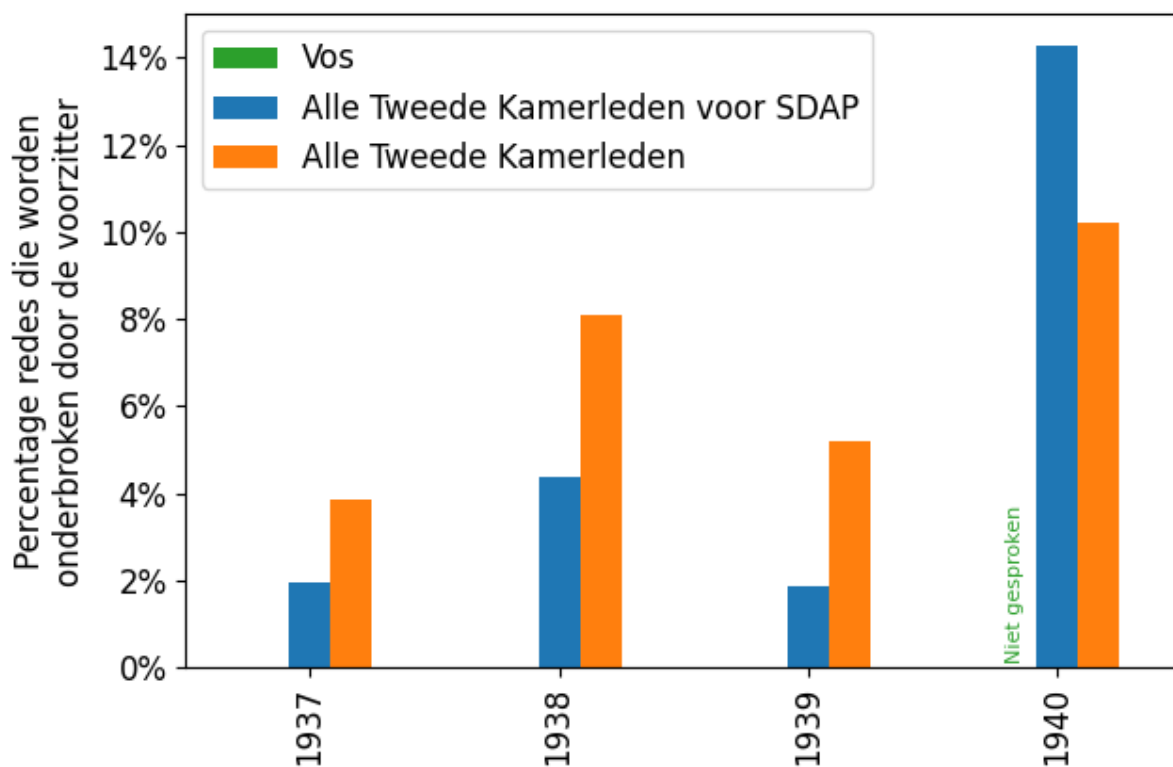
Onderbrekingen van Zadelhoff vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

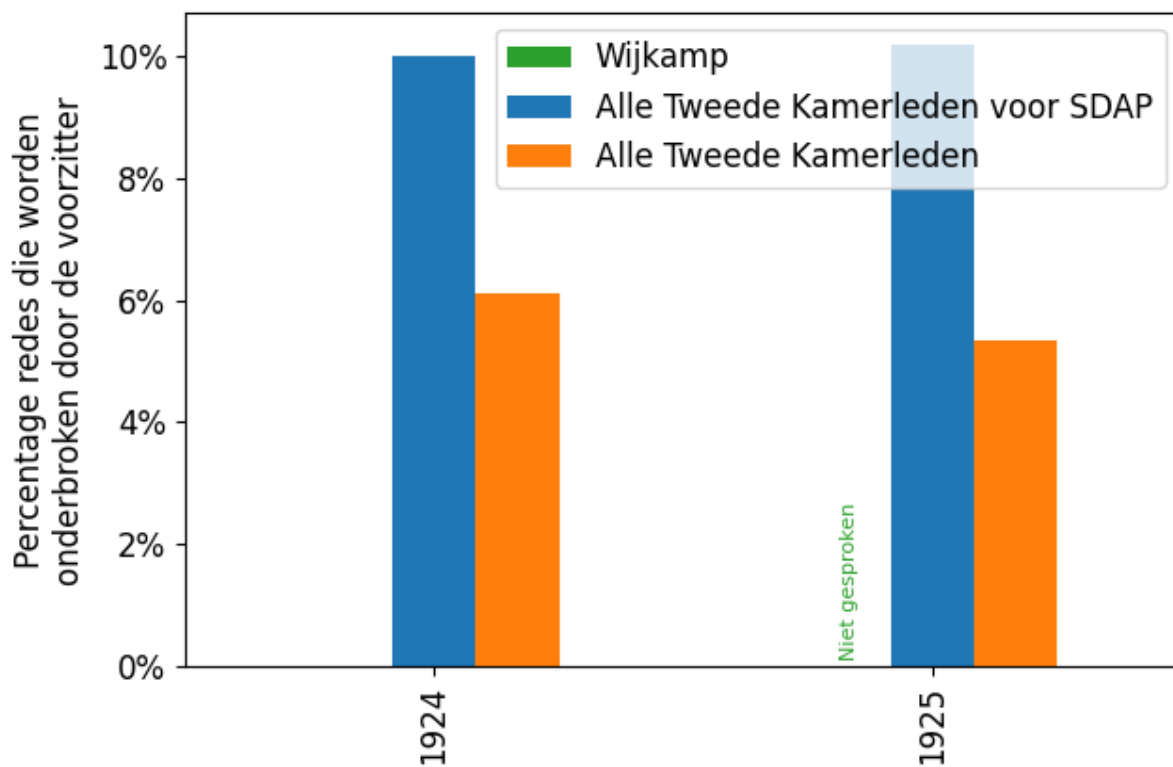
Onderbrekingen Vliegen vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

Onderbrekingen Vos vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

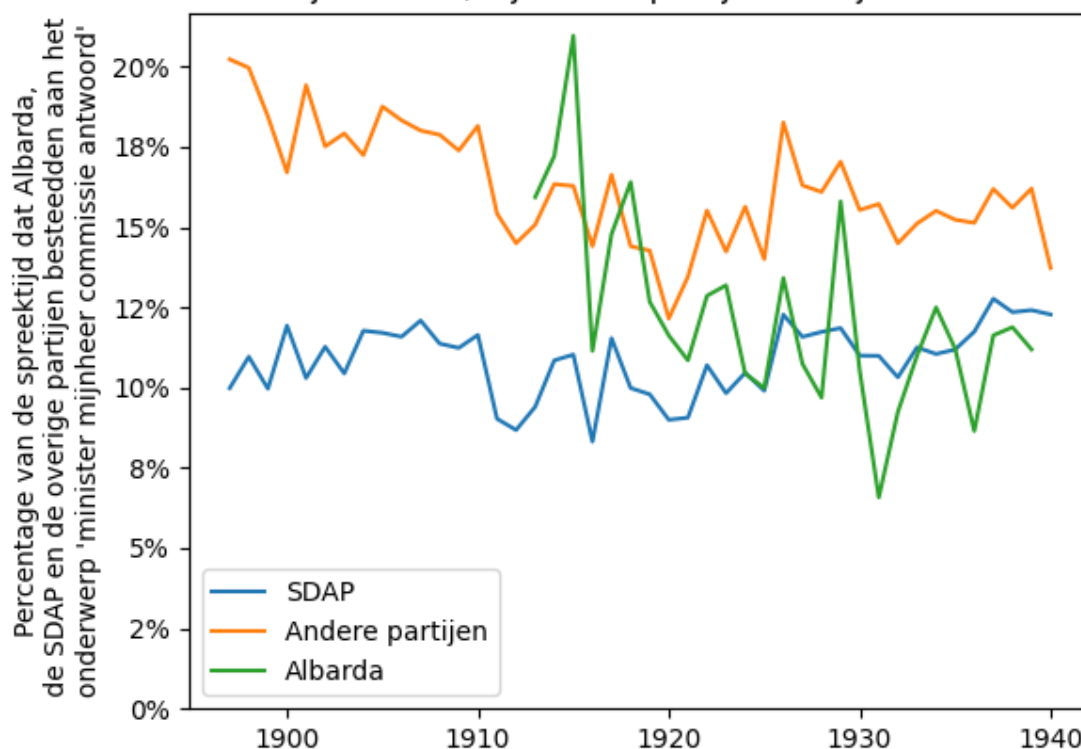

Onderbrekingen Wijkamp vergeleken met alle SDAPers en alle Tweede Kamerleden

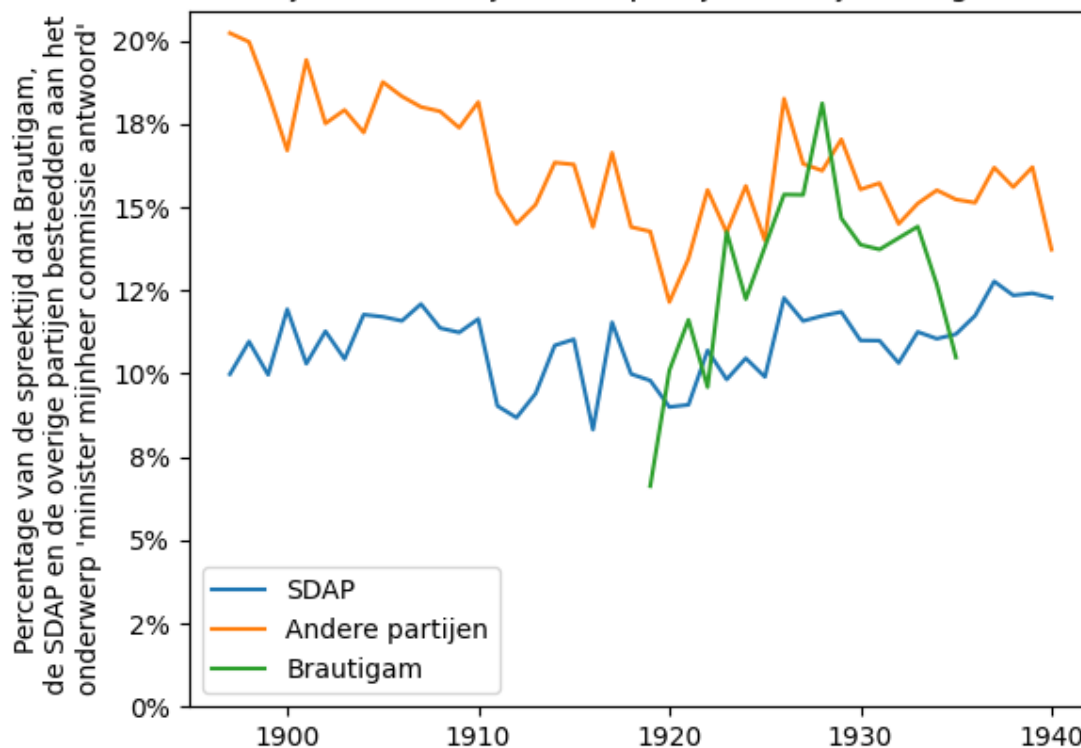

6.2. Appendix B: aanwezigheid per SDAP-Kamerlid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord komen kamer vraag memorie hetgeen indien'

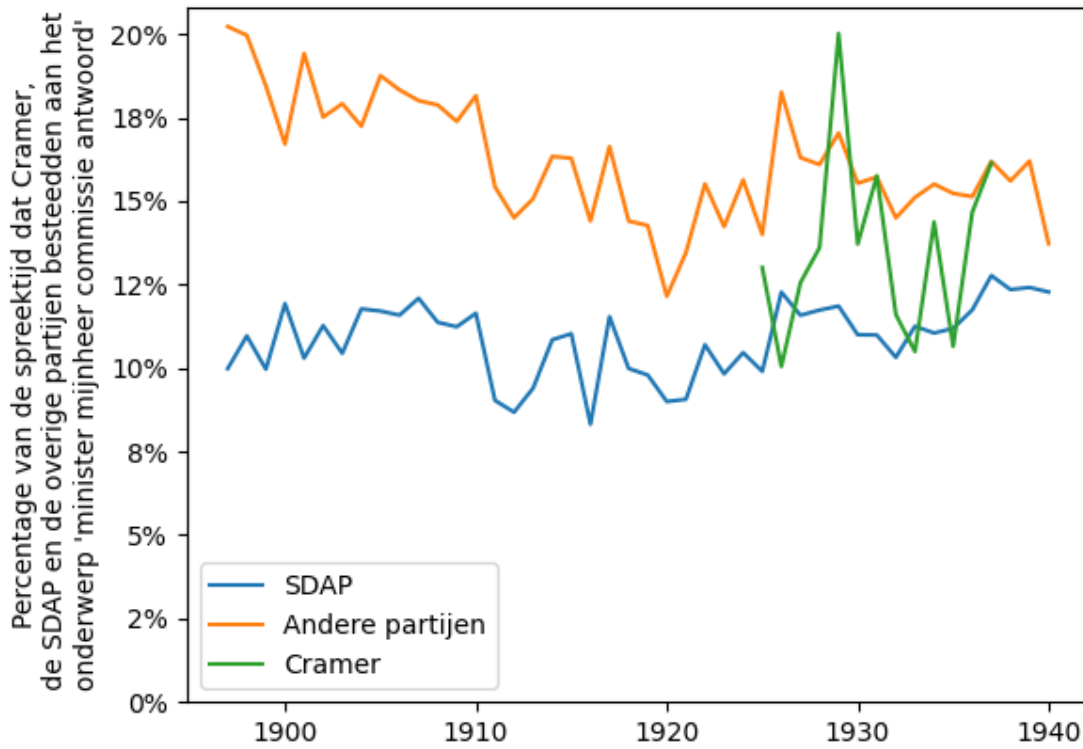
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord' bij de SDAP, bij andere partijen en bij Albarda

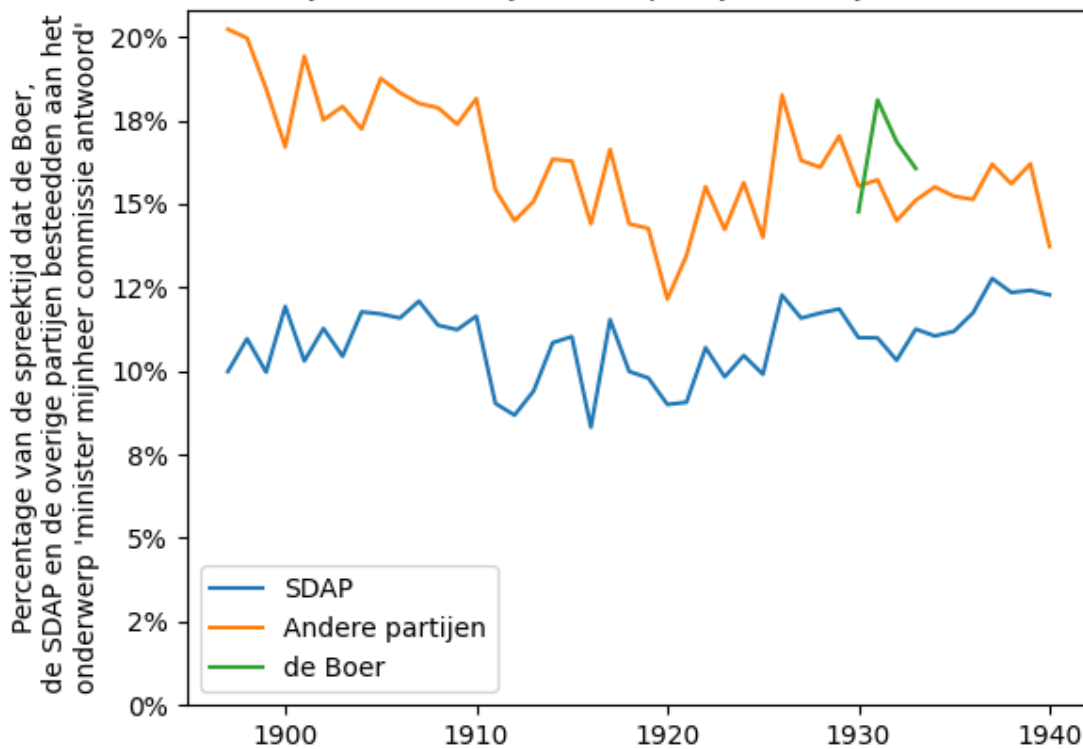
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord' bij de SDAP, bij andere partijen en bij Brautigam

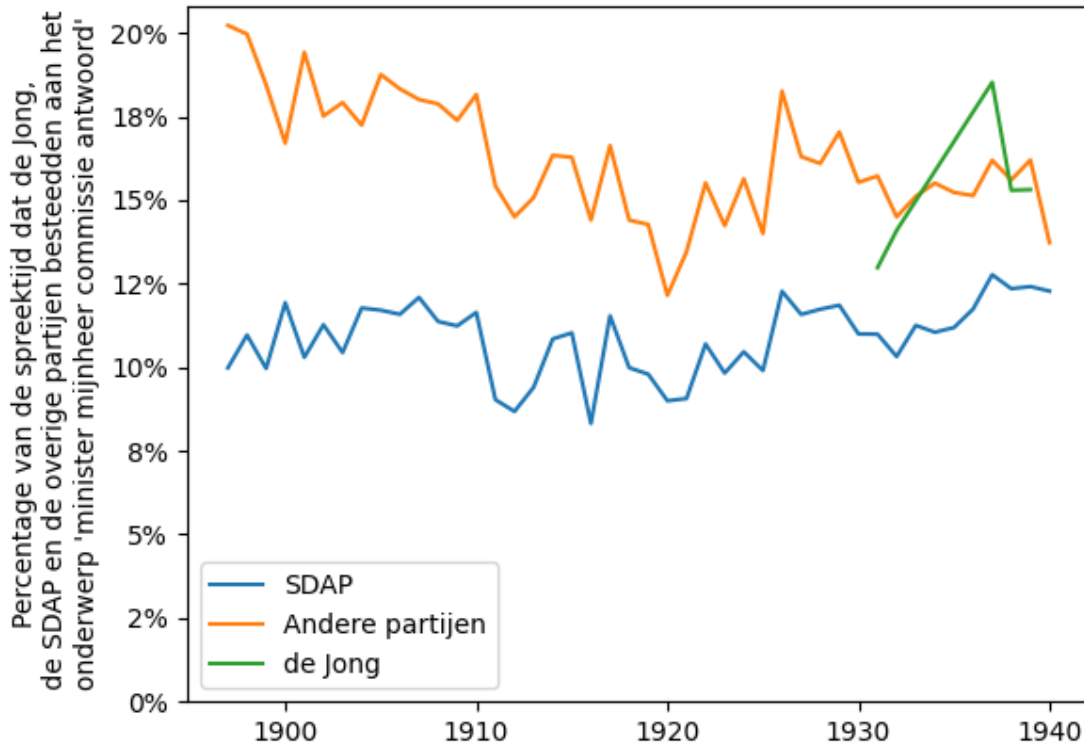
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Cramer

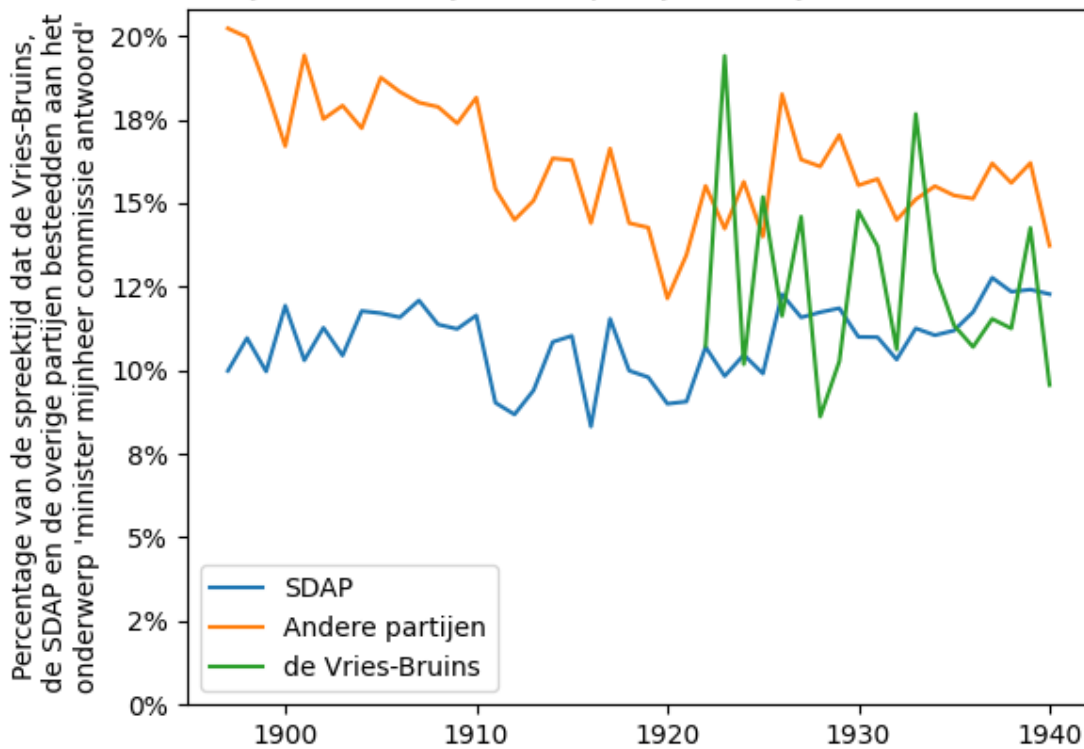
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij de Boer

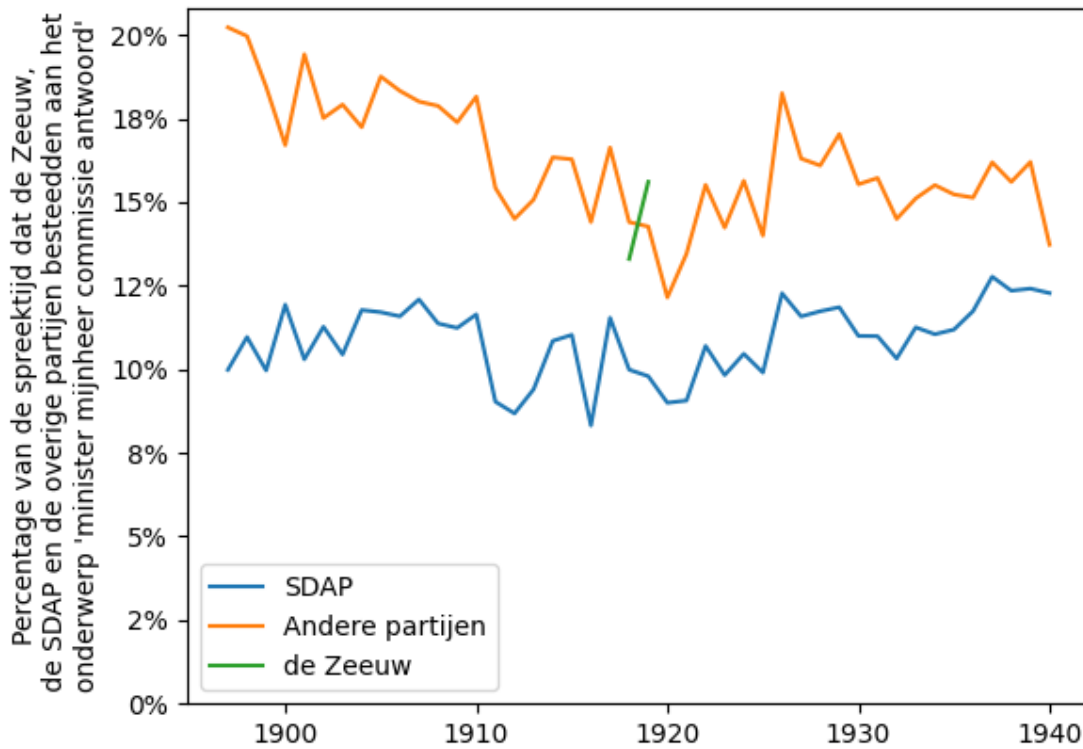
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij de Jong

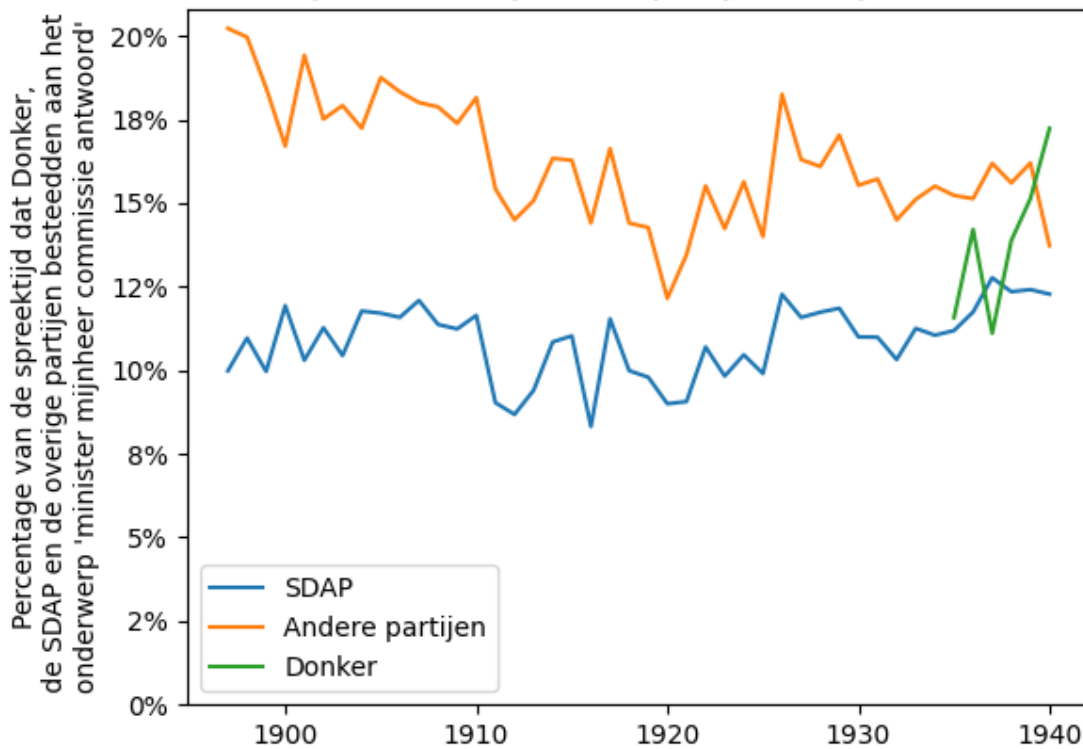
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij de Vries-Bruins

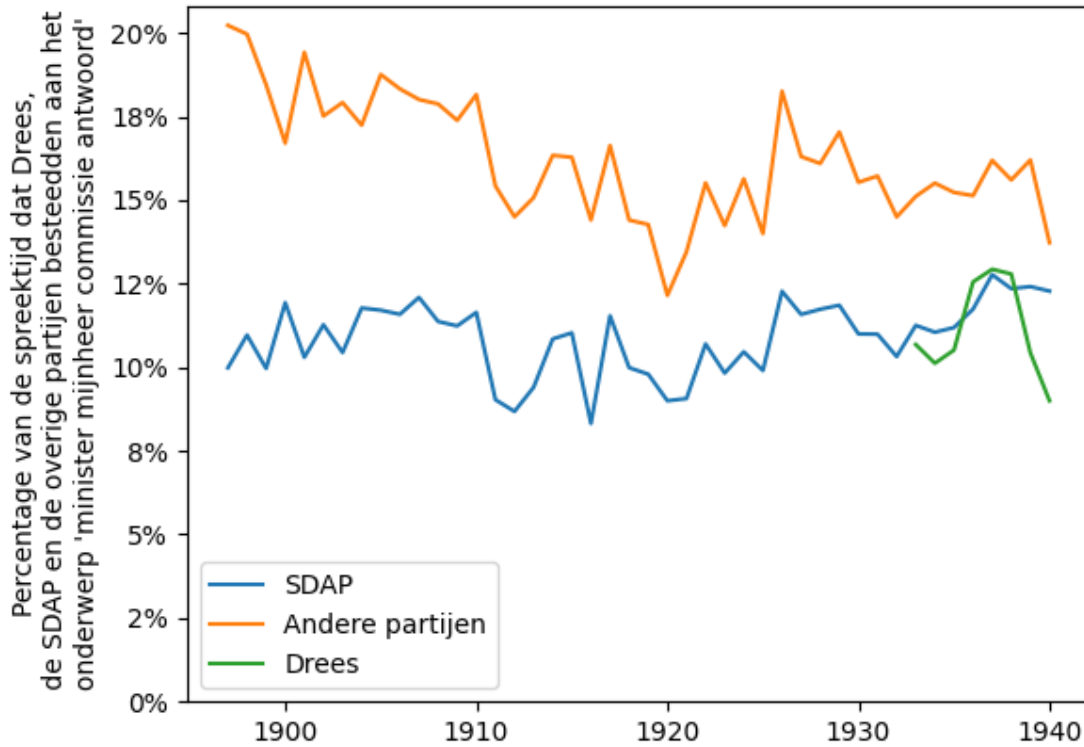
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij de Zeeuw

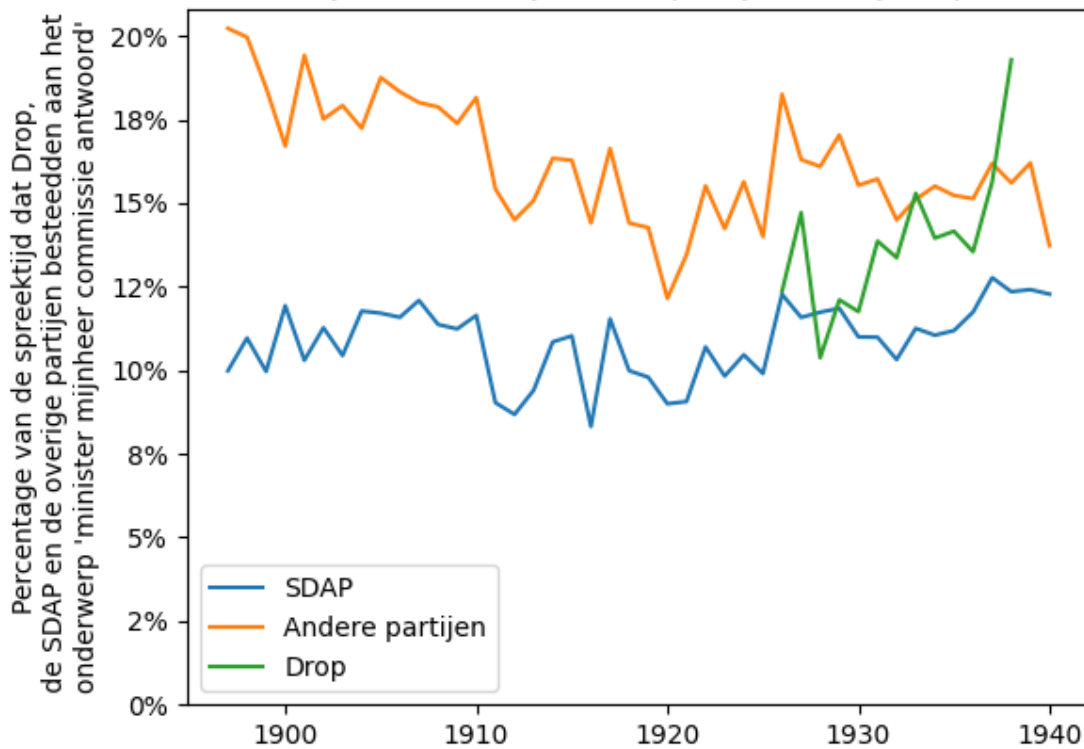
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Donker

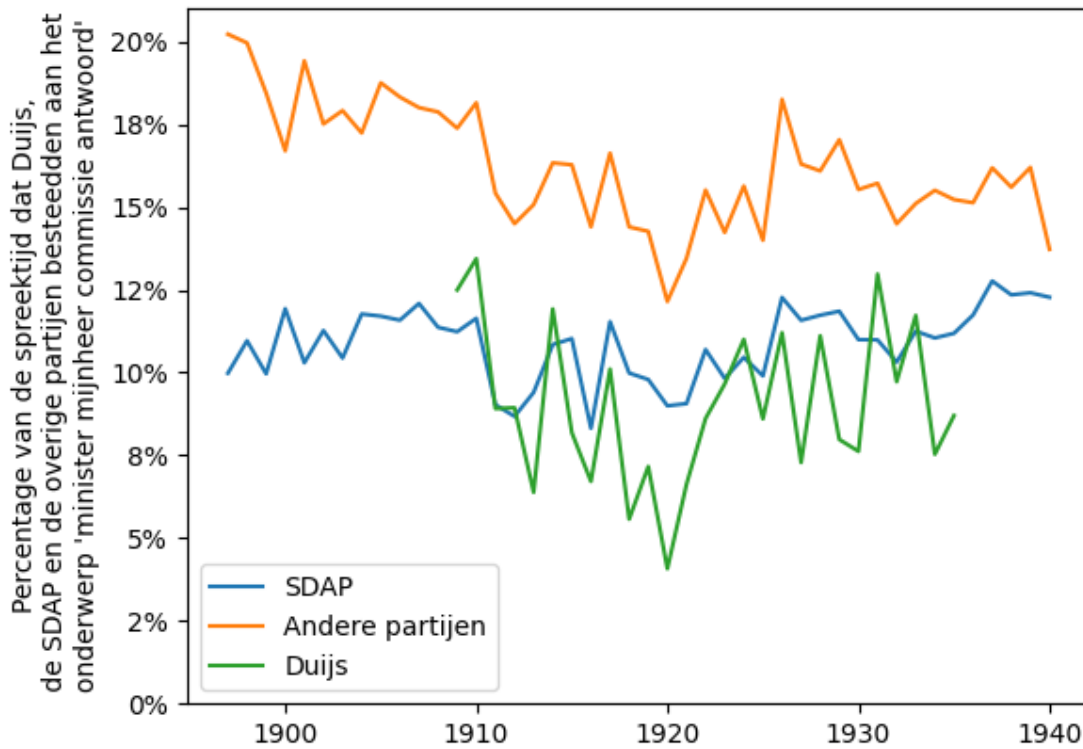
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Drees

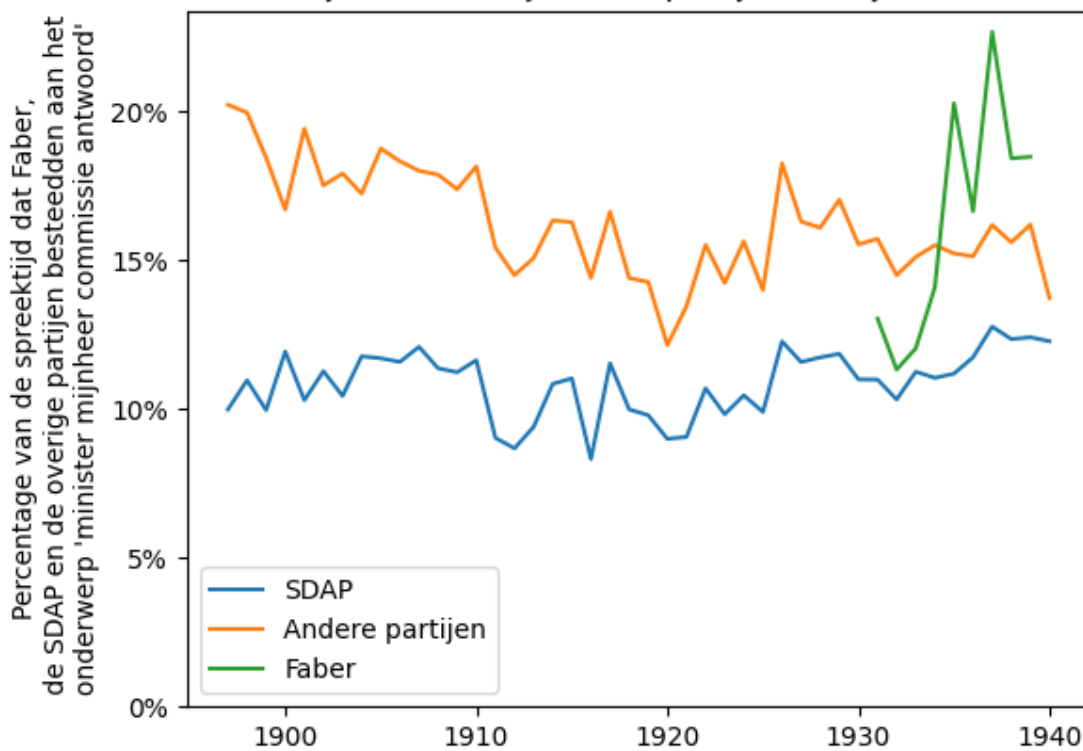
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Drop

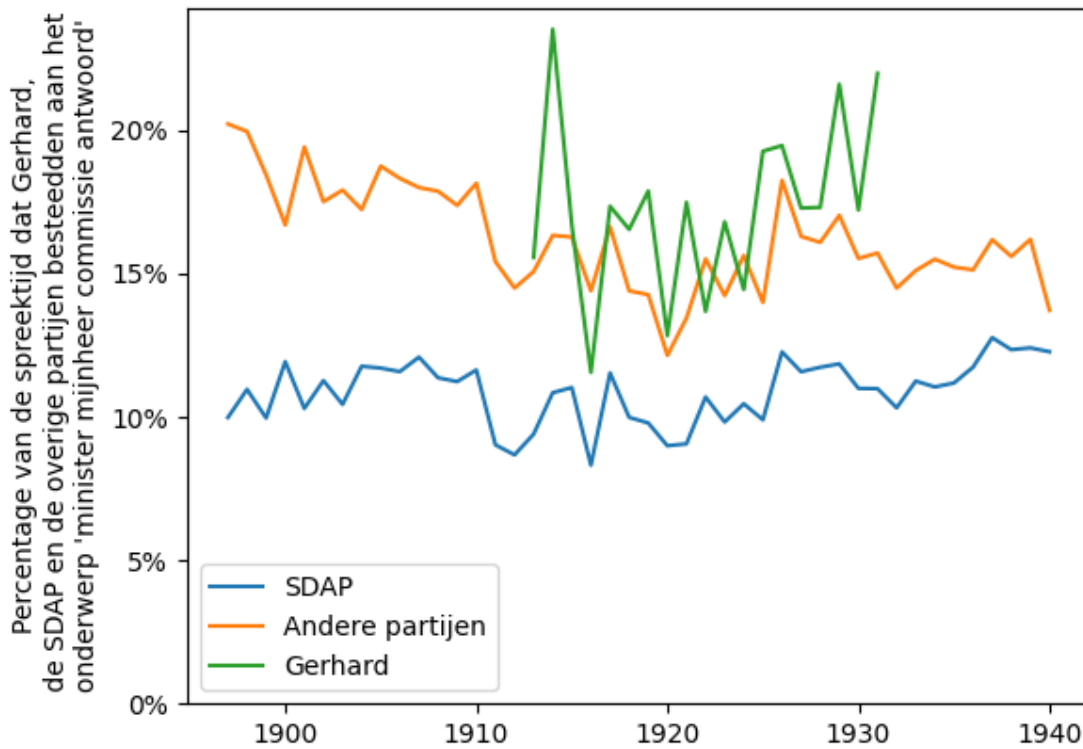
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Duijs

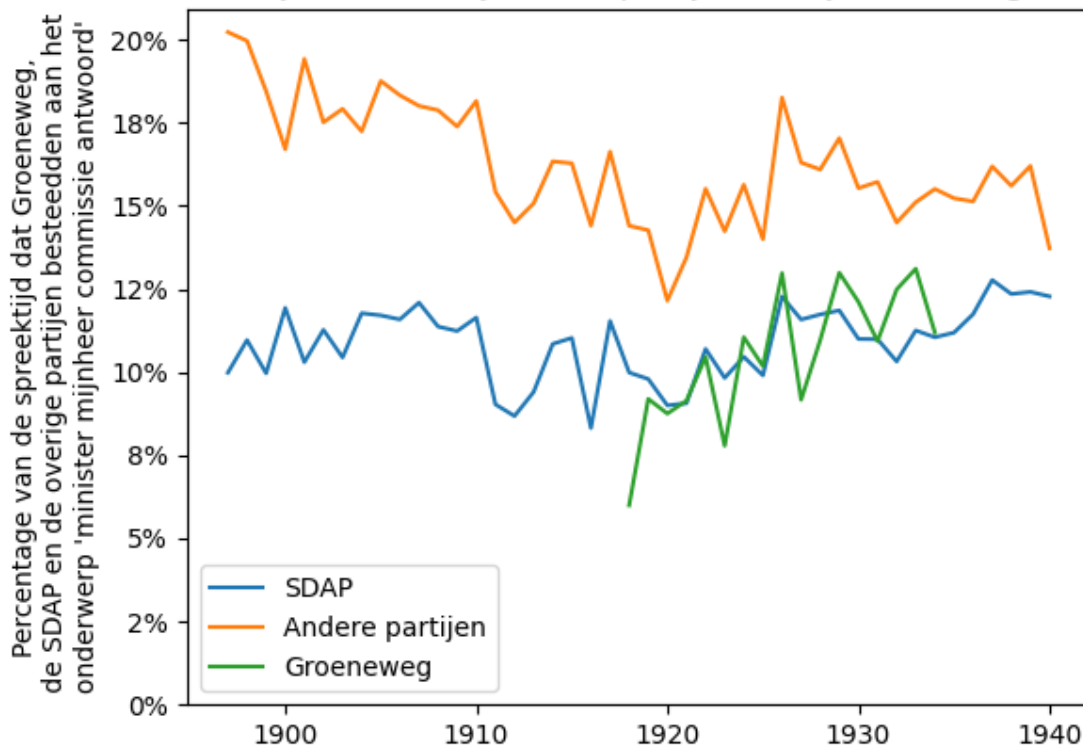
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Faber

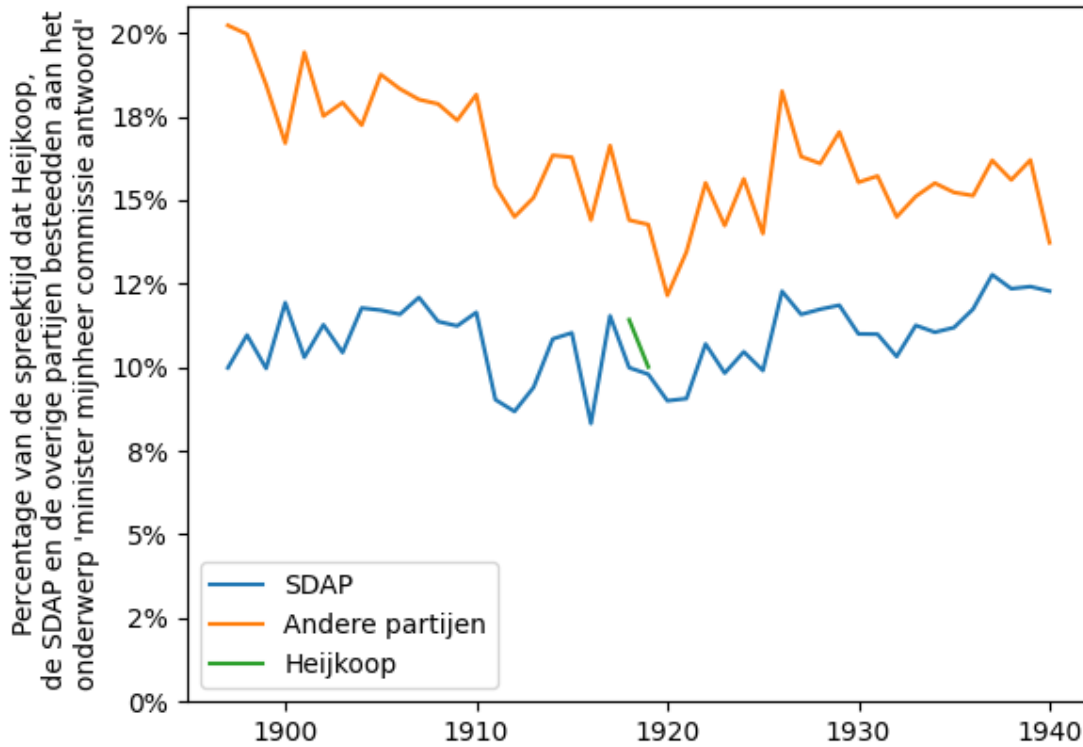
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Gerhard

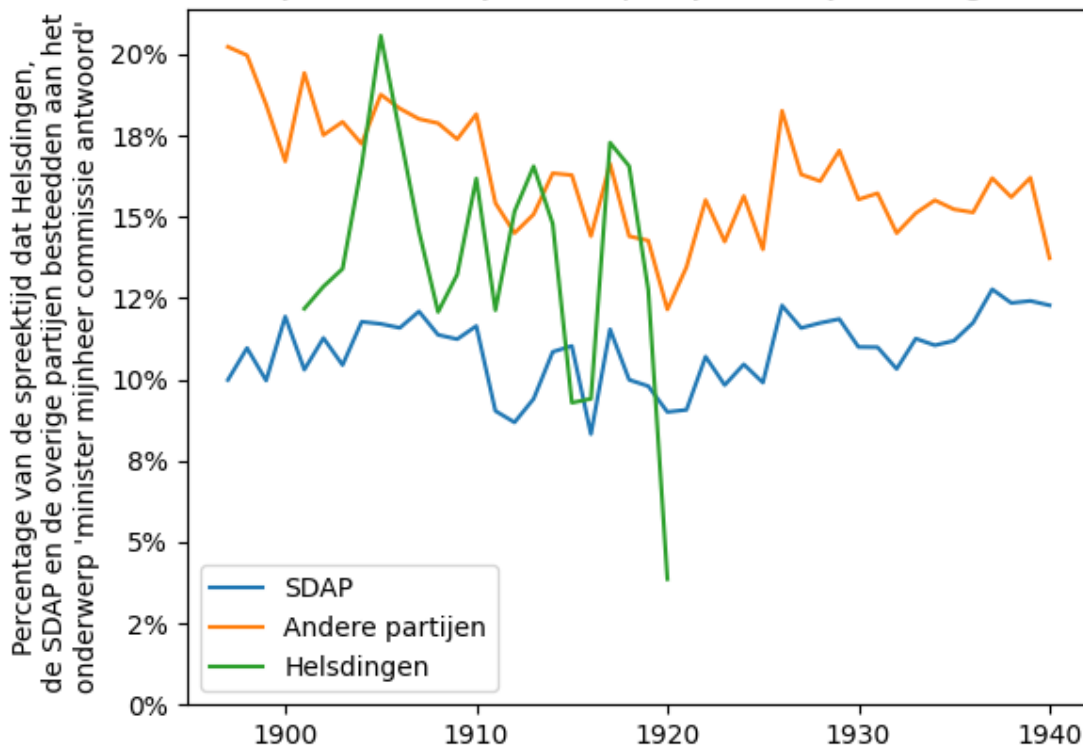
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Groeneweg

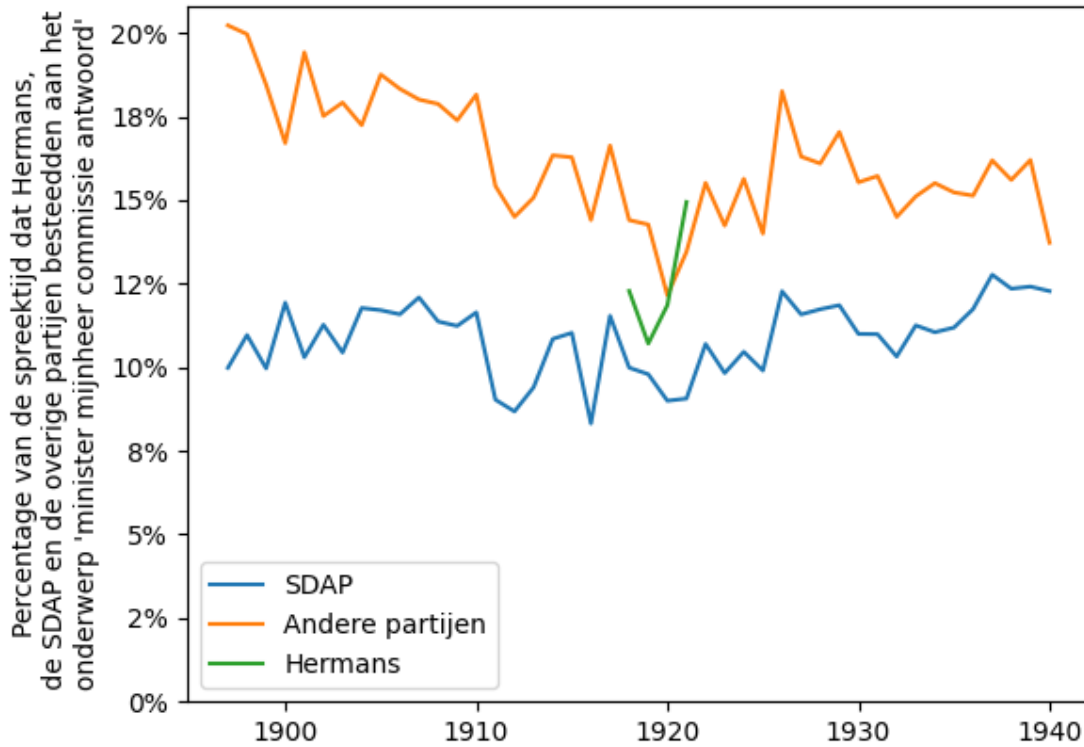
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Heijkoop

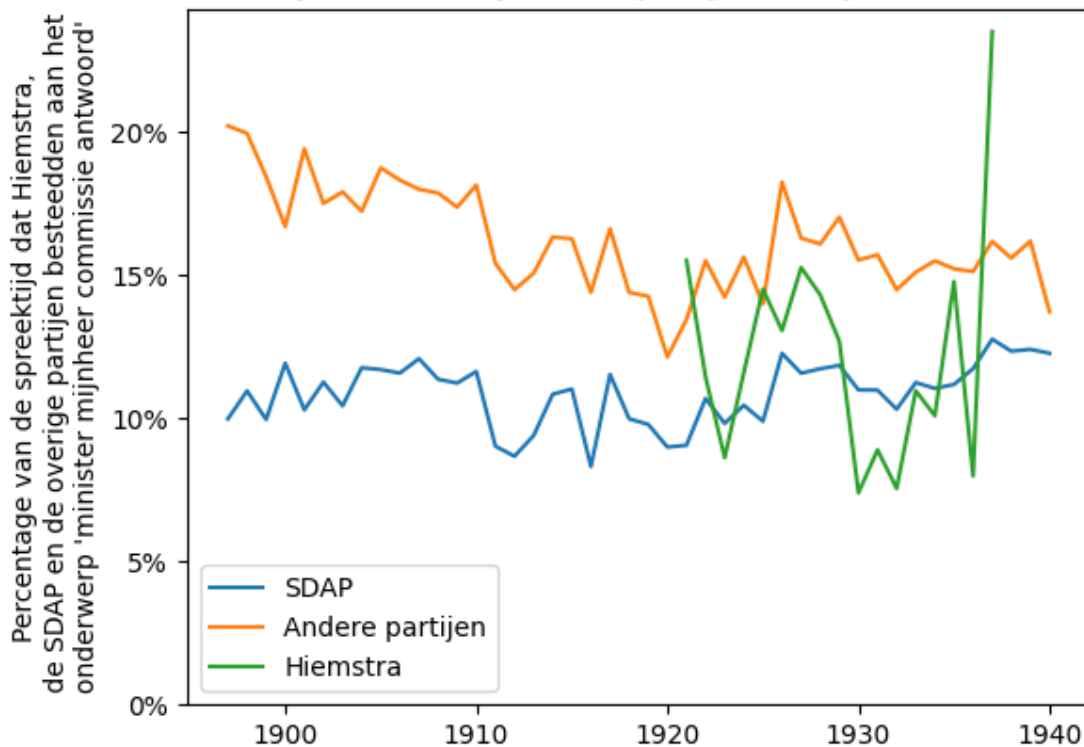
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Helsdingen

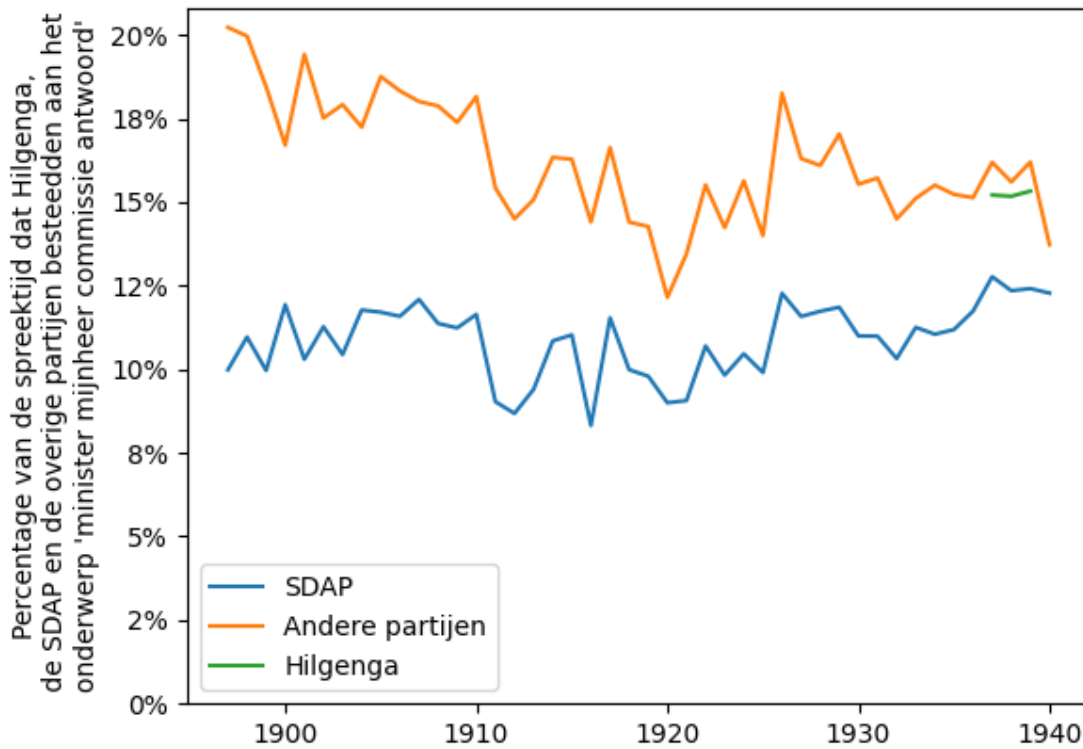
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Hermans

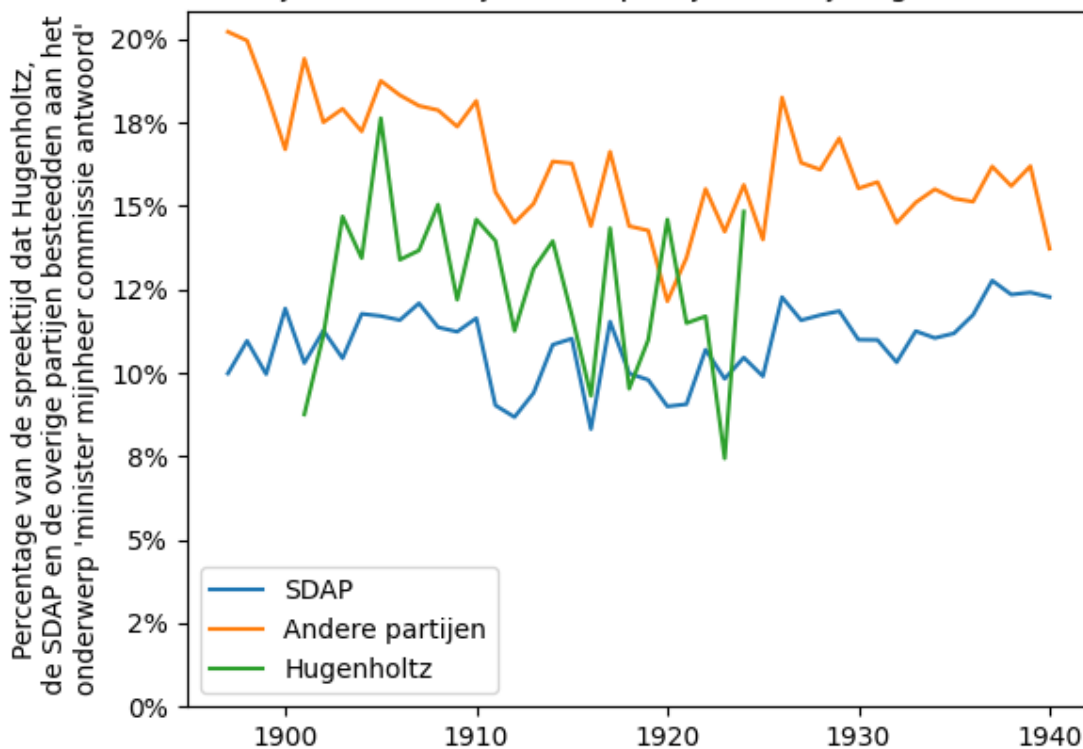
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Hiemstra

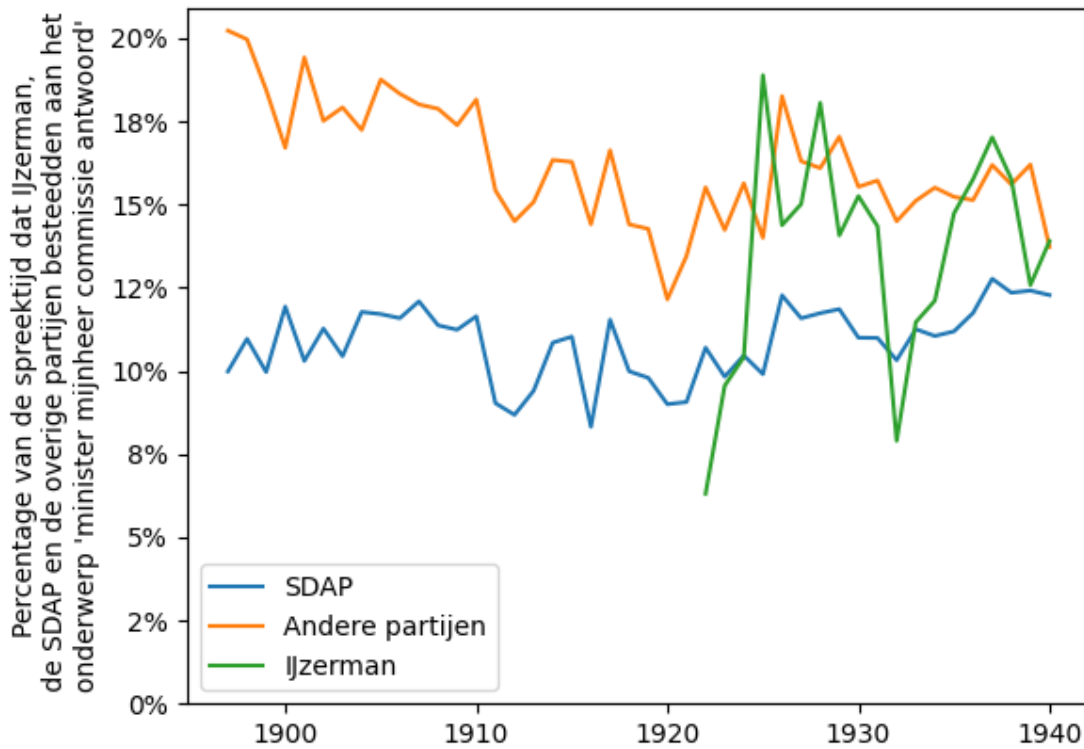
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Hilgenga

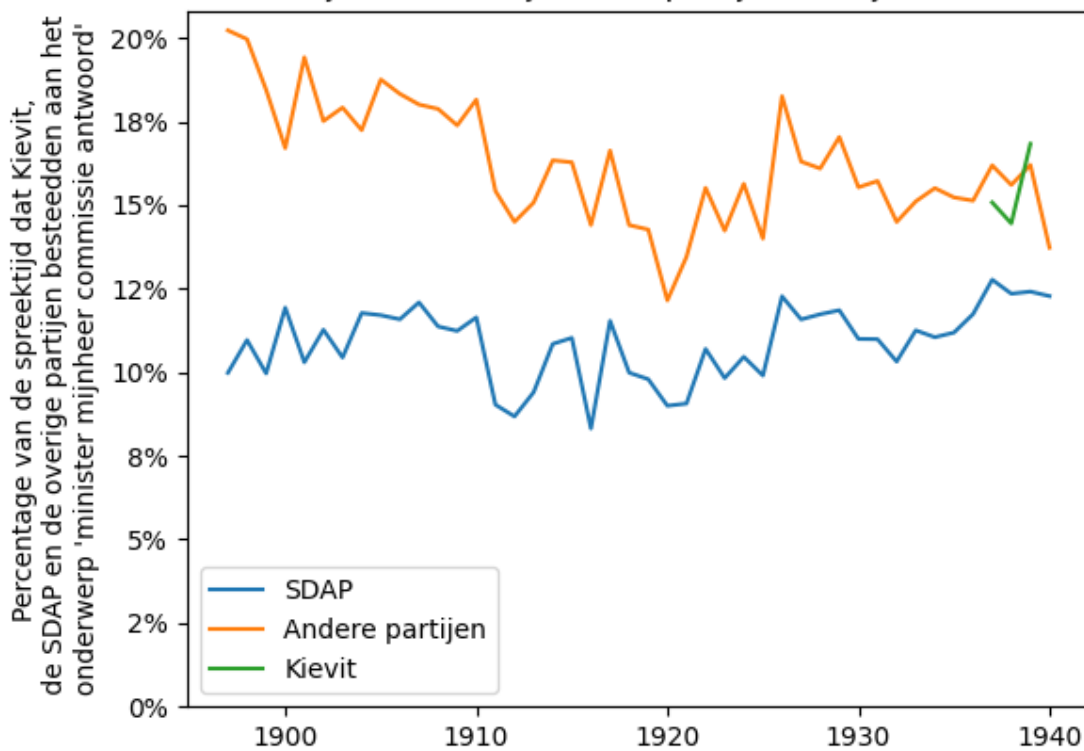
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Hugenholtz

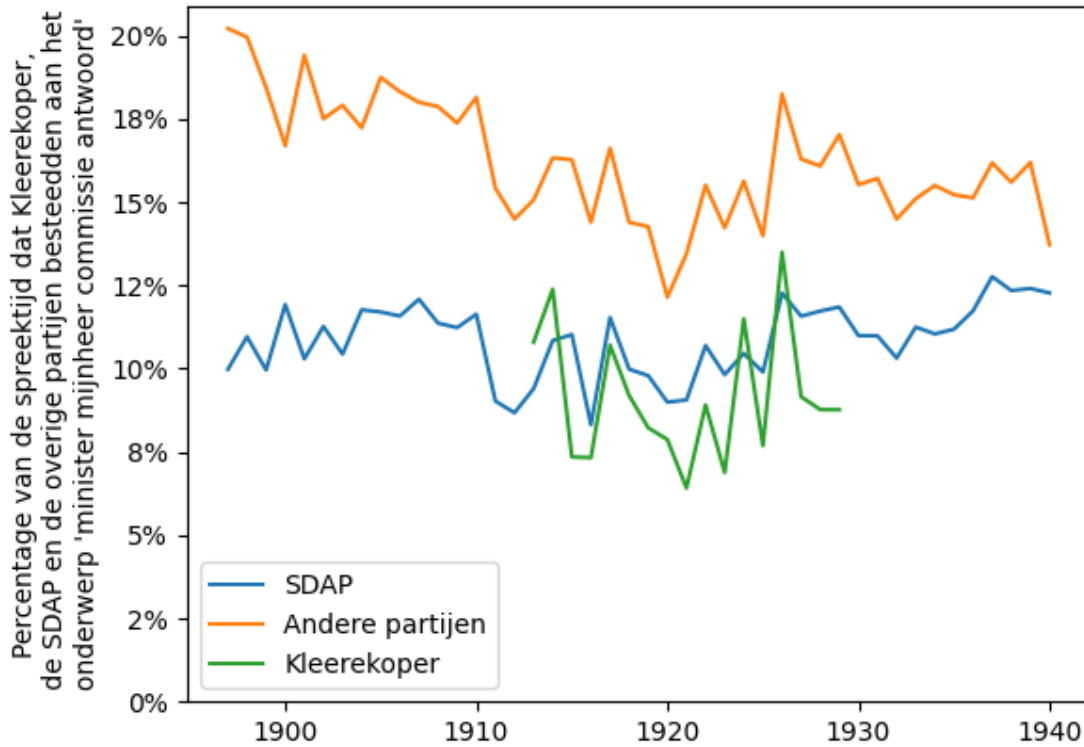
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij IJzerman

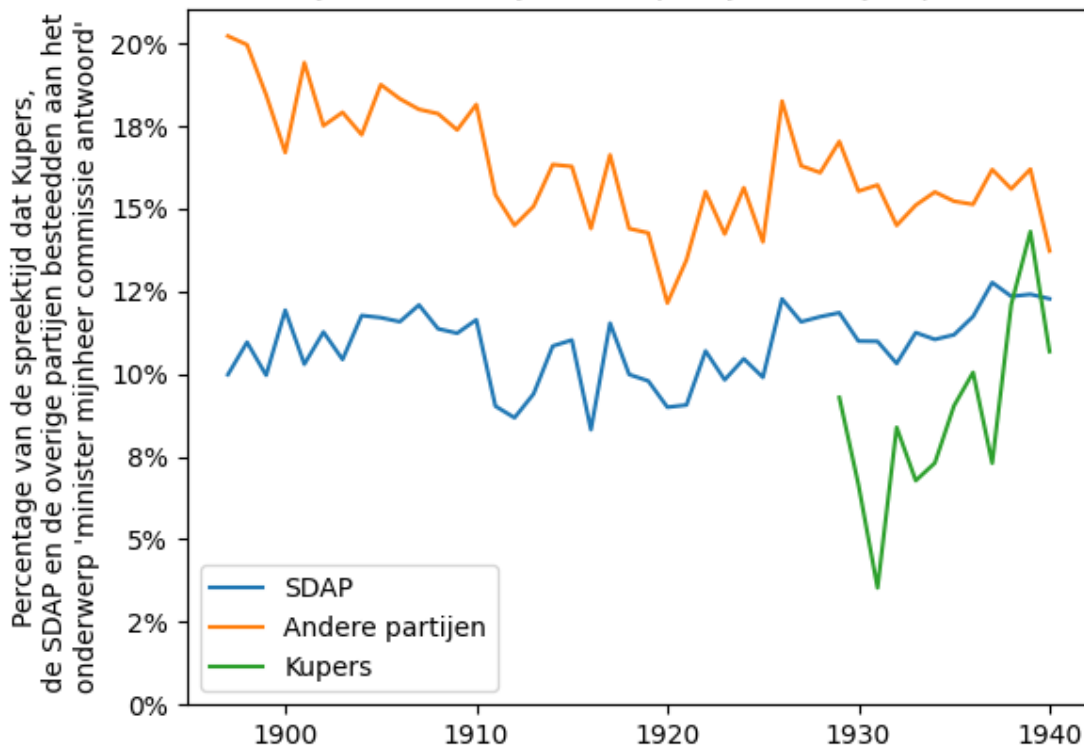
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Kievit

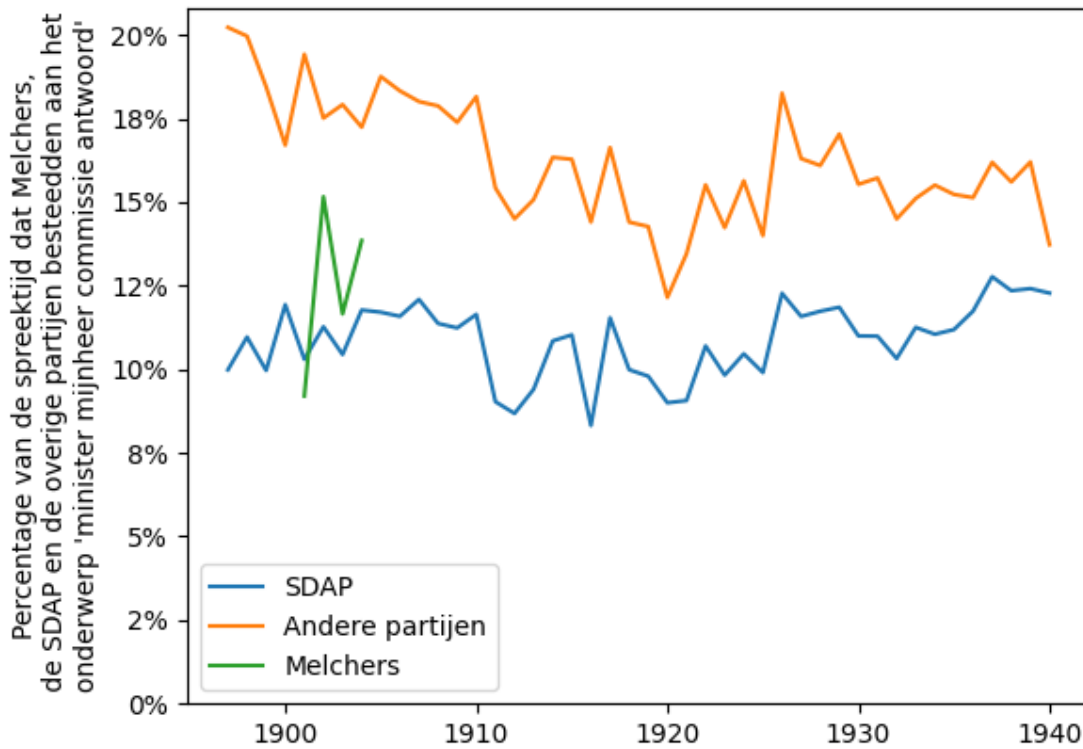
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Kleerekoper

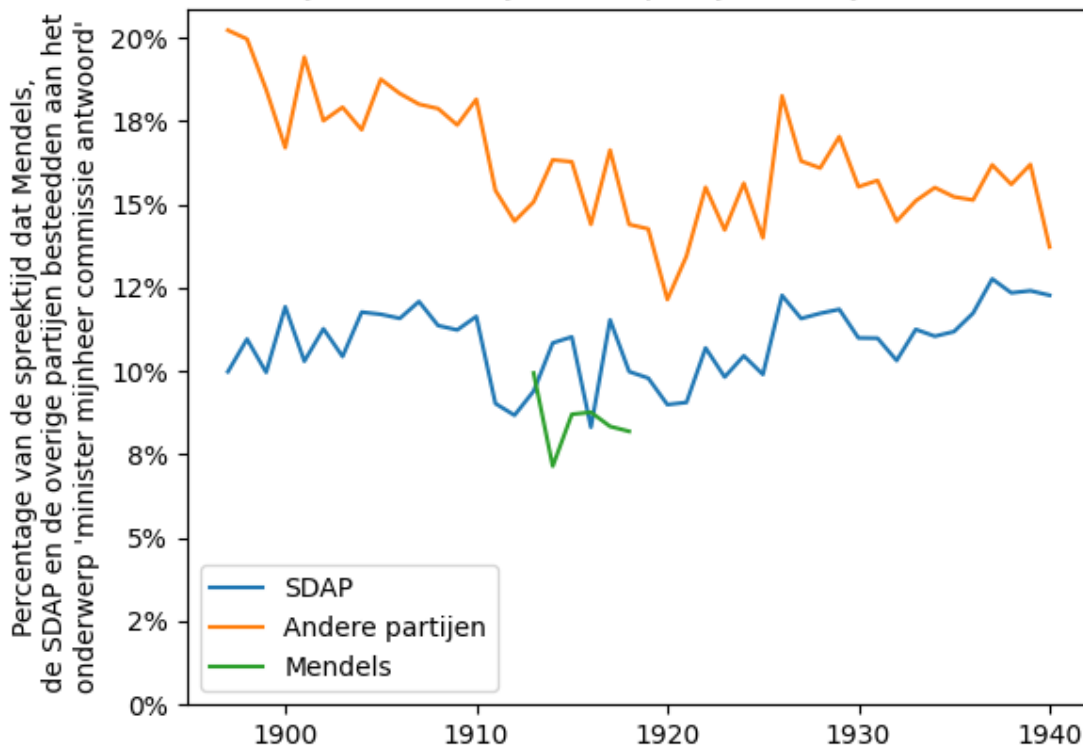
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Kupers

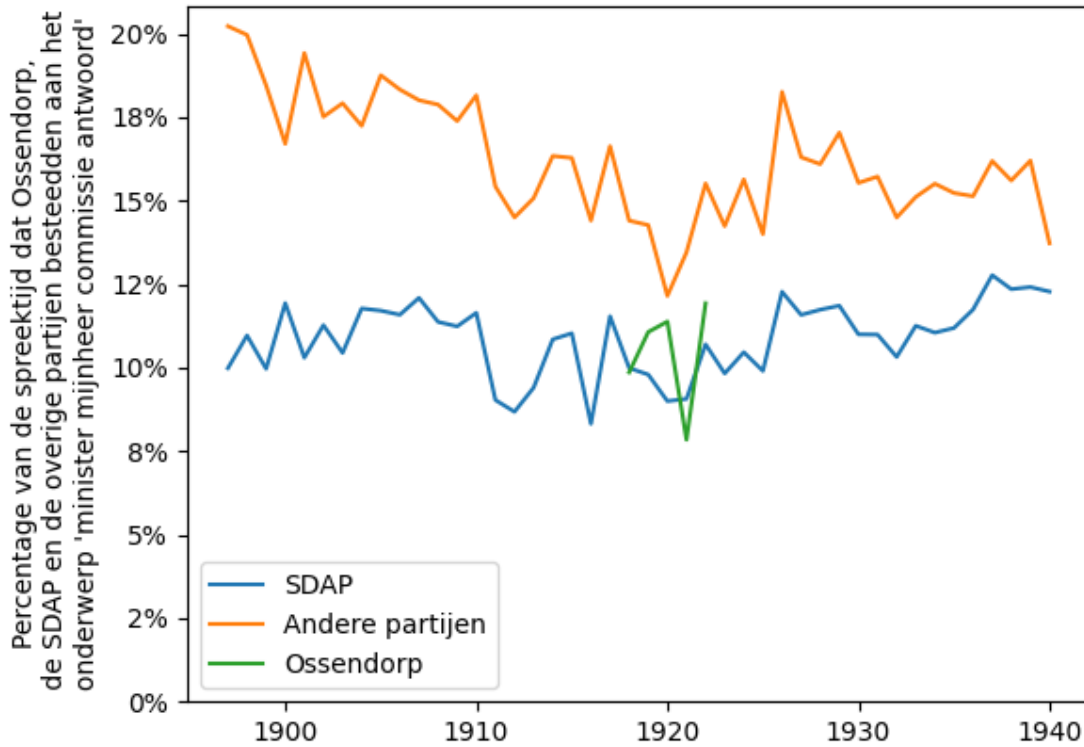
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Melchers

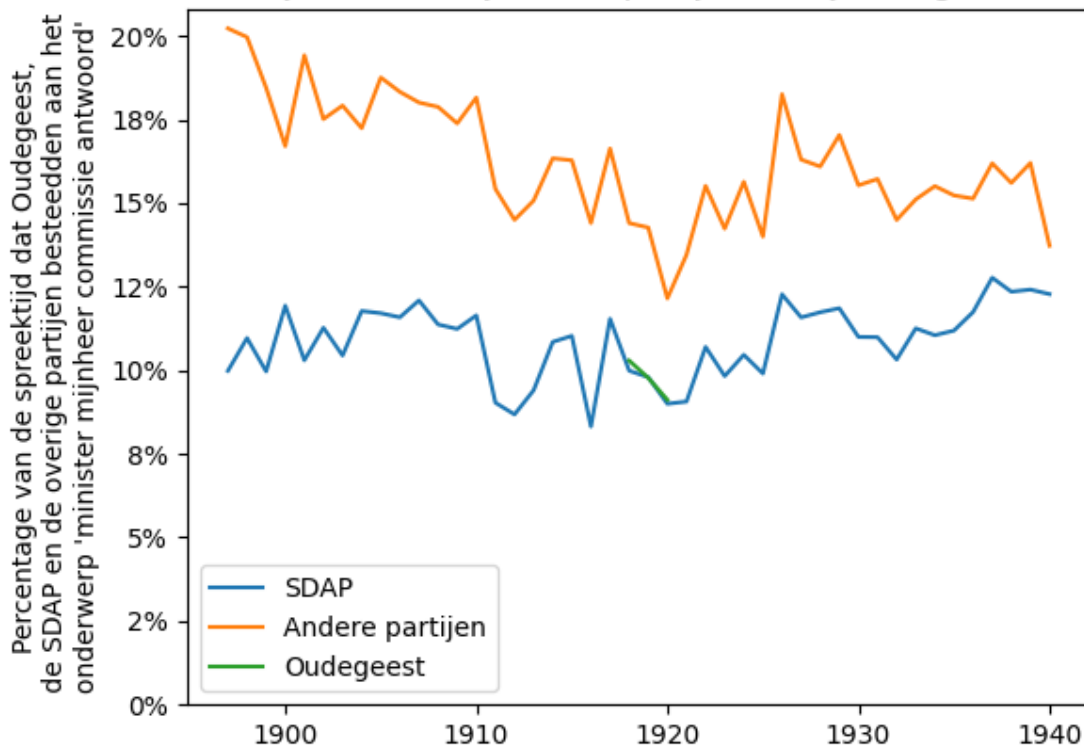
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Mendels

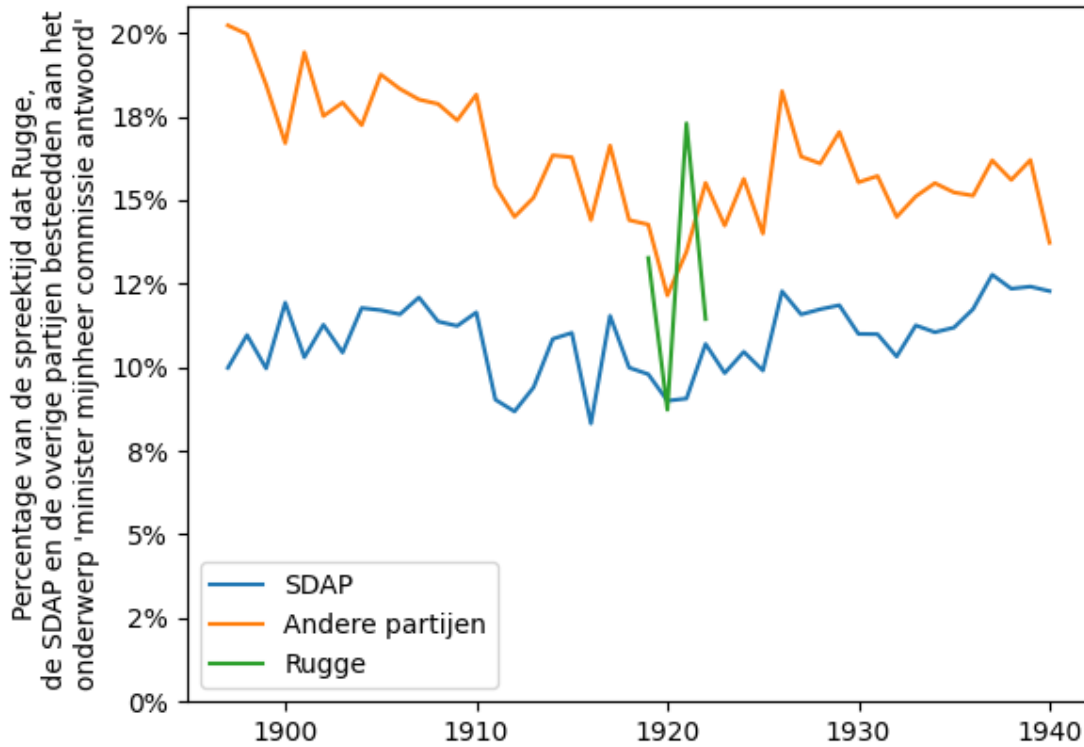
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Ossendorp

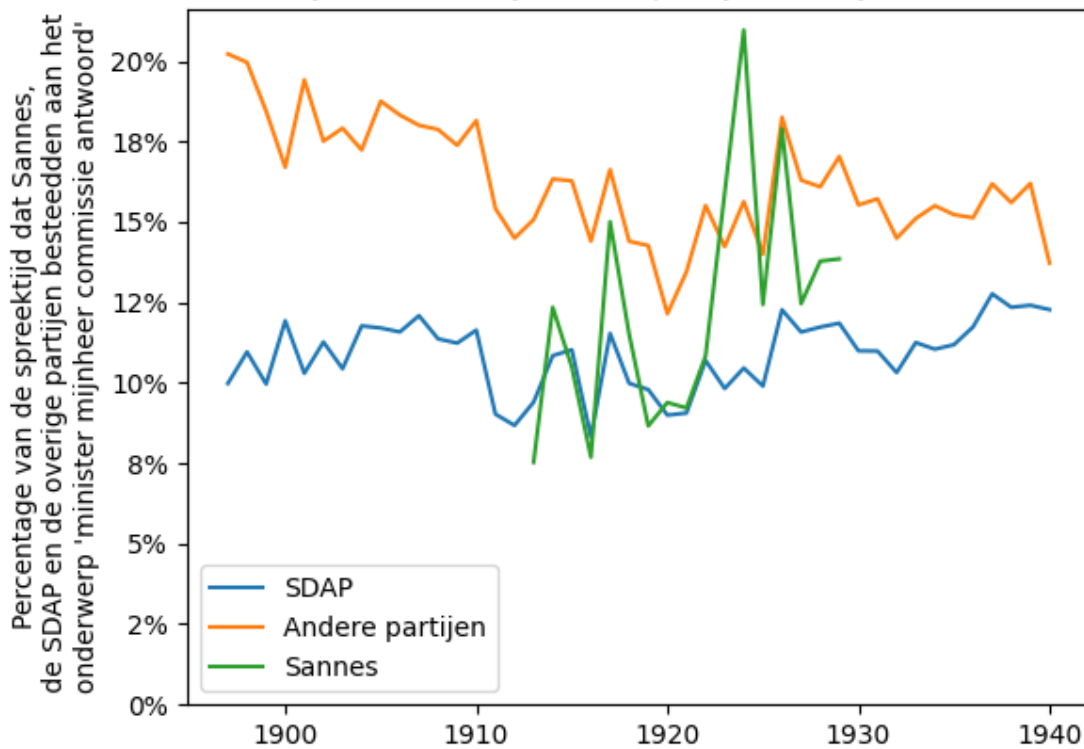
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Oudegeest

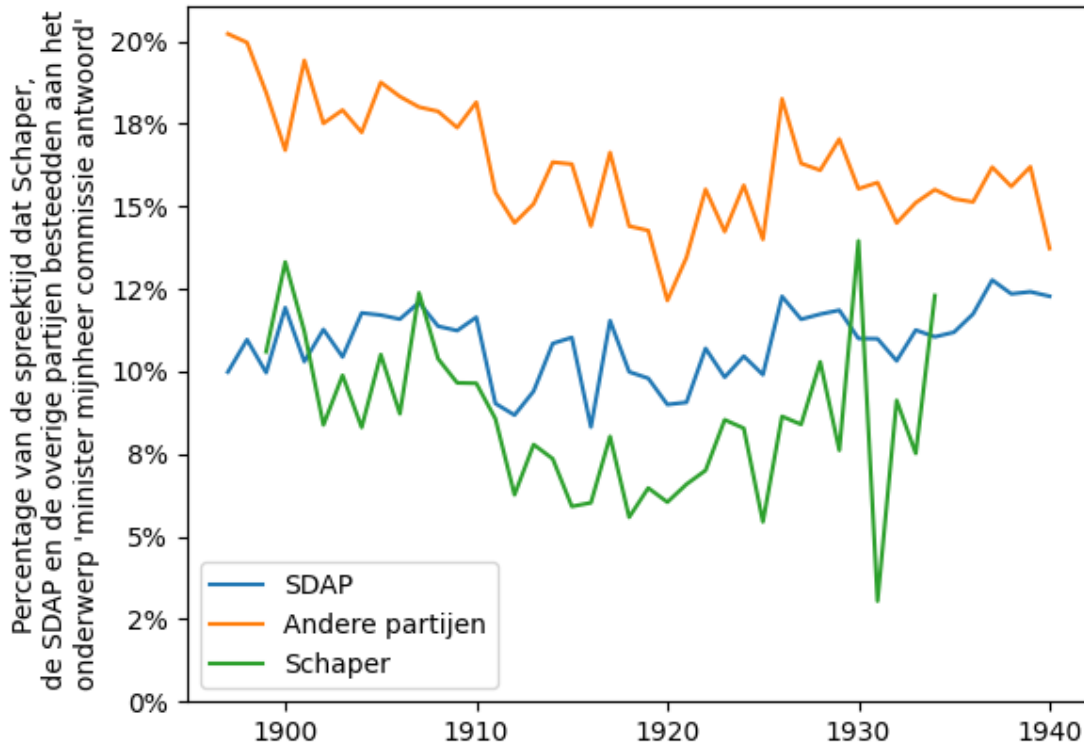
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Ruggie

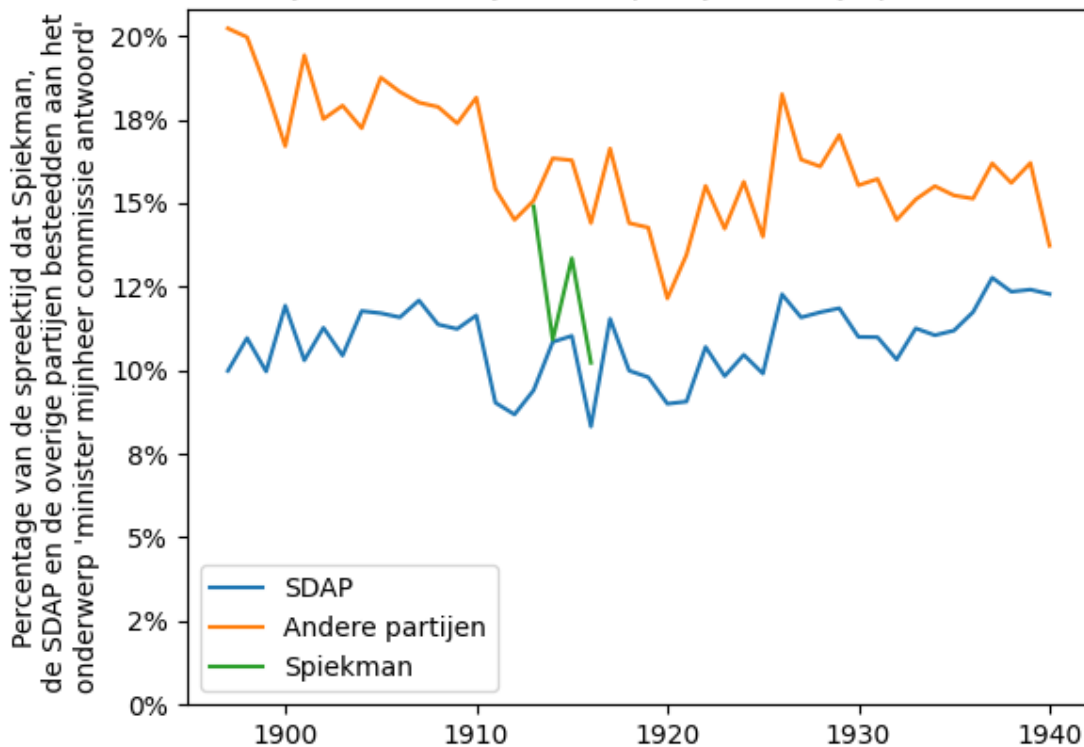
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Sannes

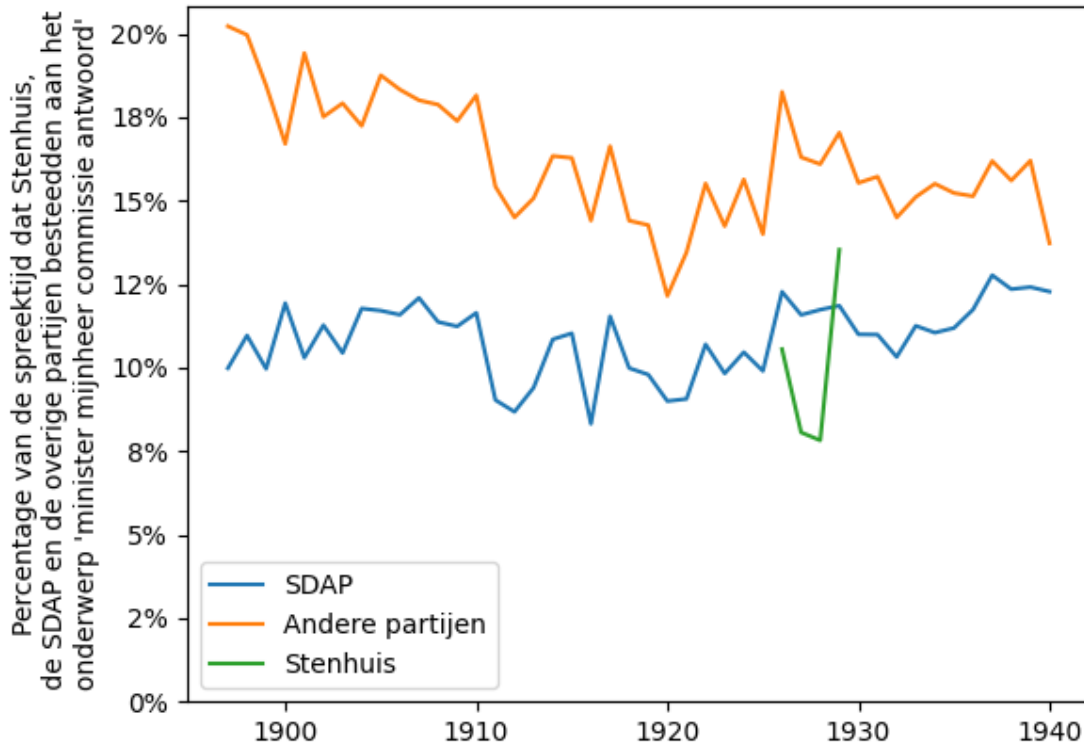
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Schaper

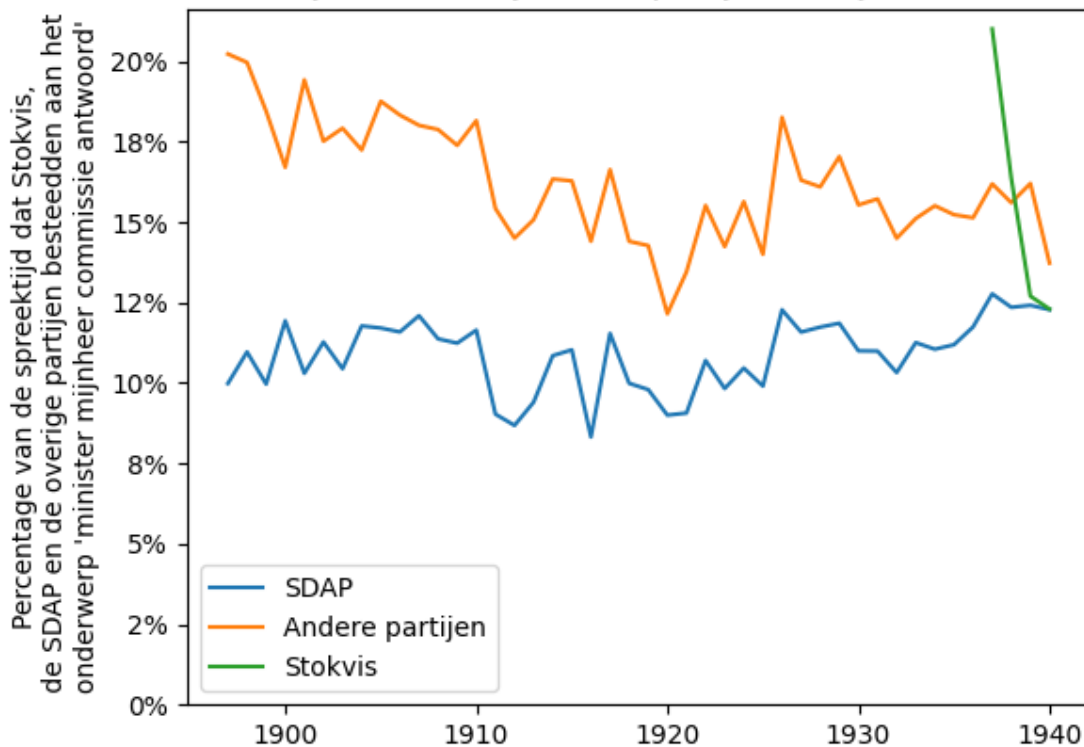
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Spiekman

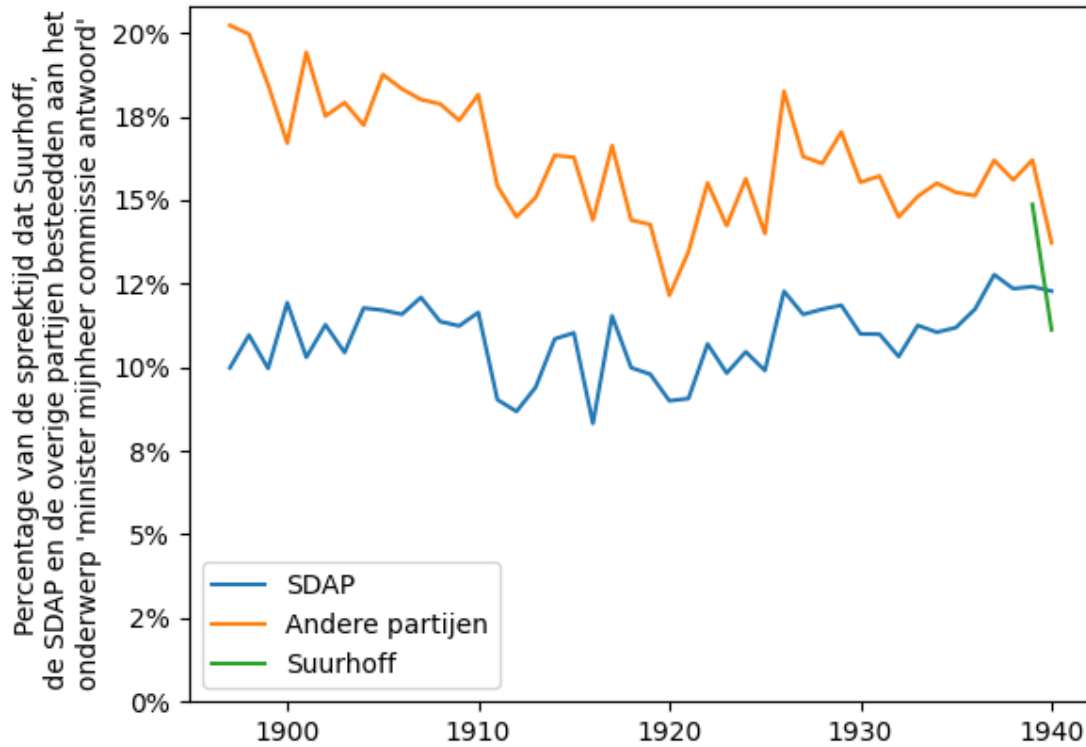
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Stenhuis

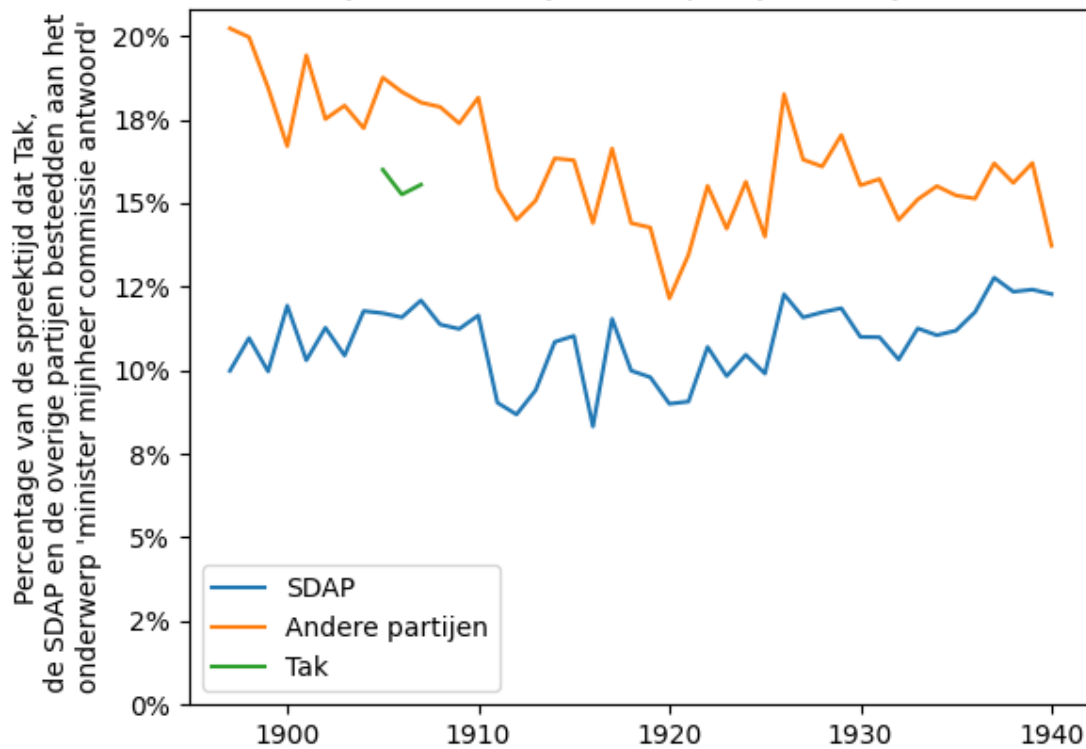
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Stokvis

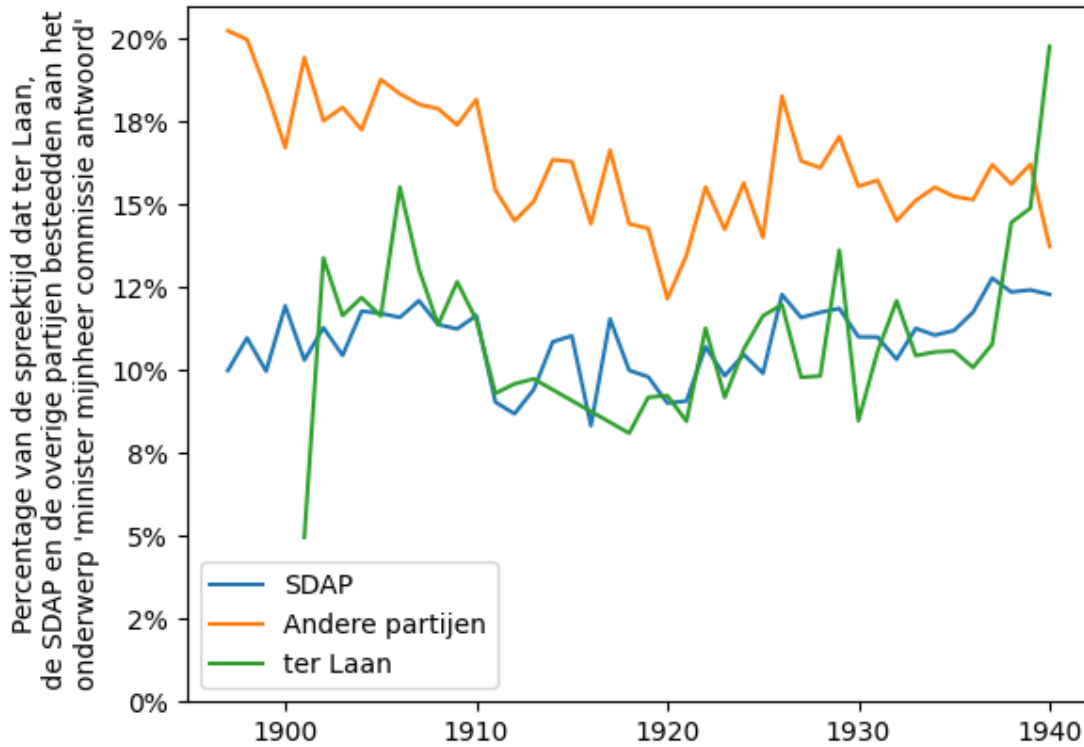
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Suurhoff

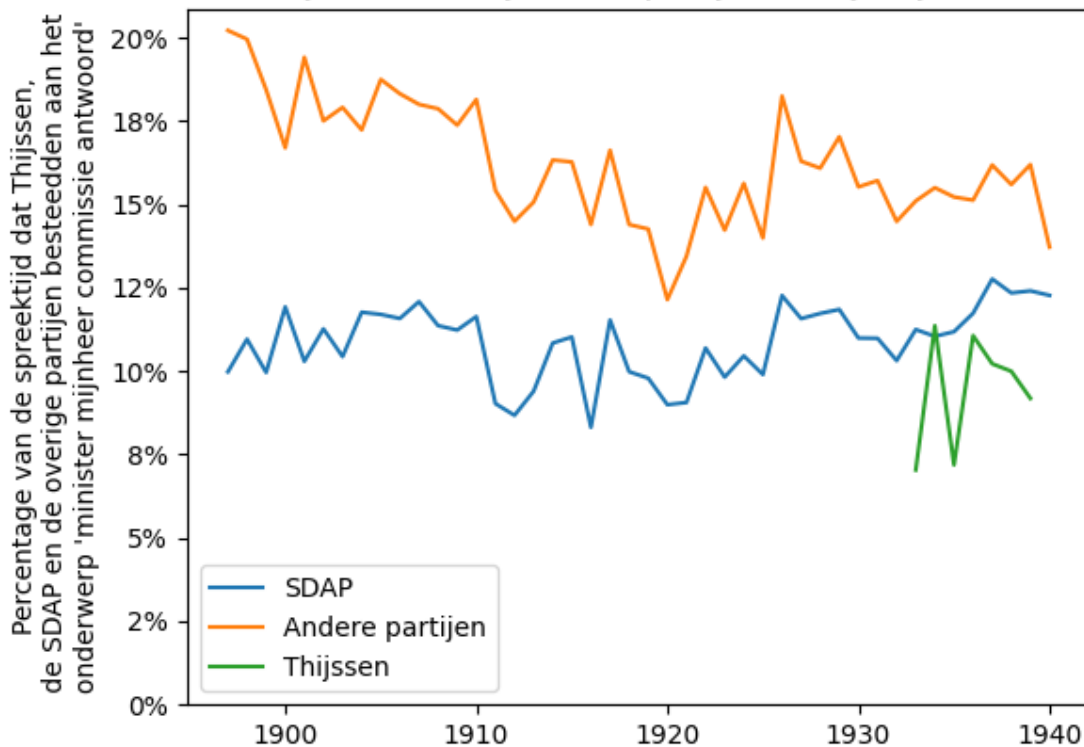
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Tak

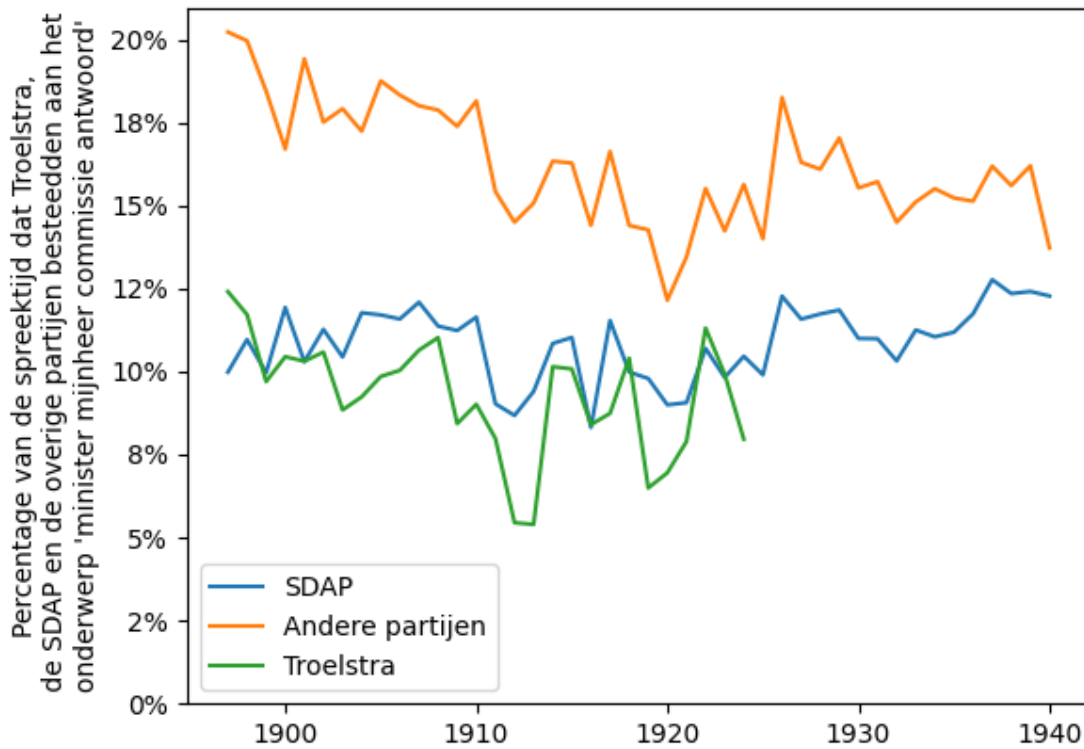
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij gebroeders ter Laan

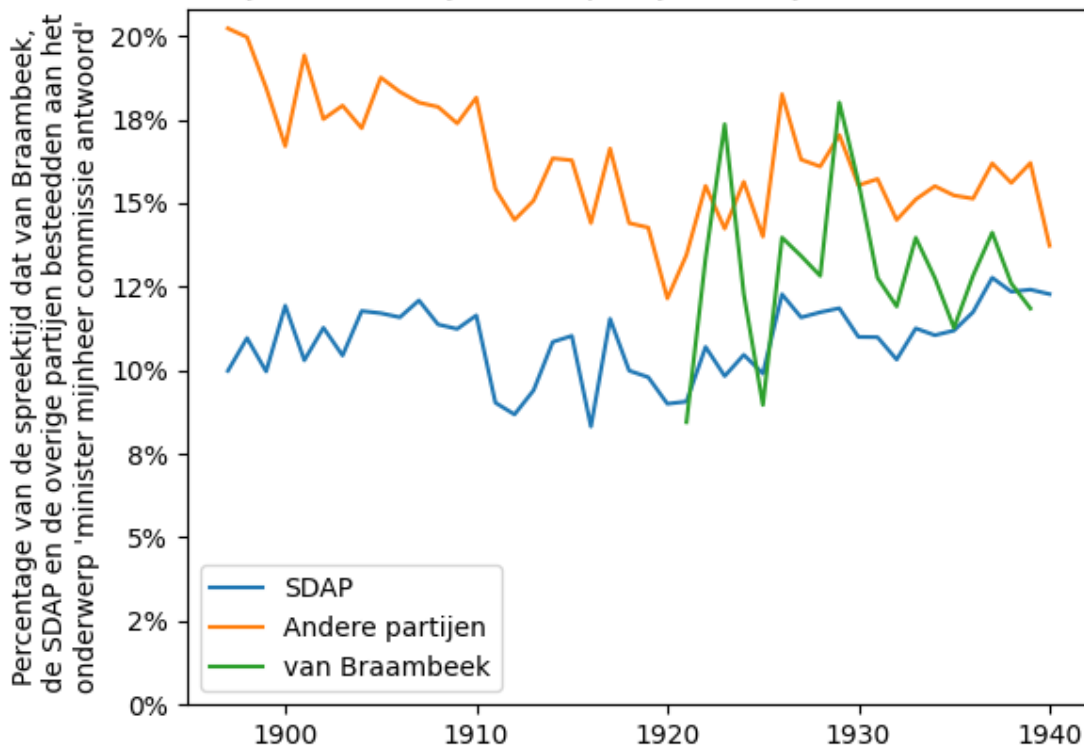
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Thijssen

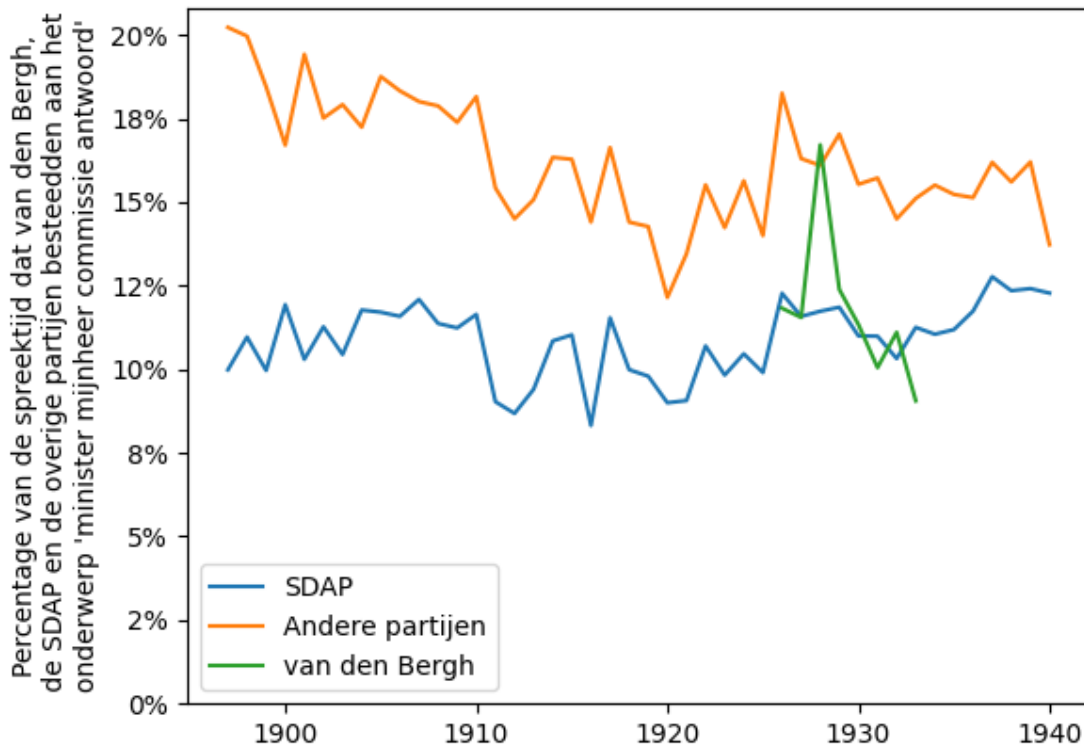
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Troelstra

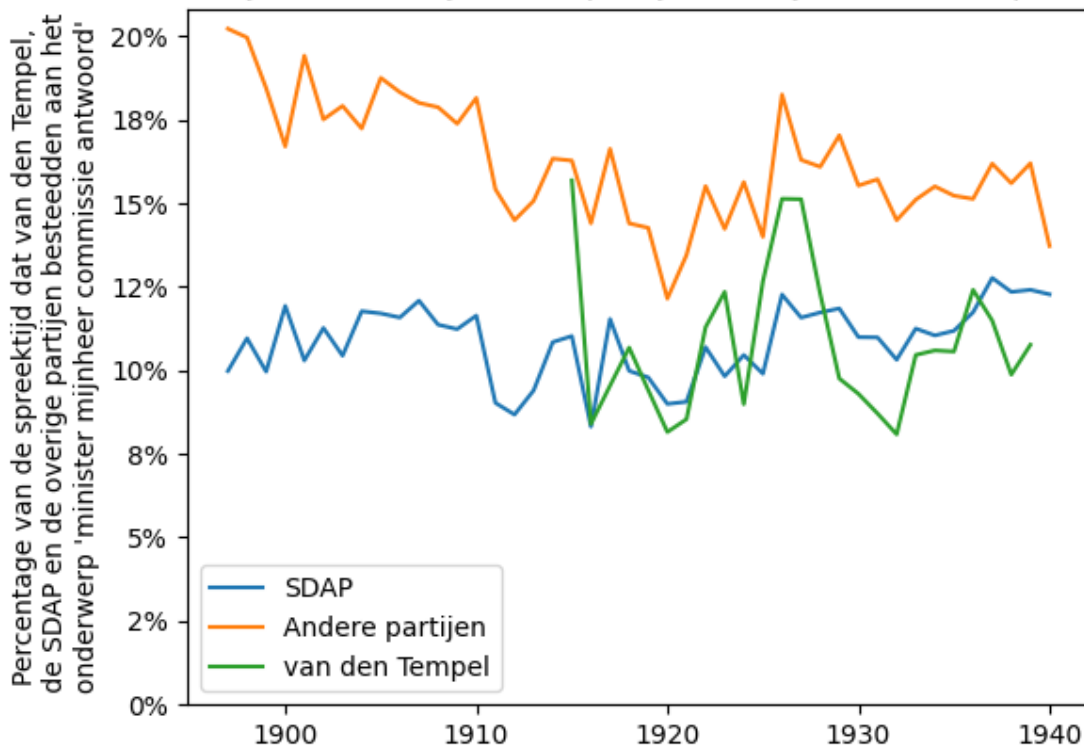
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Braambeek

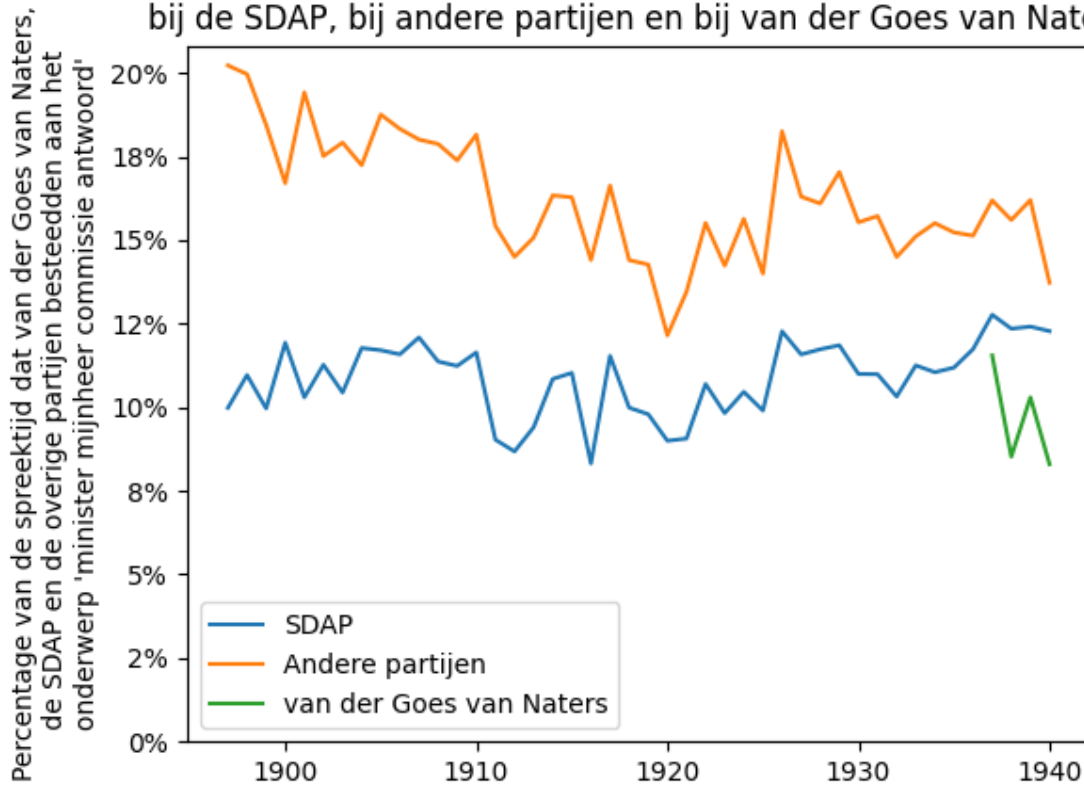
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van den Bergh

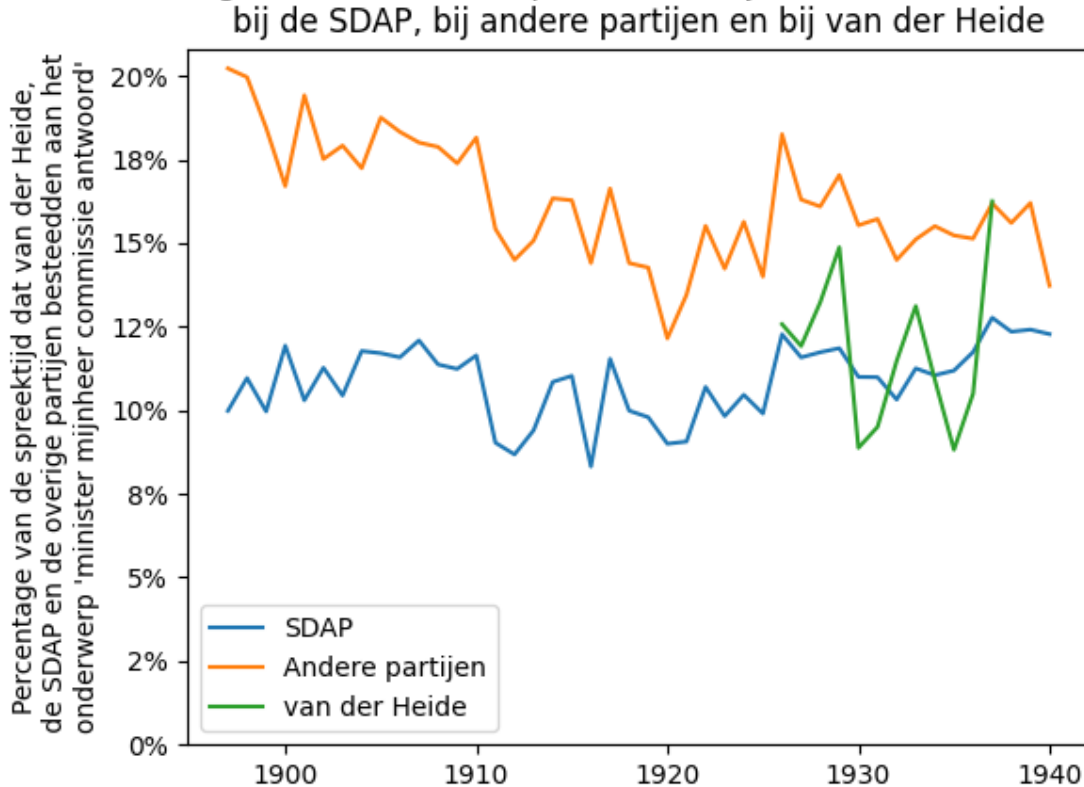
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van den Tempel

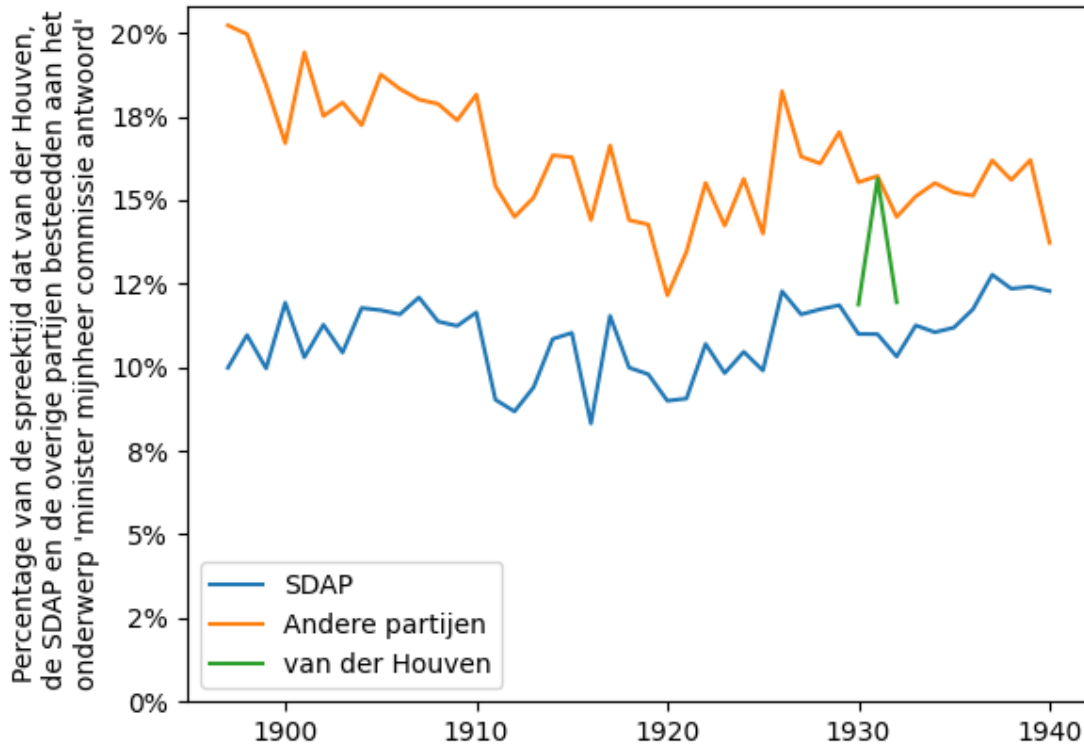
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
 bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Goes van Naters

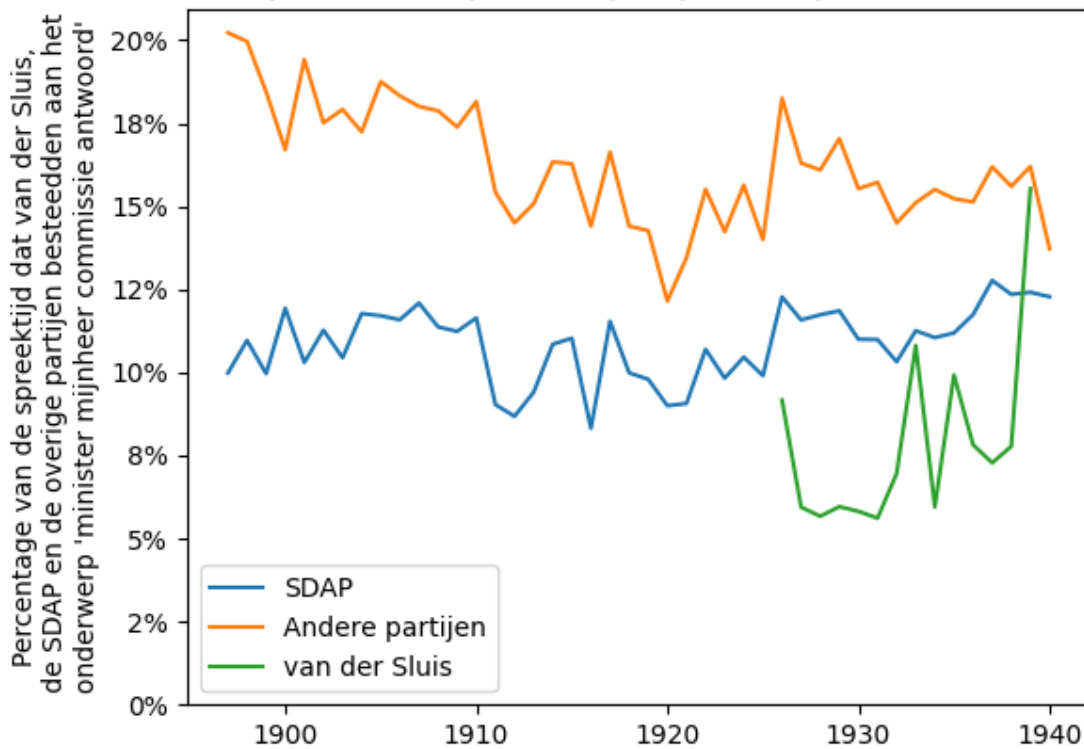
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
 bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Heide

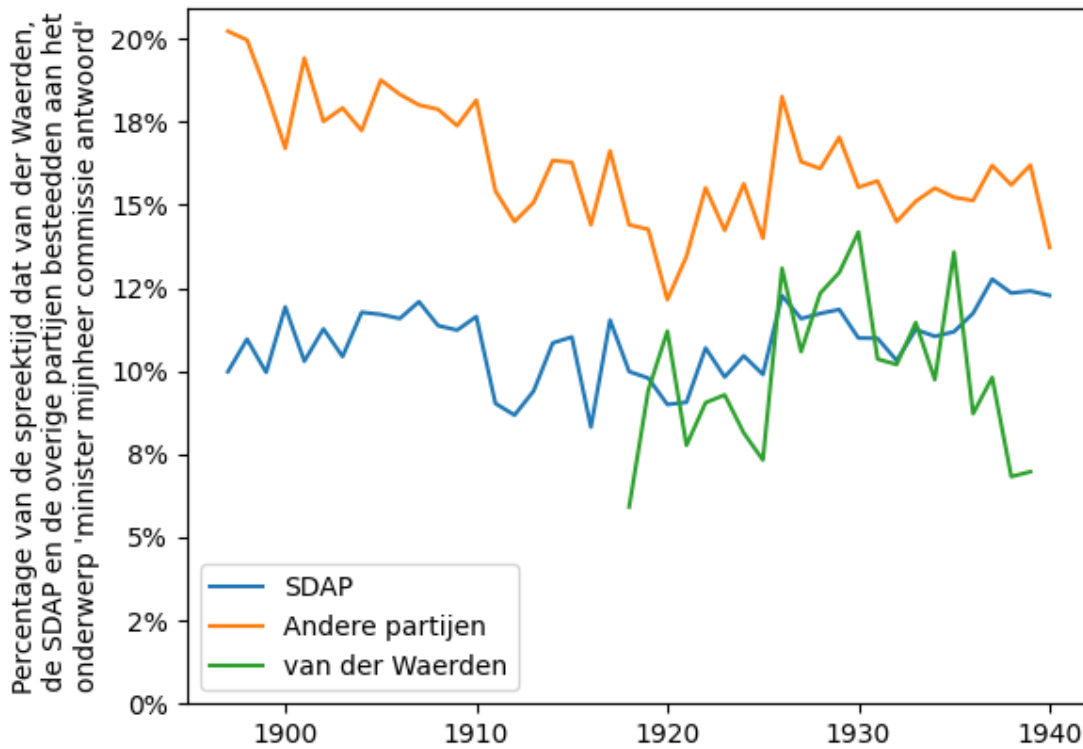
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Houven

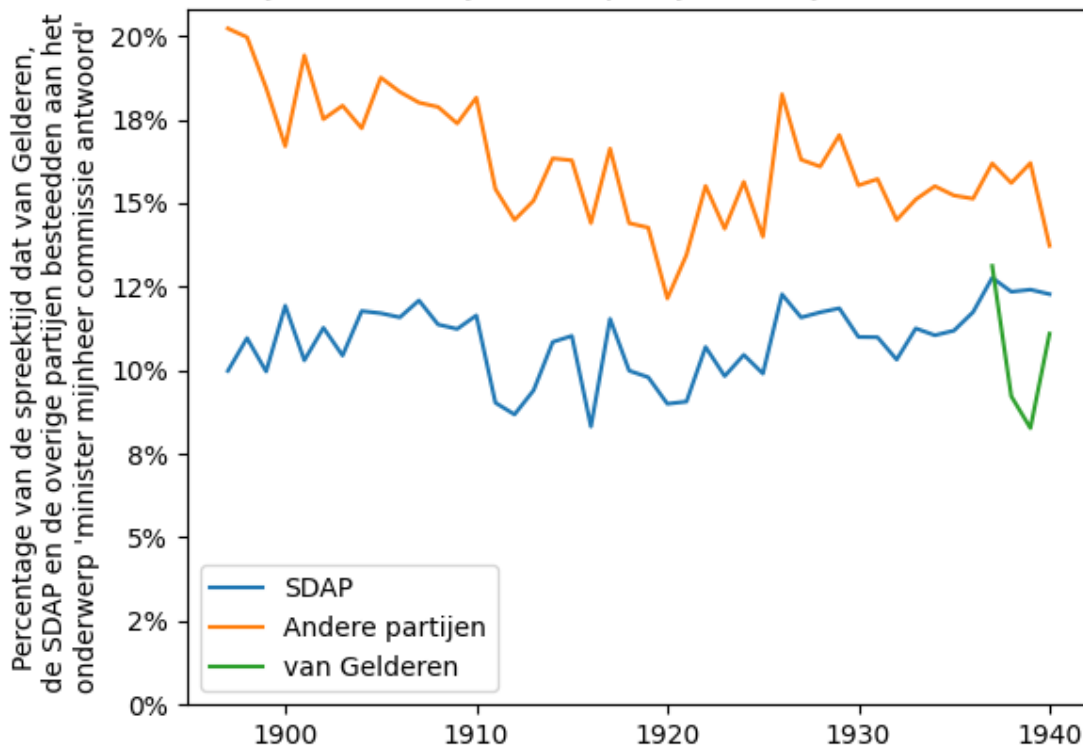
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Sluis

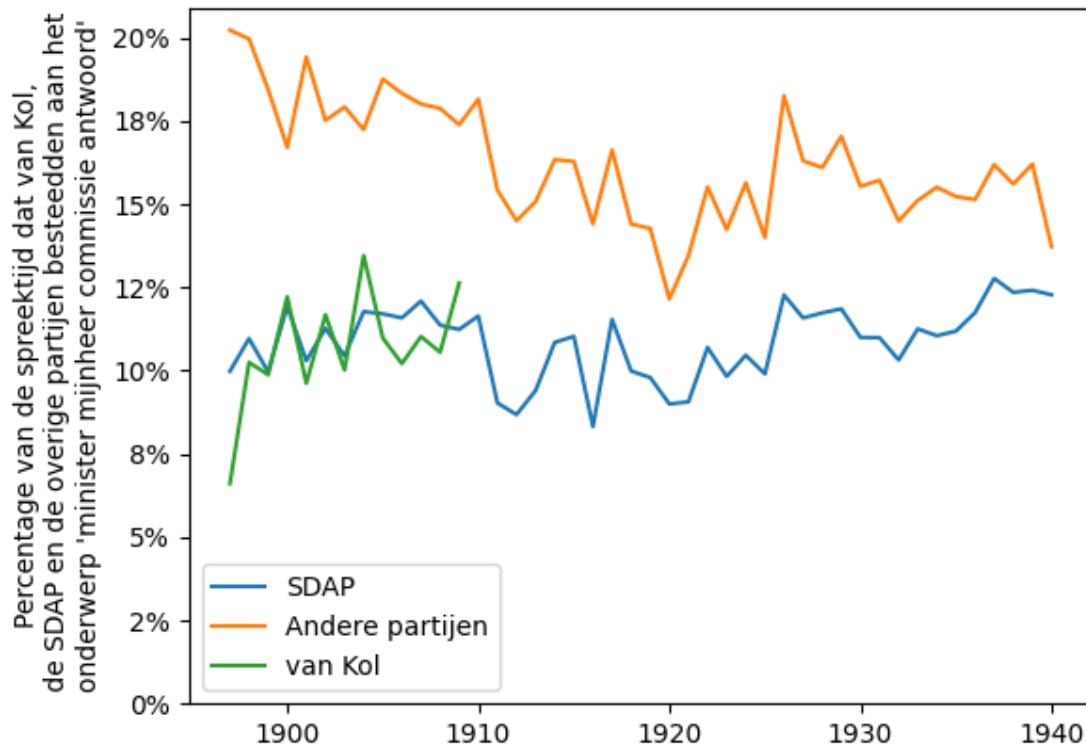
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Waerden

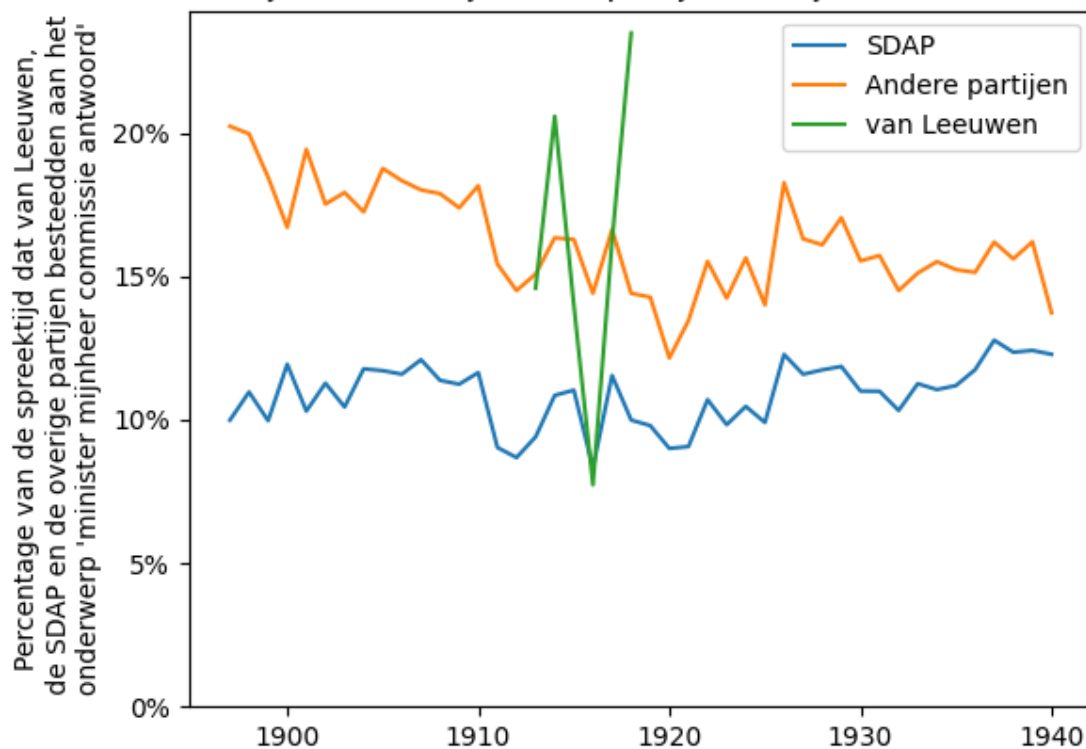
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Gelderen

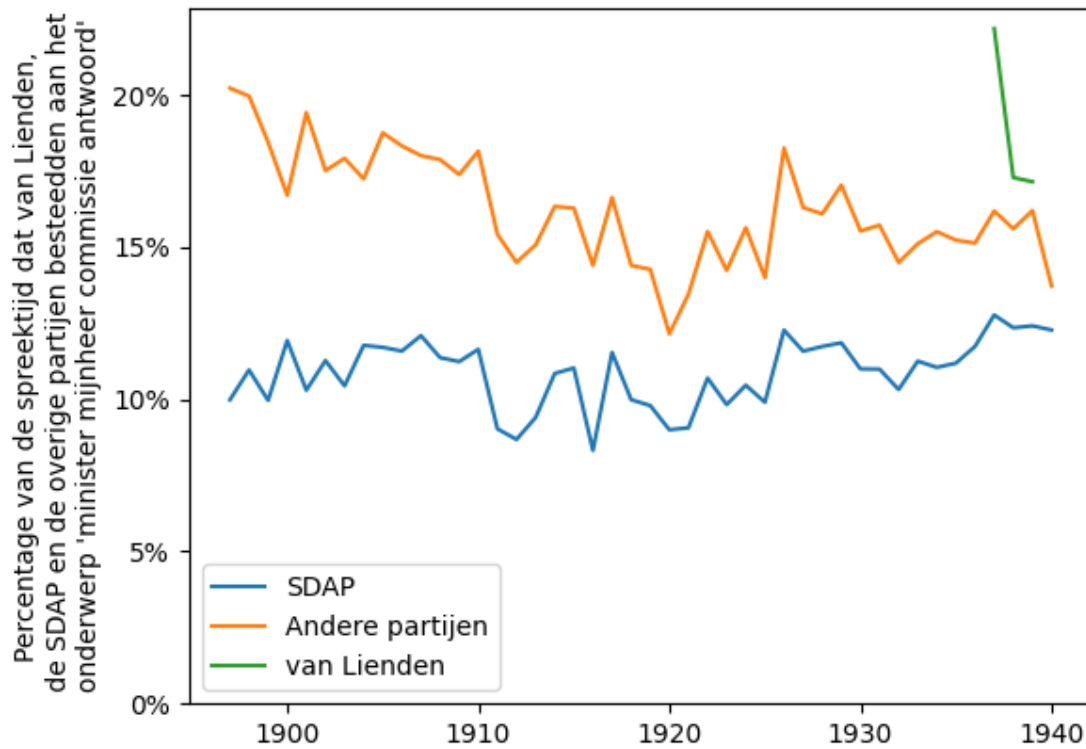
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Kol

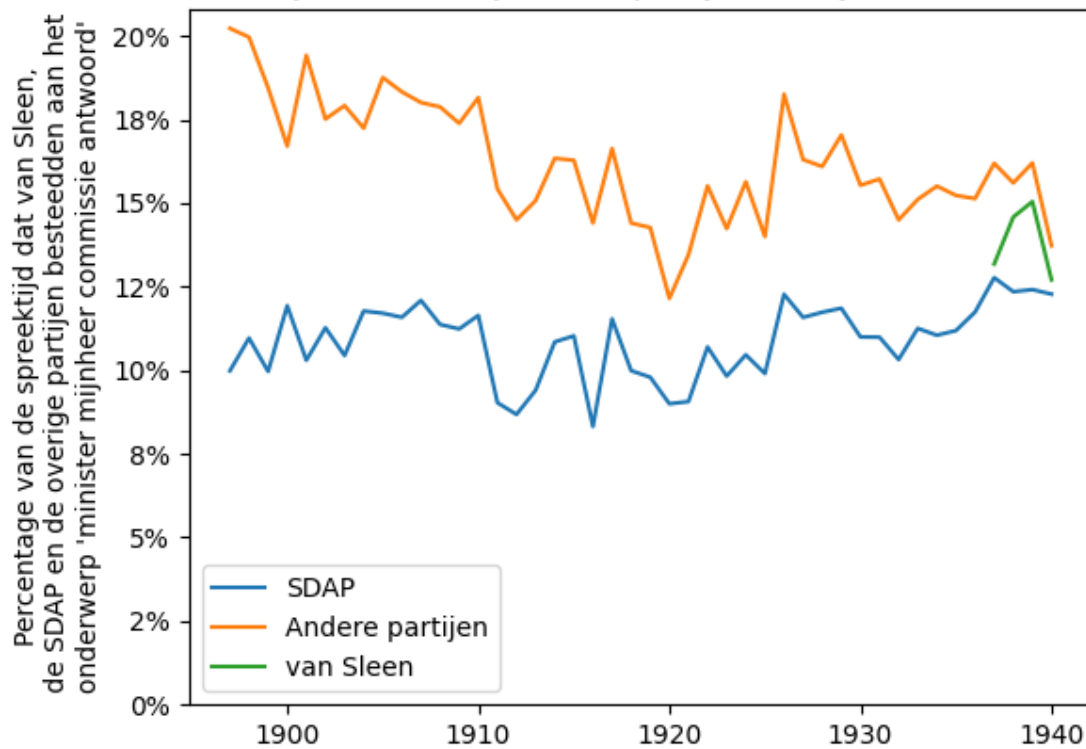
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Leeuwen

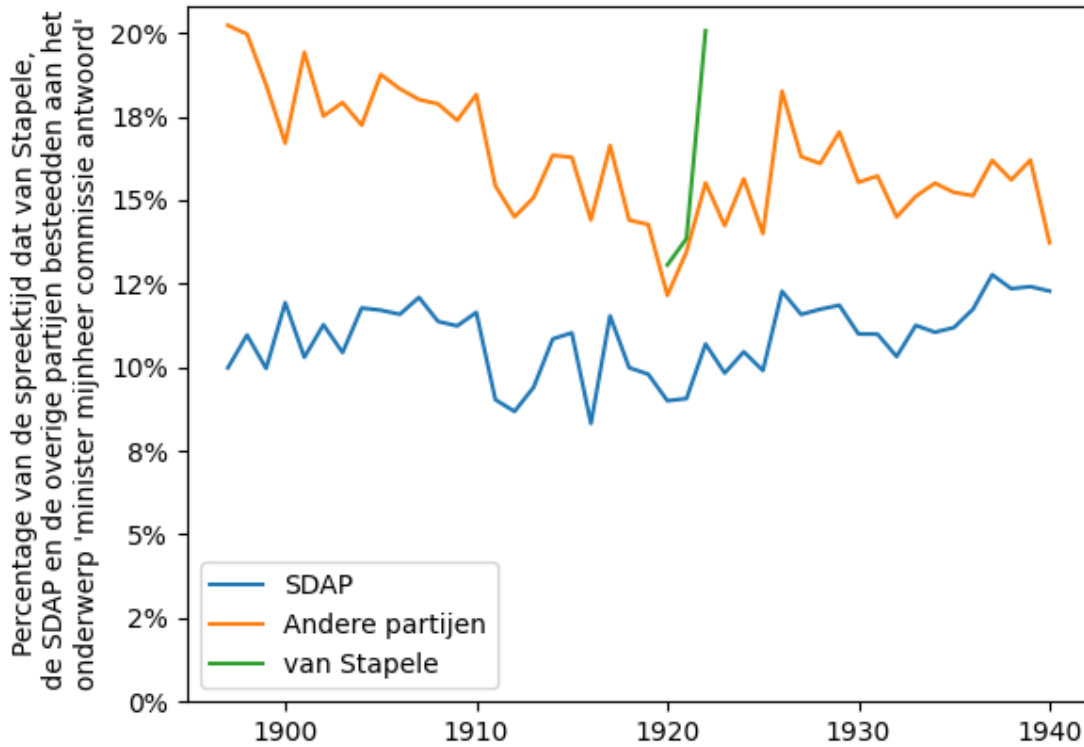
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Lienden

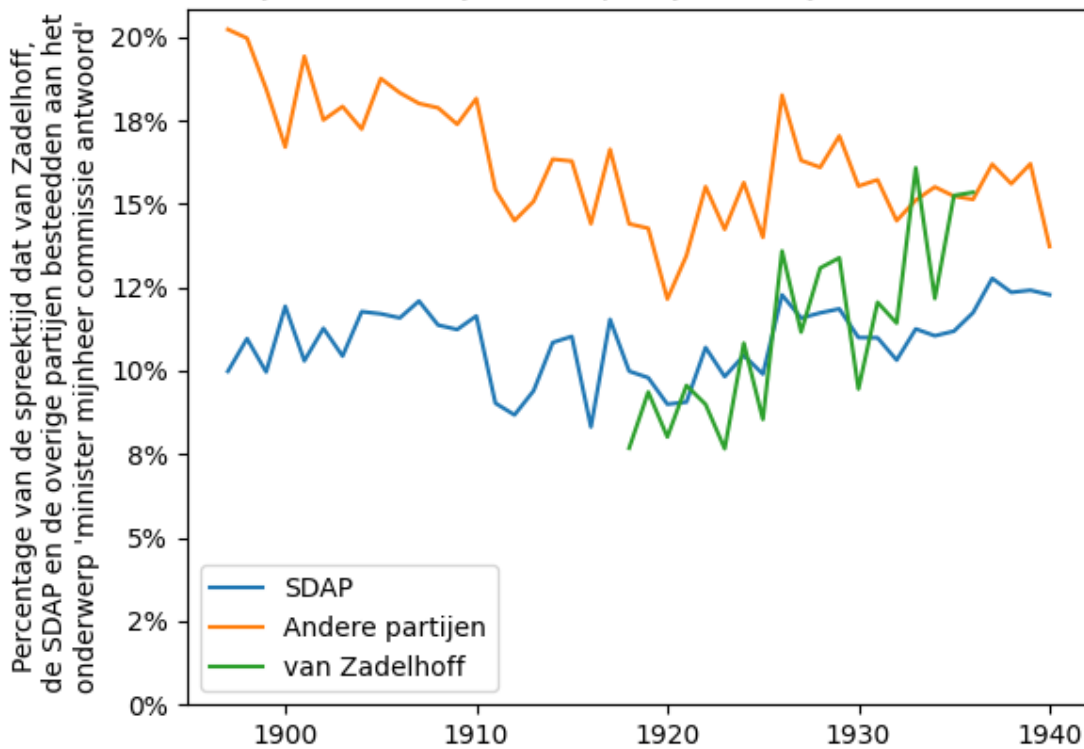
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Sleen

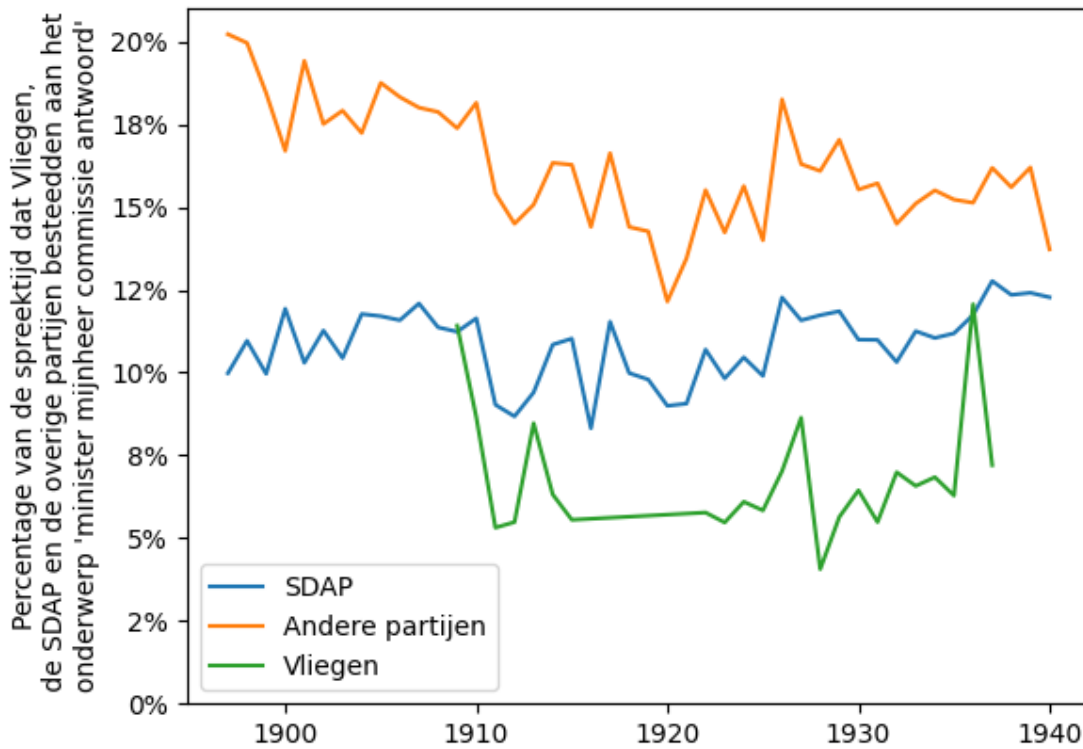
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Stapele

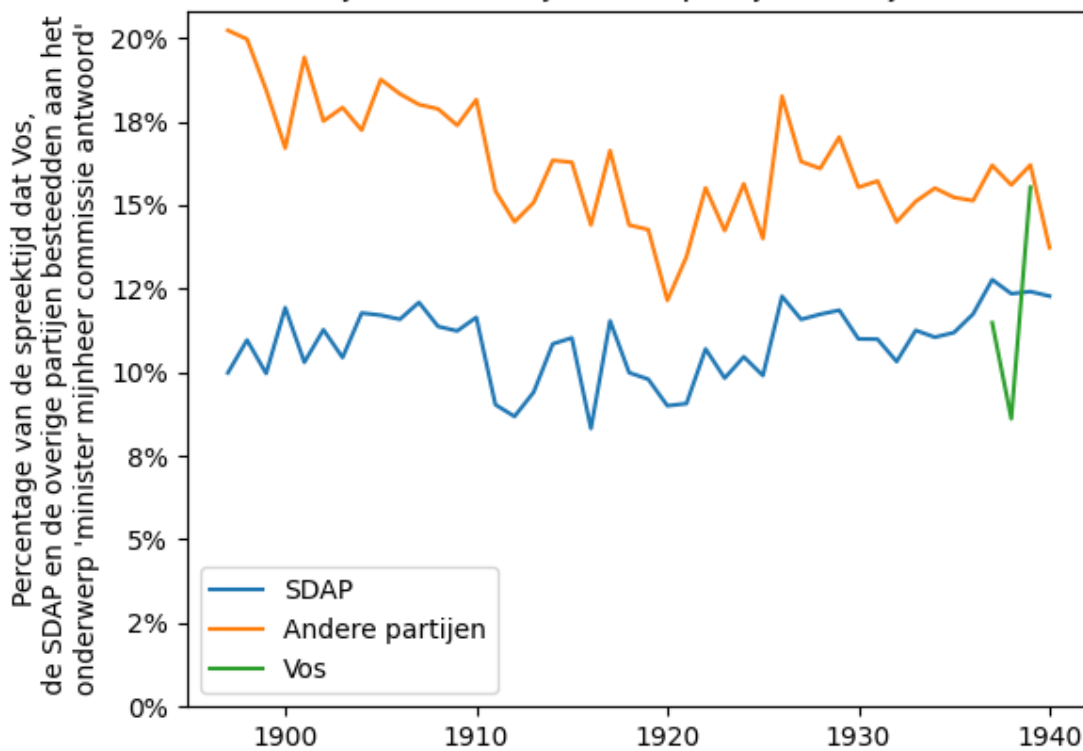
aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Zadelhoff

aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Vliegen

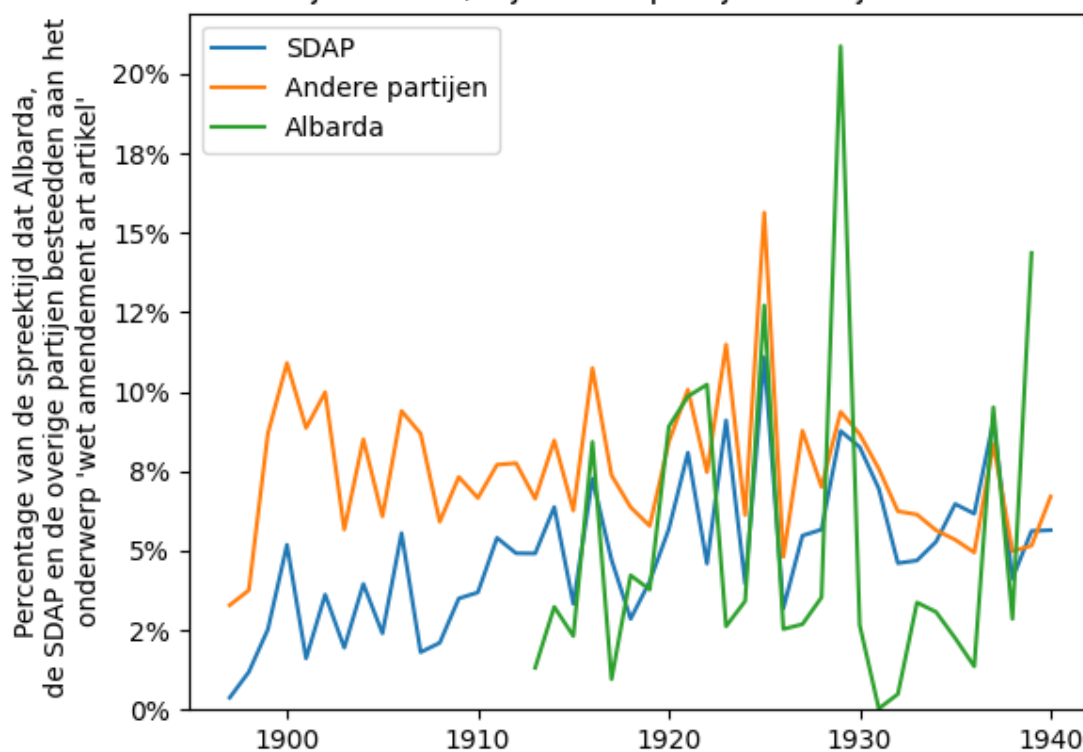

aanwezigheid van onderwerp 'minister mijnheer commissie antwoord'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Vos

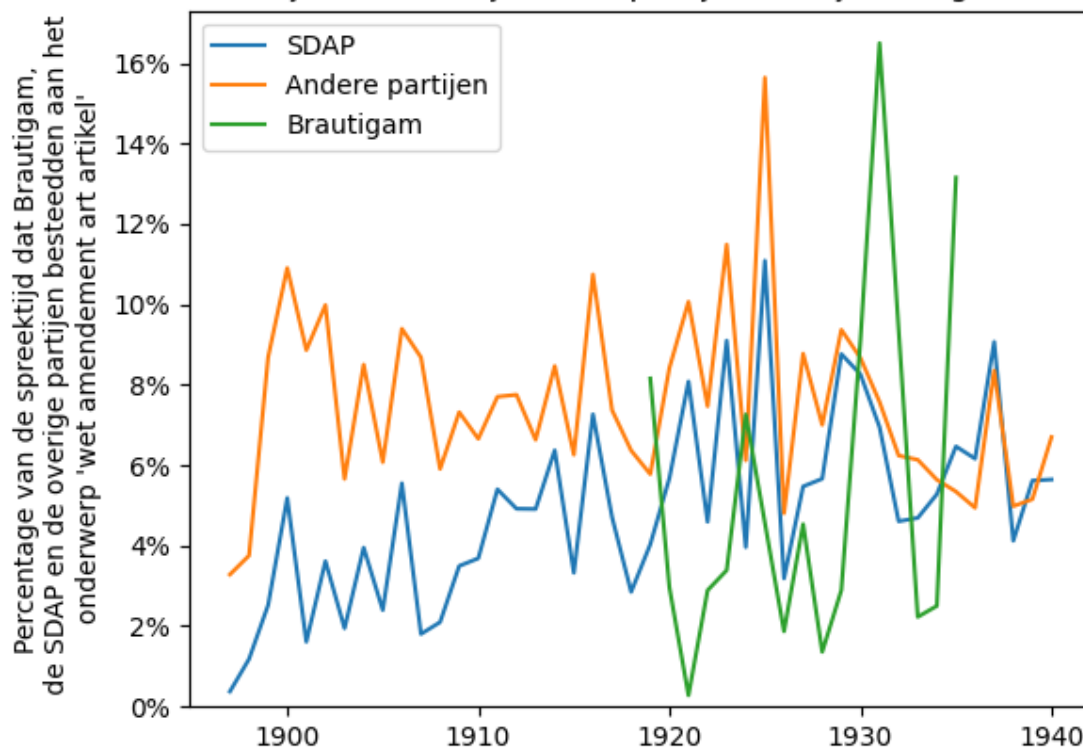

6.3. Appendix C: aanwezigheid per SDAP-Kamerlid van onderwerp 'wet amendement art artikel wetsontwerp ontwerp lid mijnheer kamer zaak'

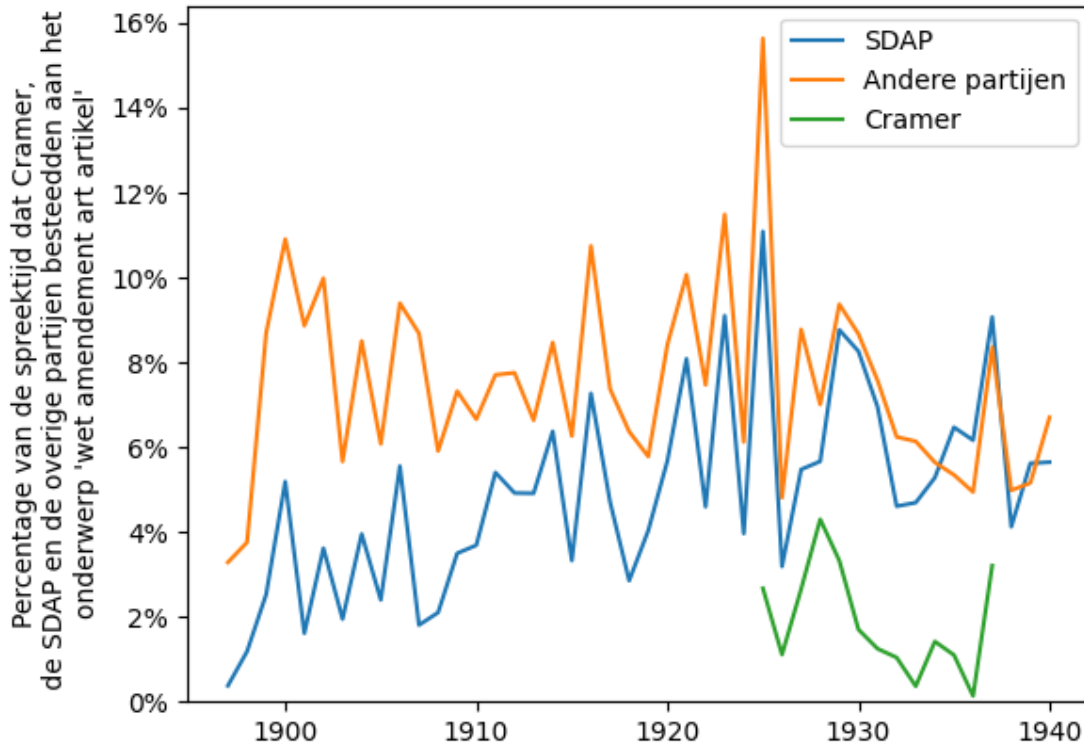
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel' bij de SDAP, bij andere partijen en bij Albarda

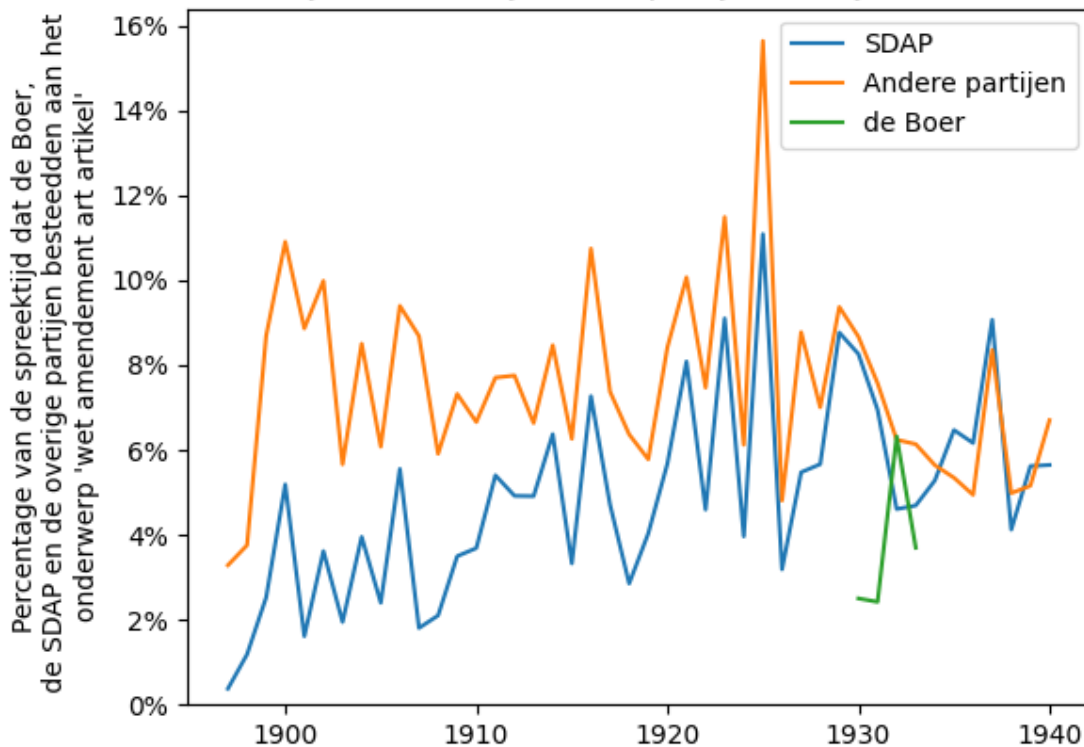
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel' bij de SDAP, bij andere partijen en bij Brautigam

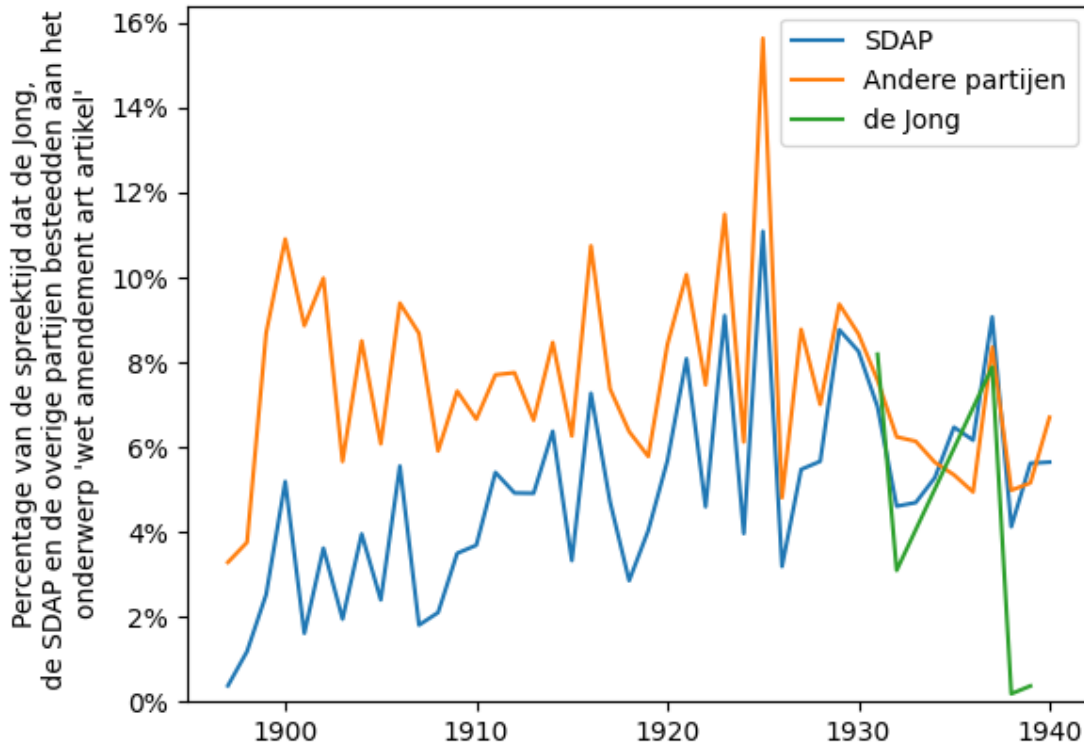
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Cramer

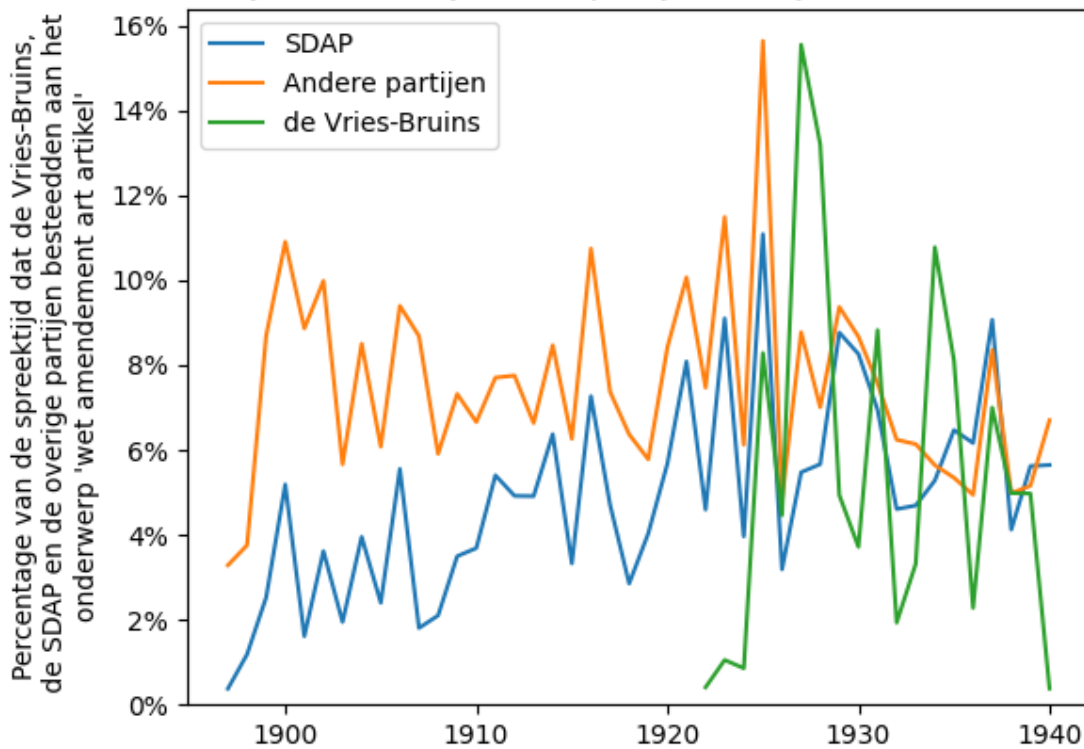
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij de Boer

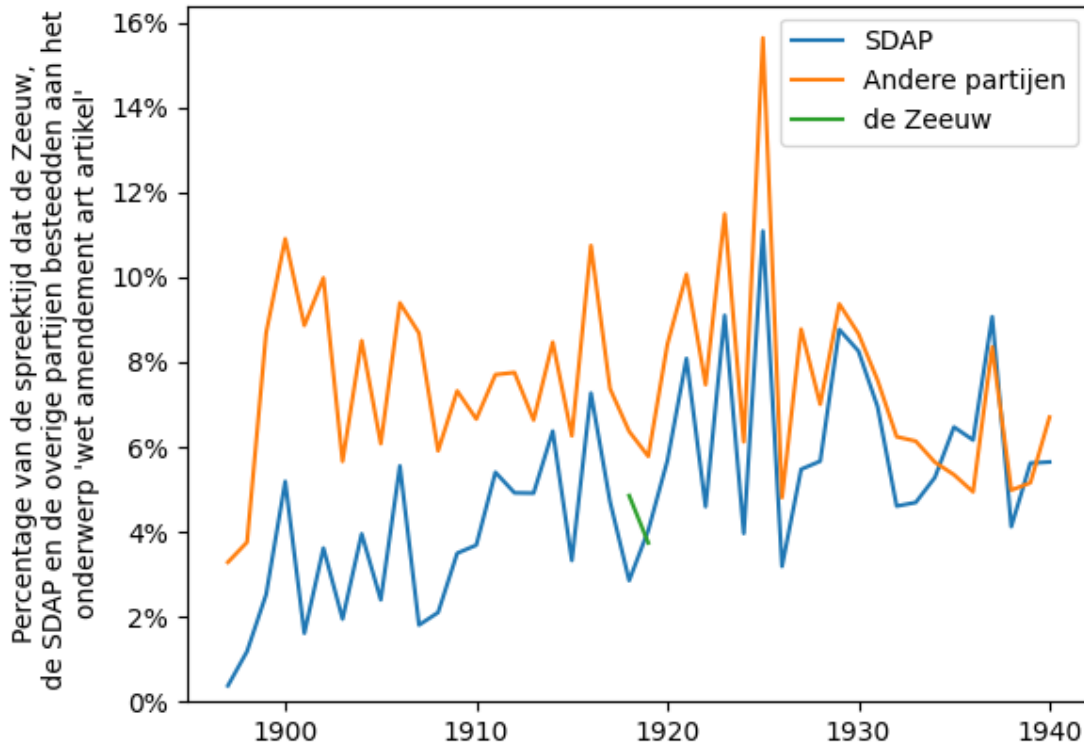
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij de Jong

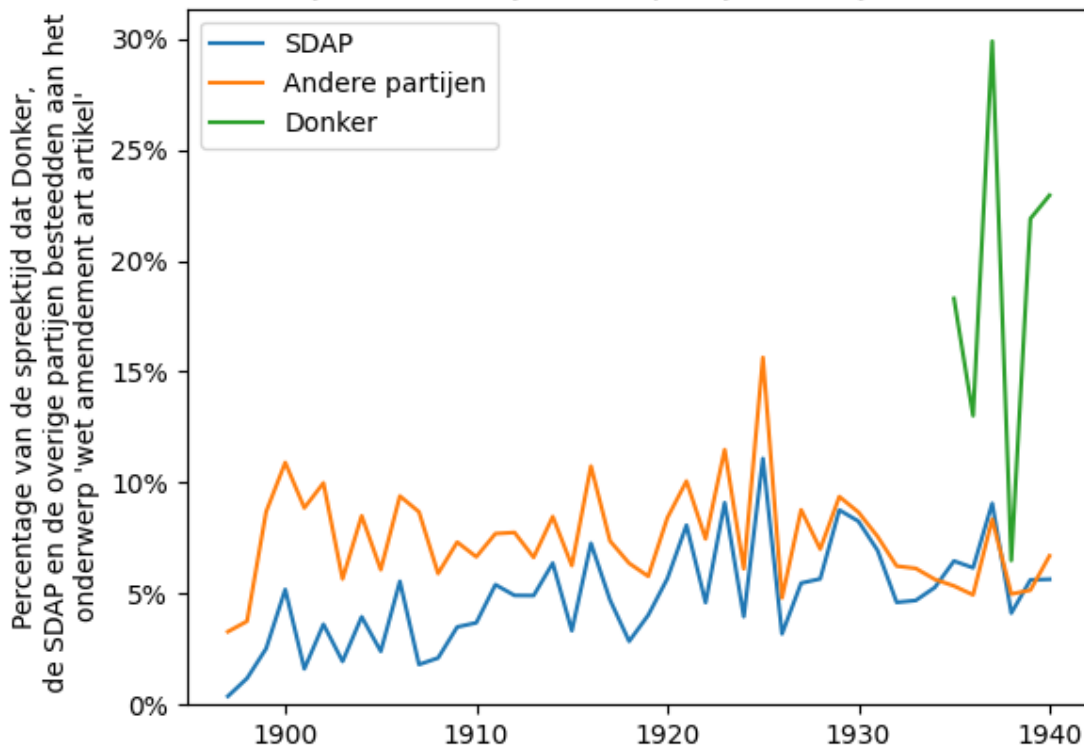
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij de Vries-Bruins

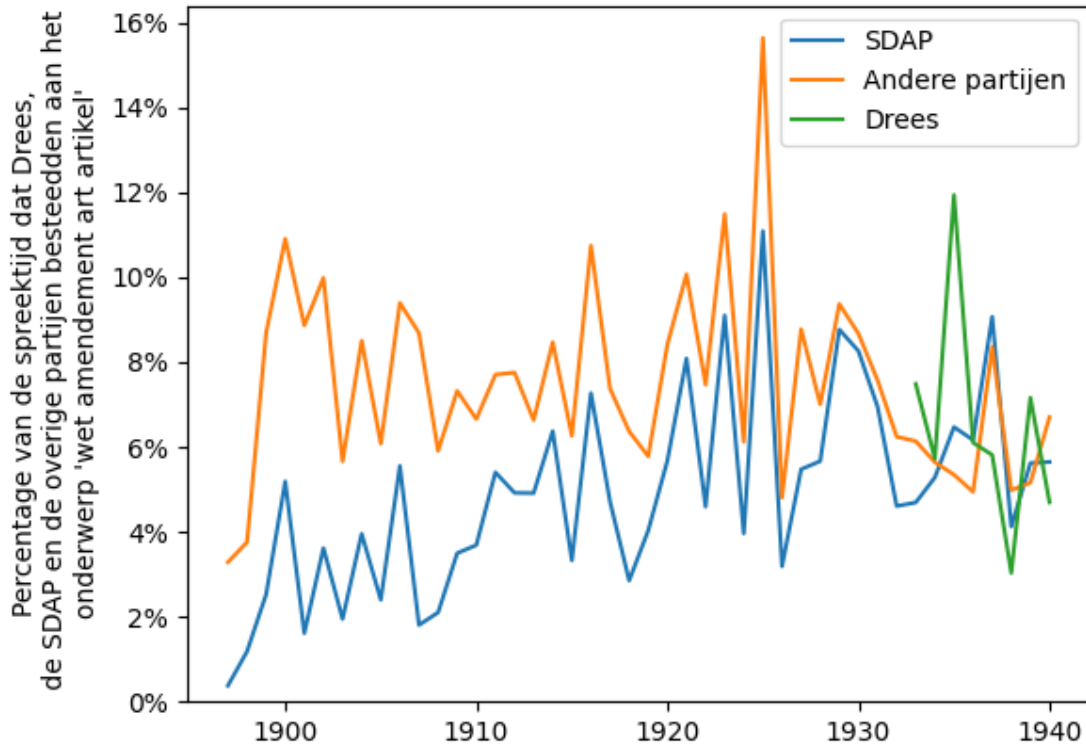
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij de Zeeuw

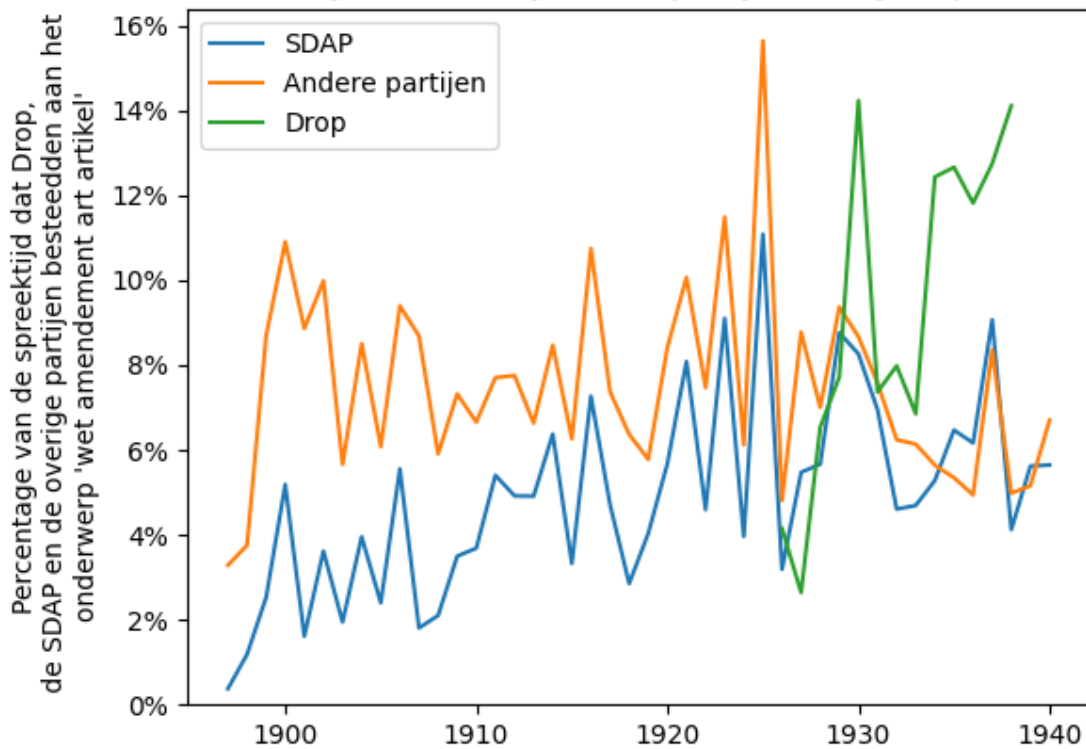
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Donker

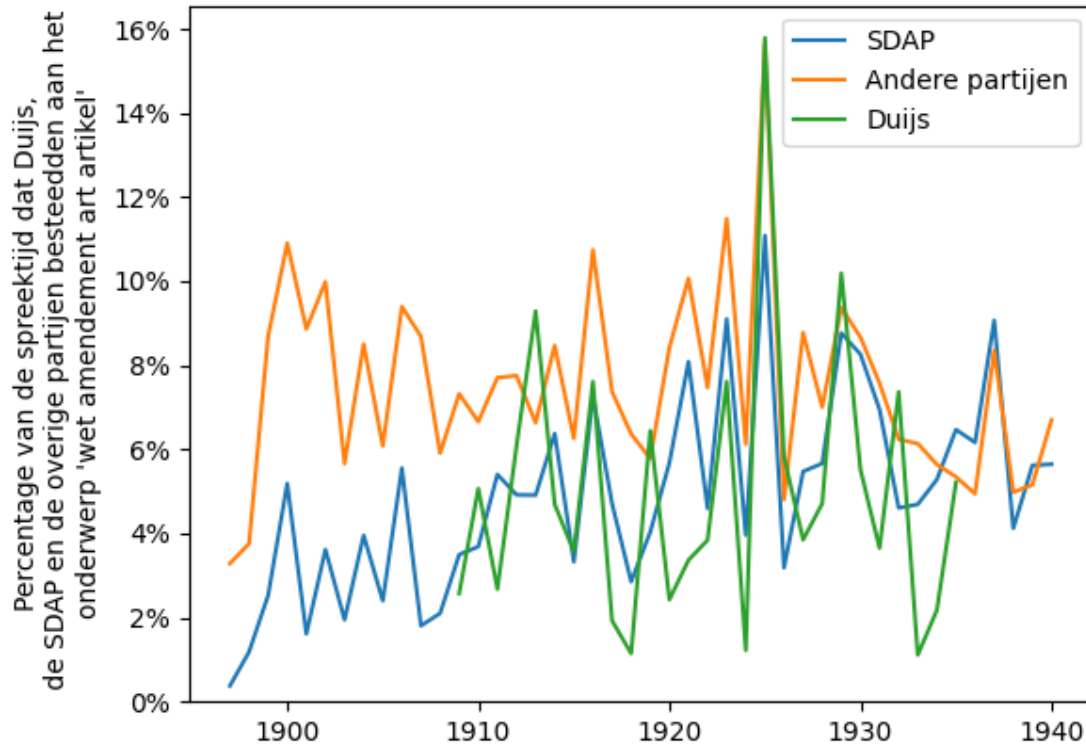
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Drees

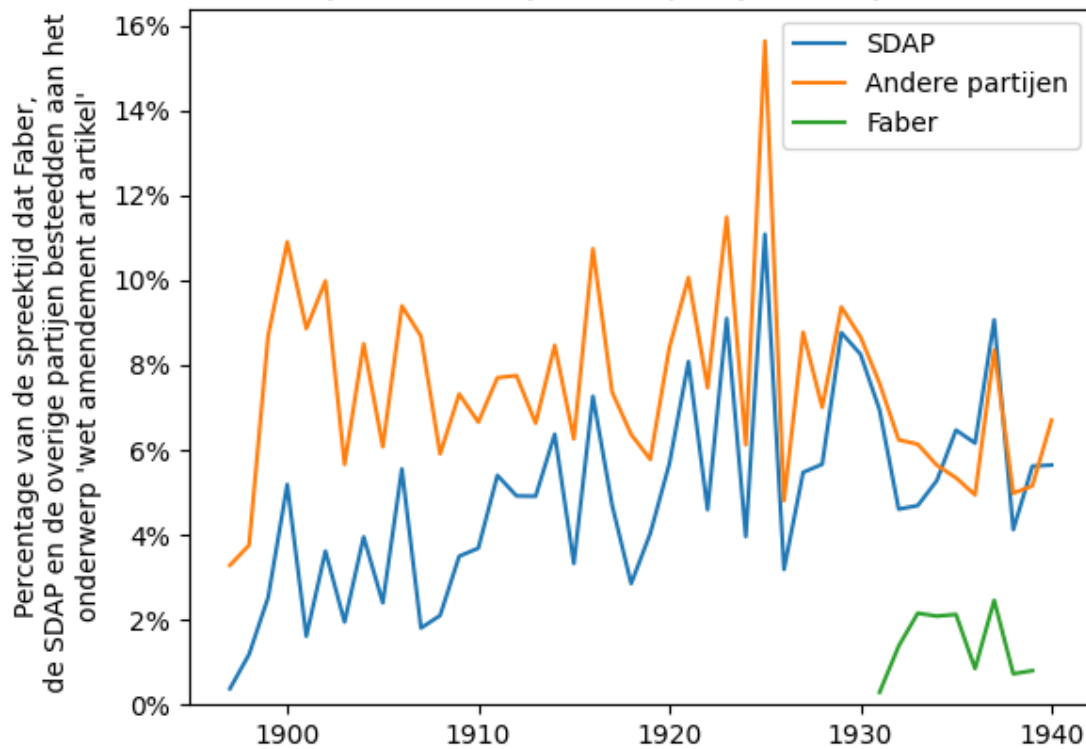
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Drop

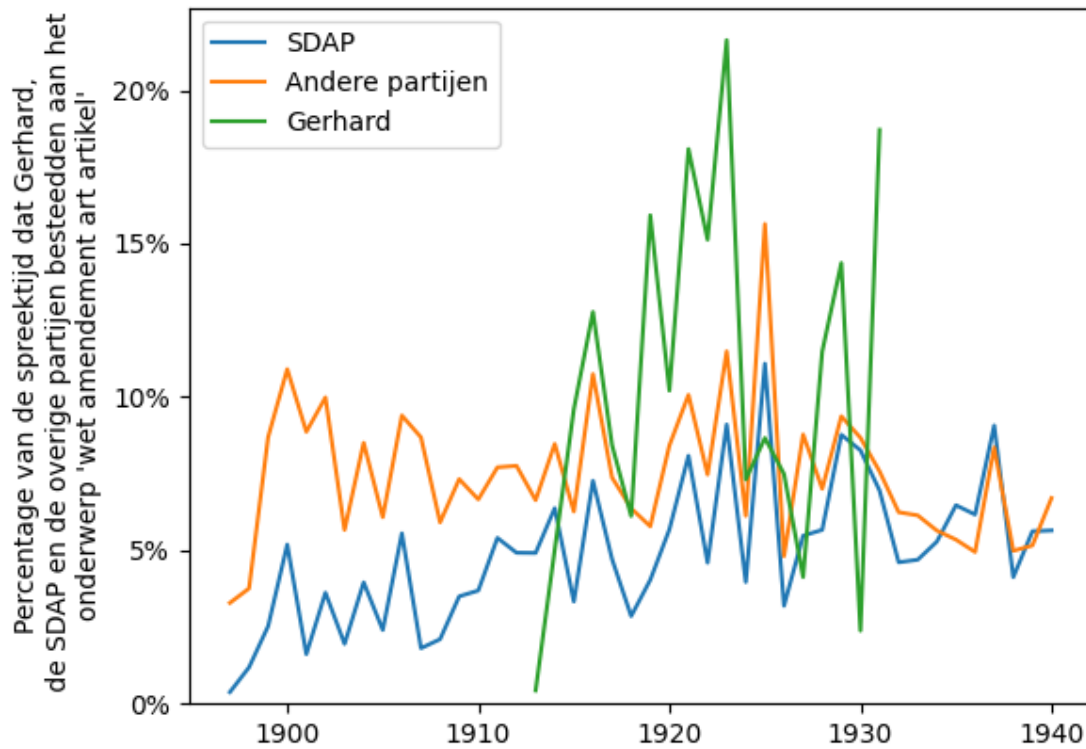
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Duijs

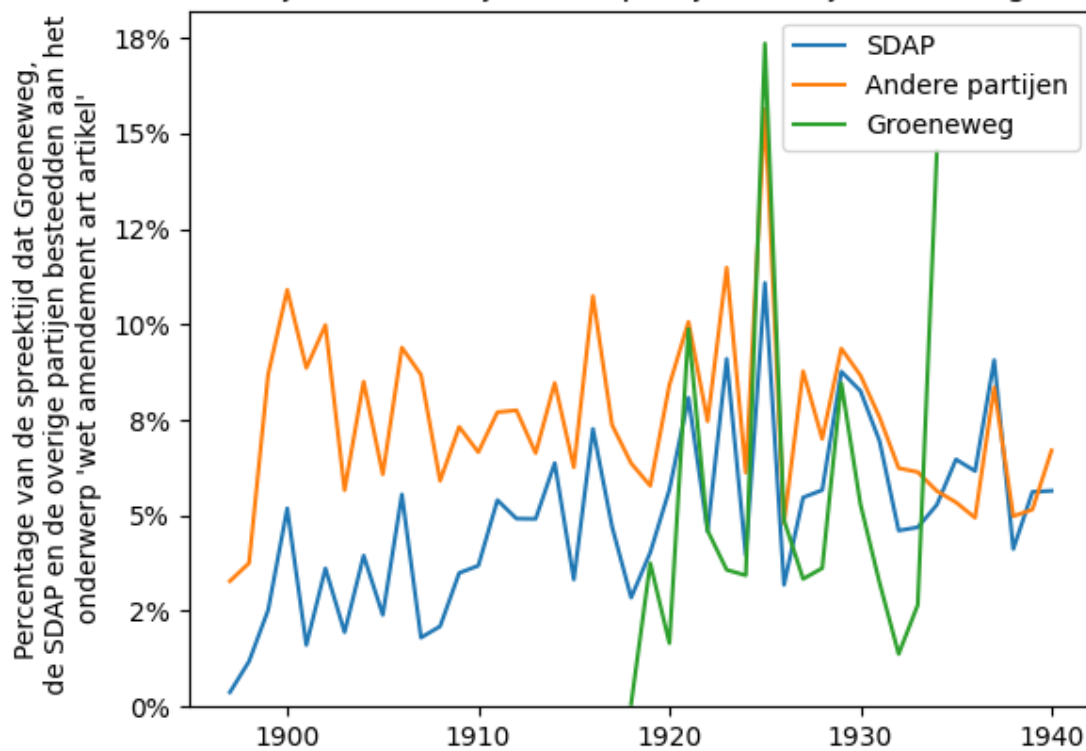
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Faber

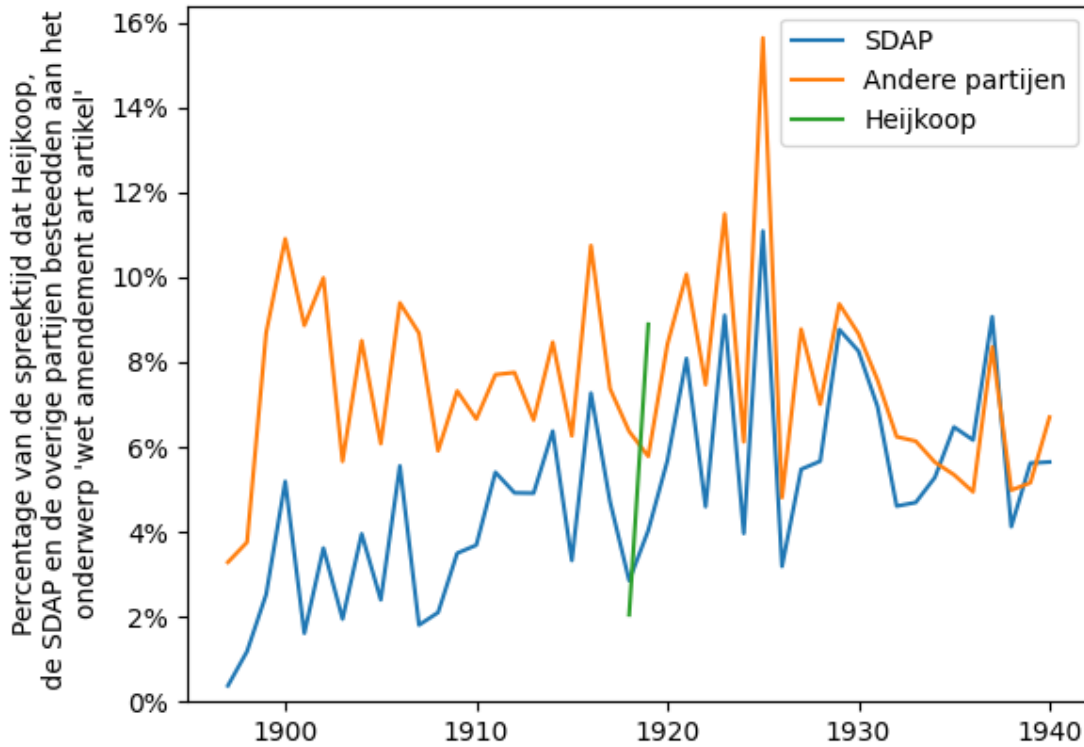
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Gerhard

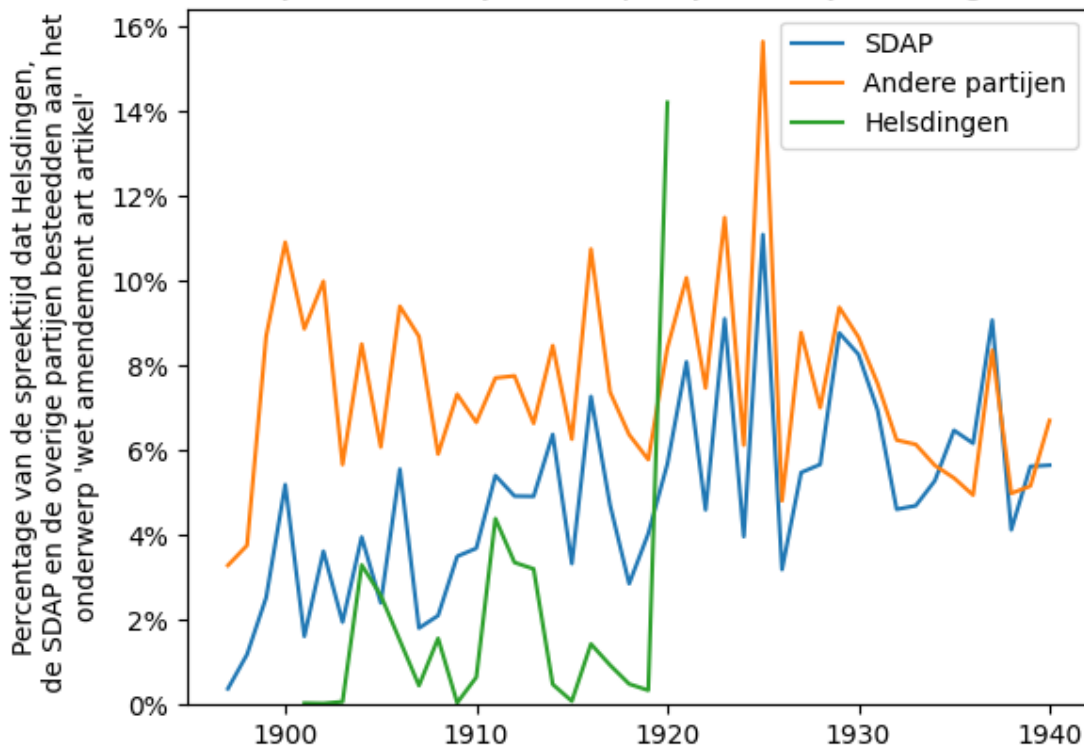
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Groeneweg

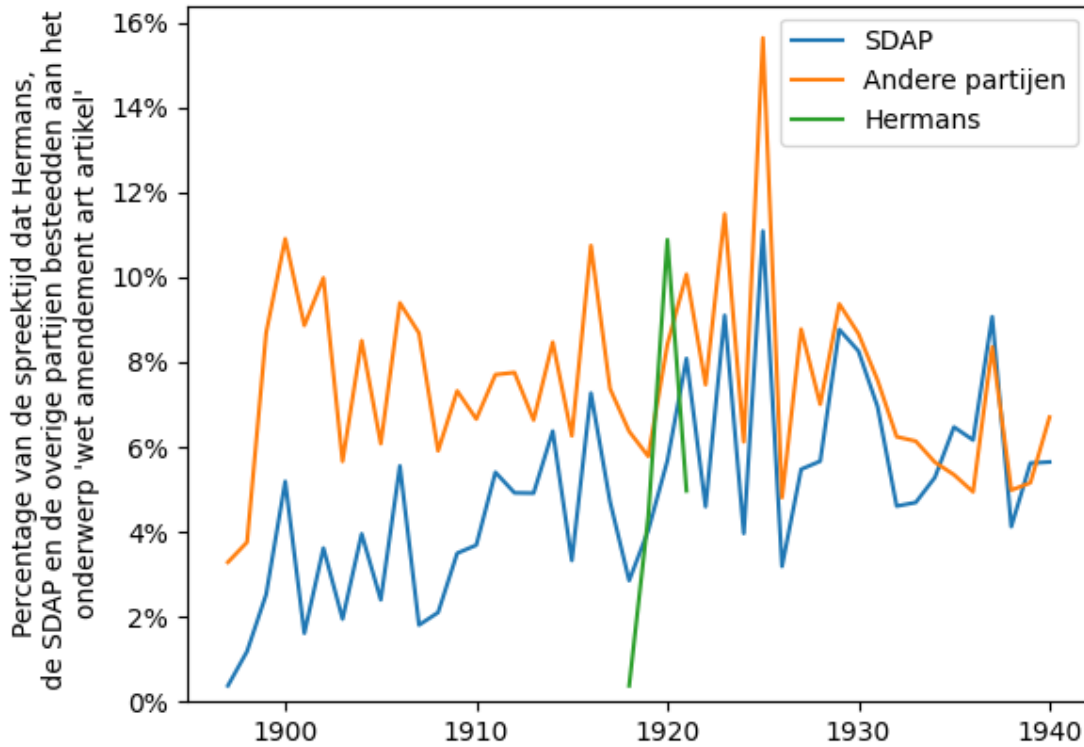
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Heijkoop

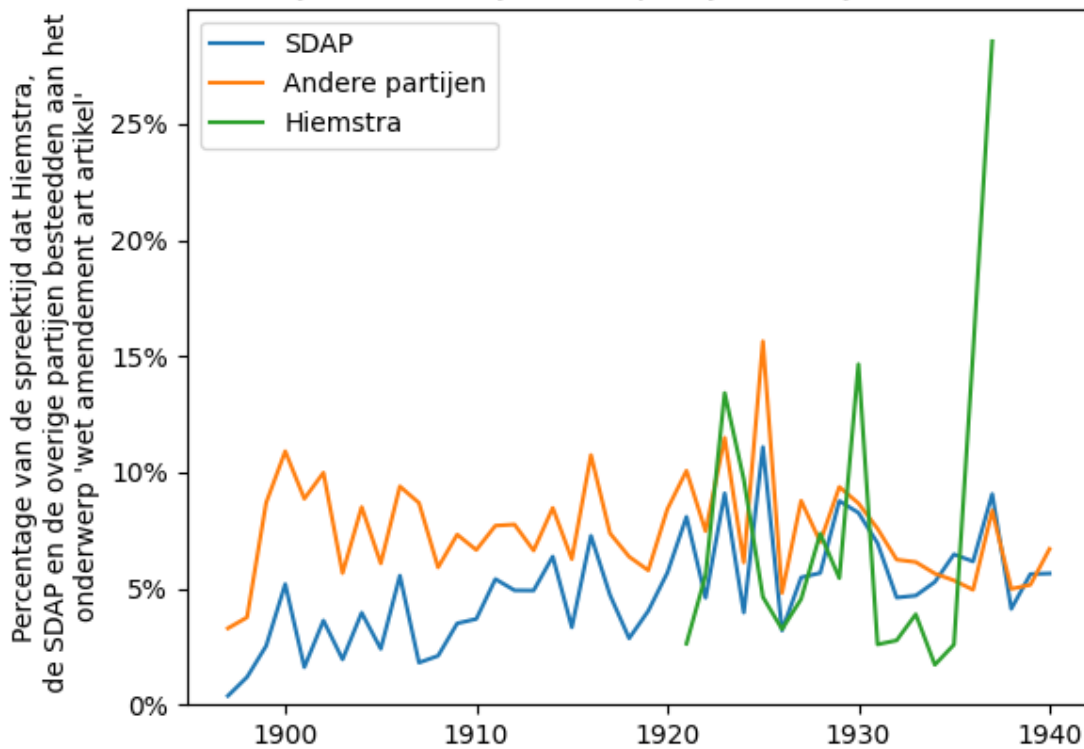
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Helsdingen

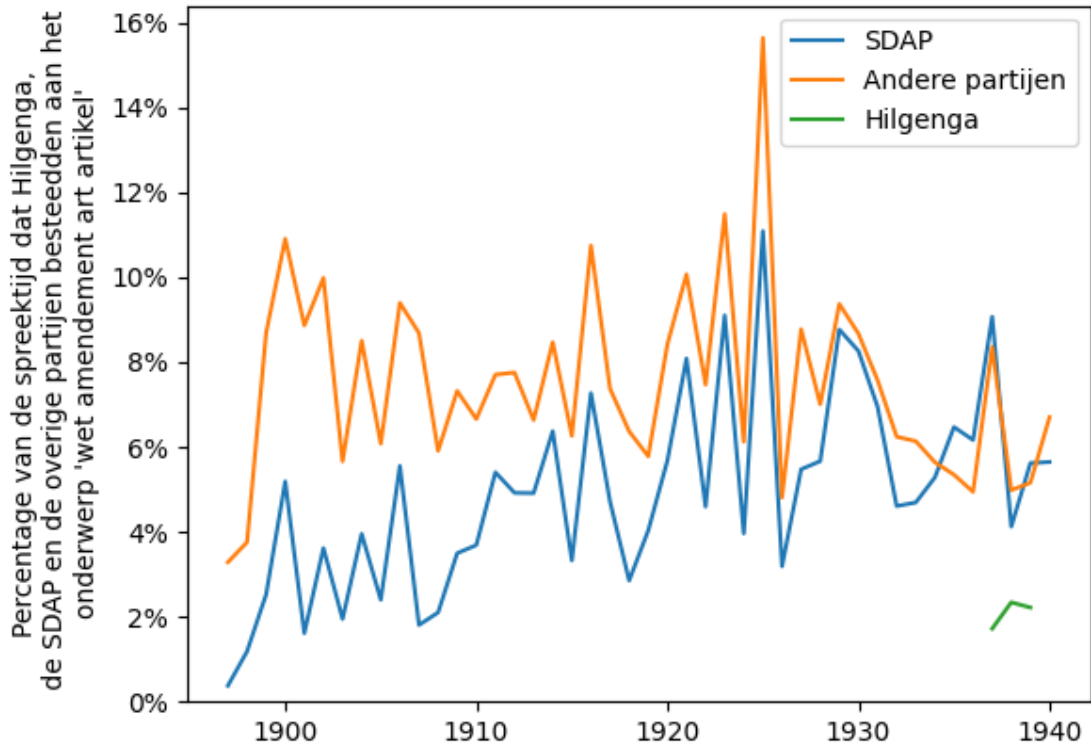
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Hermans

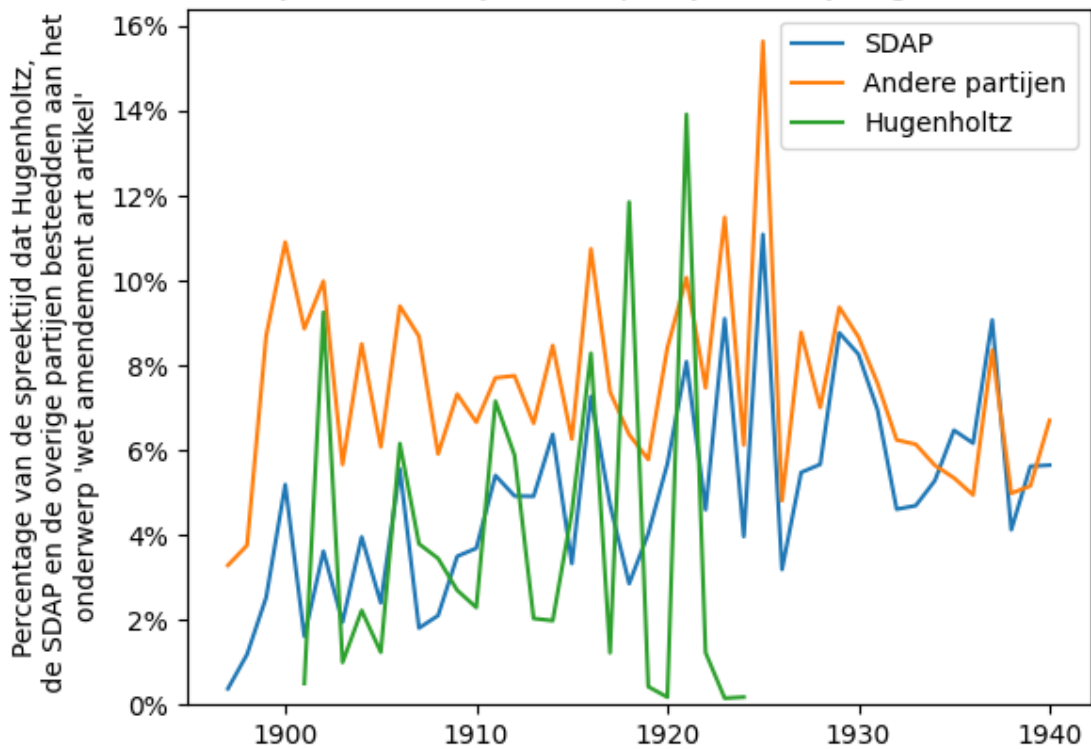
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Hiemstra

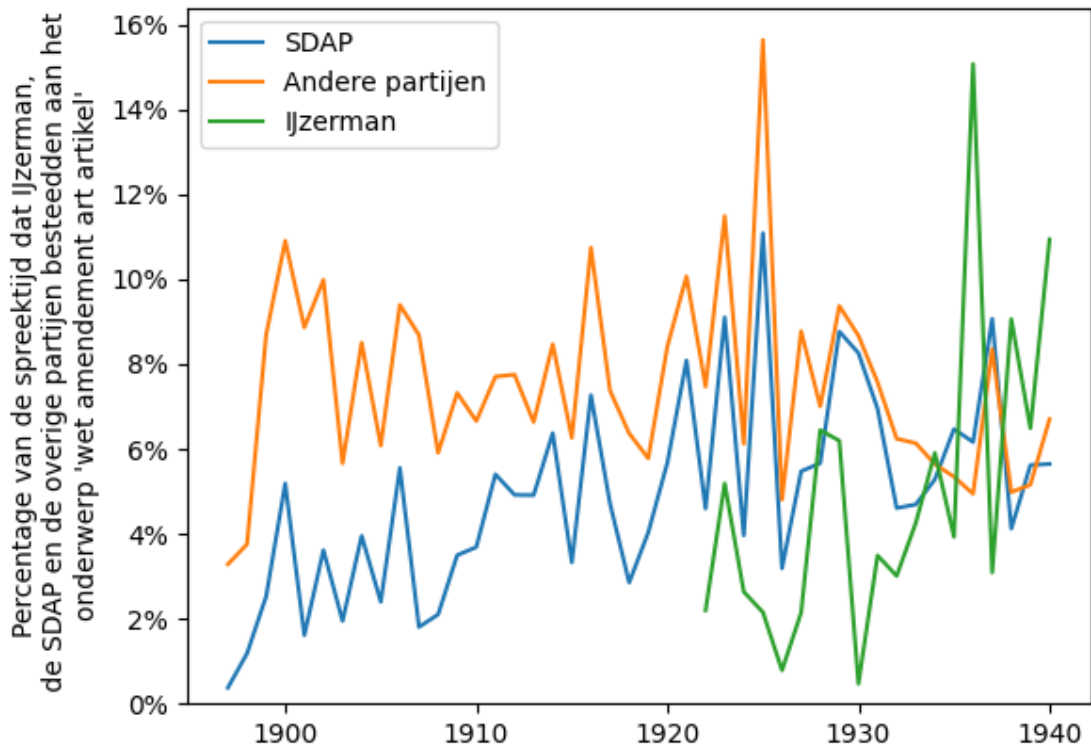
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Hilgenga

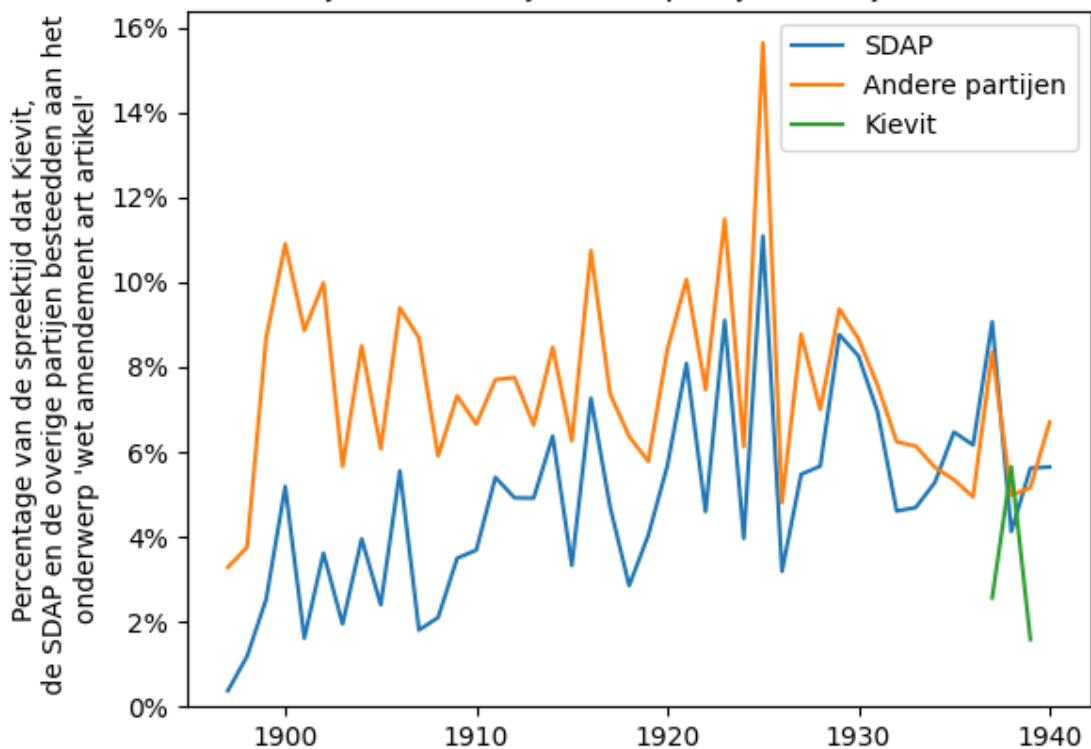
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Hugenholtz

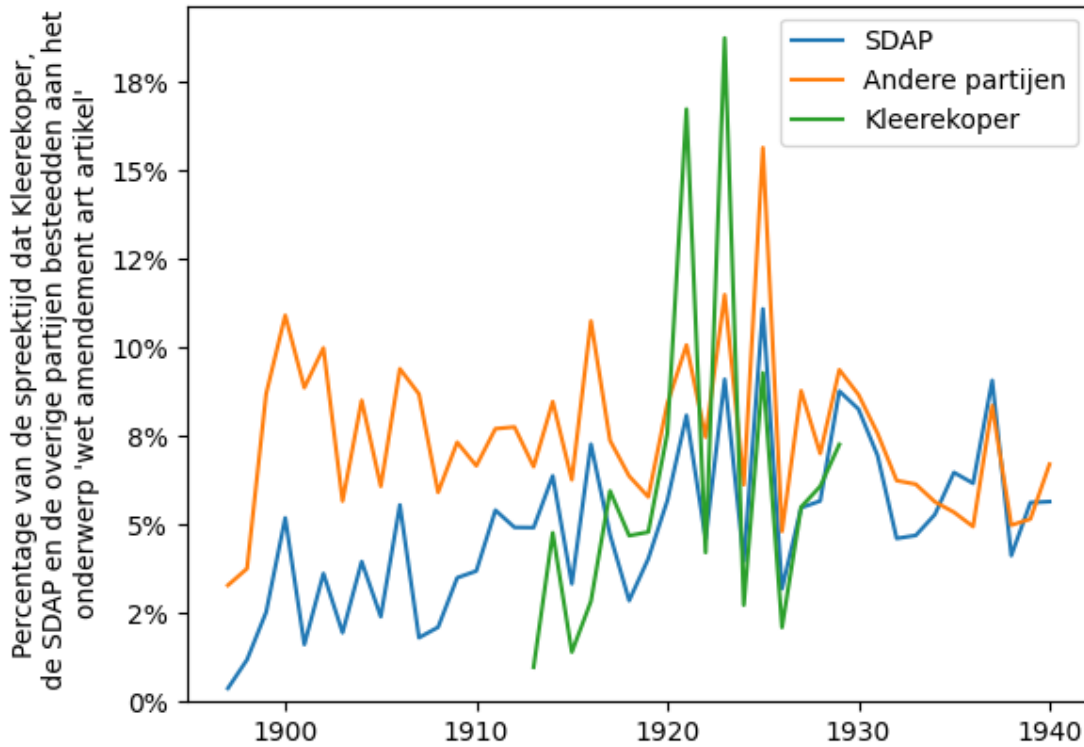
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij IJzerman

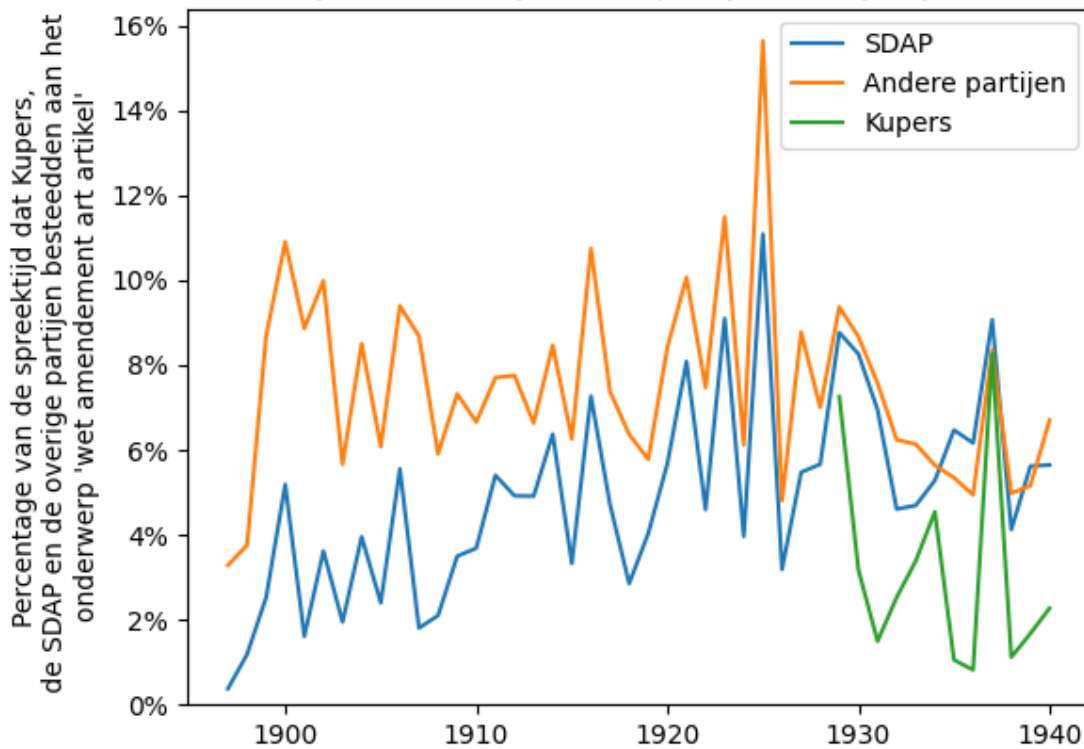
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Kievit

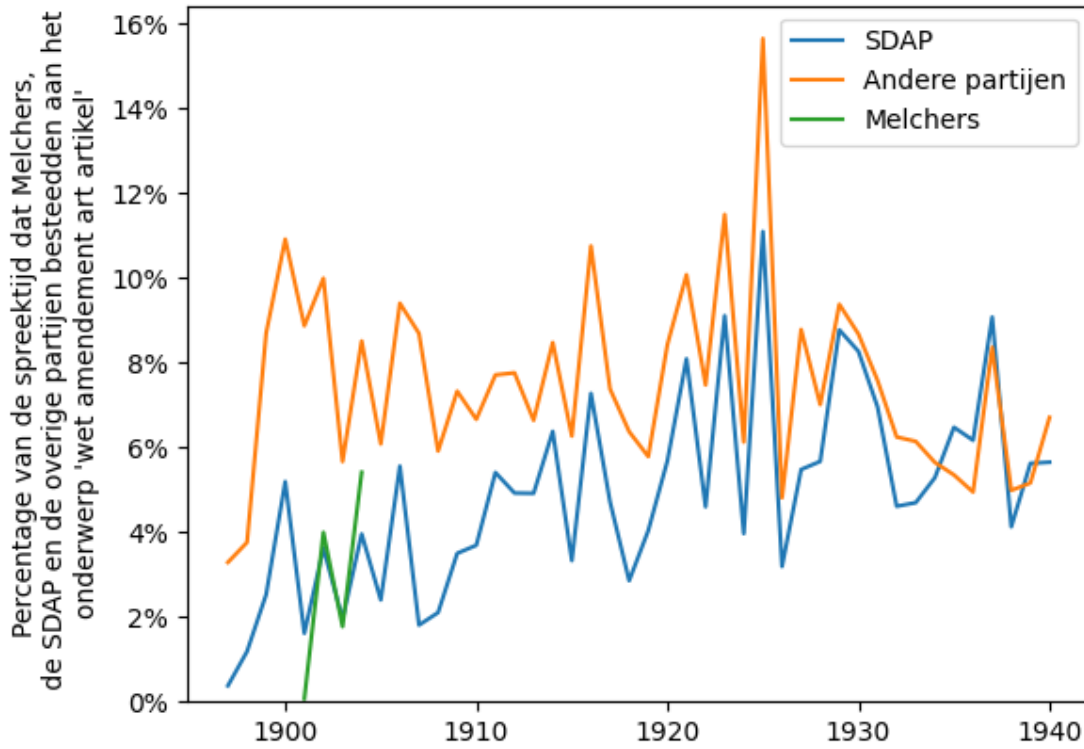
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Kleerekoper

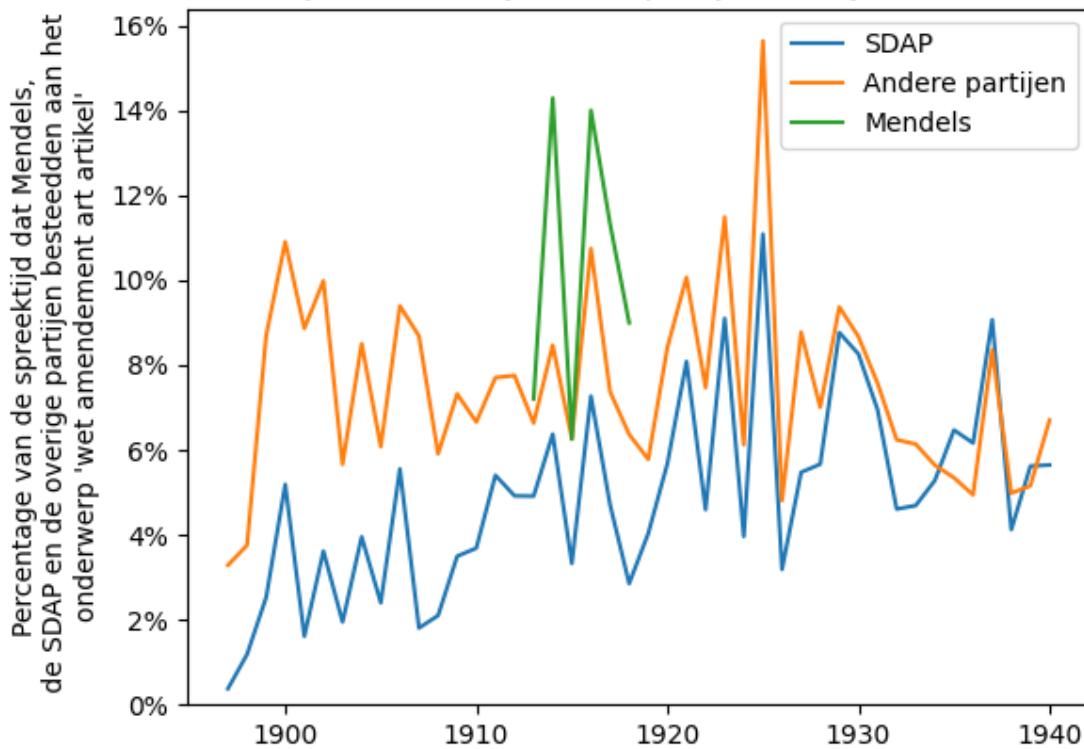
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Kupers

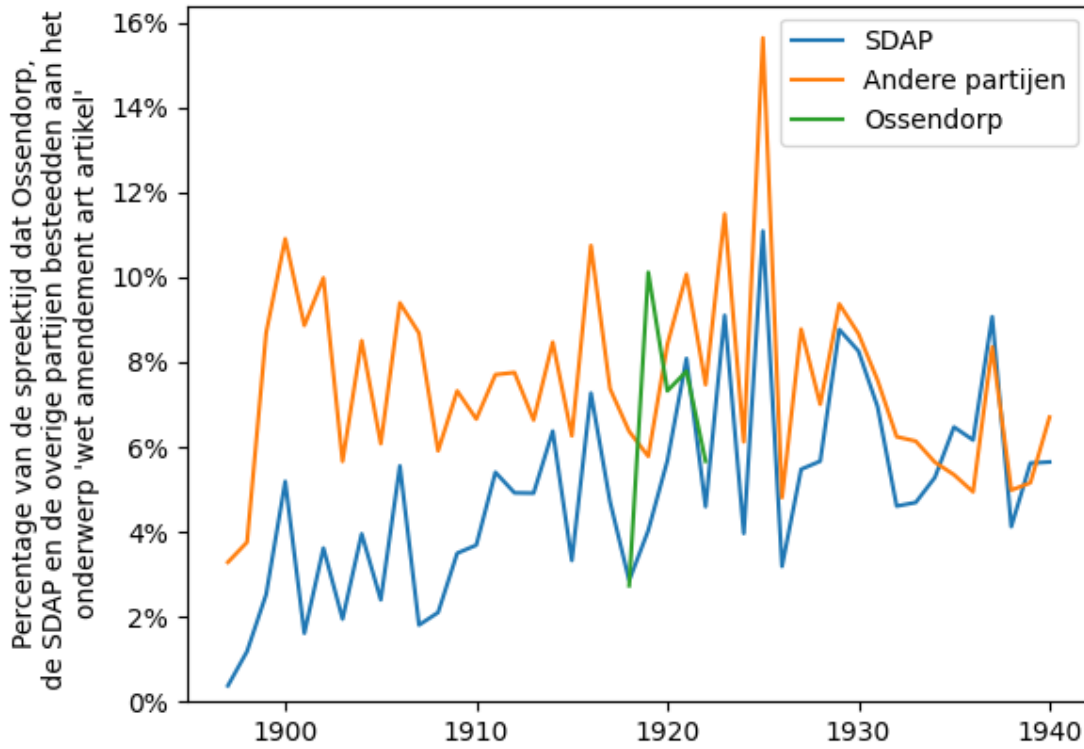
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Melchers

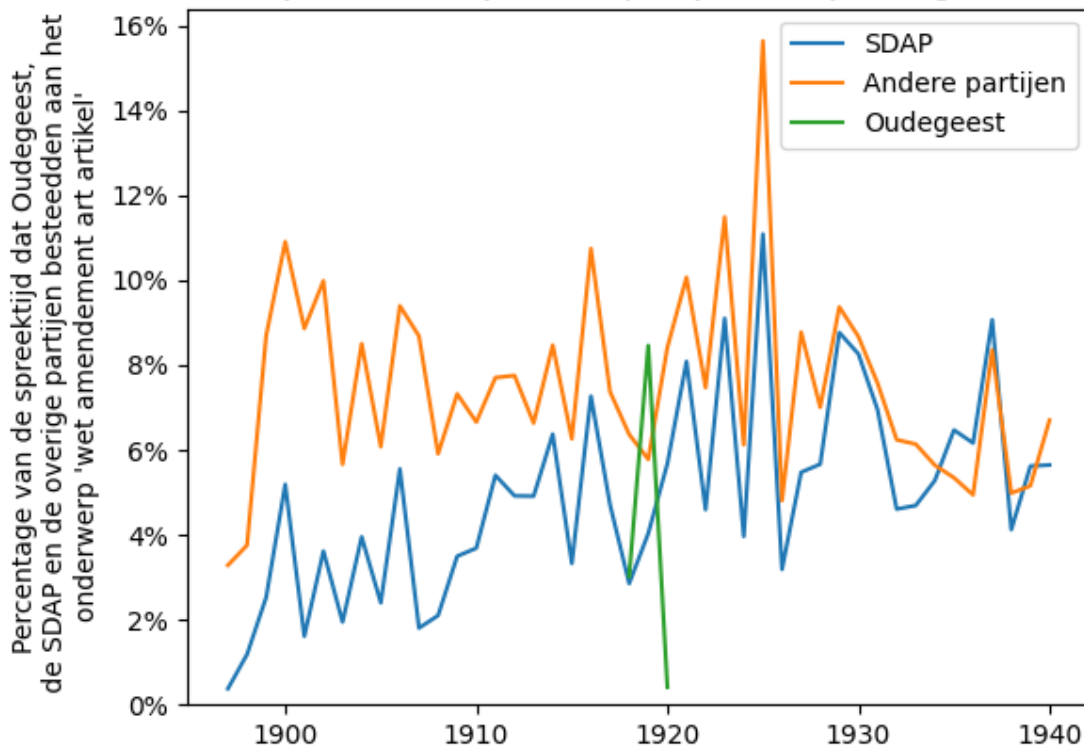
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Mendels

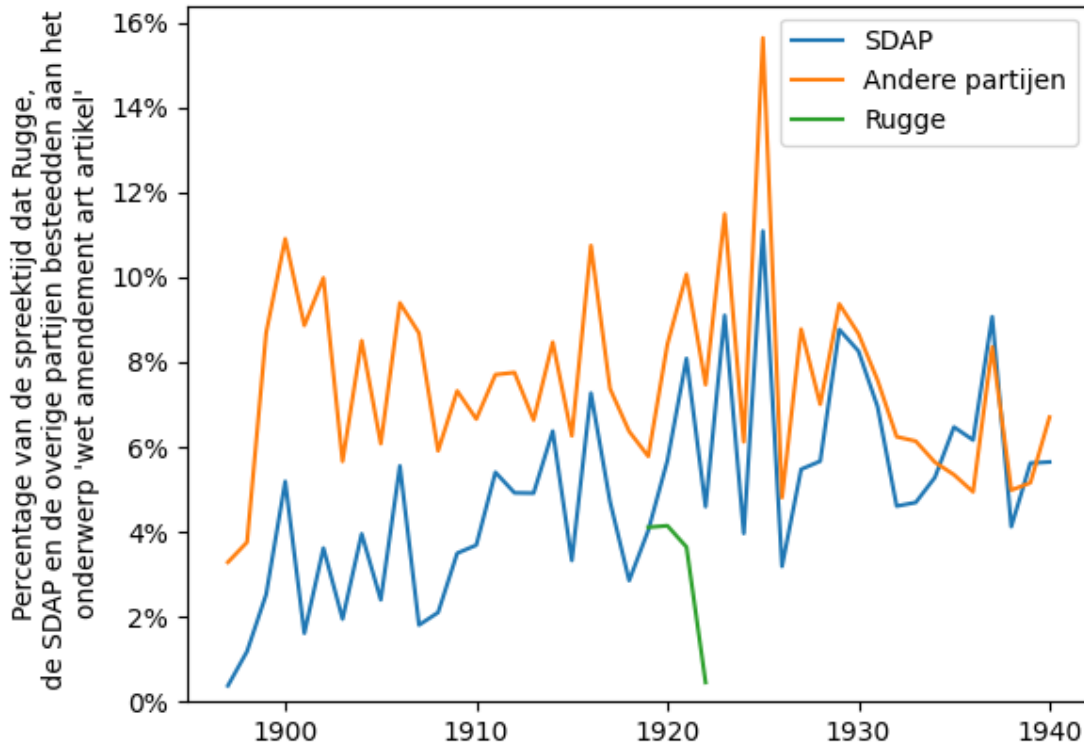
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Ossendorp

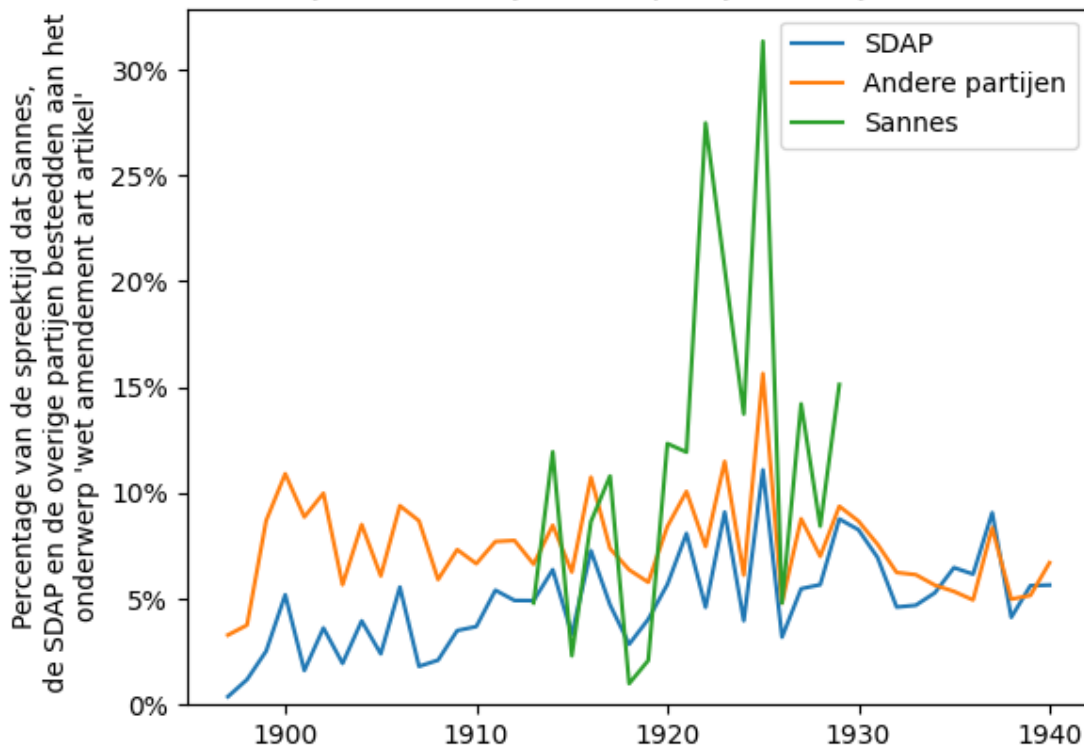
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Oudegeest

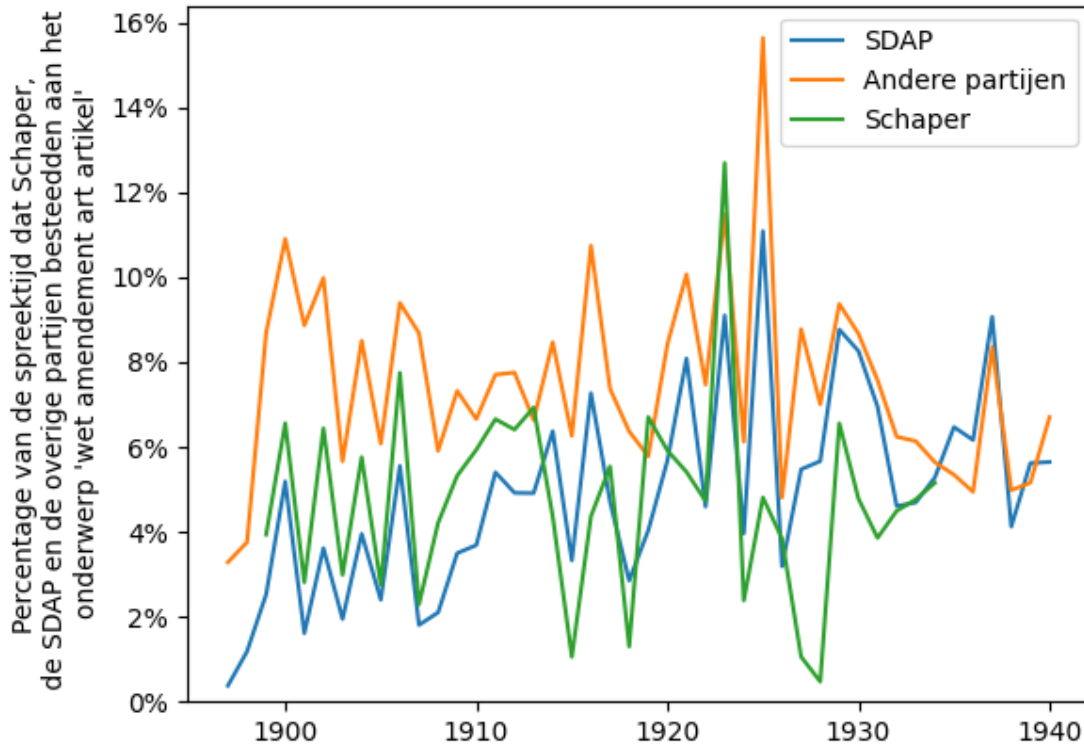
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Rugge

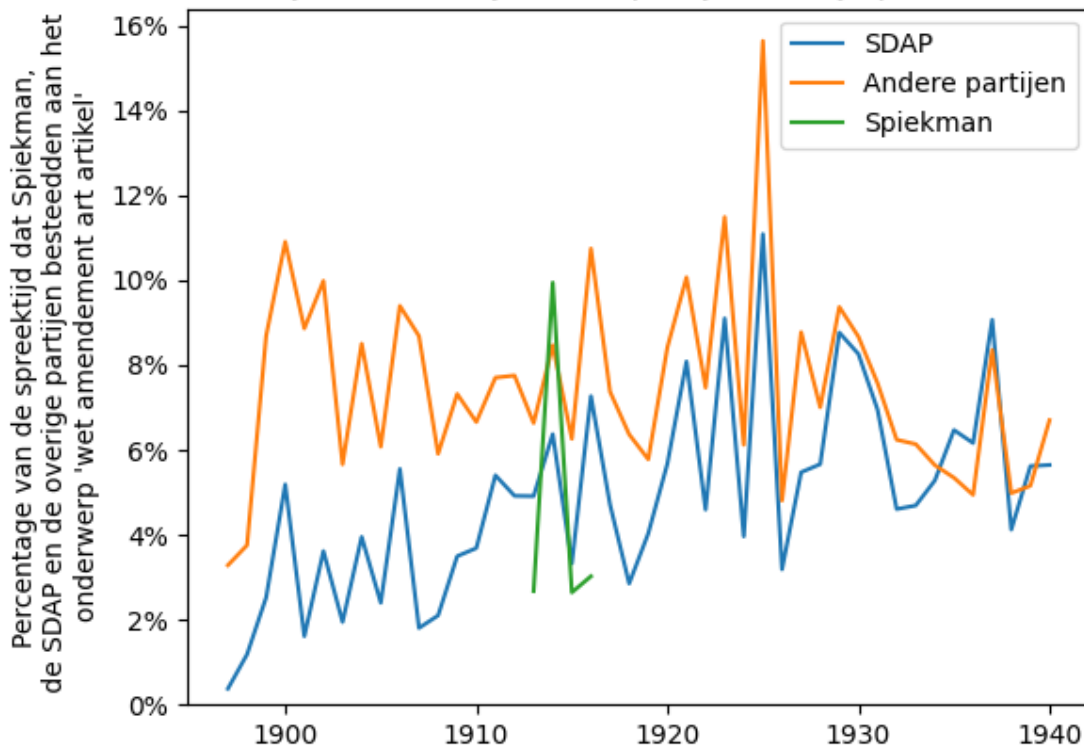
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Sannes

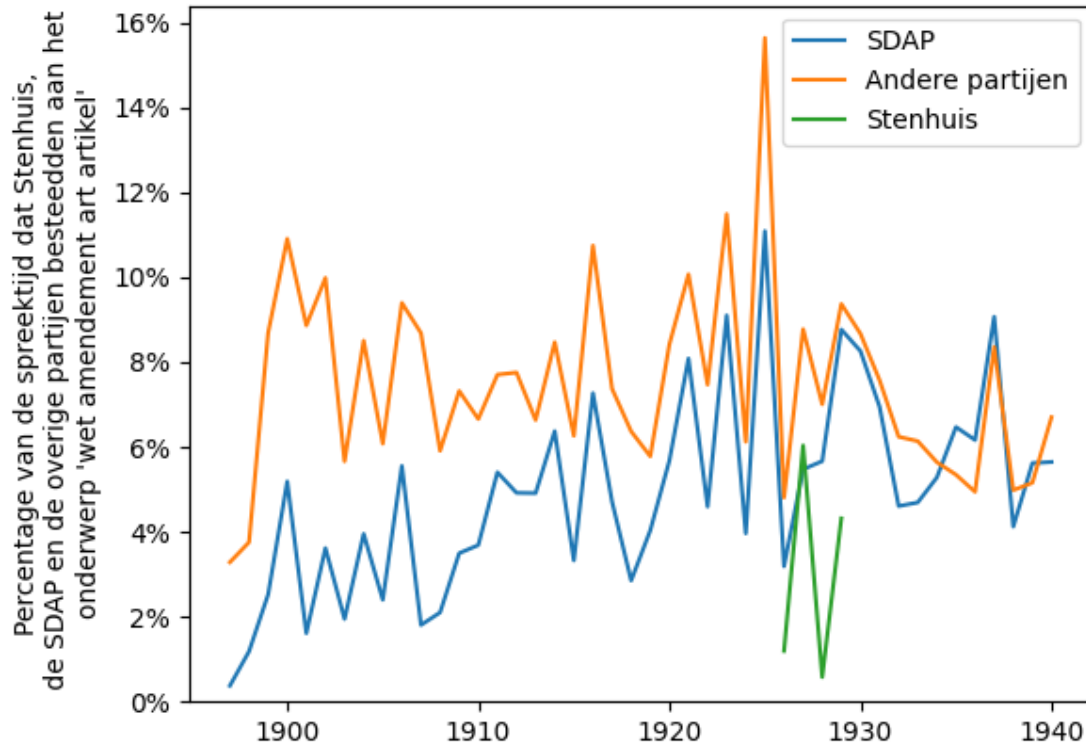
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Schaper

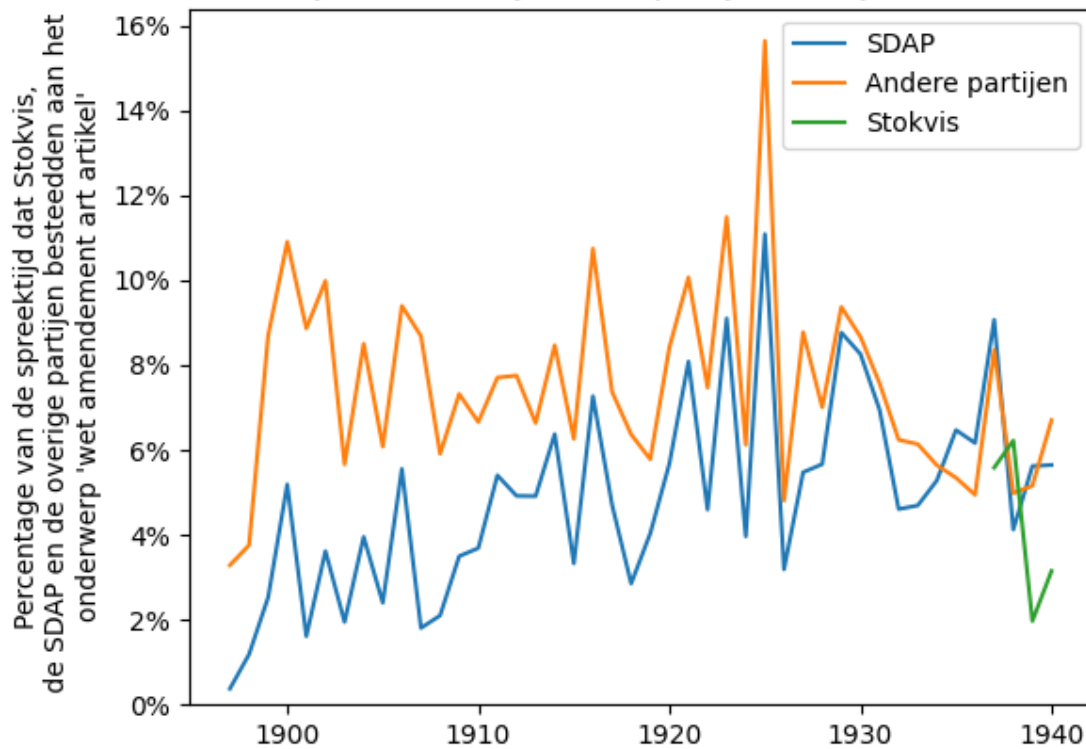
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Spiekman

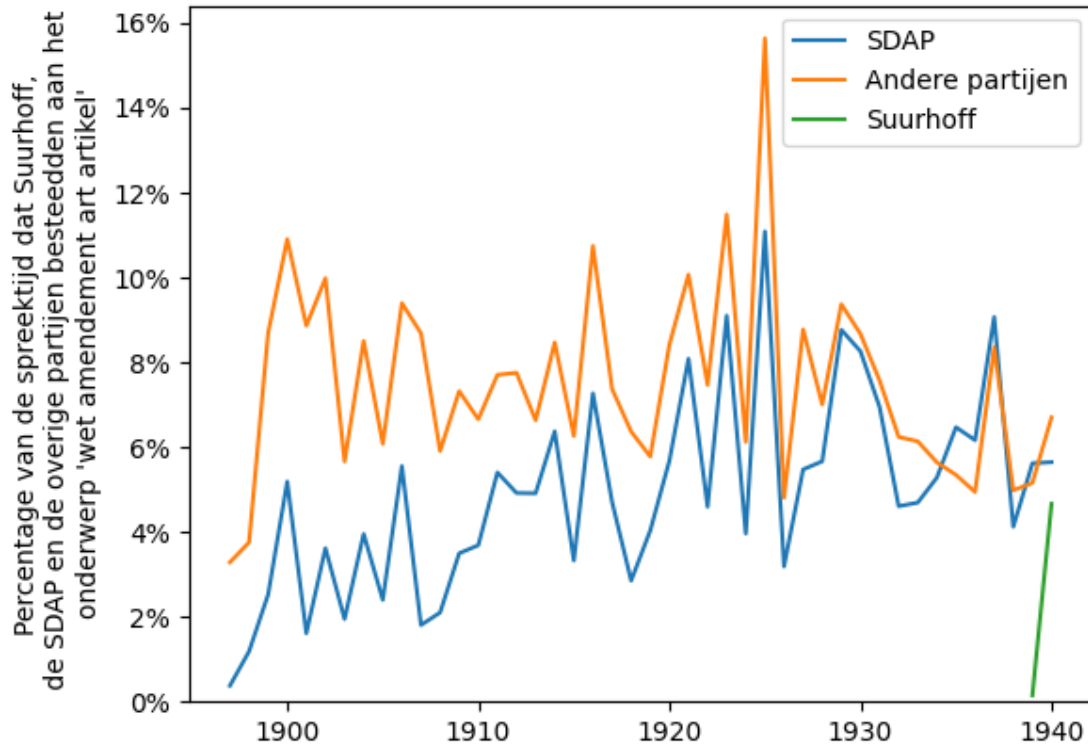
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Stenhuis

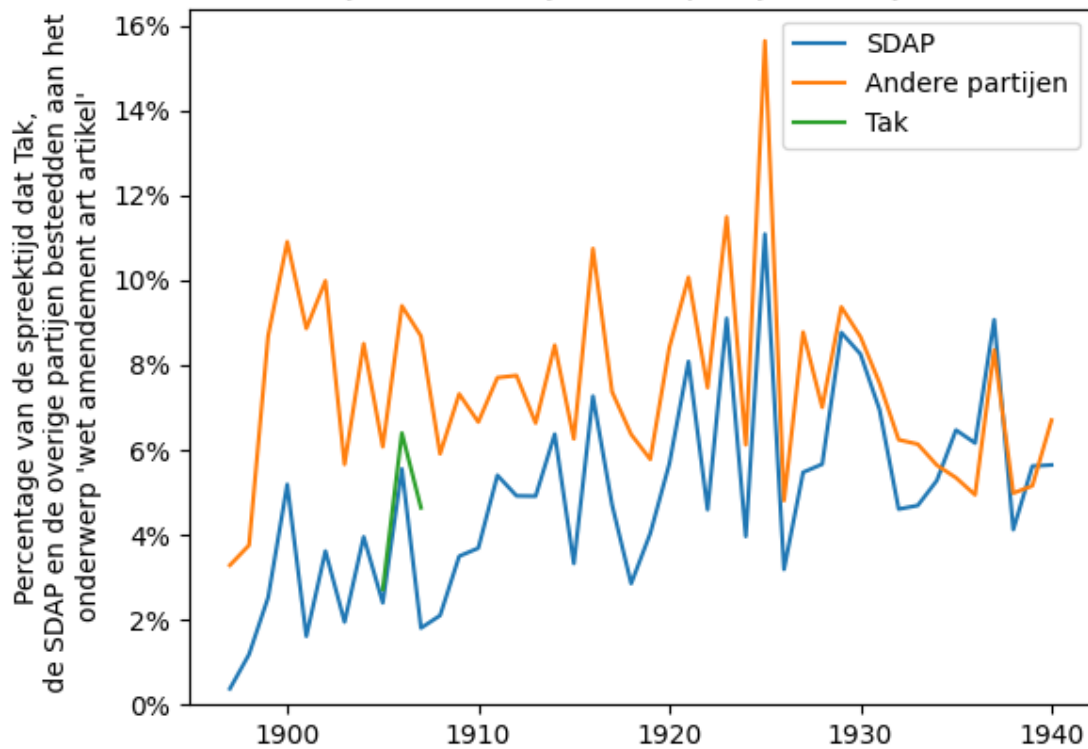
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Stokvis

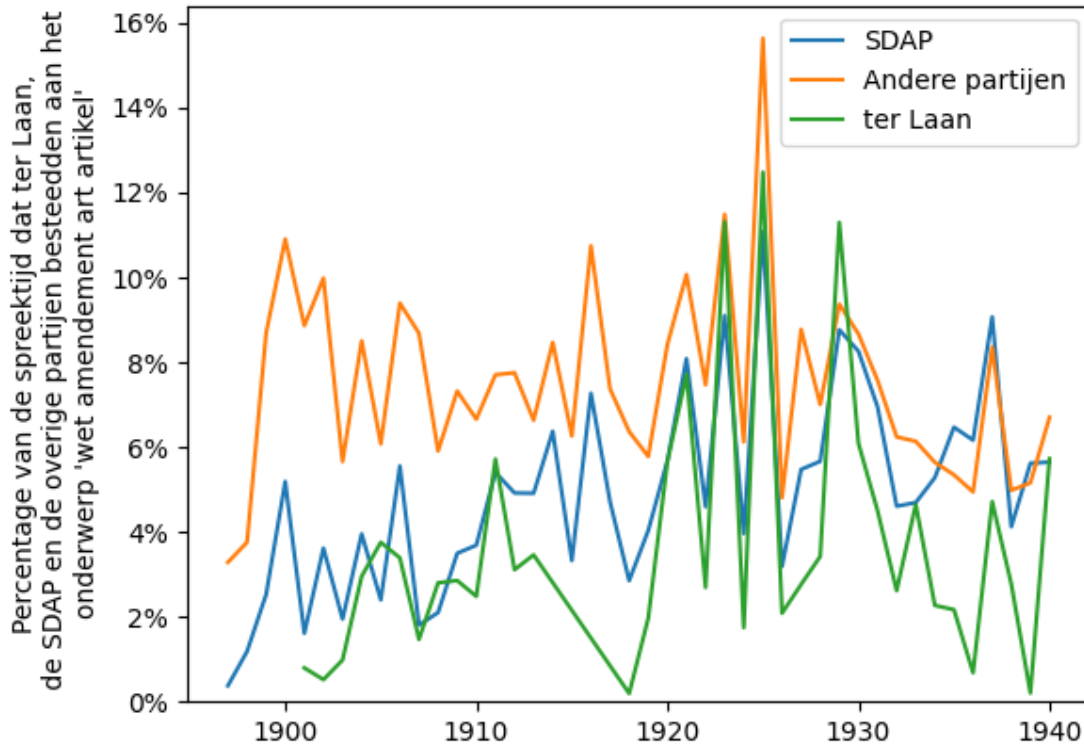
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Suurhoff

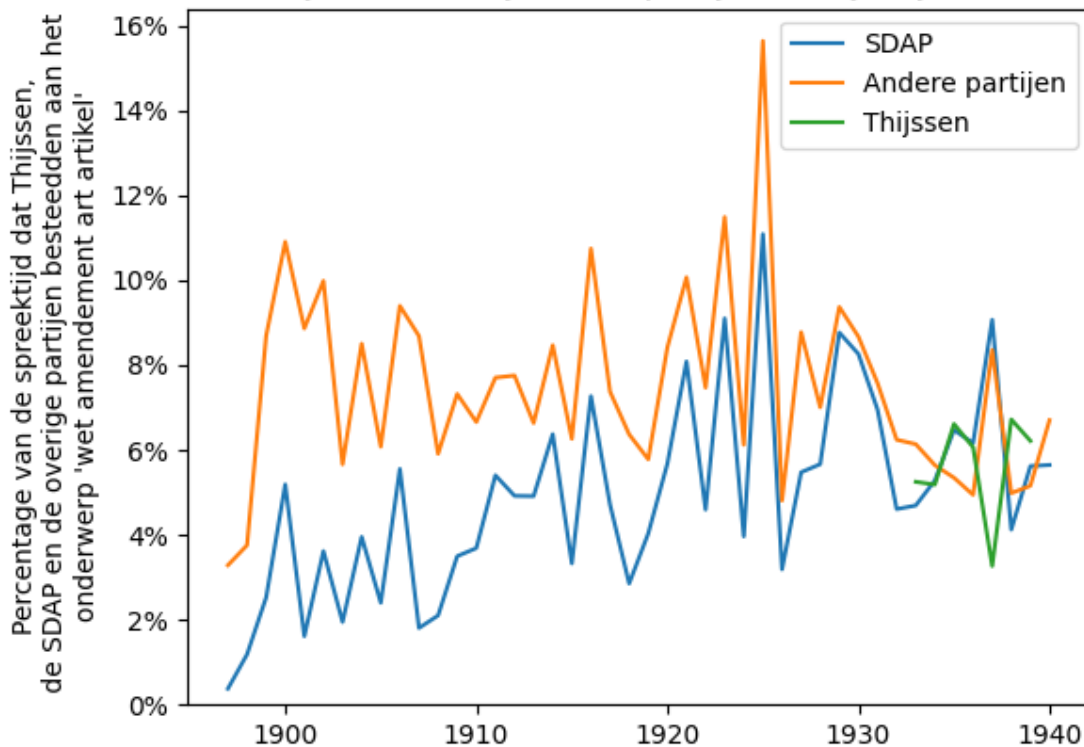
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Tak

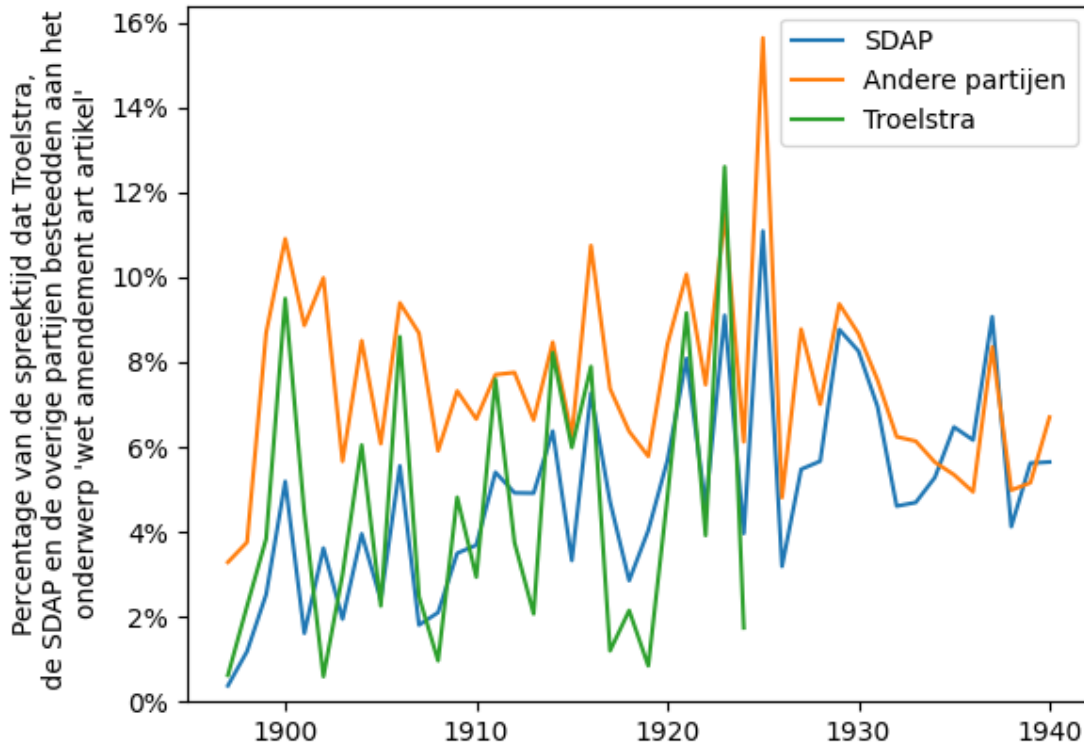
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij gebroeders ter Laan

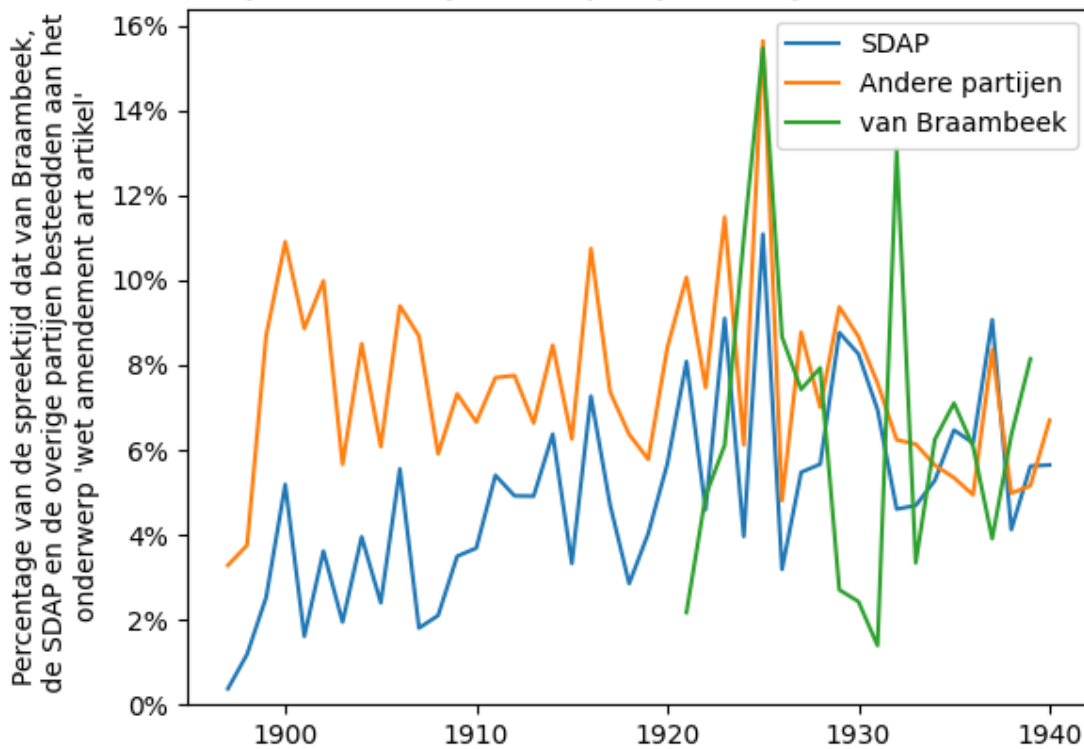
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Thijssen

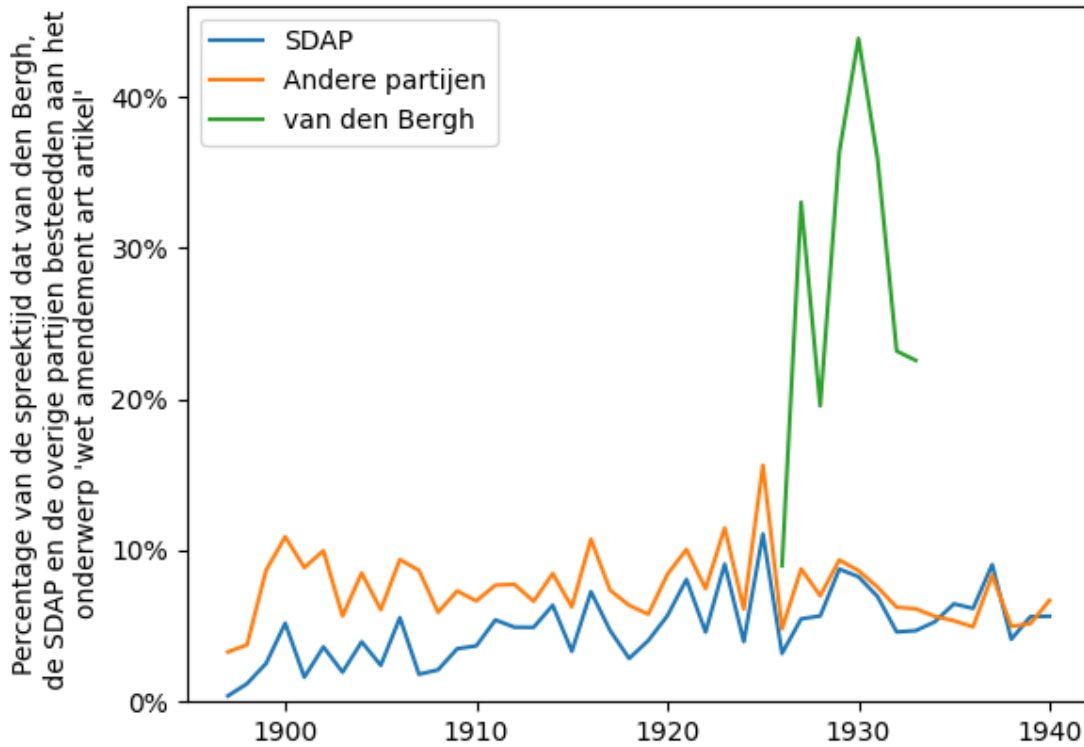
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Troelstra

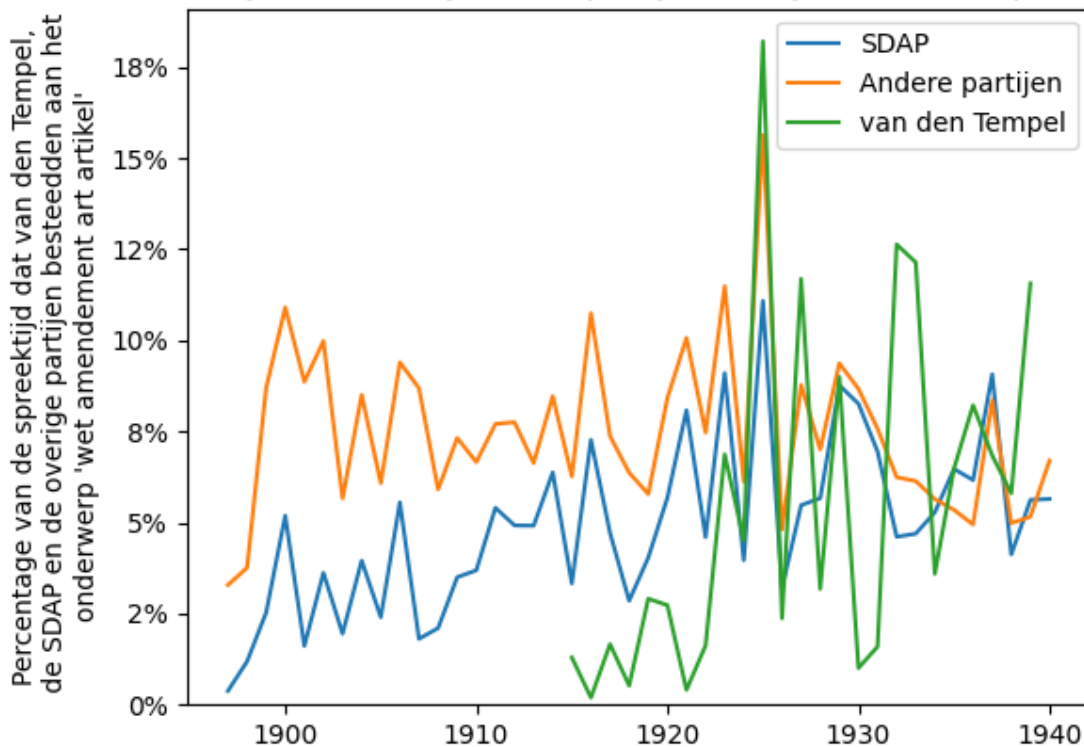
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Braambeek

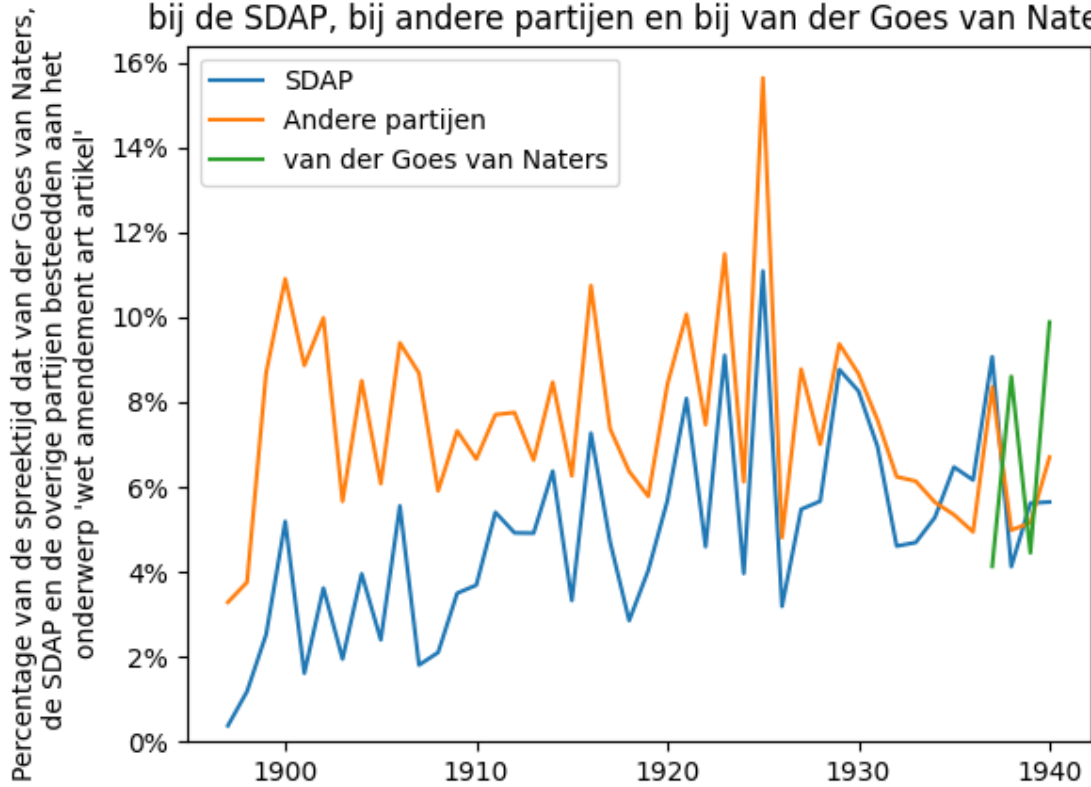
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van den Bergh

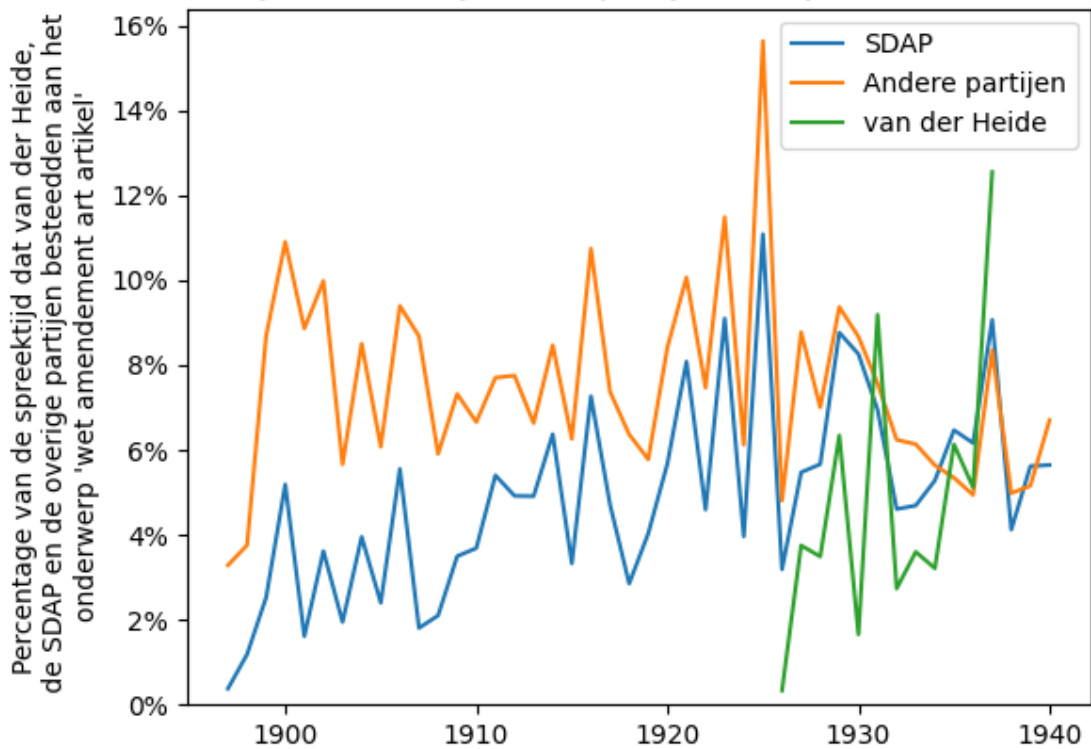
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van den Tempel

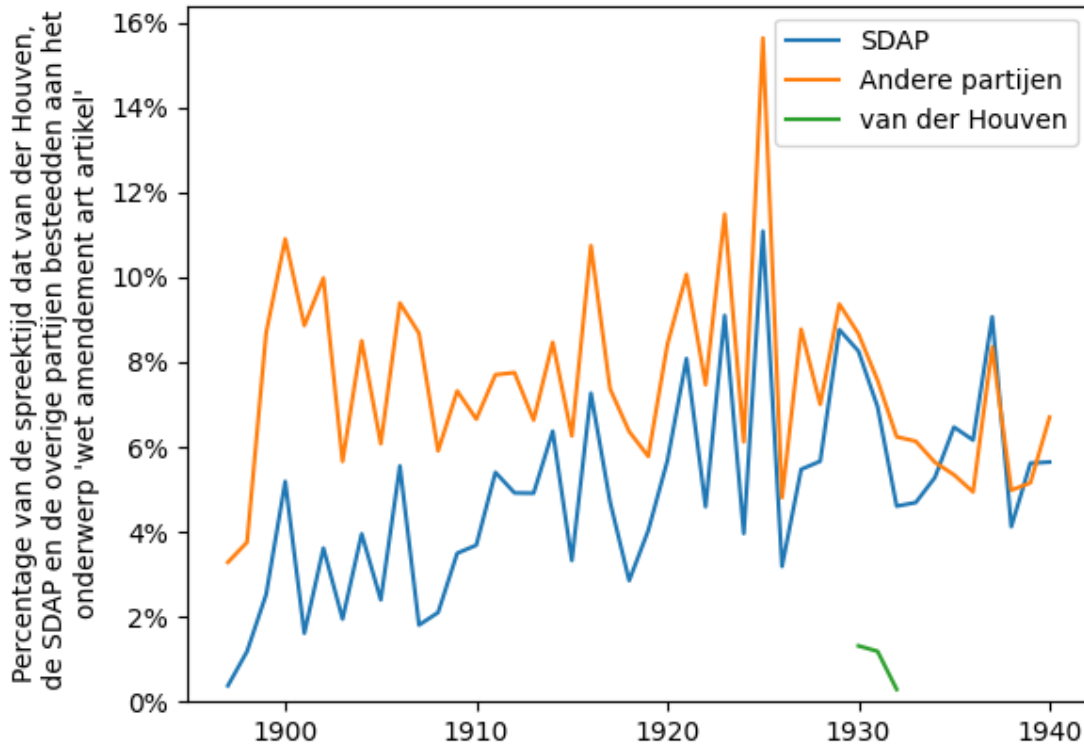
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
 bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Goes van Naters

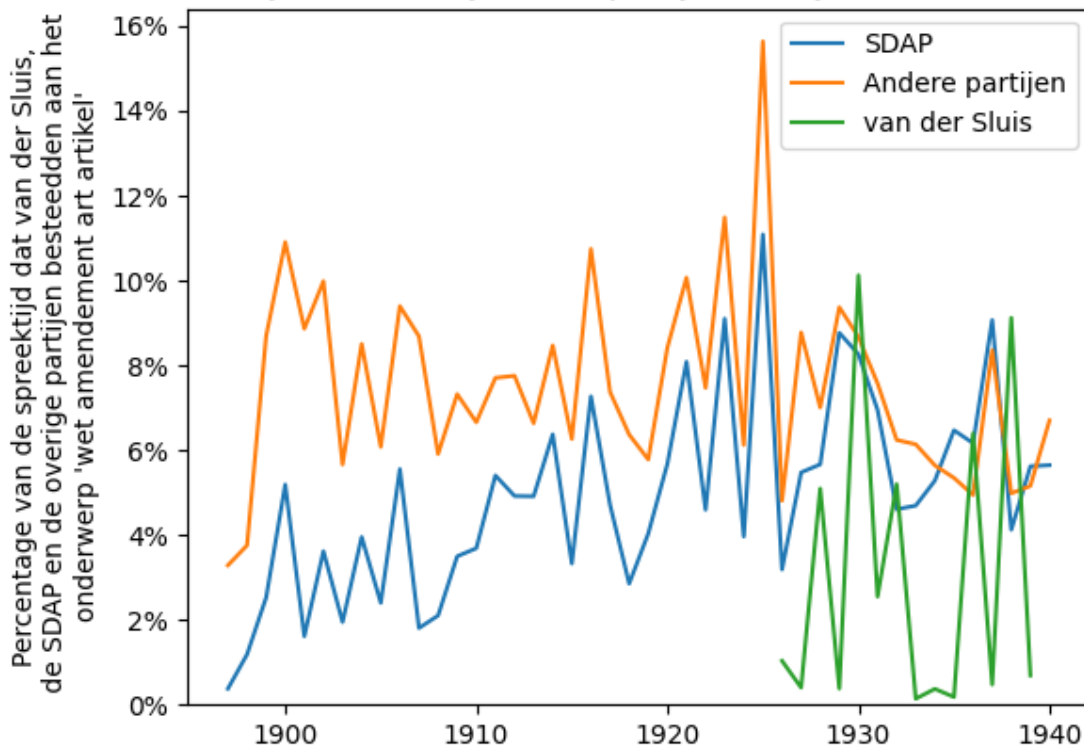
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
 bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Heide

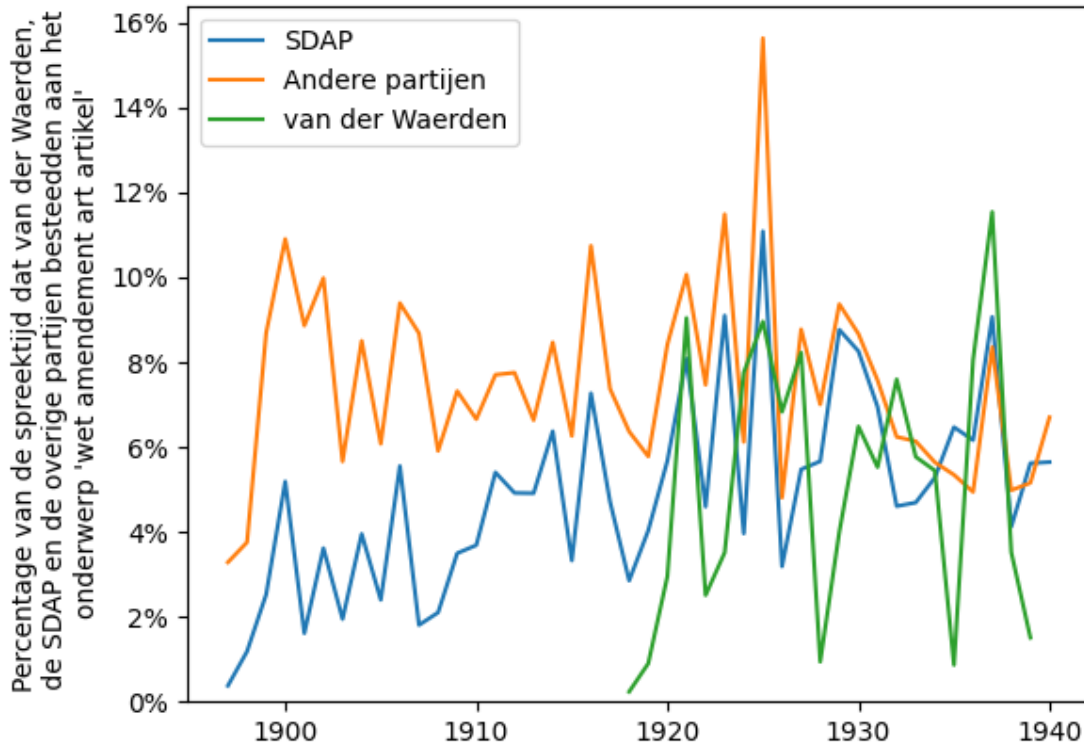
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Houven

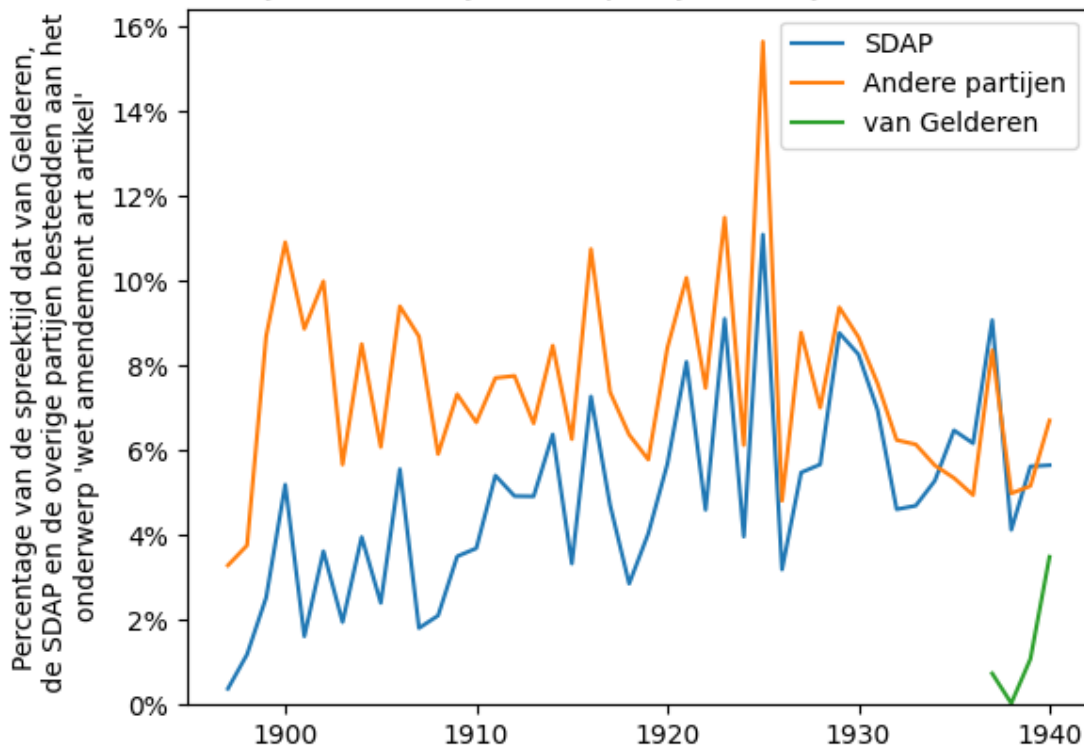
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Sluis

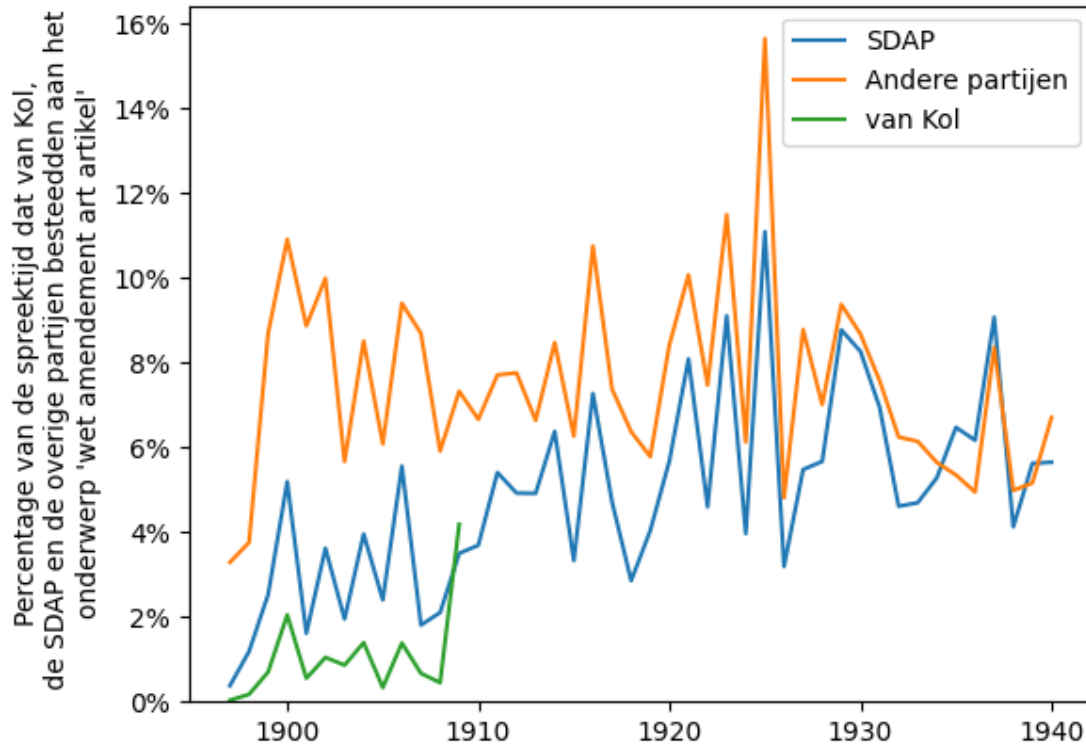
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van der Waerden

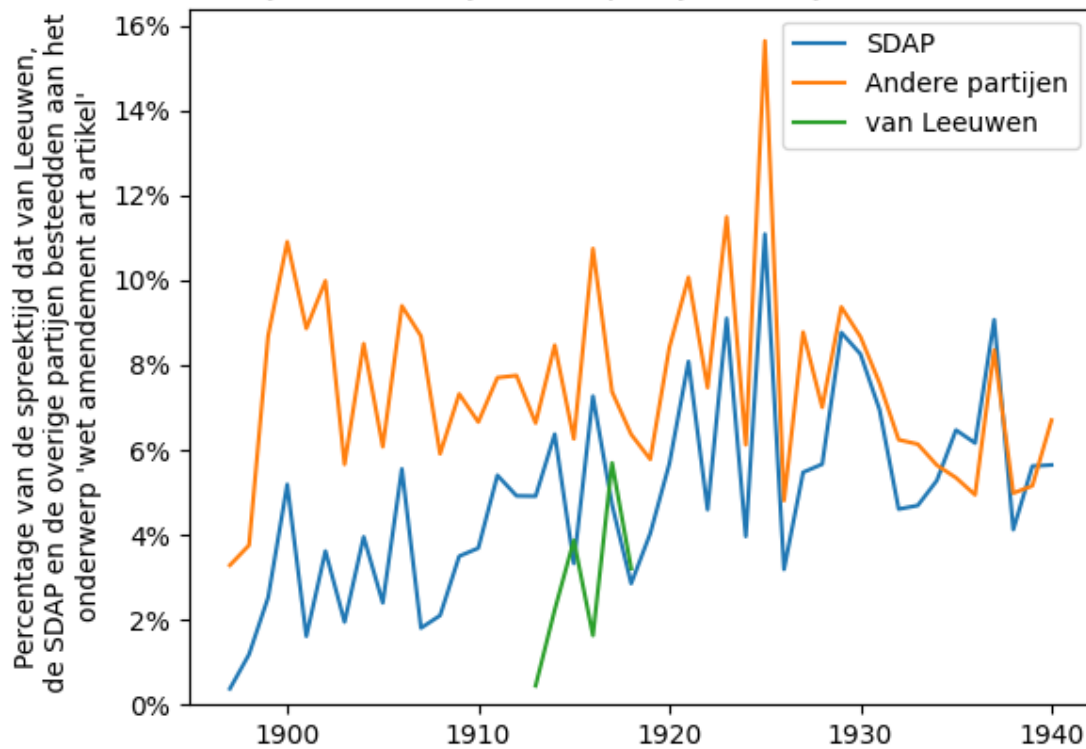
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Gelderen

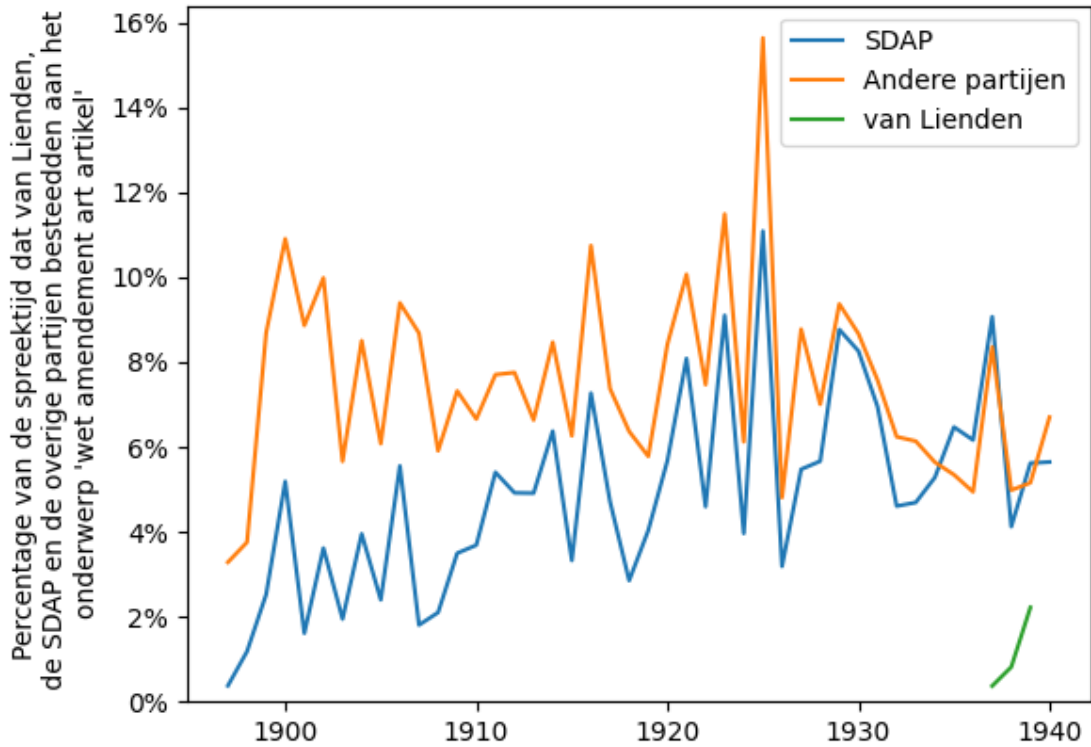
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Kol

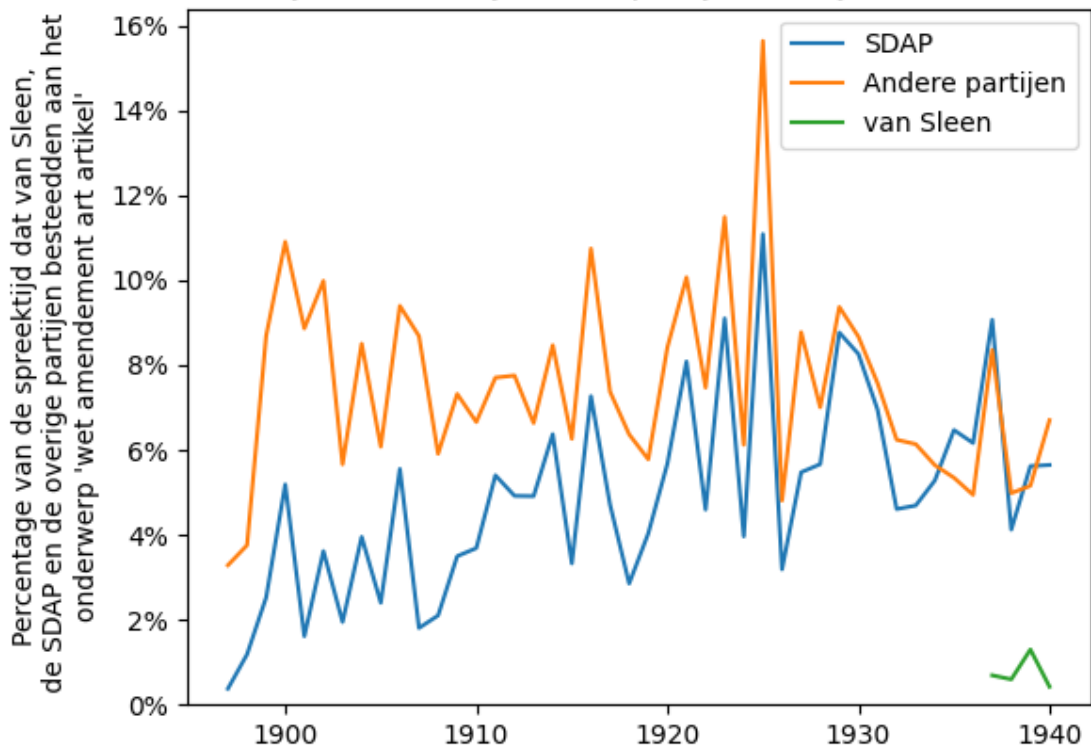
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Leeuwen

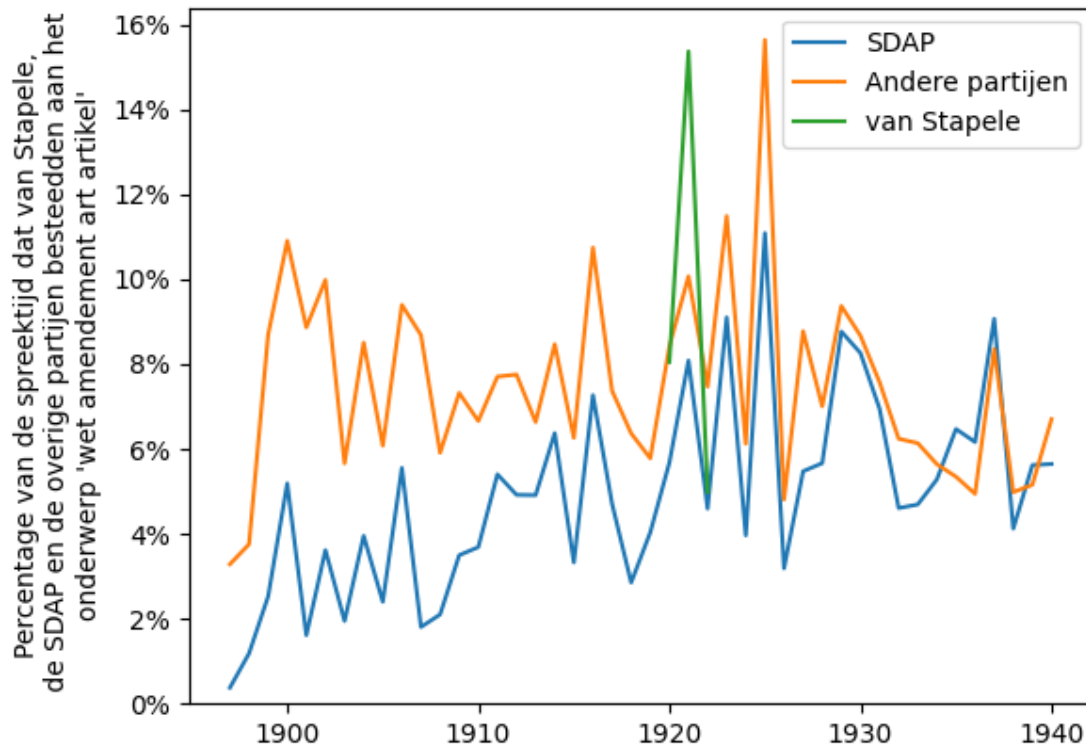
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Lienden

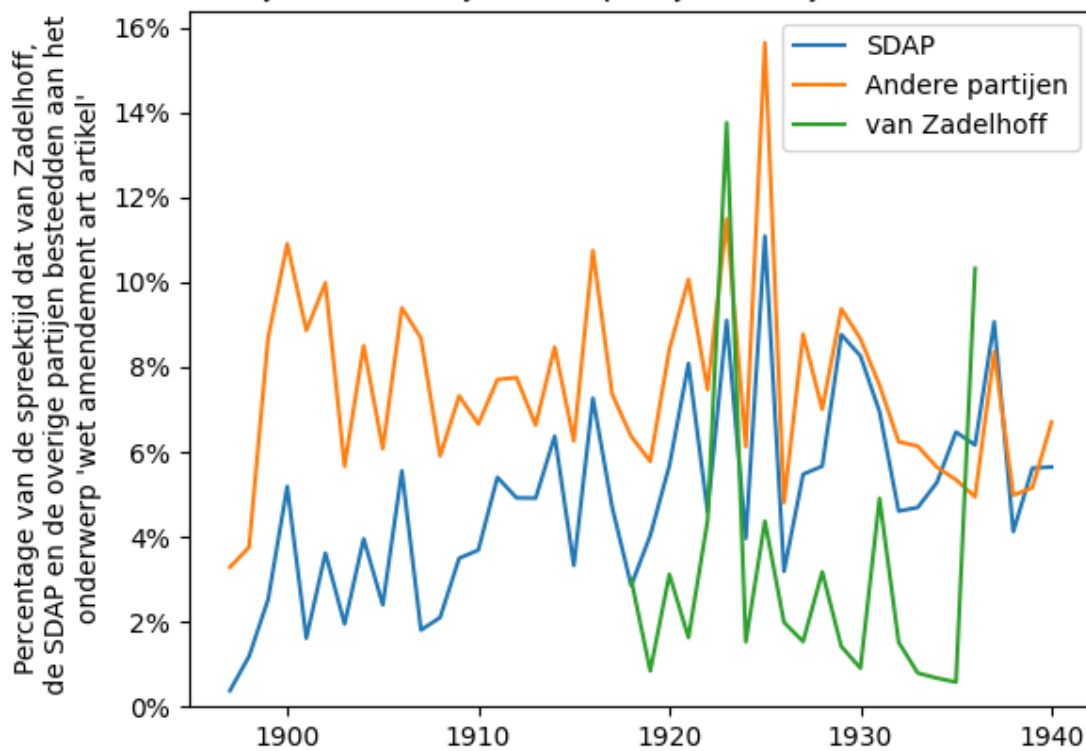
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Sleen

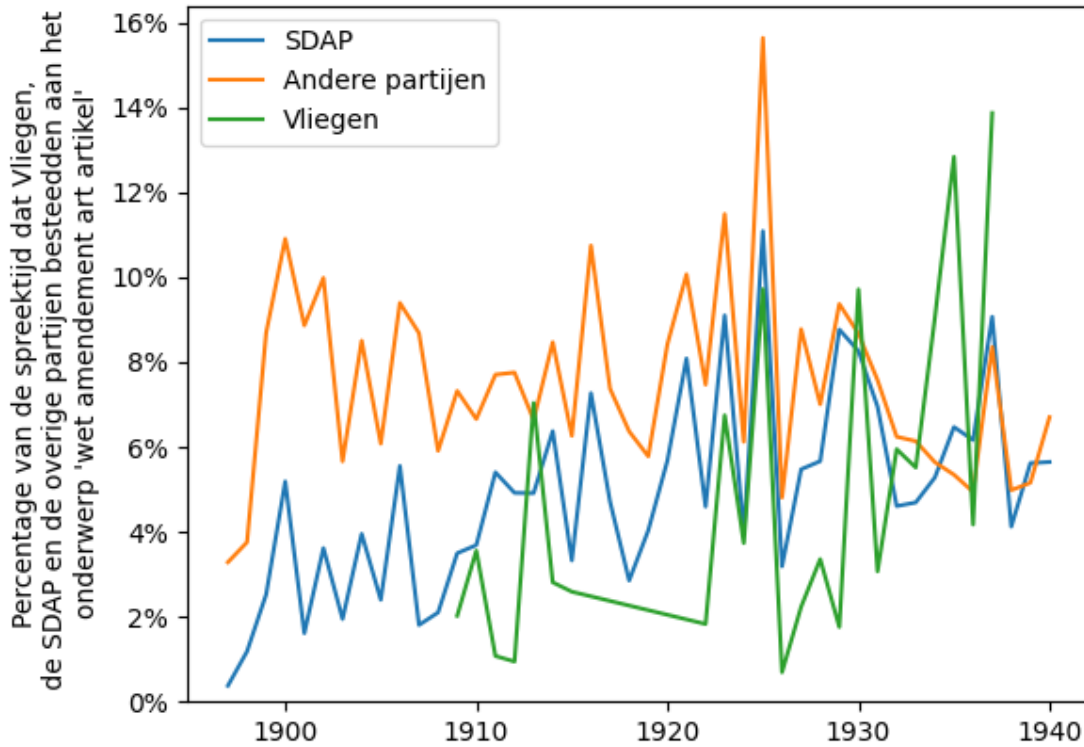
aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Stapele

aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij van Zadelhoff

aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Vliegen

aanwezigheid van onderwerp 'wet amendement art artikel'
bij de SDAP, bij andere partijen en bij Vos

